

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Valdas Petrusis

**LIETUVOS POLITINIO LAUKO TERITORINĖ
STRUKTŪRA**

(elektorinio metodo pagrindu)

Daktaro disertacija
Fiziniai mokslai, geografija (06 P)

Vilnius, 2009

Disertacija rengta 2005-2009 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. habil. dr. Paulius Kavaliauskas (Vilniaus universitetas, fiziniai mokslai,
geografija – 06 P)

TURINYS

0.ĮVADAS.....	5
1. TYRIMŲ APŽVALGA.....	12
1.1. Elektorinės geografijos tyrimų pasaulinė patirtis.....	12
1.1.1. Ilgalaikių demokratijų elektorato teritorinė struktūra.....	14
1.1.2. Naujų demokratijų elektorato teritorinė struktūra.....	30
1.1.3. Teritorijos/vietos įtaka gyventojų politinėms nuostatomis.....	44
1.2. Tarpdisciplininių socialinių tyrimų pasaulinės patirties aktualumas....	48
1.3. Elektorinės teritorinės struktūros tyrimų patirtis Lietuvoje.....	53
1.4. Socialinio lauko teorijos taikymas teritorinės struktūros tyrimuose....	57
2. DARBO METODOLOGIJA.....	64
2.1. Metodinis politinio lauko konceptualizavimas.....	64
2.1.1. Metodų taikymas politinio lauko hierarchijoje ir pjūviuose.....	64
2.1.2. Lauko intensyvumas ir įtampa elektorinio metodo pagrindu.....	68
2.1.3. Lauko iškreipimo greičio, slėgio ir rišlumo nustatymo kryptys.....	83
2.2. Darbo duomenų bazės rengimo ir naudojimo metodologija.....	87
3. TYRIMŲ REZULTATAI.....	91
3.1. Lietuvos geopolitinių įtampų ir jų dinamikos teritorinė raiška.....	91
3.1.1. Tradicinės ir netradicinės geopolitinės orientacijos teritorinės savybės.....	92
3.1.2. Unitarizmo ir federalizmo priešpriešos teritorinis netolygumas....	96
3.2. Valdžios vertinimo įtampų ir jų dinamikos teritoriniai skirtumai Lietuvoje.....	102
3.2.1. Palankumo valdžiai teritorinės savybės per Prezidento rinkimus.103	
3.2.2. Tradicinio ir protesto elektoratų vidinė teritorinė struktūra.....	119
3.2.3. Valdžios vertinimo teritoriniai bruožai pagal rinkėjų aktyvumą..	128
3.3. Politinės ideologijos įtampų ir jų dinamikos teritorinė diferenciacija Lietuvoje.....	140
3.3.1. Dešiniųjų partijų palaikymo teritorinis pasiskirstymas.....	140
3.3.2. Politinės dešinės ir kairės rinkėjų santykio teritorinės savybės....	174

3.3.3. Neutralių ir populistinių partijų rėmimo teritorinis pasiskirstymas.....	197
3.4. Valdžios pasidalinimo įtampų ir jų dinamikos teritorinė raiška.....	209
3.4.1. Vietos ir centrinės valdžios vertinimo teritoriniai skirtumai.....	210
3.4.2. Valdžios institucijų tarpusavio santykio teritorinė diferenciacija.....	235
3.5. Lietuvos rinkėjų poliarizacija miesto–kaimo pjūvyje.....	242
3.6. Lietuvos politinis rajonavimas.....	256
4. IŠVADOS.....	268
5. NAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	271

0. ĮVADAS

Tiriama problema. Po 1990 m., atkūrus Lietuvos valstybingumą, mūsų šalyje prasidėjo ir vis dar nesibaigę audringi socialiniai procesai, būdingi visoms pereinamojo tipo visuomenėms. Per pastaruosius nepilnus dvidešimt metų Lietuvą, kaip ir kitas postkomunistines valstybes, drebino tokie stiprūs ir dažni socialiniai smūgiai, kad net socialinių ir humanitarinių mokslų atstovai nespėjo pakankamai objektyviai ir greitai įvertinti kuklios metų skaičiumi naujausios istorijos. Deja, Centrinė ir Rytų Europa, pergyvenusi tik šiam arealui būdingus sociopolitinius reiškinius (periferiškumą Vakarų erdvėje, savo valstybių kūrimą po I-ojo pasaulinio karo, savarankiškumo praradimą Šaltojo karo metais ir t.t.), dar nėra sistemiškai įvertinta ir suprasta. Per laikotarpį nuo 1990-ųjų neatsirado gilios ir plačios socialinės teorijos Centrinei ir Rytų Europai, paaiškinančios šio arealo visuomeninius dėsnius, jų prigimtį, eigą, ryšį ir galimas raidos alternatyvas. Mechaniškas vakarietišku ar kitų (pavyzdžiui, Lotynų Amerikos) visuomeninių procesų supratimo adaptavimas postkomunistinei Europos daliai nepadėjo aiškiai ir prognozuotinai įvertinti socialinės situacijos. Atitinkamai Lietuvoje, kaip ir kitose Centrinės ir Rytų Europos valstybėse, neišbaigta ir atskirų socialinės sferos segmentų tyrimo erdvė.

Prie skaidresnio Lietuvos sociopolitinių procesų vertinimo turėtų ženkliai prisidėti ir politinės geografijos atstovai. Tačiau pačios visuomeninės geografijos ir vienos svarbiausių jos šakų – politinės geografijos – vystymosi eiga sąlygojo santykinai menką geografų indėlį politinių reiškinių tyrime. Visuomeninė geografija ilgą laiką buvo eliminuota iš esminių socialinių procesų tyrimo lauko (Agnew, 1996) ir kitų socialinių mokslų atstovų daugiausiai buvo vertinama kaip „atstumų disciplina“ (Johnston, 2001). Po II-ojo Pasaulinio karo pati politinė geografija – daugiausiai dėl karo metais sukompromituoto geopolitikos vardo – užėmė periferines pozicijas visuomeninės geografijos mokslinėje erdvėje. Politinė geografija XX a. šeštame – aštuntame dešimtmečiuose maždaug dešimtmečiu, lyginant su

ekonomine ir socialine geografija, vėlavo pagal naujų teritorijos koncepcijų įsivyravimą (Johnston, 2001; Kolosov, 2002: 248-257). Tik nuo devintojo dešimtmečio išibėgėję novatoriški politinės geografijos darbai padidino šios visuomeninės geografijos šakos svorį politiniuose tyrimuose.

Atsižvelgiant į sociopolitinių reiškinių menką ištirtumą, Lietuvos atveju aktuali tampa politinės geografinės šalies sąrangos pažinimo galimybė. Viena iš pagrindinių politinės geografijos atšakų yra elektorinė (politinių rinkimų) geografija. Dėl savo pobūdžio – rinkiminių teritorijų (apylinkių, apygardų ir pan.) riboto dydžio bei pasiskirstymo visoje šalies teritorijoje – rinkimų rezultatai tampa vieni patogiausiai nustatant politinio pobūdžio teritorinę diferenciaciją šalies viduje. Būtent vidinių teritorinių (erdvinių) politinio pobūdžio skirtumų supratimas ir yra pagrindinis politinės geografijos tyrimų tikslas. Lietuvos viduje vykstančių politinių reiškinių teritorinė diferenciacija yra aktuali ne vienu aspektu.

Darbo aktualumas. Lietuvos sociopolitinės raidos vidinių teritorinių skirtumų ir lūžių nustatymas bei vertinimas yra pabrėžtinai svarbus: 1) Lietuvos politinės geografijos ir, bendriau – visuomeninės geografijos, – tiriamų reiškinių gilesniam supratimui, 2) aiškiam ir pilnesniam socialinių procesų Lietuvoje pažinimui bei 3) argumentuotam šalies socialiniam ir politiniam organizavimui.

Lietuvoje visuomeninė geografija aktyviau ir pozicionuotai imta vystyti tik po 1990 m. Sovietiniu laikmečiu geografijos tyrimai aiškiai buvo itin nukreipti į gamtinės geografijos problematikos gvildenimą. Visuomeninės geografijos tarpe tarybiniu laikotarpiu pastebimiau tirti tik atskiri ekonominės geografijos ir demografijos (vadinamosios „gyventojų geografijos“) klausimai. Politinis-kultūrinis visuomeninės geografijos blokas rimčiau pradėtas vystyti tik po Lietuvos valstybingumo atkūrimo (ir dėl to, kad sovietmečiu politiniai-kultūriniai tyrimai nebuvo patogūs). Natūralu, kad politinių gyventojų įsitikinimų skirtumai atskiruose šalies arealuose dar yra detalčiau nepažinti, todėl tokio pažinimo galimybė Lietuvos politinei geografijai yra itin naudinga. Iki šio disertacinio darbo aiškiai išreikšta politinės geografijos tematika

Lietuvoje dar nėra parengta nė viena disertacija, o yra pasirodę tik pavieniai moksliniai straipsniai. Šiame darbe tiriami politinių Lietuvos gyventojų įsitikinimų teritoriniai skirtumai yra pravartūs gilesniam ir labiau visapusiškam šalies visuomenės teritorinės struktūros supratimui. Atitinkamai politinės teritorinės šalies struktūros pažinimas papildo visuomeninės geografijos šakų (miesto, kaimo, kultūros, ekonominės, socialinės geografijų) žinias bei galbūt iššaukia kitų visuomeninės geografijos tyrimų būtinumą ir perspektyvas.

Gyventojų politinių pažiūrų teritorinis pasiskirstymas aktualus ne tik visuomeninės geografijos pažinime, tačiau ir bendresniame socialinių mokslų kontekste. Įprastai visuotinai pripažįstama, kad teritorinis visuomenės pažinimo pjūvis (regioninis, miesto-kaimo ir pan.) bendram sociopolitiniam visuomenės pažinimui yra vienas iš kelių aktualiausių pjūvių. Kadangi Lietuvoje detalesnių viešų politinių pažiūrų tyrimų teritoriniu pjūviu iki šio darbo nėra skelbta, galima pagrįstai teigti, kad toks teritorinis žmonių politinių įsitikinimų žinojimas stipriai papildo ir išplečia bendrą šalies sociopolitinės raidos suvokimą. Teritorinės politinių pažiūrų struktūros vertinimas greta įprastų Lietuvoje socialinio-politinio visuomenės pažinimo pjūvių (pavyzdžiui, socialinės stratifikacijos) leidžia išvengti ir nepagrįsto bendrų sociopolitinių hipotezių formulavimo. Geresnis politinių tinklų ir pažiūrų teritorinės struktūros žinojimas leidžia ir praktikoje įgyvendinantiems politinius sprendimus (regioninės politikos ir pan. srityse) remtis aiškiai argumentuota informacija. Dėl detalesnio Lietuvos visuomenės struktūros žinojimo reali socialinė, ekonominė, urbanistinė politika gali būti aiškiau pagrįsta.

Tyrimo objektas. Dalyje tyrimų priimta išskirti dvi tyrimo objekto prasmes – *siaurąją* ir *plačiąją*. *Plačiąja prasme* šio tyrimo objektas yra sociopolitinė Lietuvos teritorinė struktūra. *Siaurąja prasme* darbo tyrimo objektas yra Lietuvos rinkėjų teritorinis elgesys. Būtent rinkimų metu pasireiškianti Lietuvos teritorinė struktūra, pritaikius teorines rinkimų rezultatų interpretavimo nuostatas, leidžia daryti platesnius, generalizuotus apibendrinimus apie visos Lietuvos sociopolitinės sferos teritorinę raišką.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Atsižvelgiant į jau susiformavusią Lietuvos geografinių disertacijų rengimo tradiciją, priimta išskirti dviejų lygių darbo tikslą – *strateginį tikslą* ir *konkretų tikslą*. Strateginis tikslas paprastai suprantamas kaip formuluotė atskirų mokslo šakų ar jų dalių vystymui, o konkretus tikslas vertinamas kaip mokslinė formuluotė atskiram klausimui (problemai) spręsti. Taigi *strateginis* šio *darbo tikslas* – suformuoti tvirtą mokslinį pagrindą Lietuvos gyventojų politinių įsitikinimų (elektorato) teritorinės struktūros pažinimui. Tokiu būdu įgyvendinus *strateginį darbo tikslą* aiškiai sustiprėja Lietuvos politinis geografinis iširtumas. *Konkretus darbo tikslas* – atskleisti Lietuvos sociopolitinės raidos teritorinius dėsningumus. Tokia konkretaus darbo tikslo formuluotė galima pasirinktą tyrimo objektą suprantant plačiąją prasme – kaip sociopolitinę šalies teritorinę struktūrą. Darbo tyrimo objektą vertinant siauriau – kaip Lietuvos rinkėjų teritorinį elgesį – konkretų darbo tikslą galima susiaurinti iki Lietuvos elektorato raidos (o ne – bendresnės – sociopolitinės raidos) teritorinių dėsningumų atskleidimo.

Siekiant įgyvendinti iškeltą darbo tikslą, suformuluoti šie *darbo uždaviniai*:

1) sukurti koncepciją (metodiką), kuri leistų sociopolitinius reiškinius identifikuoti ir interpretuoti pagal politinių rinkimų rezultatus,

2) pritaikyti kitų valstybių elektorinės geografijos tyrimų aktualią metodologiją Lietuvos teritoriniam rinkiminių duomenų klasifikavimui ir kartografavimui,

3) kartografuoti Lietuvos sociopolitinę teritorinę struktūrą pagal elektorinius duomenis, išreiškiančius įvairius klasifikacinius matavimo rodiklius,

4) nustatyti tiriamų politinių procesų valstybėje svarbiausius regioninius ir miesto-kaimo skirtumus,

5) remiantis Lietuvos teritorinės raiškos dėsniais, suformuluoti teorinius elektorato teritorinių savybių pagrindus bei patikslinti politinių procesų hierarchinės struktūros supratimą,

6) elektorato struktūros pagrindu atlikti Lietuvos politinį rajonavimą.

Darbo naujumas ir reikšmė. Mokslinis novatoriškumas darbe labiausiai pastebimas per šias tyrimo metodikos, metodologijos ir rezultatų savybes:

- sukurta politinio lauko koncepcija, leidžianti klasifikuojamus sociopolitinius procesus metodiškai vertinti elektorinio metodo (politinių rinkimų rezultatų) pagrindu;

- šiam politiniam geografiniam tyrimui sukurta duomenų bazė, kuri Lietuvos teritoriją leidžia klasifikuoti žemiausiu Eurostato lygmens – NUTS-5 – teritoriniu (t.y. seniūnijų) lygmeniu. Šis tyrimas yra pirmas šalyje politinės geografijos tematikos darbas, kuriame teritorinė diferenciacija pateikiama tokiu detaliu teritorinių vienetų lygmeniu. Atitinkamai šis pristatomas darbas yra ir vienas iš pirmųjų visos Lietuvos visuomeninės geografijos darbų, pasižymintis tokiu dideliu vertinamos informacijos teritoriniu detalumu;

- pirmą kartą Lietuvoje kartografuoti visų pagrindinių – Prezidento, Seimo ir Savivaldos rinkimų – rezultatai. Iki šio darbo stambiu teritoriniu lygmeniu buvo kartografuojami tik pavieniai elektoriniai duomenys;

- darbe daug dėmesio skirta kartografiniam skirtingų politinių institucijų rinkimų rezultatų palyginimui bei dinaminiam elektorinių duomenų vaizdavimui. Šis darbas yra pirmasis Lietuvoje, kuriame pateikiami elektorinių rezultatų skirtingų institucijų rinkimuose skirtumai ar santykiai. Taip pat iki šio tyrimo šalyje nėra kartografiškai vaizduota loginį ryšį turinčių rinkiminių rezultatų dinamika tam tikru laikotarpiu;

- turimos detalios rinkiminių rezultatų bazės galimybės leidžia pirmą kartą Lietuvoje pateikti aiškius ir tiksliai apskaičiuotus politinių jėgų palaikymo skirtumus miesto-kaimo pjūvyje;

- parengtas pirmasis Lietuvos politinis rajonavimas. Pagal elektorato struktūrą teritoriškai hierarchiškai diferencijuota Lietuvos teritorija remiasi daugeliu atvejų pirmąkart išskirtais skirtingo pobūdžio elektoriniais nacionaliniais arealais.

Ginami teiginiai. Ginamo darbo esmę, rezultatų interpretavimo kryptis labiausiai atskleidžia šie *ginami teiginiai*:

1) politinis laukas yra hierarchizuota sistema, kurios atskiros procesų grupės pagal elektorinius duomenis atsiskleidžia nevienodu pilnumu. Grupė politinių reiškinių geriausiai identifikuojama remiantis būtent elektoriniu metodu, o kitiems politiniams procesams atskleisti elektoriniai duomenys yra tik pagalbinės, antraeilės, reikšmės;

2) Lietuvos elektorinė teritorinė struktūra per laikotarpį nuo valstybingumo atkūrimo pasižymi stabilia regionine raiška. Keli stambūs teritoriniai dariniai supančios aplinkos fone nuolat išsiskiria ypatingomis rinkiminėmis nuostatomis bei savita elektorato elgesio ir struktūros dinamika;

3) stambiems Lietuvos elektoriniams regionams dažniausiai yra būdinga teritorinė branduolio-periferijos struktūra. Lietuvos patirtis rodo, kad periferija susiformuoja kaip ideologiškai tarpinis arealas tarp branduolio ir kaimyninio elektorinio regiono. Būtent per elektorinių darinių periferijų santykinę nepastovumą kinta rinkiminių regionų ribos ir jų vidinė struktūra;

4) Lietuvai būdingas nuolatinis atskirų regionų netolygumas pagal politinės ideologijos vyravimą bei nuolatinis politinių jėgų paramos netolygumas atskiruose miesto-kaimo vienetų tipuose. Stambius šalies rinkiminius arealus ideologiškai galima išskirti kaip nuolat ypatingus remiantis tradicinės-protestinės ir kairės-dešinės ideologinių ašių raiška. Politines jėgas pagal palaikymą urbanistinio vietovių klasifikavimo kontekste galima įvardinti kaip santykinai didmiesčių, savivaldybių centrų ar kaimiškas jėgas;

5) pagal teritorinę atskirų politinių procesų raiškos struktūrą ir jos intensyvumą Lietuvos elektorato raidą galima skirstyti į du pagrindinius laikotarpius – iki ir po 2000-ųjų. Nors savo politine prasme du pagrindiniai laikotarpiai stipriai skiriasi, tačiau tam tikri stabilūs teritoriniai elektorato struktūros dėsniai leidžia Lietuvą pagrįstai interpretuoti pagal dalį ilgalaikėms vakarietiškomis visuomenėms taikomų teorijų;

6) Lietuvos politinis rajonavimas atspindi elektorato struktūros skirtumus pagal tris pagrindinius teritorinės hierarchijos lygmenis, kurių išskyrimui panaudoti aktualiausi nacionalinių rinkimų rezultatai. Skirtingo teritorinio rango vienetai tinkamiausiai diferencijuojami ne dažnai

praktikuojamu skirtingų reiškinių pagrindu, o daugiausiai tų pačių procesų ir rezultatų įvairesniu suskaidymo laiptu.

Rezultatų aprobacija. Darbo tema paskelbti ir publikuoti 7 moksliniai straipsniai. Detalus su darbo tema susijusių publikacijų ir kitų darbų sąrašas pateikiamas prieš naudotos literatūros sąrašą (270 psl.).

Darbo apimtis ir struktūra. Pagal Lietuvos mokslo tarybos 2003 m. nutarimą Nr. VI-4, šis darbas sudarytas iš šių rekomenduojamų pagrindinių dalių: įvado, tyrimų apžvalgos, darbo metodologijos, tyrimų rezultatų, išvadų ir naudotos literatūros sąrašo. Darbe yra 128 originalūs paveikslai (kartoschemos ir struktūrinės schemas), 1 lentelė ir 7 diagramos, 317 cituotos literatūros šaltinių. Visą darbą sudaro 294 puslapiai pagrindinio teksto (su kartoschemomis).

Padėka. Šio darbo autorius už kolegialų bendradarbiavimą yra dėkingas Vilniaus universiteto Geografijos ir kraštotvarkos katedros darbuotojams. Darbo autorius už metodinę pagalbą dėkoja šio darbo vadovui prof. habil. dr. Pauliui Kavaliauskui. Už programinę-kartografinę pagalbą darbo autorius yra dėkingas doc. dr. Jurgitai Mačiulytei. Didelį dėkingumą už šio darbo santraukos ir aktualių straipsnių anglišką redakciją norisi išreikšti Gintarei Jackūnienei.

Vykdomam tyrimui aktuali buvo Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos vyriausybės suteikta informacija (seniūnijų pagrindu) šio darbo autoriui apie dalį 2001 m. Visuotinio gyventojų surašymo rezultatų. Be abejo, darbo rengimui aktualiausias buvo detalios rinkimų rezultatų informacijos pasiekiamumas Lietuvos Vyriausiosios rinkimų komisijos tinklapyje ir atskiruose leidiniuose.

1. TYRIMŲ APŽVALGA

Atsižvelgiant į darbo įvade suformuluotas logines užduotis, esamą politinės teritorinės struktūros tyrimo patirtį verta apžvelgti dviem pagrindiniais etapais: 1) esama pasauline aktualios tematikos patirtimi bei 2) turimu įdirbiu Lietuvos politinės teritorinės diferenciacijos pažinime. Atskirų valstybių politiniai teritoriniai skirtumai elektorato struktūros pagrindu pagrindinai vykdomi elektorinės geografijos atstovų. Kai kuriais atžvilgiais prie šios tematikos tyrimų prisiliečia sociologijos ir politologijos bloko atstovai (daugiausiai – politikos sociologai). Atitinkamai pagal šias dvi tyrėjų sroves tikslinga apžvelgti ryškiausias ir aktualiausias politinės teritorinės struktūros darbus pasaulyje. Šiam darbui aktualesni būtų pastarųjų dviejų dešimtmečių (maždaug nuo 1991 m.) elektorato teritorinę struktūrą liečiantys darbai. Generalizuoti, aktualūs dabartiniam visuomenės raidos supratimui bei pasiekiami darbai verti apžvalginio vertinimo. Be abejo, tyrimų apžvalgoje akcentuotina ir pačių svarbiausių senesnių, klasikinių, darbų įtaka dabartiniams politinės teritorinės struktūros tyrimams.

1. 1. Elektorinės geografijos tyrimų pasaulinė patirtis

Nežymiai pakoregavus egzistuojančias apibendrintas elektorinės geografijos struktūrines schemas pagal tyrimų grupavimąsi (Taylor, Flint, 2000: 239-243; Johnston, 2000; 2005), dabartinės elektorinės geografijos tiriamus klausimus galima suskirstyti į tris pagrindines kryptis: 1) teritorinį rinkimų organizavimą ir reprezentavimą, 2) gyventojų politinių nuostatų teritorinius bruožus bei 3) vietos/teritorijos įtaką gyventojų politinėms nuostatoms.

Teritorinio rinkimų organizavimo ir reprezentavimo tyrimų kryptis aprėpia tokius tiriamus klausimus kaip rinkiminių teritorinių vienetų hierarchija ir reikšmė (rinkiminių apylinkių, apygardų (per)formavimas atsižvelgiant į gyventojų tolygų atstovavimą, pasiekiamumą, išdėstymą,

konfigūraciją, teritorinę administracinę struktūrą ir pan.), manipuliavimas rinkiminių teritorijų ribomis (angl. *gerrymandering*) ir rinkėjų skaičiumi (angl. *malapportionment*), teritorinis rinkėjų balsų vertimas į atstovaujамųjų institucijų vietas (pagal skirtingas rinkimines sistemas – mažoritarinę ir proporcinę – ar jų derinį vykstančių procesų teritorines savybes). Taigi ši elektorinės geografijos tyrimų kryptis darbe iškeltam tikslui ir suformuluotiems uždaviniams nėra aktuali. Atitinkamai ir teritorinį rinkimų organizavimą ir reprezentavimą liečiantys ar lydintys klausimai šiame disertaciniame darbe nenagrinėjami.

Kitos dvi elektorinės geografijos tyrimų kryptys darbo problematikai jau yra tiesiogiai reikšmingos. Bene daugiausiai elektorinės geografijos tyrimų skirta gyventojų politinių nuostatų teritorinių bruožų identifikavimui. Supaprastintai visą šią gausią tyrimų kryptį galima suskaidyti į elektorinių rezultatų kartografavimą (žemėlapių ar kartoschemų parengimą pagal atskirus išskirtus rinkiminius kintamuosius), rinkiminės teritorinės struktūros aiškinimą (regionų ar kitų teritorinių darinių identifikavimą) ir priežastingumą (rinkiminių rezultatų teritorinį pasiskirstymą bandant sieti su socialinių, ekonominių, demografinių, kultūrinių ir kt. veiksnių įtaka), bei rinkėjų balsavimo ypatingumą pagal kandidatų emocinę-idealistinę (gimtosios vietos) ir racionaliąją-jėgos (tikintis ypatingos materialinės naudos, angl. *pork-barrel*) priklausomybę. Kaip matoma, gyventojų politinių nuostatų teritorinių bruožų tyrimų kryptis bent jau daugeliu jai būdingų savybių yra itin artima šio darbo, skirto Lietuvos elektorinei teritorinei struktūrai įvertinti, problematikai.

Trečia elektorinės geografijos tyrimų kryptis, apimanti vietas/teritorijos įtaką gyventojų politinėms nuostatoms, nėra itin gausi darbais. Šios elektorinės geografijos tyrimų krypties ideologo ir vieno iš viso visuomeninės geografijos bloko lyderio R. Johnstono teigimu (Johnston, 2005), elektorinė geografija būtent todėl ir egzistuoja, jog tikima, kad teritorija/vieta stipriai įtakoja politinius, socialinius-ekonominius ir kt. procesus, kurių išraiška yra elektorinis (rinkiminis) elgesys. Iš esmės ši ideologinė elektorinės geografijos reikalingumo paradigma ir suformuoja logiškai atskirą elektorinės geografijos

tyrimų kryptį. Dabartiniu laikotarpiu vietos/teritorijos įtaka gyventojų politinėms nuostatomis yra aiškinama dviem teorijomis – kaimynystės efektu (artimiausių supančių žmonių bei vietovėje dominuojančios nuomonės įtaka rinkėjo apsisprendimui ir rinkiminiams rezultatams) ir teritorinio (erdvinio) konteksto teorija (aiškinančia, kad balsavimo skirtumai atsiranda dėl skirtingo rinkėjų poliarizavimosi pagal balsavimo priežastis ir motyvus atskiruose regionuose). Lietuvos gyventojų rinkiminio elgesio teritorinė struktūra irgi gali būti įtakota bei bent iš dalies vertinama pagal kaimynystės efekto ir teritorinio konteksto teorinius pagrindus.

Atsižvelgiant į išskirtų elektorinės geografijos tyrimų krypčių aktualumą Lietuvos elektorato teritorinės struktūros tyrimui, galima konstatuoti dviejų tyrimų krypčių – gyventojų politinių nuostatų teritorinių bruožų bei vietos/teritorijos įtakos gyventojų politinėms nuostatomis – detalesnio vertinimo būtinumą pagrįsčiau įgyvendinant suformuluotus šio darbo uždavinius. Savo ruožtu gyventojų politinių nuostatų teritorinių bruožų aptarimą verta padalinti į dvi dalis: 1) ilgalaikių demokratijų (Vakarų) bei 2) naujų demokratijų elektorato teritorinės struktūros apibūdinimą. Toks padalinimas paaiškinamas skirtinga pasaulio makroregionų civilizacine ir sociopolitine raida (skirtingu demokratijos brandumu, rinkiminių procesų eiga ir pan.). Natūralu, kad ilgalaikes pliuralistinių politinių institucijų rinkimų tradicijas turinčiose Vakarų valstybėse elektorato supratimas ir mokslinis iširtumas yra ženkliai gilesnis negu kur kas menkesnę demokratinę patirtį turinčiose kitų pasaulio makroregionų valstybėse.

1.1.1. Ilgalaikių demokratijų elektorato teritorinė struktūra

Ilgalaikių Vakarų demokratijų gyventojų politinių nuostatų teritorinius bruožus atskleidžiančius tyrimus verta apžvelgti trimis makroregionais: 1) Šiaurės Amerikos, 2) Australijos ir Naujosios Zelandijos bei 3) Vakarų Europos. Tarp aptariamų tyrimų pažymėtini giliausias elektorinės geografijos

tradicijas turinčių Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV), Jungtinės Karalystės (JK) ir Prancūzijos tyrėjų darbai.

Šiaurės Amerikos (JAV ir Kanados) elektorato tyrimai. Jungtinių Amerikos Valstijų iširtumas. JAV elektorinės geografijos tyrimų išvystymas laikytinas vienu pirmaujančių pasaulyje. XX a. aštuntame-devintame dešimtmečiuose bene didžiausią įtaką pagrindinių JAV elektorato teritorinės struktūros bruožų supratimui turėjo J. Archerio ir F. Shelley darbai. Šie tyrėjai ir XX a. paskutiniame dešimtmetyje (Shelley, Archer, 1994) atkreipė dėmesį į kai kuriuos aktualiausius JAV teritorinės struktūros aspektus. Ypač buvo pabrėžiamas stambiausių JAV elektorinių regionų ilgalaikis stabilumas. J. Archeris ir F. Shelley ypatingai akcentavo priežastis (veiksnius), dėl ko atsiranda regioninė ir lokalinė diferenciacija pagal rinkėjų simpatijas, bei priėjo prie išvados, kad ne dėl tų pačių kultūrinių ir socioekonominių faktorių rinkėjai poliarizuojasi skirtingo stambumo (rango) arealuose.

Stambių JAV rinkiminių regionų identifikavimui ir raidos supratimui bene aktualiausias yra D. J. Elazaro įdirbis (Elazar, 1994). Šis autorius JAV elektorinių regionų susiformavimą ir mentalitetą pabandė paaiškinti atskirų regioninių politinių kultūrų įtaka. D. J. Elazaras išskyrė tris JAV makroregionines politines kultūras, dėl kurių savitumo ir atsiranda skirtingi gyventojų rinkiminiai prioritetai: 1) tradicionalistinę (JAV pietuose), 2) moralistinę (JAV šiaurės rytuose ir vakarinėje pakrantėje) ir 3) individualistinę (Vidurio Vakaruose). Dėl susiformavusių bruožų tradicionalistinės ir individualistinės politinės kultūros regionai pasižymi dominuojančiu respublikonų partijos palaikymu, o moralistinės kultūros arealas yra išskirtinai palankus demokratų partijai. D. J. Elazaro nubrėžtą JAV elektorinės geografijos tyrimo kryptį kiek pakoregavo J. Heppenas. Plačiame, 1892-2000 m. laikotarpi apimančiame, prezidento rinkimų rezultatų tyrime (Heppen, 2003) kiek kritikuojama D. J. Elazaro JAV elektorinių regionų išskyrimo metodika. J. Heppeno metodologiškai įvairesnis tyrimas, naudojantis ir erdvinės autokoreliacijos bei klasterine analize, įtraukė tris pagrindinius kriterijus stambių JAV elektorinių regionų išskyrimui: kultūrinį

liberalumą/konservatyvumą (pagal D. J. Elazaro tradiciją), rasinį grupių santykį bei ekonominį išsivystymo lygį. Taip J. Heppenas išskyrė tris stambius JAV regionus: 1) Pakrančių, 2) Vidurio, 3) Pietų juostos (išskirtas ir ketvirtas itin mažas Sostinės mini-regionas).

Bendriems JAV politinių pažiūrų regioniniams skirtumams, jų kitimui jau yra skirta ir apžvalginių darbų (Shelley, 2008), kuriuose bent jau preliminariai suformuluoti galimi svarbiausių elektorato regioninių pasikeitimų bruožai 2008 m. JAV prezidento pirminių rinkimų metu. Bendriems JAV rinkėjų partinių preferencijų regioniniams skirtumams įvertinti skirtas ir grupės autorių (Morrill, Knopp, Brown, 2007) geografinis tyrimas. Šiame darbe nagrinėjami 2000 m. ir 2004 m. prezidento rinkimų rezultatai. Remiantis įvairių tyrimų patirtimi konstatuojama, kad demokratų partijos kandidatai labiausiai yra palaikomi metropolinėse (stambių miestų) ir „moderniose“ vietose, o respublikonų partijos kandidatai didžiausios balsų dalies susilaukia nemetropolinėse, „tradicinėse“ vietose. Vadovaujantis tokiu partijų palaikymo dėsningumu išskiriamos demokratų ir respublikonų kandidatų palaikymo lygio anomalijos.

Ankstesniems rinkimams skirtų JAV pagrindinių elektorinių regionų pavieniai bruožai aptariami atskiruose tam tikrai problemai aktualizuotuose darbuose. 1988-2000 m. laikotarpiu pagrindinių JAV partijų kandidatų į prezidentus palaikymo regioninis tyrimas (Kim, Elliott, Wang, 2003) didžiausią dėmesį nukreipia į regresinės analizės pagalba nustatytus miesto-kaimo skirtumus ir klasterizacijos dėsningumus. Darbe (Mellow, Trubowitz, 2005) pagal 1898-2002 m. laikotarpiu vykusius rinkimus į Atstovų rūmus (žemesniuosius parlamento rūmus) rezultatus, taip pat konstatuojami bendri ilgalaikiai JAV politinio palaikymo regioniniai skirtumai bei įvertinamos dvipartiškumo vystymosi ir išlikimo galimybės. Prie bendranacionalinių JAV regioninių elektorinių tyrimų galima priskirti ir gana aktualų darbą (Gimpel, Schuknecht, 2002), kurio rezultatai gauti etaloninių valstijų detalaus vertinimo pagrindu. 1928-1936 m. bei 1988-2000 m. vertinti prezidento rinkimų rezultatai smulkių rinkiminių teritorijų lygmeniu pasirinktose valstijose. Tarp

dviejų XX a. laikmečių nustatyta ženkliai didesnė demokratus palaikančiųjų balsų teritorinė koncentracija, pabrėžiant respublikonų kandidatų rėmėjų didesnę teritorinę išsibarstymą (dispersiškumą).

Greta partinių paramos skirtumų tarp JAV regionų, aktualus ir rinkėjų aktyvumo teritorinio netolygumo ištirtumas. Visai JAV teritorijai skirtų rinkėjų aktyvumo tyrimų kontekste pažymėtini du gana skirtingi darbai. Itin plačiu laikotarpiu – 1828-2000 m. – JAV piliečių aktyvumo per prezidento rinkimus vertinime (Darmofal, 2006) pabrėžiami regioniniai skirtumai. D. Darmofalas savo darbe pabrėžia tam tikrą atskirų JAV regionų stabilumą pagal rinkėjų aktyvumą atskirais laikotarpiais. Dar vienas gana aktualus visą JAV teritoriją liečiantis elektorato aktyvumo skirtumų tyrimas (Gimpel, Morris, Armstrong, 2004) apsiriboja 2000 m. prezidento rinkimų vertinimu. Naudojantis regresine analize nustatyti rinkėjų aktyvumo ir vietinės gyventojų struktūros pagal amžiaus grupes teritorinio pasiskirstymo dėsniumi.

Dar vieną visai JAV teritorijai skirtų elektorinės geografijos darbų grupę sudaro tyrimai, kuriuose labiausiai akcentuojama rinkimų rezultatus lydinčiųjų faktorių (balsavimo technologijų, rinkiminių finansų, atskirų suinteresuotų ar aktualių visuomenės grupių ir pan.) raiška. JAV yra gana daugiasluoksnė valstybė pagal balsavimo techninių būdų (skylmušinių mašinų, popierinių biuletenių ir pan.) įvairovę. Apibendrinančiame darbe (Warf, 2006) išskiriami penki JAV balsavimo techniniai būdai bei pateikiamas jų teritorinis pasiskirstymas. Daug dėmesio JAV bendros elektorinės teritorinės struktūros tyrimuose skiriama ir atskiriems rinkiminių kampanijų elementams. Etninių tinklų įtaką nagrinėjusiame darbe (Cho, 2003) pabrėžiama, kad tirtu 1980-1998 m. laikotarpiu etninė-rasinė kaimynystė yra itin reikšminga partinės finansinės paramos teikimo atžvilgiu. Panašios tematikos naujesniame darbe (Gimpel, Lee, Kaminski, 2006) partijų finansinių rėmėjų santykinio gausumo teritorinis pasiskirstymas taip pat aiškinamas socialinių tinklų įtaka. Netolima išskirtiems darbams tematika paskelbtas tyrimas (Schaffner, 2006) apie rinkiminės reklamos teritorinio pasiskirstymo ypatybes.

J. Gimpelio vadovaujamos grupės tyrimai per pastaruosius kelerius metus pasižymi kai kurių specifinių procesų pažinimo aktualumu. Viena iš darbų (Gimpel, Cho, Wu, 2007) nagrinėjamas JAV arabų elektorinis elgesys po 2001 m. rugsėjo 11 d. teroristinių įvykių. Kitame darbe (Gimpel et al., 2008) plačiau tiriama gimtosios vietos efektas rinkimų rezultatams. Paskelbtame tyrime pagal 1998-2006 m. pasirinktų skirtingų valstijų JAV gubernatorių palaikymą matosi, kad „savo“ kandidato rėmimo mažėjimas nėra linijinis (o yra eksponentinis) tostant nuo gimtojo (gyvenamojo, darbo vietos ar pan.) centro. Be to, gimtosios vietos efektui nustatyti ir išmatuoti svarbus yra kandidato „savumo“ laipsnis bei gimtosios vietos pobūdis (miestas, regionas ar pan.), kurie įtakoja gimtosios vietos rinkiminių rezultatų distanciją. Gimtosios vietos reikšmingumą elektoriniams pasirodymams Alabamos valstijoje esančios apygardos pavyzdžiu gana neblogai atskleidė ir ne geografų atliktas tyrimas (Kjar, Laband, 2002). Šiame darbe aiškiai nustatyta, kad kandidatas įprastai labiau yra palaikomas ten, kur yra labiau žinomas, pažįstamas ir „savas“.

JAV elektorinės geografijos tarpe yra nemažai darbų, skirtų ne visai valstybės teritorijai, o atskiroms jos dalims. Vieną iš atskiriems JAV arealams skirtų elektorinės geografijos darbų grupę sudaro kultūrinės tematikos tyrimai. Luizianos valstijos 1948-2000 m. laikotarpio vertinime (Heppen, Mesyanzhinov, 2003) išskiriami trys ilgalaikiai elektoriniai regionai. Luizianoje esantys trys arealai su dominuojančiomis prancūziškos katalikiškos, angliškos protestantiškos ir afroamerikiečių grupėmis atitinkamai skiriasi ir pagal balsavimo rezultatus. Panašios tematikos yra ir darbas (Sonenshein, Drayse, 2006), skirtas Los Andželo miesto (Kalifornijos valstijoje) rinkiminių arealų vertinimui. Pagal 2001 m. ir 2005 m. miesto mero pirminių rinkimų rezultatų teritorinį netolygumą nustatyta, jog mieste rinkiminiai arealai formuojasi rasinių-etninių blokų pagrindu. Pavieniai moksliniai darbai (Gimpel, Dyck, Shaw, 2006) pagal atskirų JAV vietų pavyzdžius skiriami ir balsavimo patogumo teritoriniam vertinimui. JAV tyrėjai skelbia ir darbų teritorinės elektorinės struktūros tematika pagal atskirose valstijose vykstančių

įvairaus pobūdžio referendumų rezultatus (O'Reilly, Webster, 1998; Solecki, Mason, Martin, 2004; Brown, Knopp, Morrill, 2005).

Apžvelgus JAV elektorato teritorinės struktūros aktualius pastarųjų dviejų dešimtmečių tyrimus galima daryti tam tikrus apibendrinimus tiek apie elektorinės geografijos, tiek apie jos amerikietiškos atmainos savybes. Pirma, nors profesionaliai elektorinės geografijos tyrimais užsiima nedidelis tyrėjų kiekis, vis dėlto JAV elektorinės teritorinės struktūros tyrimai yra bene gausiausi pasaulyje pagal tematinę įvairovę ir šioje srityje dirbančių mokslininkų kiekį. Atitinkamai kitų valstybių elektoriniai geografiniai tyrimai nėra santykinai gausūs, tad iš to galima spręsti, kad elektorinė geografija savo darbų apimtimi yra tikrai nedidelė politinės geografijos atšaka. Antra, JAV elektorinės geografijos tyrimams būdingas tam tikras formuluojamos teorinės minties techniškumas ir ribotumas. JAV elektorinės geografijos tyrėjai itin mėgsta statistiškai sudėtingą (koreliacinę, regresinę ir pan.) analizę, tačiau savo tyrimų rezultatų „nekabina“ ant bendresnių sociologinių-politologinių teorijų pagrindo. Kaip yra akcentavę JAV elektorinės geografijos išoriniai vertintojai (Johnston, 2005), JAV rinkimų geografoi savo tyrimais praktiškai nedaro pastebimesnės įtakos bendram JAV vykstančių sociopolitinių procesų teoriniam vertinimui bei lieka nepastebėti politologijos ir sociologijos srityse dirbančių mokslininkų.

Kanados ištirtumas. JAV kaimynės Kanados teritorinis elektorinis pažinimas nėra išsamus. Atskirose, panašia stilistika kaip ir JAV tiriamose, srityse yra parengti pavieniai darbai. Gyventojų etninės sudėties (priklausomybės) įtaka rinkimų rezultatams aktualizuojama tyrime (Landa, Copeland, Grofman, 1995) pagal Toronto miesto teritorinės struktūros pavyzdį. Remiantis 1987 m. provincijos rinkimų rezultatais vertinama italų, kinų ir žydų kilmės kandidatų palaikymo disproporcija tarp skirtingų partijų elektorato įvairiose Toronto vietose. Artima minėtam darbui tematika yra paskelbtas ir Kanados politologų tyrimas (Johnston, Fournier, Jenkins, 2000) apie partijų ryškiausių paramos arealų įtaką jų gyventojų rinkiminiam apsisprendimui. Dar vienas kanadietiškos elektorinės geografijos pažinimo pjūvis susijęs su partijų

lyderių agitavimo teritoriniu vertinimu (Bélanger, Carty, Eagles, 2003). Šiame darbe apibendrintai nagrinėjamos penkių Kanados partijų lyderių 2000 m. pasirinktos vietovės agitavimui, atitinkamai įvertinama pasirinktų aplankymui vietovių strateginė reikšmė bei rinkimų rezultatų svarba.

Atskirai Kanados elektorinės geografijos tarpe vertėtų išskirti R. A. Walkso darbus. Šis Toronto universiteto mokslininkas vysto rinkiminės geografijos tyrimus miesto-priemiesčių pjūviu. Kanados stambiausiems miestams skirtame darbe (Walks, 2004) miesto centrinės dalies (angl. *inner city*), vidinių priemiesčių (angl. *inner suburbs*) ir išorinių priemiesčių (angl. *outer suburbs*) išskyrimas paremtas atitinkamomis miesto aglomeracijos ribomis 1965 m., 1984 m. ir 2000 metais. Nacionalinių rinkimų rezultatus vertinant regresine analize, prieita išvados, jog per tris-keturis dešimtmečius miesto-priemiesčių elektorinė divergencija stipriai didėjo. Stambių miestų vidinės dalys tampa vis labiau palankiomis kairiosioms Kanados politinėms partijoms, o priemiesčiai pagal jų gyventojų politines pažiūras vis labiau dešinėja. Kitame darbe (Walks, 2006) detaliau nagrinėjamas vienas Toronto miesto rinkiminis rajonas, apimantis dalį miesto centrinės dalies bei dalį vidinių ir išorinių priemiesčių. Regresinės analizės būdu nustatyta, kad egzistuoja ryšys tarp miesto-priemiesčių elektorinės poliarizacijos ir atitinkamos poliarizacijos rasiniu-etniniu, klasiniu pagrindu.

Australijos ir Naujosios Zelandijos elektorato tyrimai. Po JAV ir Kanados elektorinio geografinio ištirtumo vertinimo logiškai turėtų sekti likusio „naujojo anglosaksiškojo pasaulio“ šalių patirties apžvalga. Tenka pabrėžti, kad Australijos ir Naujosios Zelandijos teritorinės elektorinės struktūros pažinimas yra itin fragmentiškas bei menkas darbų kiekiu. Australijos elektorato teritorinės struktūros pažinime verta išskirti darbą (Forrest et al., 2001), skirtą Naujojo Pietų Velso arealo nagrinėjimui. Pagal 1998 m. vykusių rinkimų rezultatus bandyta suprasti, koks rinkėjų tipas vietoj seniau aiškiai dešinėje vyravusios Nacionalinės partijos pradėjo rinktis naują dešiniąją Vienos Nacijos partiją. Regresinės analizės būdu partinės gyventojų preferencijos buvo gretinamos su socialiniais-ekonominiais parametrais

(pajamų dydžiu, darbo pobūdžiu ir pan.). Teritoriškai aiškiai matoma, kaip elektoriniai aukščiausios paramos Vienos Nacijos partijai arealai sutampa su ekonomiškai silpnesniais kaimiškais arealais. Naujosios Zelandijos elektorato teritorinio pasiskirstymo atskiri bruožai paliečiami britų geografų R. Johnstono ir Ch. Pattie darbuose (Johnston, Pattie, 2003a; 2003b; 2008), skirtuose partijų agitavimo ir finansinės paramos pasiskirstymo savybėms.

Vakarų Europos elektorato tyrimai. 2000-aisiais yra pasirodęs apibendrintas Vakarų Europos elektorinės geografijos tyrimas (Vandermotten, Lockhart, 2000) pagal 1999 m. Europos Parlamento rinkimų rezultatus bei prieš rinkimus vykusios Eurobarometro apklausos duomenis. Darbe pateikiamos Vakarų Europos kartoschemos Eurostatinės sistemos NUTS-2 teritoriniu lygmeniu pagal atskirų partijų grupių (kairės, klasikinės dešinės, kraštutinės dešinės) palaikymą. Tarp pačių bendriausių rezultatų akcentuotinas klasikinės kairės didesnis palaikymas stambių miestų (nejuos supančių arealų) zonose, klasikinės dešinės išskirtinai aukštas palaikymas katalikiškose šalyse ir šalių (ypač – protestantiškų) kaimiškose zonose bei kraštutinės (populistinės ir reakcingosios) dešinės stipriausių pozicijų buvimas centrinėje Vakarų Europos dalyje, o ypač – jos skurdesnėse urbanistinėse ir industrinėse zonose. Šis savo apimtimi išskirtinis darbas išties atskleidžia, kad Vakarų Europa kai kuriais atžvilgiais turi stambią, viršnacionalinę elektorinę teritorinę struktūrą.

Jungtinės Karalystės ištirtumas. Tarp Vakarų Europos valstybių elektorinio geografinio ištirtumo gilia tradicija pasižymi Jungtinė Karalystė. Britų rinkiminio teritorinio elgesio tyrimų tarpe savo kiekybe išsiskiria Rono Johnstono (Bristolio universitetas) ir Charleso Pattie (Šefildo universitetas) dažniausiai kartu atliekami darbai.

XX a. paskutiniame dešimtmetyje pasireiškę elektoriniai regioniniai procesai Didžiojoje Britanijoje (Johnston, Pattie, 1998) aktualizuojami ypatingu kairiųjų (leiboristų) elektorato pokyčiu. Iki tiriamų 1992 m. ir 1997 m. rinkimų Didžiajai Britanijai buvo įprastos leiboristinės šiaurės – konservatoriškų pietų bei leiboristinių miestų – konservatoriško kaimo

priešpriešos. Per 1992 m. rinkimus jau pasireiškus kitokiam leiboristų savęs pozicionavimui, šios įprastos britų dvi elektorinės geografijos priešpriešos kiek pakito. Nustatyta, kad atskirose Didžiosios Britanijos dalyse elektorinės nuostatos, lyginant su socioekonominė struktūra, kito netolygiai. Tarp bendresnių 1992-1997 m. rinkiminių dinamikos bruožų konstatuotas leiboristų dominuojančios padėties išlaikymas Didžiosios Britanijos šiaurėje bei itin ryškus balsų pridėjimas „konservatoriškuose“ šalies pietuose. Savotiškai leiboristų teritorinės paramos tematiką pratęsia tyrimas (Ward, 2002), skirtas šios partijos palaikymo dinamikai kaimiškose šalies apygardose tarp 1997 m. ir 2001 m. nacionalinių rinkimų.

Vietos savivaldos rinkimų, vykusių nuo 1979 m. iki 1997 m., nagrinėjimas (Rallings, Thrasher, Johnston, 2002) leido regioniškai įvertinti Didžiosios Britanijos konservatorių partijos palaikymo dinamiką. Atskiruose valstybės regionuose aiškiai akcentuojamas itin netolygus rinkėjų palaikymo kritimas – labiausiai per tiriamą laikotarpį konservatorių palaikymas smuko Anglijos šiaurėje (virš 50%), o švelniausiai smuko Anglijos pietuose (nepilnai 40%). Gana įdomiai konservatorišką elektoratą atskiruose Didžiosios Britanijos pasirinktuose arealuose atskleidžia darbas (Hoare, 1995), skirtas 1992 m. referendumo rezultatų dėl lapų medžioklės apribojimo vertinimui.

Teritoriniu elektorinių procesų akcentavimu pasižymi darbai, kuriuose nagrinėjamas Didžiosios Britanijos liberalų demokratų partijos elektoratas. Liberalų demokratų aukščiausio palaikymo vertinime ir kartoschemose (MacAllister, Fieldhouse, Russell, 2002) lyginami 1929 m. ir 1992 m. rezultatai. Akcentuojamas XX a. trečiajame dešimtmetyje prasidėjęs liberalų pozicijų praradimas ir jų atgavimas XX a. paskutiniame dešimtmetyje bei pabrėžiama tarp šių laiko taškų pasireiškianti itin panaši partijos aukščiausios paramos teritorinė struktūra. Tiek 1929 m., tiek 1992 m. liberalai labiausiai Didžiosios Britanijos mastu buvo palaikomi keltiškoje šalies dalyje (Škotijoje, Velse) ir pietvakariniame Anglijos kampe. Kitame liberalų elektoratą nagrinėjančiame darbe (Dorling, Rallings, Thrasher, 1998) akcentuojamas teritorinis partijos balsų auginimo dėsningumas. Erdvinės autokoreliacijos

pagalba aiškiai nustatyta, kad 1983-1994 m. laikotarpiu liberalai nuo vienu iki kitų rinkimų daugiausiai balsų pridėdavo tose vietose, kurios buvo šalia (ribojosi) su jau anksčiau liberalams itin palankiomis vietomis.

Didžiosios Britanijos elektorinio teritorinio pažinimui aktualus R. A. Walkso darbas (Walks, 2005), kuriame šis Kanados geografas britų elektoratą vertina miesto-priemiesčių pjūviu (analogiškas šio autoriaus tyrimas taikytas Kanados stambiausiems miestams). 1950-2001 m. laikotarpiu nagrinėjamuose miestų-priemiesčių elektoriniuose skirtumuose aktualus miesto centrinės dalies (angl. *inner city*), vidinių priemiesčių (angl. *inner suburbs*) ir išorinių priemiesčių (angl. *outer suburbs*) išskyrimas. Nacionalinių rinkimų rezultatus vertinant regresine analize, gauti šie apibendrinti rezultatai: 1) konstatuota, kad tiriamu laikotarpiu miestų vidinių dalių ir priemiesčių elektoriniai skirtumai vis didėja: vidinėse miestų dalyse santykinai auga palaikymas kairiesiems leiboristams, o priemiesčiuose – dešiniams konservatoriams, 2) kuo didesnis pagal gyventojų skaičių miestas, tuo didesni vidinės dalies ir priemiesčių elektoriniai skirtumai, 3) augantys elektoriniai miesto-priemiesčių skirtumai aiškinami pajamų, klasinės priklausomybės, gyvenimo būdo ir vyraujančios nuomonės augančios poliarizacijos skirtumais.

Gana specifiškai britų elektorato teritorinio pasiskirstymo savybes aktualizuoja tyrimas (Fieldhouse, Cutts, 2008), skirtas etnoreliginių grupių – indų, sikhų, musulmonų – 2001 m. elektoriniam elgesiui. Jungtinės Karalystės elektoriniam teritoriniam pažinimui aktuali ir darbų grupė, skirta partijų rinkiminių kampanijų ir jų savybių geografiniams bruožams. Nagrinėjant 1984/85-1993/94 m. laikotarpiu finansinės paramos britų konservatorių partijai teritorinį pasiskirstymą (Pattie, Johnston, 1997), pabrėžiamas santykinai ryškiausias paramos sumažėjimas partijos stipriausios paramos vietose. Gana detaliame 2001 m. atskirų britų partijų rinkiminės kampanijos nagrinėjime (Pattie, Johnston, 2003) pastebėta skirtingų partijų nevienoda geografinė-rinkiminė agitacinė strategija pagal agitacijos būdų (telefoninio, lankymo, reklamos, kt.) derinimą. Pagal ankstesnę įdirbį bei 2005 m. Didžiosios Britanijos parlamento rinkimų rezultatus parengtoje elektorinės geografijos

monografijoje (Johnston, Pattie, 2006) atskiri skyriai skirti britų regioninės struktūros ir rinkiminių kampanijų teritoriškumo atskleidimui. Apibendrinančių darbų, skirtų Didžiosios Britanijos bendriems elektorinės struktūros dėsningumams, galima rasti ir Rusijos geografų (Vizlagov, 2000) tarpe.

Prancūzijos ištirtumas. Greta Jungtinės Karalystės Vakarų Europoje stipriomis elektorinės geografijos vystymo savybėmis pasižymi ir Prancūzija. Visai elektorinei geografijai aktualus yra prancūzo A. Siegfriedo 1913 m. paskelbtas darbas apie Prancūzijos vakarinės dalies balsavimo rezultatų teritorinį netolygumą – šis tyrimas pagal dabartinę sampratą (Johnston, 2000) yra laikomas pirmu elektorinės geografijos darbu. A. Siegfriedo suformuota tradicija nagrinėti atskirų Prancūzijos dalių elektorinę teritorinę struktūrą yra gyva ir dabartiniu laikotarpiu – bendrų, visai Prancūzijos teritorijai, skirtų darbų yra itin nedaug.

Bene iliustratyviausiai prancūzų elektorinės geografijos pasiekimus atspindinčiu darbu galima laikyti M. Bussi itin išsamią (400 psl.) monografiją (Bussi, 1998) apie Prancūzijos vakarinės dalies (su Bretane ir Normandija) teritorinę elektorinę struktūrą. Šiame darbe iš esmės panaudojamos visos metodinės priegios, turinčios prasmę šiuolaikinės elektorinės geografijos tyrimuose. Aptarus rinkiminių reiškinių kartografavimo galimybes, pabrėžiamas ir pačios politikos (savo vidine struktūra) dinamiškumas, dėl kurio sudėtingėja geografinis elektorato vertinimas. Rinkiminių rezultatų teritorinis netolygumas koreliaciškai siejamas su socialinių rodiklių nevienodo teritorinio pasiskirstymo įtaka. Tarp aktualiausių socialinių veiksnių, turinčių įtakos rinkiminiams rezultatams, pažymimi ir detalai vertinami istorinės atminties, demografinės struktūros, pajamų dydžio, darbo (profesijos) pobūdžio, religingumo, gyvenamosios vietos (miestas-priemiestis ir pan.) skirtumai. Visoje monografijoje pateikiama daug ne tik momentinių, bet ir dinaminių tiriamo regiono elektorinių kartoschemų pagal XX a. devintojo ir paskutinio dešimtmečio pirmosios pusės rinkimų rezultatus.

Panašia stilistika atliekami ir kitų Prancūzijos arealų elektorinio geografinio pobūdžio mažesnės apimties darbai. Bretanės regiono elektorinės teritorinės struktūros nagrinėjime (Pierre, 2005) vertinami 1998-2004 m. laikotarpio rinkiminiai rezultatai. Darbe išskiriami Bretanės arealai pagal aktyvumo ir politinių partijų rėmimo netolygų pasiskirstymą. Korsikos rinkiminėje geografinėje analizėje (Merchez, 2007) nagrinėjami keturių skirtingų 2003-2005 m. balsavimų rezultatai. Šiame darbe pabrėžiami atskirų rinkiminių arealų bruožai, o ypač akcentuojama Korsikos regionalistinės-nacionalistinės orientacijos priešprieša regioniniu (šiaurės-pietų) pjūviu. Atskirų Prancūzijos regionų teritorinė elektorinė raiška vertinama ir istoriniu pjūviu. Tokių tyrimų pavyzdžiais laikytini 1790-1795 m. revoliucinio laikotarpio (Edelstein, 1999) ir 1906-1956 m. laikotarpio (Bleton-Ruget, 1999) atskirų regionų vidinės elektorinės poliarizacijos nagrinėjimai.

Tarp reikšmingesnių Prancūzijos elektorinės geografijos darbų pasitaiko pavieniai tyrimai, skirti visos valstybės teritorinei elektorinei raiškai. 2002 m. prezidento rinkimų teritoriniame vertinime (Levy, 2003) itin didelis dėmesys skiriamas nacionalistų kandidato M. Le Peno paramos struktūrai. Pirmojo ir antrojo turų metu aiškiai M. Le Peno didžiausiu palaikymu pasižymėjo Prancūzijos rytinė, pietrytinė ir, iš dalies, pietvakarinė dalys. J. Levy teigimu, nacionalistų kandidato palaikymas ypatingai aukštas buvo būtent tuose Prancūzijos regionuose, kuriuose didesnė dalis rinkėjų gyvena urbanistinėse vietose, susidūrusiose su pramoninio ir pan. ūkio reikšmės mažėjimu. 2002 m. ir ankstesnių Prancūzijos Prezidento rinkimų teritorinio vertinimo tematiką pratęsia tyrimas (Bussi et al., 2004), labiau akcentuojantis dinامينius teritorinius reiškinius. Koreliuojant rinkimų rezultatų teritorinį pasiskirstymą su amžiaus, lyties ir profesinės struktūros teritoriniu netolygumu bandoma nustatyti rinkimų rezultatų priežastingumą.

Apibendrinant Prancūzijos elektorinio teritorinio tiriamumo savybes, verta akcentuoti gana nemenką prancūzų geografų mokyklos skirtingumą nuo amerikietiškos ir britiškos mokyklų. Pirma, prancūzai kur kas įvairiau kartografuoja elektorinius procesus – nevengiama dinامينių, skirtingų

institucijų rinkimų rezultatų palyginimo kartoschemų. Tokia platesnė geografinio interpretavimo vaizduotė suteikia kur kas įvairesnę prancūziškosios elektorinės geografijos turinį. Antra, kartografiškai įvairesniuose prancūzų elektorinės teritorinės struktūros tyrimuose reiškiasi matematinis paprastumas (nėra itin dažnos regresinė ir pan. analizės) bei didesnis negu britų-amerikiečių atveju sociologinių-politologinių klausimų spektras vieno tyrimo metu (nesismulkinama iki pavienių smulkių klausimų sprendimų).

Italijos ištirtumas. Greta Prancūzijos pietinėse Europos šalyse detaliausiu elektoriniu geografiniu ištirtumu pasižymi Italija. Bene daugiausiai dėmesio šios valstybės rinkiminiam teritoriniam nagrinėjimui skyrė JAV dirbantis geografas J. Agnew. 1992-1995 m. Italijos rinkimų rezultatų teritoriniame vertinime (Agnew, 1997) pabrėžiamas keturių pagrindinių politinių partijų skirtingas teritorinis palaikymas. Po 1990-ųjų pasikeitusi partinė sistema nevienodai susiklostė atskiruose Italijos regionuose pagal pagrindines ideologinių klausimų priešpriešas. Platesnio, 1987-2001 m., laikotarpio tyrime (Shin, Agnew, 2007) itin akcentuojamas 1990-ųjų metų laiptas, kuris laikomas riba tarp iš esmės dviejų skirtingų Italijos partinių sistemų. Po 1990 m. nagrinėjama partijų rėmimo teritorinė struktūra ypač aktualizuojama skirtingu naujų partijų populiarumu senesnių vieningų elektorinių regionų vietose. Artimesniame dabartiniame laikotarpiui, 1994-2006 m. rinkimus aprėpiančiame, darbe (Agnew, 2007) didžiausias dėmesys kreipiamas į pamažu susiklosčiusių dviejų dominuojančių partijų teritorinį palaikymą. Pabrėžiamas italų partijų nevienodas palaikymas atskiruose regionuose pagal vietos ekonominio lygio vertinimą bei paramą valdžios (de)centralizacijai. Dėl šių sąlygų vertinimo Italija rinkimiškai skyla šiaurės-pietų ašimi.

Kiek detaliau Italijos rinkiminiai geografiniai procesai 1987-1996 m. laikotarpiu apžvelgiami (Shin, Agnew, 2002) pagal dviejų šalies regionų pavyzdį – Šiaurinėje šalies dalyje esančioje Veneto bei centrinei Italijai priskiriamoje Toskanos provincijose tiriamu laikotarpiu vyko nevienodi dominuojančių partijų pasikeitimai. Šiame darbe pabrėžiama *žvalgomosios*

erdvinių duomenų analizės (angl. *ESDA – exploratory spatial data analysis*) nauda elektorinės geografijos tyrimams. Žvalgomoji erdvinių duomenų analizė pasižymi tiriamo klausimo matematinio-statistiniu sprendimo paprastumu ir labiau hipotetiniu gautų rezultatų vertinimu. Taigi, kaip rodo aptariamo darbo patirtis, elektorinės geografijos darbuose, ypač vykdant pirmuosius tam tikrų tyrimų etapus, apsiribojama paprastu rinkimų rezultatų pateikimu (vengiama regresinės ir pan. analizių) bei gautų rezultatų hipotetiškumo pabrėžimu.

Tarp atskiriems Italijos regionams skirtų darbų labiausiai savo gausa išsiskiria šiaurinei Italijai aktualūs tyrimai, kuriuose nagrinėjama regioninės Šiaurės lygos palaikymo geografija. (Agnew, Brusa, 1999; Giordano, 2001a; 2001b). Be Šiaurės lygos rėmimo geografijos, pavieniuose darbuose paliečiama ir kitų Italijos regionų teritorinės elektorinės struktūros problematika. Šiaurės rytų Italijos pasienio su Slovėnija arealo nagrinėjime (Minghi, 1997) vertinamas etninio (slovėniško ir itališko) balsavimo stiprumas. Kitame darbe (Shin, 2001) „raudonosios“ centrinės Italijos dalies (su Toskana ir dar 3 provincijomis) pavyzdžiu vertinama vietos politizacija.

Graikijos ir Ispanijos ištirtumas. Be Prancūzijos ir Italijos teritorinės elektorinės struktūros tyrimų likusios pietinės Europos valstybės pasižymi itin menku elektorinės geografijos darbų kiekiu. Graikijos regioniniai balsavimo rezultatų skirtumai nagrinėti 1981-1990 m. laikotarpiu (Chadjipadelis, Zafiropoulos, 1994). Devintojo dešimtmečio trijų pagrindinių partijų teritorinio palaikymo skirtumai vertinti pagal apygardų rezultatų nutolimą nuo atitinkamo nacionalinio vidurkio. Tarp Ispanijos teritorijai aktualių darbų paminėtinas gilus geografinis tyrimas apie Baskijos elektorato struktūrą (Beck, 1999), kuri vertinama pagal 1986-1994 m. regioninės baskų partijos (*Euskadi*) palaikymą regioninių rinkimų metu. Nagrinėjamu laikotarpiu vertinami ir dinaminiai partijų teritorinio palaikymo rodikliai (pavyzdžiui, akivaizdus tampa baskų regioninės partijos pozicijų stiprėjimas Gipuskojoje bei silpnėjimas Biskajoje ir Alavoje).

Vokietijos ištirtumas. Germaniškoji Europos dalis turi bene silpniausias elektorinės geografijos tradicijas anglosaksiškos, romaniškos ir netgi slaviškos

žemyno dalių atžvilgiu. Verta pabrėžti, kad XX a. pirmoje pusėje Vokietijos politinė geografija (K. Haushoferio ir kt. darbai) buvo sukompromituota dėl paramos hitlerinei politikai. Net ir dabartinės Vokietijos politinės geografijos klasifikacijoje (Reuber, 2000) elektorinė geografija neišskiriama kaip atskira atšaka. Nors Vokietijos medijoje publikuojamos rinkimų rezultatų kartoschemos, tačiau dabartiniai vokiečių politikos geografs iš to, atrodo, „rimto mokslo“ nedaro.

Dabartinei situacijai, t.y. po 1990-ųjų, iš teritorinio elektorinio aktualumo pozicijų Vokietijai yra skirta itin mažai dėmesio. Tik JAV dirbančio J. O'Loughlino iniciatyva atliktas tyrimas (O'Loughlin, Witmer, Ledwith, 2002) apie Berlyno elektorinės geografijos aktualiausių bruožus. Darbe vertintas Demokratinio Socializmo Partijos (DSP), kurioje vyrauja buvusios Vokietijos Demokratinės Respublikos (VDR) komunistų partijos nariai, elektorato gausos teritorinis netolygumas. Per 1999 m. ir 2001 m. regioninius rinkimus aiškiai pasimatė DSP aukšto-žemo palaikymo slenkstis ties Berlyno sienos linija – buvusioje VDR dalyje DSP susilaukė ypatingai didelės paramos, lyginant su vakarine Berlyno dalimi. Dabartinės Vokietijos elektorato teritorinis pasidalinimas kiek atskleidžiamas darbe (Pavía, Larraz, Montero, 2008), skirtame rinkimų rezultatų erdvėlaikiniam prognozavimui – čia žemių lygmeniu pateikiamas krikščionių demokratų balsų dalies teritorinis pasiskirstymas.

Kaip bebūtų paradoksalu, daugiausiai dėmesio iš užsienio tyrėjų susilaukia Vokietijos elektorinės teritorinės struktūros vertinimas tarpukariu. Be abejo, šiuo laikotarpiu beveik visas tyrėjų interesas nukreiptas į A. Hitlerio vadovaujamos nacių partijos palaikymo (demokratinų rinkimų metu) teritorinį netolygumą. Panoraminiam 1930 m. Reichstago rinkimų geografiniam tyrimui (O'Loughlin, Flint, Anselin, 1994) konstatuojami nacionalsocialistų aukščiausios paramos arealai šiaurinėje ir centrinėje Vokietijos dalyse bei žemiausios paramos didelis arealas katalikiškoje pietinėje Vokietijoje. Regresinės analizės būdu vertinama konfesinio, klasinio ir pan. kriterijų įtaka nacių palaikymui. Tam tikru šio darbo papildymu galima laikyti ir vėlesnius J.

O'Louhlino darbus (O'Loughlin, 2000; 2002), kuriuose teigiama, kad didžiausia protestantų dalis pasirinkdavo balsuoti už nacius tose vietose, kur protestantų-katalikų santykis buvo apylygis (didesnė priešprieša). Iš Veimaro Vokietijos laikotarpį dabartiniais metodais tiriančių elektorinės geografijos darbų verta išskirti ir C. Flinto darbus (Flint, 2000; 2001). Tarp Vokietijos mokslininkų tik Ch. Stögbauerį iš Miuncheno universiteto galima priskirti rengiantiems darbus aiškia elektorinės geografijos tematika. Aišku, jo darbai (Stögbauer, 1999; 2000), kaip įprasta Vokietijos teritorijos tyrimuose, skirti tarpukario laikotarpiui. Nustatyta, kad 1928-1933 m. už nacius buvo santykinai labiau balsuojama tose vietose, kur gyventojai gaudavo itin mažas darbine pajamas.

Kitų nedidelių valstybių ištirtumas. Germaniškos Europos dalies mažesnių valstybių menką teritorinį elektorinį pažinimą rodo menkas tyrimų kiekis. Net ir didžiausiai Skandinavijos valstybei Švedijai skiriami tik pavieniai elektorinės geografijos darbai. Nors, vertinant elektorinės geografijos tyrimų istoriškumą (Johnston, Pattie, 2006: 47), akcentuojamas vienas pirmųjų Švedijoje H. Tingsteno 1937 m. vykdytų darbų, tačiau elektorinės geografijos tyrimų tradicija Švedijoje taip ir nesusiformavo. Pastaraisiais metais galima išskirti tik darbą (Erlingsson, 2008), skirtą Švedijos naujų savivaldybinių partijų plitimo paaiškinimui. 1973-2002 m. savivaldos rinkimų laikotarpiu tirtas naujų partijų savivaldybėse formavimasis. Pastebėta, kad naujų savivaldybinių partijų kūrimasis yra teritoriškai dėsningas – naujos partijos atsiranda tose savivaldybėse, kurios ribojasi su jau anksčiau naujų vietos partijų atsiradimu pasižyminčiomis savivaldybėmis.

Multietninės Šveicarijos tyrime (Selb, 2004) nagrinėtas dešinėsios Šveicarų Tautos partijos teritorinis palaikymas 1975-2003 m. laikotarpiu. Tyrime apibendrintai apžvelgta partijos palaikymo erdvėlaikinė dinamika bei etninės priklausomybės įtaka partijos palaikymui. Multietninės Belgijos centrinio Briuselio regiono elektorinė teritorinė struktūra apžvelgta dviejuose gana panašaus pobūdžio darbuose. Istoriskai vertintame Briuselio regiono elektoriniame pasidalinime (De Maesschalck, 2004) apžvelgiama situacija nuo

XX a. pradžios iki 2000 m. Pagal partijų dominavimą 2000 m. Briuselio regionas suklasifikuojamas į katalikiškos, žaliosios, liberalios ir socialdemokratiškos pakraipos arealus. Naujesniame darbe (Gilles, Pierre, 2008) Briuselio regiono elektorinis teritorinis pasidalinimas lyginamas su socialine regiono teritorine struktūra. Atskirų partijų palaikymo kartoschemos gretinamos su vidurinės klasės (pagal pajamų lygį) teritoriniu pasiskirstymu. Artimoje Belgijai Liuksemburgo valstybėje taip pat vertinami teritoriniai atskirų partijų palaikymo skirtumai 2004 m. Europos Parlamento rinkimų metu (Dumont et al., 2006).

Vakarų Europos kontekste verta išskirti pora darbų, kuriuose nagrinėjama Airijos elektorinė teritorinė struktūra. Pagal 2002 m. parlamento rinkimų duomenis (Kavanagh, Mills, Sinnott, 2004) labai smulkiu teritoriniu – rinkiminių apylinkių – lygmeniu kartografuotas rinkėjų aktyvumas. Darbe pagal rinkėjų aktyvumo skirtumus išskirti du elgesio tipai – stambių miestų su priemiesčiais bei smulkių provincijos miestų. Kitame istorizuoto pobūdžio darbe (Coakley, 2008) Airijos partijų palaikymo teritorinė struktūra vertinama pagal S. Rokkano ir S.M. Lipseto politinę sociologinę teoriją. Airijos elektorinė teritorinė diferenciacija nagrinėjama buvimo Jungtinės Karalystės sudėtyje (iki 1922 m.) ir nepriklausomos Airijos (su sava partine sistema) laikotarpiais. Darbe įvertinama ir Šiaurės Airijos elektorato pasidalinimo istorinė eiga bei reikšmė.

1.1.2. Naujų demokratijų elektorato teritorinė struktūra

Naujų demokratijų gyventojų politinių nuostatų teritorinius bruožus atskleidžiančius tyrimus verta apžvelgti šiais makroregionais: 1) Centrinės ir Rytų Europos, 2) Rusijos, 3) Lotynų Amerikos, 4) Azijos bei 5) Afrikos. Tarp aptariamų makroregionų elektorinės geografijos darbų gausa pasižymi Centrinės ir Rytų Europos valstybės bei Rusija, kur po 1990-ųjų prasidėję pliuralistiniai rinkimai susilaukė tyrėjų dėmesio.

Centrinės ir Rytų Europos elektorato tyrimai. Postkomunistinė erdvė tarp Vakarų Europos ir Rusijos neturi nusistovėjusio tikslaus pavadinimo. Dažnai šis stambus arealas vadinamas Centrine ir Rytų Europa. Jos viduje esančios valstybės pagal geopolitinę kryptį ir visuomeninius reiškinius yra pastebimai skirtingos (pavyzdžiui, Čekiją lyginant su Ukraina). Centrinės ir Rytų Europos valstybių elektorinės teritorinės struktūros bendri dėsniai po 1990-ųjų apžvelgti specialiaame tyrime (Zarycki, 1999) ir jo papildomojoje versijoje su kartografinė medžiaga (Zarycki, 2003a). Centrinės ir Rytų Europos valstybėse vykstantys vidiniai regioniniai poliarizacijos bruožai aptariami Čekijos, Vengrijos, Lietuvos, Lenkijos, Slovakijos ir Ukrainos rinkimų rezultatų pagrindu. Po 1990-ųjų pasireiškę parlamento ir prezidento rinkimų teritoriniai skirtumai pasirinktose valstybėse bandomi interpretuoti pagal S. Rokkano ir S. M. Lipseto suformuluotą *politinių skilimų* (angl. *political cleavages*) teoriją. Po 2000-ųjų vykstantys bendresni elektorinės teritorinės diferenciacijos procesai Centrinėje ir Rytų Europoje vertinami pagal 2004 m. Europos Parlamento rinkimų rezultatus Lenkijoje, Čekijoje ir Slovakijoje (Billaud, Richard, 2005). Šiame darbe pasirinktų valstybių vidiniai teritoriniai skirtumai nagrinėjami pagal pagrindinių politinių partijų palaikymo pasiskirstymą.

Bendrai Centrinės ir Rytų Europos elektorato teritorinės struktūros sampratai ypač aktualus J. Lubeckio gilus darbas (Lubecki, 2004), kuriame pabrėžiamas partijų, po 1990 m. susiformavusių buvusių komunistų partijų pagrindu, palaikymo mentalinis pobūdis. Nustatyta, jog šios partijos kiekvienoje iš tiriamų šalių buvo ženkliai labiau už nacionalinį vidurkį palaikomos „latifundiniuose“ regionuose. „Latifundiniai“ regionai suprantami kaip agrikultūrinio proletariato dominuojami arealai, kuriuose prieš XX a. viduryje vykdytą nacionalizaciją vyravo stambūs ūkiai. Šiuos stambius ūkius pakeitė nacionalizuoti žemės ūkio vienetai, o jų vystymui reikėjo daug naujos darbo jėgos. Atitinkamai tokiuose buvusiuose „latifundiniuose“ regionuose atsirado santykinai daug naujai atvykusių žemės ūkio darbuotojų – vadinamojo agrarinio proletariato. Po 1990-ųjų tokie „latifundiniai“ regionai buvo

santykinai itin palankūs partijoms, susiformavusioms buvusių komunistų partijų pagrindu.

Lenkijos ištirtumas. Centrinės ir Rytų Europos valstybių tarpe gausiausiu elektoriniu teritoriniu pažinimu pasižymi Lenkija. Šios valstybės elektorato teritorinė poliarizacija lenkų mokslininkų dažniausiai vertinama generalizuotu istoriniu-kultūriniu pjūviu. Bene didžiausiu kultūriniu generalizuotumu pasižymi M. Kowalskio darbas (Kowalski, 2003), kuriame Lenkijos elektoriniai regionai vertinami pagal S. P. Huntingtono ir F. Koneczny suformuluotų geopolitinių-civilizacinių darinių sankirtos koncepciją. Lenkijos elektoriniai regionai, pasižymintys savo rinkiminio elgesio tęstinumu, nuo pat 1988 m. sutapo su istoriniais-kultūriniais regionais. Tokiais regionais galima įvardinti santykinai kairiąją Vakarų ir Šiaurės Lenkiją (buvusios Vokietijos žemes iki 1945), kairiąją ir aktyvią vidurio vakaruose esančią Lenkijos dalį (priklausiusią Vokietijai iki 1914 m.), „vidurkišką“ centrinę Lenkiją (priklausiusią Rusijai iki 1914 m.), santykiniai dešiniuosius Kašubų ir Aukštutinės Silezijos arealus, dešinįjį ir aktyvų Pietinės Lenkijos (Galicijos, iki 1914 m. priklausiusios Austrijai-Vengrijai, ir Podolės žemių) arealą. XX a. pabaigos elektorinių arealų raiška kartografiškai lyginama su tarpukariu buvusia (1922 m.) elektorato teritorine poliarizacija. Pagal pastebimą elektorinių regionų kairumo-dešinumo tęstinumą (nuo tarpukario Lenkijos iki Solidarumo laikų) daroma išvada apie civilizacinės Vakarų (Vokietijos) ir Rusijos sankirtos reikšmingą įtaką Lenkijos elektorinių regionų raiškai.

Ta pačia istorine-kultūrine Lenkijos elektorinių regionų raiška grindžiami ir T. Zaryckio darbai. Remiantis 1990-1997 m. prezidento ir palamento rinkimų rezultatų dėsningumais (Zarycki, Nowak, 2000), pabrėžiamas elektorinių regionų stabilumas pagal santykinai aukštesnes atskirų politinių jėgų palaikymo reikšmes. Atitinkamai pagal 1995 m. parlamento ir 1997 m. prezidento rinkimų rezultatus (Zarycki, 2002) suformuluojamos panašios išvados apie Lenkijos elektorinių regionų istorinę-kultūrinę prigimtį bei kairės-dešinės ir miesto-kaimo priešpriešų aktualumą. Šiame darbe pabandyta Lenkijos elektorinius teritorinius skirtumus aiškinti ir platesniame

Vakarų-Rytų civilizacinio persidengimo kontekste. Civilizacinė atskirų Lenkijos elektorinių regionų interpretacija pagal Lenkijos dešiniųjų įsivaizdavimą nagrinėjama net atskirame darbe (Zarycki, 2007). XIX-XX a. buvusių politinių sienų dabartinės Lenkijos teritorijoje sutapimas su elektorinių reikšmių didžiausiais laiptais labai akcentuojamas tyrime (Barwinski, 2006) pagal 1995-2005 m. prezidento rinkimų ir 2003 m. referendumo dėl narystės Europos Sąjungoje (ES) rezultatus. Panašiai kaip ir kitų Lenkijos elektorinės geografijos tyrėjų darbuose pabrėžiamas Lenkijos elektorinių regionų ribų sutapimas su įvairiomis XIX a. ir XX a. Lenkijos valstybinėmis sienomis. Savotiškai istorinę-kultūrinę elektorinių regionų raiškos liniją pratęsia ir darbas (Szul, 2003), kuriame stambių regionų lygmeniu lyginama Lenkijos ir Ispanijos elektorinė raiška.

Kai kuriuose geografų darbuose taip pat nagrinėjama atskirų Lenkijos arealų ar miestų elektorato teritorinė struktūra. Išsamiam tyrimui apie Kašubų regiono elektorines teritorines savybes (Kowalski, Śleszyński, 2000) remiamasi po 1990 m., daugiausiai – 1997 m., pasireiškusia politinių pažiūrų situacija. Darbe apie Lodzės miesto elektorato teritorinių tyrimų metodologines ypatybes (Sobczyński, 2003) pabrėžiama aiški miesto arealų ir juostų poliarizacija pagal dešiniųjų (Solidarumo) palaikymo lygį 1997 m. parlamento rinkimų metu.

Vengrijos ištirtumas. Vienas pirmųjų Centrinės ir Rytų Europos elektorinės geografijos darbų (Martis et al., 1992) skirtas Vengrijos pažinimui. 1990 m. parlamentinių rinkimų aktyvumo ir atskirų partijų palaikymo kartoschemos atskleidė teritorinę Vengrijos elektorato poliarizaciją. Pagal atskirų elektorinių rodiklių (pavyzdžiui, rinkėjų aktyvumo) teritorinį netolygumą išskiriami ryškiausi vakarinis miestiškas (su aukštu aktyvumu) ir rytinis kaimiškas (su žemu aktyvumu) arealai. Kiek labiau detalizuoti yra 1994 m. Vengrijos parlamento rinkimų rezultatų vertinimai (Kovacs, Dingsdale, 1998). Juose NUTS-4 lygmeniu rinkėjų aktyvumo ir partinių preferencijų teritoriniai skirtumai gretinami su to meto (1994 m.) nedarbo lygio, užsienio kompanijų skaičiaus 1000-iui gyventojų teritoriniais skirtumais.

Apibendrinančia Vengrijos elektorine teritorine struktūra pasižymi darbas (Mészáros, Solymosi, Speiser, 2007), kuriame vertinami 1990-2006 m. parlamento rinkimų ilgalaikiai dėsningumai. Pagal ankstesnių ir, ypač, pastarųjų 2006 m. rinkimų rezultatus (bei jų koreliacinę analizę) išskiriamos trys šalies politinės grupės su ilgalaikiais didžiausios paramos klasteriais. Dešinėsios konservatoriškos politinės partijos labiausiai rinkimų metu palaikomos yra vakarinėje ir centro vakarinėje šalies dalyse. Liberalų didžiausios paramos klasteris išskiriamas Budapešto miesto įtakos areale. Vengrijos kairiųjų išskirtinai aukštu palaikymu pasižymi šiaurės rytinis Vengrijos kampas.

Bulgarijos iširtumas. Pagrindinius Bulgarijai būdingos elektorato teritorinės struktūros bruožus atskleidžia tyrimas (Koulov, 1995), atliktas pagal 1990 m. Didžiosios Nacionalinės Asamblėjos rinkimų rezultatus. Santykinis atskirų politinių jėgų ir jų blokų palaikymas skyrėsi dviem – didmiesčių/provincijos bei etninių-religinių savybių pjuviais. Didmiesčių/provincijos elektorinė poliarizacija atsiskleidžia per Sofijos ir kitų 4 didžiųjų miestų ypatingai aukštą paramą Demokratinių jėgų sąjungai bei provincijos išskirtinai ženklų palankumą Bulgarijos socialistų partijai. Etninės-religinės priklausomybės įtaka rinkimų rezultatams grindžiama turkiškos pietinės Bulgarijos išskirtiniu palankumu Teisių ir laisvių judėjimui bei makedonų dominuojamo arealo santykinai vieningu balsavimu už Demokratinių jėgų sąjungą. Bulgarijos elektorato teritorinės poliarizacijos tematiką pratęsia 2003 m. vietos rinkimų rezultatų tyrimas (Jankov, 2005), kuriame elektoriniai teritoriniai netolygumai gretinami su amžiaus ir lyties struktūros, išsilavinimo grupių, darbingumo lygio ir etninės gyventojų sudėties teritoriniu pasiskirstymu.

Ukrainos iširtumas. Tarp Centrinės ir Rytų Europos valstybių ypatingai ryškia elektorine teritorine poliarizacija pasižymi Ukraina. Netgi fundamentaliuose geopolitiniuose darbuose Ukrainos skilimas pagal orientaciją į Vakarus ir Rusiją demonstruojamas pagal rinkimų rezultatus. S. P. Huntingtono „Civilizacijų susidūrimė“ (Huntington, 1996: 166) Ukrainos

vidinis geopolitinis dualizmas iliustruojamas elektorine kartoschema iš 1994 m. prezidento rinkimų 2-ojo turo – vakarinė Ukraina aiškiai parėmė ryšius su Vakarų Europa akcentavusį L. Kravčiuką, o prorusiška (piet)rytinė Ukraina itin ryškiai palaikė L. Kučmą. Itin kritinę geopolitinę valstybės vidinę poliarizaciją išryškino garsieji 2004 m. „oranžiniai“ prezidentiniai rinkimai. Jų metu pasireiškusi itin ryški elektorinė teritorinė regionalizacija pagal paramą „oranžiniam“ V. Juščenkai ir jo oponentui V. Janukovičiui nagrinėjama atskiruose darbuose (Clem, Craumer, 2005).

Pačios Ukrainos tyrėjų tarpe pastaruoju metu išsiskiria elektorinės geografijos tematika skelbiami K. Čerkašino darbai. Detaliu rajoniniu lygmeniu pagal 2006 m. ir 2007 m. parlamento rinkimų rezultatus (Čerkašin, 2008a) Ukrainos elektoriniai klasteriai klasifikuojami „oranžiniu-neoranžiniu“ partijų palaikymo pagrindu. Stambesniu, sričių, teritoriniu lygmeniu vertinami 2004-2007 m. dinaminiai elektoriniai procesai (Čerkašin, 2008b). Ukrainos elektorato teritorinės struktūros skirtumai vertinami ne tik bendru šalies, tačiau ir detalesniu masteliu. Tarp tokio tipo darbų galima išskirti Donecko miesto gana detalią analizę (Čerkašin, 2008c) pagal 1991-2007 m. svarbiausių rinkimų rezultatus. Donecko mieste išskirti pagrindiniai keturi elektoriniai arealai: centras, pusiau centras, pusiau periferija ir periferija. Tarp rinkėjų „centriškumo“ požymių priskirtinas santykinai žemas aktyvumas rinkimuose, didesnis modernizacijos poreikis, didesnė balsų dalis už „oranžines“ jėgas ir t.t.

Apžvelgus Centrinės ir Rytų Europos valstybėms skirtus elektorinės geografijos darbus, galima išskirti šiam regionui būdingus tyrimų ypatumus. Pirma, čia itin didelis dėmesys skiriamas istorinei-kultūrinei elektorinių regionų prigimčiai. Jokių kitų stambių pasaulinių regionų tyrimo tradicija neturi tokio ryškaus kultūrologinio-istorinio atspalvio. Antra, Centrinės ir Rytų Europos valstybių tyrimuose vėlgi išskirtinai stipriai akcentuojama elektorato poliarizacija miesto-kaimo pjūvyje. Trečia, aptariamo pasaulinio regiono elektorinės geografijos darbams būdingas santykinai platus sociologinių-politologinių klausimų spektras vieno tyrimo metu (platesnis negu amerikiečių ir britų tyrimuose). Ketvirta, Centrinės ir Rytų Europos valstybių tyrimams

būdingas „vidutiniškas“ kartografinės informacijos talpumas ir įvairumas (didesnis negu amerikiečių ir britų tyrimuose, tačiau Prancūzijai ir Vokietijai skirti darbai kartografiškai yra ir įvairesni, ir, kai kuriais atvejais, talpesni).

Rusijos elektorato tyrimai. Po 1990-ųjų, atsiradus laisvų ir daugiapartinių rinkimų sistemai, Rusijos elektorinis teritorinis netolygumas susilaukė nemenko tyrėjų dėmesio. Daugiausiai Rusijos elektorinės geografijos darbų skirta 1991-2000 m. laikotarpiui, kada nebuvo įsigalėjusi vienpartinė sistema. Po 2000-ųjų vykę rinkimai jau nebuvo tokie pliuralistiški, o pasireiškę elektorinės teritorinės struktūros bruožai taip pat nebesulaukia ženklus Rusijos tyrėjų dėmesio – pasirodo tik pavieniai darbai elektorinės geografijos tematika.

Bene geriausiai Rusijos elektorinės teritorinės struktūros tyrimo metodikos ir metodologijos įvairovę atspindi platus darbas apie 1989-2000 m. rinkimus (Petrov, Titkov, 2000) bei šio darbo sutrumpinta versija (Petrov, Titkov, 2001). Pirmiausiai šiame darbe aiškiai suformuluota 1995-1996 m. laikotarpyje susiklosčiusi Rusijos regionų (federacinių vienetų) tipologija pagal elektorato struktūrą. Regionų tipai nustatyti pagal B. Jelcino ir komunisto G. Ziuganovo palaikymo santykį antrajame 1996 m. Prezidento rinkimų ture bei dviejų partijų blokų – dešiniųjų su centristais ir kairiųjų (komunistų) su nacionalistais – palaikymo tarpusavio santykį 1995 m. parlamento rinkimų metu. Iš viso išskirti penki elektorinių regionų tipai: reformatoriški, nuosaikiai reformatoriški, konservatoriški, su nepastoviomis preferencijomis ir su valdomu elektoratu. Pastarojo tipo regionuose (daugiausiai Šiaurės Kaukazo ir Volgos-Uralo arealo respublikose) balsuojama už vietos elito remiamas (nurodomas) partijas ir kandidatus. Aptariamame darbe pateikiamas Rusijos elektorinis rajonavimas atskirais 1993-1995 m., 1996 m. ir 2000 m. laikotarpiais. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad elektorinis rajonavimas turi būti atliktas tam tikram momentui (periodui), nes nuo vienu rinkimų iki kitų elektorinė teritorinė struktūra kinta.

Panašiai kaip ir Centrinės ir Rytų Europos valstybių elektorinės geografijos darbuose, aptariamame Rusijos elektorato tyrime (Petrov, Titkov,

2000; 2001) daug dėmesio skiriama miesto-kaimo rinkimų rezultatų skirtingumo akcentavimui. 1999 m. parlamento ir 2000 m. prezidento rinkimų rezultatai miesto-kaimo pjūviu vertinami išskiriant 5 vietovių tipus: 1) sostinę, 2) federacinių vienetų centrus, 3) kitus miestus, 4) mišrias miesto-kaimo vietas bei 5) kaimus. Pagal tokią klasifikaciją išryškėja tam tikri Rusijos elektorato struktūros bruožai. Be regionų elektorinės tipologijos, elektorinio rajonavimo ir miesto-kaimo vietovių klasifikavimo išsamiausiame Rusijos elektorinės geografijos darbe atkreiptinas dėmesys ir į rinkiminių rezultatų kartografavimą. Įprastai elektoriniai duomenys yra kartografuojami gana standartiškai – choropletų (kartogramų) metodu, kai duomenys pagal pasirinktą reikšmių laiptą pateikiami tam tikroje spalvos ar štricho skalėje atitinkamiems teritoriniams vienetams. Aptariamame darbe greta choropletų metodo panaudoti ir izolinijų, anamorfozių bei erdvinių grafikų metodai.

Prie bendresnio pobūdžio darbų galima priskirti Rusijos elektorinių teritorinių ciklų tyrimą (Belov, Sidorenko, Šipulina, 2007), kuriame vertinami 1991 m., 1993 m., 1995 m., 1999 m. ir 2003 m. partijų palaikymo rezultatai. Rusijos elektorinės teritorinės struktūros problematika paliečiama darbe (Kolossova, 2004) apie šios šalies elektorato ištirtumo bruožus. Tarp Rusijai būdingų elektorinės teritorinės raiškos bruožų pažymimi gimtosios vietos efektas (santykinai daugiau balsų atitenka vietiniam kandidatui), regioninių politinių kultūrų įtaka (su ekonominiais ir socialiniais bruožais) bei specifiški Rusijai būdingi bruožai – valdomo elektorato arealai Šiaurės Kaukaze ir Volgos-Uralo kai kuriuose rajonuose ir pan. Valdomo elektorato balsavimo ypatybės pabrėžiamos darbe (Turovskij, 2000b) apie V. Putino palaikymo geografiją 2000 m. Prezidento rinkimų metu. Atitinkamai 2000 m. Prezidento rinkimų agitacija prieš 1-ąjį turą atskirų kandidatų buvo skirtingai regioniškaip paruošta bei įgyvendinta (Turovskij, 2000a).

Rusijos teritorinės elektorinės struktūros bendriems bruožams yra skirtas ir istorinio profilio darbas (Perepechko, Kolossova, ZumBrunnen, 2007), kuriame vertinama carinio, sovietinio ir posovietinio laikotarpių įtaka elektorato poliarizacijai (politiniams skilimams). Atskiriems Rusijos

elektorinės teritorinės struktūros klausimams dėmesio skiria ir kitų šalių tyrinėtojai. 1991 m. ir 1996 m. Prezidento rinkimų metu balsų dalies už B. Jelciną regioninė koreliacinė analizė (Gehlbach, 2000) atskleidė, jog tarp 1991 m. ir 1996 m. palankiausių B. Jelcinui regionų koreliacija yra nedidelė. 2000 m. Prezidento rinkimų metu pastebėti tam tikri V. Putino palaikymo teritoriniai dėsningumai, tarp kurių pabrėžiamas (Marsh, Warhola, 2001) itin stiprus etninių regionų (t.y. ne etninių rusų) palankumas kandidatui. Rusijos elektorinės geografijos tyrimų apžvalginiam darbe (Clem, 2006) bandoma regioniškai identifikuoti ir atskirų socialinių-ekonominių rodiklių koreliacinių ryšių su rinkimų rezultatais.

Socialinė-ekonominė įtaka gyventojų politiniams įsitikinimams paliečiama darbe (Belov, 2003) pagal 12 federacinių vienetų (regionų) pavyzdį. Pasirinkti regionai iš įvairių Rusijos vietų suskirstyti į tris ekonominės orientacijos grupes: depresyvius, atsiliekančius ir eksportui orientuotus regionus (pagal perkamosios galios, skurdžių gyventojų dalies, nedarbo lygio, nusikalstamumo lygio, užimtumo žemės ūkyje ir kt. parametrus). Atitinkamai ši atskirų regionų ekonominė būklė koreliacijos būdu gretinama su atskirų politinių jėgų palaikymu per 1999 m. parlamento ir 2000 m. Prezidento rinkimus. 1995-2000 m. Rusijos miestų elektorato elgesio tyrime (Kolossov, Vizgalov, Borodulina, 2003) pabrėžiama, kad skirtingi pagal dydį miestai skiriasi ir savo rinkiminiu elgesiu. Ypač išsiskiria virš 1 mln. gyventojų turintys didieji miestai (palankumu liberalioms politinėms jėgoms ir kt. bruožais). Pratešiant miestų rinkėjų elektorinio elgesio tematiką išskirtini Maskvai (Kolossov, 1997) ir Sankt Peterburgui (Axenov, Papadopoulos, 1997) skirti elektorinės geografijos darbai, kuriuose elektorato struktūros pagrindiniai skirtumai identifikuojami tarp miesto centrinės ir išorinės dalių. Atskiriems Rusijos regionams taip pat yra skirta elektorinės geografijos darbų (Manakov, Ivanova, 2000; Grišin, 2008).

Apibendrinant Rusijai skirtus elektorinės geografijos darbus, verta pabrėžti šių darbų panašumą į analogiškus Centrinės ir Rytų Europos valstybių tyrimus. Abiejuose šiuose pasauliniuose makroregionuose dominuoja vokiška

mokslinė tradicija. Galbūt todėl Rusijos (netgi labiau negu Lenkijos) darbai yra griežčiau tematiškai struktūruoti ir kartografiškai itin įvairūs. Jokio kito regiono elektorato tyrimai nepasižymi tokia kartografinė įvairove. Rusijos, kaip ir Centrinės ir Rytų Europos valstybių tyrimuose, stipriai akcentuojama elektorato poliarizacija miesto-kaimo pjūvyje bei elektorinės geografijos darbams būdingas santykinai platus sociologinių-politologinių klausimų spektras vieno tyrimo metu (platesnis negu amerikiečių ir britų tyrimuose).

Lotynų Amerikos elektorato tyrimai. Gana gausių naujų Lotynų Amerikos demokratijų tarpe elektorinės geografijos tyrimai dar nėra pakankamai tvirti. Bene daugiausiai dėmesio šiame pasauliniame makroregione yra skiriama Brazilijos teritorinei elektorinei struktūrai. 1989 m., 1994 m. ir 1998 m. Prezidento rinkimų nagrinėjime (Jacob et al., 2000) vertinamas trijų pagrindinių kandidatų teritorinio palaikymo netolygumas. Dėl Brazilijos specifikos ir netolygaus gyventojų pasiskirstymo rinkimų rezultatai pateikiami taškinėmis kartoschemomis, o atskiri regionai su dideliu gyventojų skaičiumi (pavyzdžiui, Rio de Žaneiro miesto, Paranos) kartografuojami atskirai. Kitame 1994 m. ir 1998 m. Prezidento rinkimų rezultatų teritorinio pasiskirstymo nagrinėjime (Waniez et al., 2000) pateikiamos kartoschemos pagal įvairius galimus rezultatų reikšmių pjūvius bei vertinamas tokių kartoschemų tinkamumas Brazilijos elektoriniam atlasui. Ta pati prezidentinių rinkimų specifika tęsiama ir darbe (Jacob et al., 2003), skirtame 2002 m. Prezidento rinkimų rezultatų teritorinio netolygumo aptarimui. Brazilijos elektorinės teritorinės struktūros vertinime yra ir tyrimų (Jacob et al., 2002) apie vietos (savivaldos) rinkimų rezultatų teritorinį pasiskirstymą. Brazilijos elektorinė teritorinė struktūra 2000 m. savivaldos rinkimų metu gretinama su 1989-1998 m. laikotarpiu pasireiškusia šalies elektorine teritorine struktūra Prezidento rinkimų metu. Tarp šių skirtingų rinkimų rezultatų teritorinio pasiskirstymo pastebimas ženklus ryšys.

Meksikos elektoriniame geografiniame vertinime pagal 1994-2000 m. rinkimų rezultatus (Vilalta y Perdomo, 2004) remiamasi elektorinėmis reikšmėmis iš 89 didžiausių šalies miestų, kuriuose 1995 m. buvo ne mažiau

kaip 100 tūkst. gyventojų. Rezultatų analizė vykdoma atsižvelgiant ir į anksčiau J. Klesnerio pateiktą Meksikos suskirstymą į 5 elektorinius regionus (Šiaurės, Centro, Pietų, Metro ir Badžio). Autorės manymu, erdvinė koreliacija ir regresinė analizė leidžia teigti, kad atskirų partijų palaikymą miestuose lemia vietos faktoriai, o ne teritorinė (partijos teigiamo vertinimo) difuzija. Tiesa, difuzija vertinta pagal nagrinėjamų miestų nuotolį vienas nuo kito atitinkamai – 330, 600 ir 1200 kilometrų – spinduliais (neatsižvelgiant į elektorinių regionų raišką, ribas ir panašų svarbų kontekstą).

Tarp siauresnio profilio elektorinės geografijos darbų galima pažymėti Nikaragvai skirtą darbą (Cupples, 2009), kuriame pagal 2006 m. nacionalinių rinkimų rezultatus bandoma išskirti šalies elektorinius arealus. Labiau metodinio pobūdžio darbe (Calvo, Escolar, 2003) paliečiama Argentinos sostinės Buenos Airių elektorinė teritorinė struktūra. Pagal XX a. paskutinio dešimtmečio rinkimų rezultatus Buenos Airės dalinamos į keletą rinkiminių arealų. Prie aktualių Lotynų Amerikos teritorinės elektorinės struktūros tyrimų priskirtinas ir darbas (Arbona, 2007), paliečiantis Bolivijos elektorinių centrų problematiką. 2003 m. neoliberalų Bolivijos prezidentą nuvertęs kairiųjų judėjimas turėjo savo „sostinę“ – El Alto miestą. Darbe, lyginant su Bolivijos sostine La Pasu, pabrėžiamas El Alto miesto gyventojų skurdumas pagal įvairius kriterijus. Atitinkamai daroma išvada, jog kairiųjų judėjimo centro buvimas El Alte yra socialiai-ekonomiškai dėsningas.

Apibendrinant Lotynų Amerikos valstybių elektorinį teritorinį iširtumą verta konstatuoti nestiprią šio regiono tyrimo tradiciją. Lotynų Amerikai skirti elektorinės geografijos darbai yra pavieniai, juose gvildenami gana siauri klausimai. Vienintelės Brazilijos elektorinės teritorinės struktūros darbai pasižymi pilnesniu sociologiniu-politologiniu ir kartografiškai brandesniu išreikštumu.

Azijos elektorato tyrimai. Azijos žemynas pasižymi valstybių politinio valdymo formų margumu, todėl tik dalyje valstybių, kuriose egzistuoja pliuralistinė rinkimų sistema, įmanomi elektorinės geografijos tyrimai. Bene daugiausiai dėmesio tarp Azijos valstybių tenka pusiau europietiškos, pusiau

azijietiškos Turkijos elektoriniam teritoriniam pažinimui. XX a. paskutinio dešimtmečio politinių skilimų schema Turkijoje nagrinėjama (Secor, 2001) 1995 m. parlamento rinkimų pagrindu. Darbe atkreipiamas dėmesys į tai, jog Turkijoje neveikia Vakarams įprastinė kairės-dešinės schema, o elektoratas poliarizuoja sekuliarizmo-islamizmo, pliuralizmo-kolektyvizmo ir rinkos ekonomikos-politinio resursų perskirstymo ašyse. 1999 m. ir 2002 m. parlamento rinkimų metu pasireiškę politiniai skilimai nagrinėjami atskirame darbe (West, 2005) pagal pagrindinių partijų palaikymo teritorinį netolygumą. Per abejus nagrinėtus rinkimus Turkijoje aiškiai išsiskyrė trys stambūs elektoriniai regionai – Vakarų, Vidurio ir Pietryčių – su iš esmės skirtingomis elektorinėmis preferencijomis. Tiesa, pabrėžiama, kad stambiausių šalyje Stambulo ir Ankaros miestų elektoratas netgi savo aplinkinių regionų fone pernelyg stipriai išsiskiria, todėl šie stambūs miestai vertintini kaip atskiri elektorinio elgesio teritoriniai arealai. Stambiausio Turkijoje Stambulo miesto elektorinė teritorinė struktūra nagrinėjama ir istoriniu pjūviu (Yalcintan, Erbas, 2003), atsižvelgiant į 1984-1999 m. laikotarpio vietos rinkimų rezultatus.

Artimuosiuose Rytuose atskiri elektorinės geografijos darbai skirti etniškai-religiškai margoms Izraelio ir Libano valstybėms. Pagal 1992 m. Izraelio parlamento (Kneseto) rinkimų rezultatus nagrinėjamas Izraelio arabų elektorinis elgesys (Waterman, 1994). Pastebėta, kad tose apygardose, kur ženklia dalį rinkėjų sudaro etniniai arabai, rinkėjų aktyvumas yra žemesnis už šalies vidurkį. Labiau rinkiminių teritorijų riboms skirtame darbe apie Libano elektoratą (El Samad, 2007) pabrėžiamas atskirų partijų palaikymas apygardose pagal etninę-religinę apygardų gyventojų sudėtį. Itin etniškai ir religiškai margame Libane 2000 m. ir 2005 m. parlamento rinkimų metu atskirų partijų ir etnoreliginių grupių (pvz., meronitų, šiitų, sunitų) dominuojantys arealai itin tiksliai sutampa.

Islamiškosios Azijos dalies elektorinį geografinį pažinimą papildo darbai apie atskirų valstybių pagrindinius rinkiminiuosius bruožus. Kuveito 1992 m. Nacionalinės Asamblėjos rinkimų nagrinėjime (Karam, 1993) pabrėžiami tam tikri pasireiškę elektorato poliarizacijos pokyčiai. Iki 1992 m. atgavintų

laisvų rinkimų Kuveitas elektoraliai buvo labiausiai veikiamas sunitų-šiitų priešpriešos, o 1992 m. rinkimuose ši (ir regioninę išraišką turinti) priešprieša nebebuvo tokia stipri. Netgi iš naujo pliuralistinę rinkiminę sistemą atgaivinančiam Afganistanui yra skirtas lenkų autorių elektorinės geografijos darbas (Kowalczyk, 2005), kuriame teritoriškai vertinami 2004 m. Prezidento rinkimų rezultatai. Pabrėžiamas ypatingai stipriai Afganistane pasireiškęs etninis balsavimas.

Indijos politinių skilimų sistema ir jos teritorinis pobūdis nagrinėjamas darbe (Heath, 2005) pagal 1998-1999 m. rinkimų rezultatus. Konstatuojama, kad per abejus pamečiui vykusius rinkimus atskiros partijos skirtingose valstijose buvo palaikomos netolygiai. Rinkimų rezultatų ir rinkėjų apklausos rezultatų koreliacija leidžia išvelgti susiformavusius elektorinius klasterius. Kiek ankstesniame – 1989-1998 m. – laikotarpyje vykusius Indijos elektorinius teritorinius procesus tiriančiame darbe (Lebedev, 2000) akcentuojama elektorinių rajonų tipologija. Išskiriami du elektorinių rajonų tipai – pagal rinkimų rezultatus stabilūs ir kaitūs elektoriniai rajonai. Pirmieji sudaro Indijos ne itin susiklosčiusios partinės regioninės sistemos pagrindus, o antrieji aiškiau nepriklauso besiformuojantiems šalies elektoriniams regionams.

Rytinės Azijos dalies valstybių elektorinė teritorinė struktūra taip pat susilaukia tyrėjų dėmesio. Bene labiausiai geografiškai akcentuotas yra Taivanui skirtas darbas (Lee, Hsu, 2001), kuriame pabrėžiamas nuo XX a. paskutinio dešimtmečio pradėjęs reikštis ir 2000 m. ypatingai išryškėjęs Šiaurės-Pietų elektorinių regionų priešiškus. Dviejuose Pietų Korėjai skirtuose elektorinės geografijos darbuose pabrėžiamas ekonominio vystymo ir regioninių elitų poveikis rinkimų rezultatams. 1987 m. ir 1992 m. Prezidento rinkimų analizėje (Lee, Brunn, 1996) pabrėžiamas Seulo regiono ženklus ekonominis balsavimas lyginant su kitomis provincijomis, kur rinkimų rezultatams daugiau įtakos turėjo regionų valdantieji negu reali ekonominė situacija. Ilgesnį laikotarpį, nuo 1970 m., aprėpiančiame Pietų Korėjos tyrime (Park, 2003) akcentuojamas elektorinis ir ekonominio vystymo konfliktas tarp pietrytinės ir pietvakarinės šalies dalių. Greta Taivano ir Pietų Korėjos

paminėtinas Tailando elektorinei teritorinei raiškai skirtas darbas (Thomson, 1996), kuriame nagrinėjamas etninės kinų mažumos elektorinis elgesys 1979-1995 metais.

Afrikos elektorato tyrimai. Tarp Afrikai skirtų elektorinės geografijos tyrimų pirmiausiai paminėtinas nors ir senokas, tačiau klasikinis ir išliekamąją vertę turintis Ganos elektorinės teritorinės struktūros vertinimas (Osei-Kwame, Taylor, 1984). Ganoje po valstybės susikūrimo po II-ojo pasaulinio karo reiškėsi dvi pagrindinės politinės jėgos – „centristai“, pasisakantys už tolydų šalies vystymą, bei „liberalai“, pasisakantys už kakavos (pagrindinio valstybės eksporto šaltinio) augintojų interesus. Kadangi kakava daugiausiai auginama etniniame akanų regione, atitinkamai šio regiono gyventojai nebalsuoja už „centristus“, o labiau palaiko „liberalus“ – tai vienintelis pastovus elektorinio regionavimo bruožas. XX a. šeštajame dešimtmetyje „centristus“ labiausiai palaikė pietvakarių Gana, septintame dešimtmetyje – pietryčių Gana, o aštuntame dešimtmetyje – pietvakarių ir šiaurės Gana. Atitinkamai ir vėliau „centristų“ elektorinis palaikymas teritoriškai kito. Toks elektorinis teritorinis partijų paramos netolygumas laikomas tipiniu „trečiojo pasaulio“ valstybių bruožu. Būtent *nepastovūs* valstybių elektoriniai regioniniai skirtumai (elektorinės geografijos požiūriu) skiria „trečiąjį pasaulį“ nuo Vakarų, kuriuose daugelyje regionų pastoviai labiau balsuojama už atitinkamą vieną politinę jėgą.

Tarp apžvalginių, bet jau nebe klasikinių darbų pažymėtinas tyrimas (Lemon, 2007), kuriame vertinama 2004 m. rinkimų rezultatų teritorinė struktūra penkiose pietinės Afrikos dalies valstybėse – Mozambike, Malavyje, Pietų Afrikos Respublikoje (PAR), Namibijoje ir Botsvanoje. PAR aktualus darbas (Seekings, 1997) apie šios valstybės pirmųjų demokratiškų savivaldos rinkimų 1995-1996 m. teritorinius dėsningumus Vakarų Kapo provincijoje. Tarp Afrikos valstybių, kuriose yra atlikti elektorinės geografijos tyrimai bei nustatyti pagrindiniai dėsniai, paminėtinos Uganda, Madagaskaras ir Kot d'Ivuaras (buv. Dramblio Kaulo Krantas). Pagal 1996 m. Prezidento rinkimų rezultatų teritorinius bruožus Ugandoje (BakamaNume, 1997) elektoriškai

išskirtini neturtingos ir opozicinės Šiaurės bei ekonomiškai-politiškai stabilių Pietų regionai. 1992 m. Madagaskaro Prezidento rinkimų rezultatų nagrinėjime (Raison, 1993) pabrėžiami pagrindinių kandidatų palaikymo stipriausi arealai. Pagal 2001 m. vietos ir 2002 m. nacionalinių rinkimų rezultatus nustatyta (Bouquet, 2007), kad Kot d'Ivuaras skyla į du stambius regionus – musulmoniškos įtakos veikiamą šiaurinę dalį bei pietinę šalies dalį.

Apibendrinant Afrikos ir Azijos valstybių elektorinės geografijos tyrimus, verta atkreipti dėmesį į šių regionų fragmentišką ir paviršutinišką pažinimą. Tiek Azijos, tiek Afrikos atskirose visuomenėse vykstantys elektoriniai procesai dar tik bandomi pažinti – lieka ne itin aiški elektorinės poliarizacijos prigimtis, todėl nėra ir ilgalaikių, nuoseklių atskirų elektoratų tyrimų bei tuo pagrindu suformuluotų gilesnių koncepcijų (išskyrus Ganos atveju). Azijos ir Afrikos valstybių elektorinė teritorinė struktūra dažniausiai nagrinėjama pavieniais pjūviais (prezidento rinkimų metu ar pan.), todėl sociologiniu-politologiniu klausimų įvairumu ir pilnumu nepasižymi.

1.1.3. Teritorijos/vietos įtaka gyventojų politinėms nuostatoms

Dabartinėje elektorinėje geografijoje yra aiškiau suformuluotos ir plėtojamos dvi teorijos, aiškinančios vietos/teritorijos įtaką rinkėjų politinėms nuostatoms. Šias teorijas galima įvardinti *teritorinio (erdvinio) konteksto* (angl. *spatial context* arba *contextual effect*) bei *kaimynystės efekto* (angl. *neighbourhood effect*) terminais.

Teritorinis kontekstas. Visuomeninėje geografijoje dažnai tenkinamasi tiriamų reiškinių kartografavimu ir pastebėtų teritorinių skirtumų paaiškinimu įvairių socialinių rodiklių pagrindu. J. Agnew pagal Italijos elektorato elgesio dėsnius suformulavo *teritorinio konteksto* teoriją (Agnew, 1996) apie teritorijos (regiono ar mažesnio arealo) poveikį gyventojų sociopolitinei sanklodai. Būtent ši teorija kiek apverčia rinkimų rezultatų interpretavimo kampą, nes manoma, jog regioniškas (teritoriškumas) yra vienas iš rinkimų rezultatus įtakojančių (lemiančių) faktorių, o ne tik kitų sociopolitinių kriterijų

išraiška. J. Agnew aiškinimu, regioniniai elektoriniai skirtumai žymi atskirus vyraujančius kontekstus tam tikruose arealuose, dėl ko regioniška skiriasi rinkimų rezultatai. Teritorinis kontekstas tam tikrame regione reiškia, kad atitinkamo regiono gyventojai mąsto tik jų, o ne kitų gyventojų teritorijai būdingomis vertybinėmis kategorijomis. Tik atitinkamoje teritorijoje egzistuojanti originali vertybių hierarchija ir sukuria teritorinį kontekstą, nes savitos vertybės tam tikroje teritorijoje veikia piliečių politines nuostatas, kurios išreiškiamos ir balsuojant per rinkimus. Platesniu požiūriu ypatingi gyventojų politiniai įsitikinimai irgi yra savitos vertybės, tad teritorinis kontekstas savaime turi ir politinių bruožų.

Teritorinio konteksto teorijos autoriaus aiškinimu (Agnew, 1996), atskiruose Italijos stambiuose regionuose politinių jėgų palaikymas skiriasi dėl šių regionų savitos istorijos ir sociokultūros. Kitaip tariant, istoriniai ir sociokultūriniai regionus formuojantys faktoriai iššaukia ir originalių politinių vertybių sistemų susidarymą. Netgi panašus politinės jėgos palaikymas atskiruose pagal teritorinį kontekstą regionuose gali atsirasti dėl skirtingų priežasčių. Nustatant teritorinio konteksto egzistavimo faktą svarbiausias yra tam tikrų vertybinių (ir rinkimų rezultatus veikiančių) klausimų interpretacijos originalumas regione. Patogiausia empiriškai pagrįsti teritorinio konteksto egzistavimą yra besikeičiančios politinės partinės sistemos valstybėse (šiuo atveju Italija ypač paranki tyrimui, nes lyginami rinkimų rezultatai iki ir po 1990-1992 m., kai persiformavo pagrindinės politinės partijos).

Suformuluotą teritorinio konteksto teoriją galima iliustruoti teoriniu pavyzdžiu. Vienai valstybei priklausantys regionai A ir B balsuoja panašiai – abiejuose, nors ir nevienodai stipriai, laimi dešinieji (konservatoriai). A regione piliečiams ypač aktuali ekonominio pertvarkymo problema (pamažu uždaromos stambios pramonės įmonės ir pan.), B regione piliečiams ypač aktualus religingumo/moralinių vertybių klausimas (ketinama panaikinti mokesťines lengvatas bažnyčiai, oficialiai leidžiama tuoktis homoseksualams, legalizuojami abortai, lengvieji narkotikai ir pan.). A regione už ekonominį persitvarkymą pasisakantys gyventojai balsuoja už dešiniuosius, norintys

išsaugoti stambias pramonės įmonės – už kairiuosius, B regione už tradicines vertybes pasisakantys rinkėjai balsuoja už dešiniuosius, prieš religingumą ir tradiciškumą nusiteikę gyventojai – už kairiuosius. A ir B regionuose laimi dešinieji, tačiau dėl skirtingų priežasčių (skirtingas A ir B regionų teritorinis kontekstas).

Kaimynystės efektas. Kaip akcentuota visuomeninės geografijos tyrėjų (Johnston, 2005), elektorinės geografijos reikalingumas grindžiamas tikėjimu, kad teritorija/vieta stipriai įtakoja politinius, socialinius, ekonominius ir kt. procesus, kurių išraiška yra elektorinis elgesys. Aptarta teritorinio konteksto teorija pabrėžia stambesnio masto *teritorijos* įtaką gyventojų politinėms nuostatoms. Tuo tarpu kaimynystės efekto teorija akcentuoja lokalinio lygmens – *vietos* – reikšmę rinkėjų preferencijoms. Pagal abi teorijas manoma, jog teritoriškumas/lokalumas yra vienas iš rinkimų rezultatus lemiančių faktorių. Iš dalies, vieningos teorijos buvimo atveju, kaimynystės efektą galima laikyti teritorinio konteksto vienu iš efektų. Vis dėlto skirtingas tyrėjų interesas suformavo kiek autonomišką kaimynystės efekto sampratą.

Iš esmės kaimynystės efekto teorija remiasi tik Rono Johnstono ir Charleso Pattie inicijuotais darbais (Pattie, Johnston, 1999; 2000; 2001; Johnston et al., 2000; 2001; 2004; Tunstall et al., 2000; MacAllister et al., 2001; Johnston, Pattie, 2006), skirtais kaimynystės efekto egzistavimo pagrindimui ir raiškai Didžiojoje Britanijoje. Pagal šios tyrėjų grupės įdirbį kaimynystės efektu galima laikyti artimiausių supančių žmonių bei vietovėje dominuojančios nuomonės įtaką rinkėjo apsisprendimui ir rinkiminiams rezultatams. Kaimynystės efekto teorija remiasi įvairiais tyrimais pagrįsta nuostata, jog vietos *socialinis tinklas* arba socialinė aplinka (pranc. *milieux*) stipriai veikia gyventojų elektorines nuostatas. Žmonės politines nuostatas kaip ir kitas socialines vertybes susiformuoja veikiami socialinio tinklo, per kiekvienus rinkimus balsuojant rinkėją veikia kasdienės socialinės aplinkos įtaka, atitinkamai atskirame socialiniame tinkle susiformuoja mikro-politinė kultūra, kurios vienas iš komponentų yra ir balsavimo per rinkimus pobūdis. 1992 m. Didžiojoje Britanijoje darytoje apklausoje (Pattie, Johnston, 2000)

gyventojai nurodė dažniausiai paskutinį kartą diskutavę (tame tarpe – ir politinėmis temomis) su: sutuoktiniu/partneriu (47,6%), kitu giminaičiu (38,2%), draugu (23,6%), darbo kolega (15,9%), kaimynu (2,8%), kitu parapijiečiu (1,7%), kitos organizacijos nariu (1,7%). Panašūs bendravimo rezultatai vietos socialinio tinklo rėmuose užfiksuoti ir vėlesniuose tyrimuose (Johnston, Pattie, 2006). Taigi vietos socialinis tinklas stipriai veikia gyventojų elektorines nuostatas, nes gyventojai stipriausiai įvairią socialinę (tame tarpe – ir politinę) nuomonę susiformuoja bendraudami su dažnai matomais artimaisiais ir kolegomis.

Vienas iš kertinių kaimynystės efekto teorijos teiginių byloja, jog neapsisprendę ar netvirtai apsisprendę gyventojai per rinkimus balsuoja panašiai kaip ir dauguma vietos gyventojų. Kadangi tvirtai politiškai neapsisprendusiųjų įprastai yra ženkli elektorato dalis, toks apsisprendusios daugumos poveikis turi itin svarbią reikšmę vietos rinkimų rezultatams. Politiškai neapsisprendusiųjų bei dvejojančiųjų fizinė ir socialinė kaimynystė (draugystė, bendravimas) su atitinkamai apsisprendusiais yra vienas iš svarbių rinkimų rezultatus lemiančių faktorių. Itin iliustratyviu tokio kaimynystės poveikio pavyzdžiu rinkiminėms nuostatomis galima laikyti 1987-1992 m. tyrimą (Johnston, Pattie, 2000), kuomet pakeitę savo renkamą partiją rinkėjai pripažino, kad didesnę jų dalį atitinkamai apsispręsti įtakojo diskusijos su artimiausiu ir kitais draugais (diskusijų partneriais). Minimame darbe kaimynystės efekto įrodymas papildomas konservatorių partijos palaikymo pavyzdžiu: 1992 m. konservatoriai surinko mažiau negu 34% balsų tose vietose, kur apklausiamieji nurodė tarp trijų pagrindinių diskusijų partnerių neturėję nė vieno konservatoriaus, partija surinko 44,3% vietose, kuriose apklausiamieji iš trijų draugų turėjo vieną konservatorių, o ten, kur apklaustieji iš trijų draugų turėjo du konservatorius – konservatoriai surinko 48,1% balsų, bei vietose, kur iš trijų draugų visi trys buvo palankūs konservatoriams, partija surinko 50,9% balsų.

1.2. Tarpdisciplininių socialinių tyrimų pasaulinės patirties aktualumas

Elektorinės geografijos tyrimams aktualus ir bendresnis socialinis kontekstas. Įprastai politinių jėgų identifikacija, elektorinių procesų raiška, politikų ir rinkėjų savybių nustatymu užsiima politologijos ir sociologijos mokslų sankirtoje dirbantys tyrėjai. Kai kuriuos elektorinius reiškinius kartais tiria ir ekonomistai, ir kultūrologai, ir psichologai, ir istorikai, ir, kaip pabrėžta, geografs, tačiau pamatinius, pagrindinius elektorato pažinimo darbus vykdo politinės sociologijos bei kiti politologijos atstovai. Kaip rodo klasikinių politinės sociologijos vadovėlių (Colas, 1994) ar lyginamosios politinės sociologijos apibendrinimų (Dogan, Pelassy, 1990) pavyzdžiai, elektorato problematika apima tik dalį politinės sociologijos tematikos. Atitinkamai elektorinius procesus liečiančią politinės sociologijos atšaką galima laikyti elektorine sociologija, tačiau pastarosios vaidmuo yra siauresnis negu elektorinės geografijos padėtis politinėje geografijoje (pavyzdžiui, elektorinei sociologijai sunku priskirti su elektorato tematika susijusius valdžios legitimumo, institucijų stiprumo ir kt. klausimus).

Visuomeninės geografijos tyrimuose paprastai aktualizuojami tiriamų socialinių reiškinių teritoriniai dėsniniai. Elektorinės geografijos darbuose nagrinėjama rinkimų rezultatų teritorinė raiška paprastai remiasi atskirų reiškinių politologiniu-sociologiniu pagrindimu. Iš geografinių pozicijų elektorato pažinimui aktualiausi du politinės sociologijos darbų pjūviai: 1) tyrimai apie elektorato poliarizacijos genezę bei 2) tyrimai apie rinkėjų ir politikų savybes. Šie du pjūviai yra kiek skirtingi – pirmasis paaiškina pagrindinių elektorato grupių susiformavimą ir raidą, o antrasis geografiniuose tyrimuose padeda paaiškinti tam tikrų situacijų politologinį-sociologinį ypatumą.

Elektorato poliarizacijos genezė. Kairės-dešinės ir kitų elektoratą poliarizuojančių priešpriešų susiformavimas bene solidžiausiai teoriškai apibendrintas yra Norvegijos politologo ir sociologo Steino Rokkano darbuose bei bendrame S. Rokkano ir S. M. Lipseto darbe (Lipset, Rokkan, 1967;

Rokkan, 1970). Kaip jau užsiminta ir apžvelgiant elektorinės geografijos darbus, S. M. Lipseto ir S. Rokkano *politinių skilimų* (angl. *political cleavages*) teorija yra itin dažnai akcentuojama politinės teritorinės struktūros tyrimuose (Kolossov, 1997; Zarycki, 1999; 2002; 2003a; Zarycki, Nowak, 2000; Secor, 2001; Kowalski, 2003; Heath, 2005; West, 2005; Perepechko, Kolossov, ZumBrunnen, 2007; Coakley, 2008). Dabartiniu metu S. Rokkano darbai laikomi itin aktualiais šiuolaikinės elektorinės geografijos raidai (Taylor, Flint, 2000: 238-241).

Aptariamoje *politinių skilimų* teorijoje (Lipset, Rokkan, 1967) teigiama, kad dabartinis politinis teritorinis susiskaldymas yra XX a. pradžios reiškinys, nulemtas dviejų fundamentalių procesų – nacionalinės (valstybės konstravimo) revoliucijos, kilusios Prancūzijoje, bei industrinės revoliucijos, kilusios Didžiojoje Britanijoje. Nacionalinė revoliucija Vakaruose išskėlė du politinius skilimus: 1) dominuojanti kultūra – subjektas ir 2) valstybė – bažnyčia. Industrinė revoliucija Vakaruose išskėlė kitus du skilimus: 3) žemės ūkis – pramonė (pirminė ekonomika – antrinė ekonomika) ir 4) darbininkai – darbdaviai. Visi šie keturi pagrindiniai skilimai (atskirose valstybėse skirtingu laipsniu ir skirtingu deriniu) aktualūs dabartinėms Vakarų visuomenėms, nes dabartinės politinės partijos ir jų ideologijos daugiausiai yra šių keturių skilimų produktas. Geografiškai *politinių skilimų* teorija interpretuojama (Taylor, Flint, 2000: 238-241) gana paprastai – atskirose teritorijose dažniausiai susitelkia skirtingai į šiuos skilimus žiūrinčių (ir atitinkamai balsuojančių) gyventojų skaičius, todėl ir išlieka politinis teritorinis skilimas (pavyzdžiui, D. Britanijos industrinė šiaurė – paslaugų pietūs; industrinėje šiaurėje vyraujantys darbininkai balsuoja už kairiuosius, o labiau paslaugų pietuose vyraujanti vidurinė klasė balsuoja už dešiniuosius).

S. Rokkano (ir S. M. Lipseto) suformuluotoje teorijoje (Lipset, Rokkan, 1967; Rokkan, 1970) išskirti politiniai skilimai reikalauja detalesnio aptarimo. Skilimas *dominuojanti kultūra – subjektas* gali sinonimiškai būti vadinamas valstybės *centro – periferijos* prieštara. Politinis konfliktas šiame skilime pasireiškia tarp centrinės naciją suformavusios kultūros ir tos valstybės

etnolingvistinių mažumų, paprastai reikšmingų valstybės pakraščiuose. Vakarų Europoje dauguma valstybių aptariamam 1920-1960 m. laikotarpiu (kuriam pirmiausia taikoma aptariama teorija) susidūrė su tokiu centru – periferijos skilimu, nes ir po II-ojo pasaulinio karo etninės mažumos daugelyje valstybių išliko kiekybiškai reikšmingos. Etnolingvistinių mažumų atstovai per rinkimus įprastai labiau linkę palaikyti kairiąsias partijas, kurios oponuoja konservatoriams kaip centrinės naciją suformavusios kultūros šalininkams. Etnolingvistinių mažumų atstovai rinkimų metu gali balsuoti ir už regionines partijas (jeigu jos yra) bei, kas dažnai pasitaiko, pasyviai dalyvauti rinkimuose dėl savo teritorinio ir vertybinio periferiškumo valstybėje. Antras prancūziškosios nacionalinės revoliucijos iškeltas skilimas *valstybė – bažnyčia* remiasi konfliktu tarp siekio centralizuoti ir standartizuoti valstybę bei siekio išlaikyti bažnyčios įtaką. Stipresnį valstybės vaidmenį prieš bažnyčią (t.y. visuomenės sekuliarizaciją) palaikantieji įprastai balsuoja už kairiuosius ir kitas bažnyčios vaidmens nepabrėžiančias partijas. Bažnyčios reikšmę valstybės valdymui teigiamai ir neutraliai vertinantys rinkėjai šiuo klausimu yra palankūs tradicijos svarbą pabrėžiantiems konservatoriams (krikščionims demokratams). Abu nacionalinės Prancūzijos revoliucijos išdavoje atsiradę politiniai skilimai yra ideologinio pobūdžio bei remiasi kultūrine (etnolingvistine ir religine) gyventojų tapatybe.

Pramoninės Didžiosios Britanijos revoliucijos iškelti politiniai skilimai, anot teorijos autorių (Lipset, Rokkan, 1967; Rokkan, 1970), yra ekonominės prigimties. Skilimas *žemės ūkis – pramonė* sinonimiškai gali būti įvardintas ir *kaimo – miesto* skilimu. Politinis konfliktas šiame skilime yra tarp žemės savininkų, gaminančių ir parduodančių savo produkciją perdirbimui, bei pramonininkų, perdirbančių ir parduodančių žemės ūkio produktus galutiniam vartotojui. Atitinkamai pirminio (žemės) ūkio interesus labiau gina kairieji, o pramoninio ūkio pozicija yra artimesnė dešiniųjų (liberalų ir konservatorių) partijoms. Antrasis pramoninės revoliucijos iškeltas skilimas *darbininkai – darbdaviai* žymi politinį konfliktą tarp įmonių samdomų darbuotojų teisių, galimybių ir juos samdančių darbdavių interesų. Šis klasinis konfliktas labai

stipriai poliarizuoja kairės ir dešinės rinkėjus. Kairiosios partijos įprastai yra palankios bei gina samdomų darbininkų interesus, o dešniosios partijos labiau yra palankios darbdavių interesams.

Nors S. Rokkano (ir M. Lipseto) *politinių skilimų* teorija taikyta gana elektoraliai vientisam Vakarų Europos 1920-1960 m. periodui, tačiau didžiąja dalimi ši teorija yra aktuali ir dabartiniam laikotarpiui. Detaliausiai S. Rokkano įvairius darbus apžvelgiantys tyrėjai pabrėžia (Flora, 1999: 21-22), kad pats autorius aiškiai nenurodė, iki kurio meto šie politiniai skilimai turėtų likti dominuojančiais poliarizuojantis elektoratui. Nuo klasikinės suformuluotos teorijos nedaug nutolstama dabartiniuose politinius skilimus vertinančiuose darbuose, skirtuose įvairioms Vakarų valstybėms (De Graaf, Heath, Need, 2001; Brooks, Nieuwbeerta, Manza, 2006; Kinsey, 2006). Atitinkamai politinių skilimų savita struktūra akcentuojama Centrinės ir Rytų Europos valstybėms (Kitschelt, 1992) bei Rusijai (Perepechko, Kolossov, ZumBrunnen, 2007). Lietuvai, priklausančiai poskomunistinių Europos valstybių grupei, H. Kitschelto suformuluoti teiginiai pažintine prasme yra aktualūs. Centrinėje ir Rytų Europoje, anot autoriaus (Kitschelt, 1992), turėjo susiformuoti dviejų politinių skilimų grupės: *rinkos liberalizmas – ekonominis populizmas* (ekonominis konfliktas tarp išgryninto laisvosios rinkos modelio ir politinio ekonominių išteklių perskirstymo) bei *sekuliarusis libertarizmas – tradicionalizmas* (šioje grupėje yra konfliktas tarp pasaulietinės ir etnocentristinės bei konfliktas tarp plačių individų teisių ir autoritarinių bruožų valstybės ideologinių krypčių). Ši H. Kitschelto teorija platesnio pritaikymo atskirų visuomenių tyrimuose nesusilaukė.

Rinkėjų ir politikų savybės. Tarp politologinių-sociologinių tyrimų be fundamentalių elektorato poliarizacijos aiškinimo darbų aktualūs ir darbai apie rinkėjų ir politikų savybes. Įprastai rinkimų rezultatams ir jų teritoriniam pasiskirstymui įtakos turi ne tik rinkėjų kultūrinė tapatybė bei ekonominės priežastys (apibendrintos S. Rokkano teorijoje), tačiau ir subtilesni, labiau psichologiniai, rinkiminės eigos dėsniumai. Tarp aktualiausių *politikų savybių*, paveikiančių rinkimų rezultatus, išskirtini politikų charakterio ir

lyderystės bruožai. Gyventojų elektorinio elegesio schemose atidžiai vertinamas įvairiuose rinkimuose kandidatuojančių politikų charakteris (Wattenberg, 2004; Mondak, Huckfeldt, 2006), kuris turi įtakos rinkėjų balsų pritraukimui. Kandidatuojančių politikų asmeninis charakteris ir jo pagrindu dažniausiai susiformuojantis populiarumas turi ryšį su kandidatų lyderystės savybėmis. Įprastai politikoje labiausiai vertinami yra aiškiai savo lyderystę išreiškiantys kandidatai. Todėl partijų palaikymui rinkimuose paprastai ženklios įtakos turi partijos lyderio (stiprumo) efektas (Jensen, Aalberg, 2006; Lobo, 2006). Rinkimų rezultatus paprastai veikia ir vienos partijos įvairių atstovų interpretavimas lyderių-sublyderių skalėje (Goldfinger, Gomez, 1998), nes tokia gradacija veikia partinio darbo pasidalijimą ir atitinkamą rinkėjų reakciją balsuojant.

Rinkėjų savybes, turinčias įtakos rinkimų rezultatams, veikia įvairūs faktoriai, kuriuos galima suskirstyti į tris grupes: žiniasklaidos poveikį, racionalumo/emocingumo svarbą ir sociodemografines savybes. Pagal pasirodančius dabartinius žiniasklaidos poveikio rinkimų rezultatams tyrimus daugiausiai dėmesio skiriama rinkėjų žinių ir aktyvumo priklausomybei nuo žiniasklaidoje akcentuojamų politinių temų (Prior, 2005), reklamos kiekio ir rinkėjų aktyvumo (apsisprendimo) ryšiui (Bowler, Donovan, 2002; Clinton, Lapinski, 2004) bei politikų vertinimui pagal laikraščių ir žurnalų formuluojamą ideologiją (Grafton, Permaloff, 2005). Rinkimų rezultatus pastebimai veikia ir rinkėjų racionalumo/emocingumo bruožai: rinkėjų ambicijos ir jų pagrįstumas (Berman, Johnson, 2000), iliuzijų ir norų reikšmė (Winter, Mouritzen, 2001), politinio pasitikėjimo klausimai (Bélanger, Nadeau, 2005), rinkėjų emocingumo svarba (Brader, 2005), bendro rinkėjų racionalumo (Peters, 1998; Dowding, 2005; Parsons, 2006) ir racionalaus partijų identifikavimo (Achen, 2002) problematika, politinio raštingumo aktualumas (Cassel, Lo, 1997). Tarp rinkimiškai svarbių sociodemografinių faktorių dabartiniuose tyrimuose pabrėžiami politinės orientacijos susiformavimo vaikystėje (Alozie, Simon, Merrill, 2003), rinkiminių sprendimų priklausomybės nuo rinkėjų lyties (Elder, Greene, 2003) ar kandidatų lyties

(Fox, Smith, 1998), jaunimo rinkiminio pasyvumo ir pasirinkimo (Southwell, 2003) bei kiti klausimai.

1.3. Elektorinės teritorinės struktūros tyrimų patirtis Lietuvoje

Lietuvos elektorinės teritorinės struktūros pažinimas yra itin fragmentiškas ir negausus. Dėl to šis rengiamas darbas ir užpildo Lietuvos elektorinės geografijos pilnesnio pažinimo erdvę. Lietuvos elektorinės teritorinės struktūros dabartiniam supratimui aktualūs yra: 1) anksčiau pasirodžiusių elektorinės geografijos darbų rezultatai bei 2) politologinių ir sociologinių tyrimų suformuluotas Lietuvos elektorato struktūros pažinimas.

Elektorinės geografijos tyrimai. Pirmasis Lietuvos elektorinės teritorinės struktūros tyrimas pasirodė 1993 m. (Kavaliauskas, Daugirdas, 1993) ir buvo skirtas 1990 m. Aukščiausiosios Tarybos (Atkuriamojo Seimo) bei 1992 m. Seimo rinkimų rezultatų raiškai. Pagal suformuluotus partijų klasifikavimo kriterijus abiejų rinkimų metų išskirti elektoriniai rajonai. Pateikiamose 1990 m. ir 1992 m. parlamento rinkimų kartoschemose nuo aplinkinių teritorijų savitu ir daugmaž viduje panašiu palaikymu pasižymėjo 9 (1992 m.) ar 11 (1990 m.) arealų. Išskirti palankiausi rinkiminiai kairiosioms ir dešinioms politinėms jėgoms bei kairiųjų-dešiniųjų pusiausvyros arealai. Greta 1990 m. Aukščiausiosios Tarybos rinkimų vertinimo paminėtinas ir šių rinkimų rezultatus atspindintis žemėlapis (Rinkimai..., 2001), kurio autorystė priskirtina V. Panumiui. 1990 m. rinkimų žemėlapis turėjo patekti į rengtą Lietuvos atlasą, tačiau šio leidybai nutrūkus, žemėlapis patalpintas siauresnio pobūdžio Lietuvos istorijos atlase. 1990 m. rinkimų rezultatai tuometinių apygardų tinklu pateikiami su laimėjusių kandidatų pavardėmis ir partine priklausomybe bei rinkėjų aktyvumo reikšmėmis.

Pirmojo išsamesnio Lietuvos elektorinės teritorinės struktūros darbo tematika pratęsta 1995 m. (Kavaliauskas, 1995), papildant 1990 m. ir 1992 m. parlamento rinkimų rezultatų vertinimą 1995 m. Savivaldos rinkimų duomenimis. Nors Savivaldos rinkimai pasižymėjo itin žemu rinkėjų

aktyvumu, tačiau susiformavusių elektorinių rajonų išskirtinumas išliko. 1995 m. Savivaldos rinkimuose aiškiai daugiausiai mandatų šalyje laimėjo Tėvynės Sąjunga, tačiau dešinėsios jėgos neturėjo pastebimesnės persvaros įprastuose kairiųjų elektoriniuose rajonuose (Rytų Lietuvoje ir Šiaurės Lietuvoje). Dėl šių ir kitų rinkiminių rajonų raiškos konstatuojamas elektorato struktūros netolygumo teritorinis tęstinumas. Daugiausiai 1996 m. Seimo rinkimų rezultatų tematikai aktualus ir bene vienintelis politologų darbas (Labulytė, 1998), skirtas Lietuvos elektorinių regionų identifikavimui. Gana painiame tyrime pripažįstami teritoriniai atskirų partijų palaikymo skirtumai (pavyzdžiui, dešiniųjų partijų stiprios pozicijos Kaune), tačiau prie konkretesnių Lietuvos regionavimo kriterijų taip ir neprieita.

Lietuvos elektorinės teritorinės raiškos dėsningumai aptariami ir darbe (Zarycki, 1999: 20-24) apie Centrinės ir Rytų Europos valstybių elektorinės geografijos dėsningumus. Daugiausiai dėmesio tyrime skiriama kairės-dešinės prieštarai pagal 1993 m. ir 1997 m. Prezidento rinkimų 2-ojo turo (atitinkamai kairiaisiais kandidatais laikomi A. Brazauskas ir A. Paulauskas, o dešiniaisiais – S. Lozoraitis ir V. Adamkus) bei 1992 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (labiausiai išryškinant Lietuvos demokratinės darbo partijos (LDDP) kairumą ir Tėvynės Sąjungą (TS) dešinumą) rezultatus. Darbe konstatuojamas kairiojo ir dešiniojo elektorato teritorinio pasiskirstymo netolygumas. Ta pati Lietuvos elektorinės geografijos problematika pagal minėtus rinkimų rezultatus aktualizuojama ir atnaujintoje Centrinės ir Rytų Europos analizėje (Zarycki, 2003a: 9-12). Šioje atnaujintoje tyrimo versijoje savivaldybių lygmeniu pateikiama ir 1997 m. Prezidento rinkimų rezultatų kartoschema.

Lietuvos elektorinės teritorinės struktūros vertinimui aktuali iš geografinių pozicijų suformuluota politinio lauko koncepcija (Kavaliauskas, Daugirdas, 2002), kuri išplėtota rinkimų rezultatų interpretavimo pagrindu (Kavaliauskas, Petrulis, 2004; Petrulis, Kavaliauskas, 2008). Pagal politinio lauko sampratą savivaldybių lygmeniu vertinti 1993 m., 1997 m. ir 2002 m. Prezidento rinkimų 2-ojo turo rinkimų rezultatai (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003). Šiame vertinime S. Lozoraičio (1993 m.) ir V. Adamkaus (1997 m. ir

2002 m.) palaikymas suprantamas kaip pritarimas valdžios vykdomai politikai, o jų oponentų rėmimas (A. Brazausko 1993 m., A. Paulausko 1997 m. ir R. Pakso 2002 m.) aiškinamas gyventojų protestu ir nepritarimu valdžios vykdomai politikai. Atitinkamai pagal rinkėjų dalį, pasisakančią prieš valdžios politiką, ir išskiriami įvairių įtampos kategorijų arealai.

Lietuvos elektorinės teritorinės struktūros atskiri bruožai paliečiami šio darbo rezultatų dalį atspindinčiose publikacijose. Geopolitinės rinkėjų orientacijos teritorinė sklaida vertinama kaip politinio lauko teorijos praktinė iliustracija (Petrulis, Kavaliauskas, 2008) bei pabrėžiamas tiriamos rinkėjų orientacijos teritorinių skirtumų pastovumas (Petrulis, 2006c). Aptariamuose darbuose geopolitinė rinkėjų orientacija vertinama pagal 1991 m. plebiscito dėl Lietuvos nepriklausomybės nuo Tarybų Sąjungos bei 2003 m. referendumo dėl Lietuvos narystės Europos Sąjungoje (ES) rezultatus. Šiuose referendumuose išsiskiriantys prolietuviški/ proeuropietiški bei antilietuviški/antieuropietiški arealai gretinami su 1993-2004 m. Prezidento rinkimų 2-ojo turo metu išryškėjančiais elektoriniais regionais (Petrulis, 2007). Savivaldybių lygmeniu vykdomame darbe pažymima, kad iki 2000 m. Prezidento rinkimų metu susiformavę elektoriniai regionai savo ribomis ir tarpusavio santykiu sutapo su išskiriamais geopolitinės orientacijos arealais, o po 2000 m. tokio aiškaus sutapimo jau nebeliko. Egzistuojantys Lietuvos elektoriniai teritoriniai skirtumai per 2004 m. ir kitus Prezidento rinkimus bei rinkėjų aktyvumo skirtumo tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų teritorinis netolygumas (Petrulis, 2006a; 2006b) leido suformuluoti ir galimus Lietuvos teritorinės administracinės politikos prioritetus.

Politologiniai ir sociologiniai tyrimai. Lietuvos politinės sociologijos tyrimų tarpe pirmiausiai paminėtini M. Degučio darbai. 1992 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų rezultatų interpretacijoje (Degutis, 1997) pabrėžiami atskirų Lietuvos partijų elektorato bruožai. Suformuluojami rezultatai remiasi 1994 m. ir 1996 m. atliktų rinkėjų apklausų rezultatų vertinimu. TS, LDDP, krikščionių demokratų (LKDP), socialdemokratų (LSDP) ir Lietuvos Centro sąjungos (LCS) rinkėjai 1994 m. ir 1996 m. apibūdinami pagal amžių, tautybę,

religingumą, lytį, pajamas, išsilavinimą ir gyvenamąją vietą. Partijų elektorato skirtumus galima iliustruoti pavyzdžiu pagal paramos skirtumus gyvenamosios vietos atžvilgiu: 1996 m. TS išsiskyrė aukščiausiu palaikymu Kaune, LDDP – kaimo vietovėse, LKDP – kaime ir nedideliuose miestuose, LSDP – miesteliuose ir miestuose, o LCS – dideliuose miestuose. Vėlesniame politinės sociologijos darbe, kuriame aptariami ir 2000 m. Seimo rinkimuose pasireiškę dėsningumai (Degutis, 2000), remiamasi 1996 m. ir 2000 m. atliktų gyventojų apklausų rezultatais ir dinaminio jų vertinimu. Pabrėžiama, kad 2000 m. pastebima kintanti kairės-dešinės samprata, nes mažesnę reikšmę rinkėjai beteikia ankščiau vyravusioms Rytų – Vakarų ir reformistų – „senosios nomenklatūros“ priešpriešoms. Darbe daug dėmesio skiriama 2000 m. įvykusiam partijų rinkėjų persiskirstymui.

Gana išsami Lietuvos elektorato politinės sociologijos studija pasirodė ir 2007 m. (Ramonaitė, 2007), kurioje remiamasi keleto gyventojų apklausų (2001 m., 2004 m., 2005 m., 2006 m.) ir kitų tyrimų rezultatais. Tarp aktualių apklausų duomenų vertinimų pažymėtini atskirų partijų elektorato struktūros požymiai pagal sovietinės praeities vertinimą, pajamų lygį, išsilavinimą ir amžiaus struktūrą. Darbe pabrėžtinai skirtingų rinkėjų grupių susidarymas pagal požiūrį į sovietmetį ir ekonomines sąlygas buvo papildytas ir Lietuvos savivaldybių vertinimu (91-96 psl.). Dvimatėje skalėje savivaldybės buvo išdėstytos pagal užimtumo ir pajamų indekso (oficialiai apskaičiuoto Vidaus reikalų ministerijos) reikšmių ašį ir pasirinktų rinkimų rezultatų (balsų dalį už R. Paksą 2002 m. ir K. Prunskienę 2004 m. Prezidento rinkimų 2-ojo turo metu bei Darbo partiją 2004 m. Europarlamento rinkimų metu) reikšmių ašį. Pagal gautą savivaldybių išsidėstymą konstatuojamas pasirinktų vertinimui politinių jėgų didesnis palaikymas skurdesnėse savivaldybėse.

Lietuvos elektorato grupių pažinimui aktualūs sociologinių apklausų rezultatai atskirais laikotarpiais. Detalūs viešai prieinami rezultatų apibendrinimai skelbiami iš 1996 m. Seimo rinkimų porinkiminės apklausos (Gaidys, 1998). Šiame darbe pateikiami ir detalūs tuometinių 23 partijų rėmėjų pjūviai pagal lytį, amžių, išsimokslinimą, pajamas vienam šeimos nariui,

tautybę bei gyvenamąją vietą (miesto-kaimo priešpriešoje). Vėlesniame darbe (Gaidys, 2004) pateikiami 2003 m. pasireiškę atskirų partijų elektorato bruožai pagal lytį, amžių, išsilavinimą, pajamas šeimos nariui ir gyvenamosios vietos tipą. Pagal tuos pačius pūvius 2003 m. nagrinėjami ir politikų R. Pakso, A. Paulausko, A. Brazausko, V. Adamkaus, V. Landsbergio elektorato (vertinančio teigiamai, neutraliai ir neigiamai) struktūra. Tarp aiškiai sociologinės pakraipos Lietuvos elektorato tyrimų priskirtinas ir ekonominio balsavimo Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje vertinimas (Šumskas, 2003) pagal Vakaruose taikytas teorijas.

Lietuvos elektorato struktūros vertinimo galimybes praplečia 2002 m. Prezidento rinkimų rezultatų (Ramonaitė, 2003) ir 2004 m. Seimo rinkimų rezultatų (Jurkynas, 2005) vertinimas. Abiejuose darbuose pabrėžiamas Lietuvos elektorato pasidalinimas nebe įprasta antisovietinės dešinės ir prosovietinės kairės priešprieša, o labiau ryškėjančiais ekonominės elektorato stratifikacijos bruožais. Partinę Lietuvos sistemą 1996 m. ir 2000 m. vertinančiuose darbuose (Novagrockienė, 1998; 2001a; 2001b) bei 1992-2004 m. laikotarpį aprėpiančiame darbe (Krupavičius, Lukošaitis, 2004) pabrėžiami atskirų partijų identifikacijos kairės-dešinės skalėje bruožai. Pagrindinių Lietuvos partijų elektorato savybes paliečia ir kritiškai apibendrinantys partinei tapatybei skirti darbai (Laučius, 2001; Radžvilas, 2002; Navickas, 2002).

1.4. Socialinio lauko teorijos taikymas teritorinės struktūros tyrimuose

Įvertinant pasaulinę elektorinės geografijos tyrimų patirtį pastebėta, jog dažnai susiduriama su elektorinės geografijos atskirumu nuo politologinių-sociologinių teorijų. Šiame darbe elektorinė teritorinė struktūra interpretuojama socialinio lauko teorijos rėmuose. Dėl to atskirai verta apžvelgti aktualiausius socialinio lauko teorizavimo darbus. Socialinio lauko teorija pasaulio socialiniuose tyrimuose turi dvi ryškias – K. Lewino ir P. Bourdieu – teorijas. Atitinkamai aptarus šiuos socialinio lauko teorijos variantus detalizuojama ir Lietuvoje suformuluota geografizuota socialinio lauko versija.

K. Lewino teorija. Vienas pirmųjų XX a. pirmoje pusėje *lauko* terminą socialinių reiškinių įvardinimui panaudojo žymus psichologas K. Lewinas. Jo lauko teoriją atspindinčių straipsnių rinkinyje (Lewin, 2007) pasimato vienas pirmųjų bandymų socialinių reiškinių dėsningumams taikyti fizikos terminus – erdvės, įtampos, jėgos ir pan. sąvokas. Teorijos autoriaus nuomone, svarbiausia lauko tyrimuose apibrėžti tiriamam individui ar grupei būdingus esančius faktus (atskirti šiuos faktus nuo individui ar grupei nebūdingų faktų). Asmenybės (psichologinio) lauko apibūdinime pabrėžiami individo elgesiui itin aktualūs poreikių, tikslų, kognityvios struktūros, narystės, asmeninių gebėjimų, ekonominių išteklių, politinių išteklių ir kt. faktoriai. Pabrėžiamas šių kriterijų susiejimo į vieną apibūdinamą lauką, o ne paskiro vertinimo aktualumas. Tarpusavyje susijusias gyvenimo erdvės dalis pagal tarpusavio ryšius ir priklausomybę galima matematiškai išmatuoti. Būtent tokiuose matavimuose ir atsiranda socialinės fizikos terminai – įtampa, jėgos laukas, valentingumas, stipris, potencialas ir t.t. Psichologiniams individo ir grupės erdvės tyrimams suformuluota K. Lewino *lauko* teorija pagal dabartinį vertinimą laikytina fizikiniais-matematiniais elementais pasižyminčia socialine teorija.

P. Bourdieu teorija. Iš dabartinių socialinių teorijų daug dėmesio sulaukia Prancūzijos sociologo P. Bourdieu *socialinio lauko* teorija. Šio sociologo darbų santykinį aktualumą parodo ir pokomunistinėse valstybėse leidžiami P. Bourdieu interviu ar straipsnių rinkiniai pagal bendrą socialinio lauko vertinimą (Bourdieu, Wacquant, 2003), pagal atskirų socialinio lauko dalių tematiką (Burdje, 2007) ar pagal politinių reiškinių vertinimą lauko teorijos rėmuose (Burdje, 1993). Pagrindinėse P. Bourdieu socialinio lauko teorinėse nuostatose (Bourdieu, Wacquant, 2003: 37-38, 128-160) pripažįstama, kad tiksli socialinio lauko definicija yra sunkiai suformuluojama. P. Bourdieu nuomone, „analitiniu požiūriu lauką būtų galima apibrėžti kaip objektyvių santykių tarp pozicijų tinklą arba išsidėstymą“. Prancūzijos sociologo teorijoje laukas siejamas su *habitus* (struktūros) ir *kapitalo* (galios) sąvokomis. Lauko struktūrą nusako pastoviai atsinaujinantys jėgos santykiai

tarp skirtingų *žaidėjų* arba *agentų* (pozicijų). Laukas, būdamas objektyvių santykių tarp pozicijų struktūra, grindžia ir lemia strategijas, kurias šiose pozicijose esantieji, naudodami kiekvienas atskirai arba išvien, siekia išsaugoti arba pagerinti savo poziciją ir savo pačių rezultatams primesti palankiausią hierarchijos nustatymo principą. Lauke agentai arba institucijos be paliovos kovoja pagal šio žaidimo erdvės dėsningumus ir joje galiojančias taisykles (o tam tikromis aplinkybėmis – ir dėl pačių taisyklių), turėdami nevienodą galią, vadinasi, ir nevienodą sėkmės tikimybę pasisavinti specifinius žaidimo laimėjimus. Socialinis laukas yra galios santykių vieta ir kovų dėl jo transformavimo, taigi ir nesiliaujančios kaitos, vieta.

Sociologinėje lauko koncepcijoje išskiriami žemesnio rango socialinio lauko dariniai, turintys gan pastovias raiškos ribas. P. Bourdieu akcentuoja (Bourdieu, Wacquant, 2003: 128-160), kad itin diferencijuotose visuomenėse socialinį pasaulį sudaro keletas santykinai autonomiškų socialinių mikropasaulių, t.y. objektyvių santykių sričių, turinčių savo specifinę ir neredukuojamą logiką bei determinizmą. Pavyzdžiui, ekonomikos ar politikos laukas, - abu laikosi specifinės logikos. Lauko rango padalijimo pakopa (pereinant nuo bendro socialinio lauko iki jo antrojo rango dalių – pavyzdžiui, politinio lauko) yra didelis specifinės logikos kokybinis šuolis. Kartais tas pats reiškinytis skirtingose socialinio lauko dalyse vertinamas nevienodai. Pavyzdžiui, darbininkų – darbdavių priešprieša turės savitus reikšmės būdus ekonominiame ir politiniame laukuose. Kiekviena socialinio lauko (antrojo ar žemesnio rango) dalis yra potencialiai atvira žaidimo erdvė, kurios ribos kinta ir yra pačiame lauke vykstančių kovų išraiška. P. Bourdieu socialinio lauko apibūdinimuose (Bourdieu, Wacquant, 2003; Burdje, 2007) didžiausiu autonomiškumu ir įtaka bendrame socialiniame lauke išsiskiria antrojo rango ekonomikos, politikos, religijos, literatūros, mokslo ir kt. laukai.

Geografizuota lauko teorija. Lietuvos sociologų vykdyti socialinio lauko tyrimai praeito amžiaus paskutinio dešimtmečio pabaigoje (Grigas, 1998) paskatino ir Lietuvos geografo darbų atsiradimą, skirtą socialinio lauko teritorinės struktūros bei transformacijų vertinimui. Stiprėjantis geografijos

mokslo teorizavimas (Bunge, 1962) iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio vidurio Lietuvos geografų vykdomus socialinio lauko tyrimus daugiausia siejo su socialine fizika. Fizikos terminai ir dėsniai buvo naudojami tiriant visuomeninius procesus (Kavaliauskas, 1992). Išplėtus socialinio lauko sąvoką (Kavaliauskas, 2001) buvo išskirtos dvi socialinio lauko formos: 1) gravitacinis socialinis laukas ir 2) balansinis socialinis laukas. Pastaroji lauko forma yra aktuali šiam Lietuvos elektorinę teritorinę struktūrą atskleidžiančiam darbui.

Socialinio lauko formos ir tipai. Pagal suformuluotą geografizuotą socialinio lauko teoriją (Kavaliauskas, 2001) ir šios teorijos patikslinimą (Kavaliauskas, Dumbliauskienė, 2006), *gravitacinis* socialinis laukas yra vertinamas kaip sociumo struktūrinių elementų tarpusavio sąveikos (gravitacinių) jėgų erdvė, o *balansinis* socialinis laukas – kaip priešingų socialinio vyksmo tendencijų bendro dialektinio koegzistavimo bei pusiausvyros erdvė. Atitinkamai abi lauko formas aprėpiančiame apibrėžime teigiama, kad *socialinis laukas* – tai visuomenės struktūrą formuojančių jos raidos vidinių genetinių ir gravitacinių jėgų raiškos menamoji erdvė, kurios požymiai identifikuojami bei interpretuojami socialinės fizikos, socialinės psichologijos bei statistikos rodiklių sistema. Gravitacinis socialinis laukas labiau atstovauja klasikinei lauko versijai pagal socialinės fizikos metodologiją, o balansinis socialinis laukas labiau atskleidžia pagrindinius bendresnių socialinių procesų raiškos polių (pagal socialinės psichologijos ir statistikos rodiklius).

Pagal socialinio lauko struktūrizaciją (Kavaliauskas, 2001; Kavaliauskas, Dumbliauskienė, 2006) kiekviena iš dviejų lauko formų pasižymi savais tiriamų reiškinių tipais. Balansiniame socialiniame lauke išskiriami 1) demografinis, 2) kultūrinis, 3) ekonominis, 4) politinis ir 5) teisinis reiškinių tipai. Gravitacinis socialinis laukas pasižymi 1) demografiniu, 2) kultūriniu, 3) ekonominiu, 4) rekreaciniu ir 5) urbanistiniu procesų tipizavimu. Lyginant pateiktą balansinio ir gravitacinio lauko formų tipologiją, pabrėžtinai didesnis balansinio socialinio lauko struktūros vieningumo laipsnis. Socialinių reiškinių klasifikavimas į penkis aiškias ir daugumą

socialinių reiškinių aprėpiančias dalis yra artimas ir sociologijoje (pavyzdžiui, P. Bourdieu) taikomam socialinio lauko struktūrizavimui. Tuo tarpu gravitacinio socialinio lauko sudėtinės dalys yra išskiriamos labiau empirinės patirties pagrindu. Šiam disertaciniam darbui aktualus yra *politinis* balansinio socialinio lauko reiškinių tipas, kuris gali būti vadinamas bendresniu *politinio lauko* terminu.

Socialinio lauko standartiniai rodikliai. Kiekviena socialinio lauko forma, atsižvelgiant į jos vertinimo ir kiekybines tyrimo savybes, turi būdingus standartinius rodiklius. Pagal esamą patirtį ir loginę socialinių procesų vertinimo eigą (Kavaliauskas, 2001; Kavaliauskas, Dumbliauskienė, 2006) gravitacinis socialinis laukas pasižymi septyniais, o balansinis socialinis laukas – penkiais standartiniais rodikliais. Gravitacinio socialinio lauko tyrimams rekomenduojami šie rodikliai: 1) trauka, 2) įtampa, 3) stiprumas, 4) potencialas, 5) tankis, 6) gradientas ir 7) sklidimo (difuzijos) greitis. Balansinio socialinio lauko nagrinėjimui naudotini šie standartiniai rodikliai: 1) intensyvumas, 2) įtampa, 3) slėgis (apkrova), 4) rišlumas ir 5) iškreipimo (distorsijos) greitis. Pagal siūlomą standartinių rodiklių visumą balansinio socialinio lauko vertinimo logika yra šiek tiek paveikta socialinėje fizikoje taikomos terminologijos.

Balansinio socialinio lauko vertinime atraminiais laikytini *intensyvumo* ir *įtampos* standartiniai rodikliai. Lauką apibūdinančių rodiklių formuluotėje (Kavaliauskas, 2001; Kavaliauskas, Dumbliauskienė, 2006) *intensyvumas* atspindi bendrąjį antinominės prieštaros išryškėjimo lygmenį, nustatomą tarpvalstybinio, nacionalinio ar regioninio palyginimo būdu. *Įtampa* atspindi antinominės prieštaros disharmoniją, nustatomą antinomiškų parametru santykinio nuokrypio nuo vidurkinių arba optimalių reikšmių pagrindu. Taigi balansinio socialinio lauko tyrimai pirmiausiai remiasi antinomijų identifikavimu. Kiekviename iš lauko tipų (demografiniame, kultūriniame, ekonominiame, politiniame ir teisiniame) būtina išskirti pagrindines logines antinomijas (binarines opozicijas), kurias kiekybiškai įvertinus pagal kitus standartinius rodiklius jau įmanoma detaliau nusakyti tiriamų procesų raišką.

Balansinio socialinio lauko *įtampa* žymi antinomijos polių tarpusavio ryšį. Pirmiausia įtampa išreiškiamas antinomijos polių tarpusavio ryšių išbalansavimo mastas, t.y. nukrypimo nuo sėkmingą visuomenės vystymąsi užtikrinančio antinomijos polių tarpusavio ryšio stiprumas. Kaip parodė ir pirmas konkretus įtampų tyrimo Lietuvoje darbas (Kavaliauskas, Bražukienė, Krupickaitė, 2004), verta išskirti mažiausiai keturias įtampos (antinomijos polių tarpusavio ryšio neatitikimo sėkmingam visuomenės vystymuisi) kategorijas: 1) santykinį neutralumą (įtampos nebuvimą), 2) mažą įtampą, 3) vidutinę įtampą ir 4) didelę įtampą. Turbūt svarbiausia balansinio socialinio lauko pažinimo problema – per ilgai užsitęsusios (ar net nepradėtos) įtampos matavimo kiekybiniais rodikliais paieškos. Antinominės prieštaros disharmonijos stiprumą atspindinčios įtampos kategorijos gali būti sėkmingai identifikuojamos tik remiantis kiekybinėmis charakteristikomis. Deja, humanitariniuose ir socialiniuose moksluose tiriami reiškiniai retai išreiškiami kiekybiniais rodikliais, o kai kada tai padaryti net neįmanoma.

Pradėtuose Lietuvos balansinio socialinio lauko tyrimuose iki šiol apsiribota atskirų lauko dalių (tipų) intensyvumo (antinomijų išskyrimo) ir įtampos rodiklių tyrimu (Kavaliauskas, Bražukienė, 2002; Kavaliauskas, Daugirdas, 2002; Krupickaitė, 2002; 2005; Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003; Kavaliauskas, Bražukienė, Krupickaitė, 2004; Kavaliauskas, Petrulis, 2004; Paltanavičiūtė, 2005a; 2005b; 2006; Petrulis, 2006a; 2006b; 2006c; 2007; Petrulis, Kavaliauskas, 2008) bei lauko kartografavimo galimybių vertinimu (Dumbliauskienė, 2002; Kavaliauskas, Dumbliauskienė, 2006; Kavaliauskas, Dumbliauskienė, Beconytė, 2006). Be intensyvumo ir įtampos rodiklių, aktualūs išlieka kiti trys balansinio socialinio lauko standartiniai rodikliai: iškreipimo (distorsijos) greitis, slėgis ir rišlumas. Teoriškai suformuluotoje lauko interpretacijoje (Kavaliauskas, 2001; Kavaliauskas, Dumbliauskienė, 2006) teigiama, kad *iškreipimo (distorsijos) greitis* atspindi išbalansavimo virsmo spartą, nustatomą pagal antinomiškų parametrų kitimo tendų ypatumus. Kitas rodiklis – *slėgis (apkrova)* – atspindi disharmonijos tankį, nustatomą pagal esamų disharmoniškų antinomijų skaičių teritorijoje. Dar

vienas balansinio socialinio lauko rodiklis – *rišlumas* – atspindi antinominių prieštarų tarpusavio koreliaciją, nustatomą koreliacinės analizės būdu apskaičiuojant nagrinėjamų lauko parametrų ryšio santykinį intensyvumą.

Šiame darbe nebandoma pateikti detalios balansinio socialinio lauko rodiklių – iškrepimo greičio, slėgio ir rišlumo – apžvalgos. Vis dėlto tam tikras aiškesnis rodiklių eiliškumo sudėliojimas yra reikalingas. Įtampa ir jos kategorijos remiasi tam tikromis kiekybinėmis reikšmėmis, parodančiomis antinomijos polių tarpusavio ryšį. Įtampos kategorijos (santykinis neutralumas, maža, vidutinė ir didelė įtampa) tas kiekybines reikšmes sudėlioja į intervalus pagal kokybinį (teigiamą-neigiamą) vertinimą. Todėl iškrepimo greitį reikėtų vertinti kaip tų matuojamų kiekybinių reikšmių dinamiką tarp dviejų laiko taškų. Savo ruožtu tam tikro matuojamo rodiklio reikšmių dinamika gali būti nevienodo masto, todėl ir iškrepimo greitis (kaip ir įtampa) vertintinas teigiamoje-neigiamoje skalėje. Teoriškai pagal atskirų rodiklių reikšmių dinamiką gali būti nustatomos ir įtampos kategorijos (pavyzdžiui, visuomenės konsolidavimosi – individualėjimo ašis žymėtų atskirų reikšmių ne statinę, o dinaminę kryptį).

Balansinio socialinio lauko slėgį galima apibūdinti kaip bendrą išvestinį esančių antinomijų įtampos dydį. Kartais dvi ar daugiau antinomijų gali būti tarpusavyje susijusios (viena iš kitos išplaukiančios ar atspindinčios to paties giluminio reiškinių atskirus aspektus). Tokiu atveju galutinis slėgio apskaičiavimas turėtų remtis tarpusavyje nekoreliuojančių antinomijų reikšmių išvestiniu dydžiu. Koreliacija tarp antinominių prieštarų reikšmių atspindi dar vieną balansinio socialinio lauko rodiklį – rišlumą. Pagal suformuluotą detalesnį lauko rodiklių vertinimą galima aiškiau slėgį ir rišlumą priskirti finalinei lauko nagrinėjimo stadijai. Tarp svarbių balansinio socialinio lauko bruožų pažymėtinas jo teritoriškumas, kuriuo tik ir remiasi slėgio bei rišlumo nustatymas. Lauko intensyvumo, įtampos ir iškrepimo greičio reikšmės gali būti vertinamos ne tik teritoriškai, bet ir bendrai tam tikros šalies ar jos dalies mastu. Dėl tokios balansinio socialinio lauko interpretacijos Lietuvos geografų suformuluota lauko koncepcija ir vadinama geografizuota teorija.

2. DARBO METODOLOGIJA

Dėl politinio lauko vidinio sudėtingumo tikslinga detaliau suformuluoti metodinius politinių reiškinių identifikavimo ir raiškos pagrindus. Pirmiausiai pats politinis laukas savo hierarchija ir galimais vertinimo pjūviais nėra vienareikšmis. Šiame darbe politinio lauko kiekybinės charakteristikos remiasi elektorinėmis reikšmėmis. Dėl to elektorinis politinio lauko pjūvis leidžia į politinio lauko atskirus hierarchijos lygius žvelgti tam tikru metodu eiliškumu.

2.1. Metodinis politinio lauko konceptualizavimas

Pagal sukurtą metodinę eigą išplečiami politinio lauko standartinių rodiklių, daugiausiai – intensyvumo, įtampos ir iškreipimo greičio, nustatymo parametrai. Konkretus politinio lauko rodiklių detalizavimas leidžia aiškiai matyti elektorinių reikšmių taikymo galimybes ir būdus. Po lauko rodiklių apibūdinimo tikslinga argumentuotai pateikti pirmųjų ir po jų sekančių politinio lauko tyrimų plotį, gylį ir sąlygas.

2.1.1. Metodų taikymas politinio lauko hierarchijoje ir pjūviuose

Politinį lauką galima įsivaizduoti kaip menamą erdvę, aprėpiančią politinius reiškinius. Tokiame politinio lauko suvokime tikslinga išskirti pagrindinius lauko tyrimo metodus, kurių taikymas savaime suteikia ir tam tikrus politinių reiškinių vertinimo pjūvius. Atskiruose pjūviuose politinių procesų identifikavimas, grupavimas ir svarbos eiliškumas yra specifinis, todėl atitinkamai nuo pjūvio priklauso ir politinių reiškinių hierarchizavimas. Kai kurių tyrimo metodų taikymas gana pastebimai skiriasi pagal atskirų standartinių lauko rodiklių nustatymą.

Apibendrintoje politinio lauko tyrimo metodų schemoje (1 pav.) pirmiausiai išskirtini kiekybinę išraišką turintys metodai. Bene daugiausiai

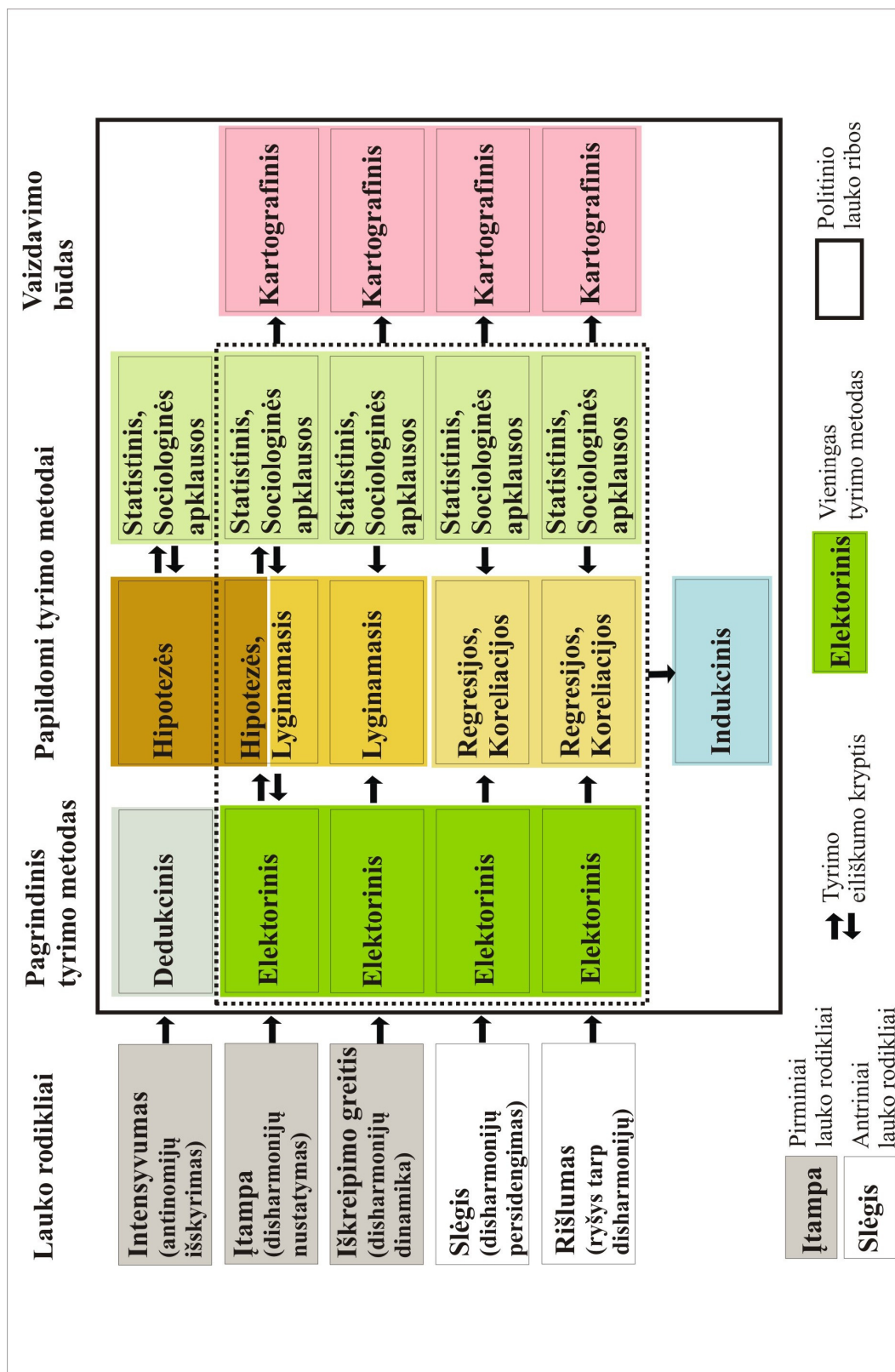
kiekybinių duomenų teikia elektorinio metodo taikymas. Elektoriniai, t.y. rinkimų rezultatų, duomenys yra labai artimi statistiniams duomenims. Elektorines reikšmes galima savotiškai laikyti rinkiminės statistikos reikšmėmis. Vis dėlto rinkiminiai duomenys turi tik jiems būdingų savybių: 1) elektorinės reikšmės teritoriškai padengia visą šalies plotą, 2) rinkimų rezultatai yra itin išsamūs dėl didesnės visuomenės dalies tam tikrų nuostatų žinojimo, 3) rinkimuose pareikšta gyventojų nuomonė yra oficiali (tuo rinkimų rezultatai yra „tikresni“ ir patikimesni už to pačio klausimo rezultatus sociologinės apklausos metu) bei 4) kai kurie politiniai gyventojų įsitikinimai nustatomi tik rinkimų rezultatų interpretavimo būdu (pasąmoningas rinkėjų elgesys, parodantis „tikrąją“ jų nuomonę tam tikrais klausimais). Dėl savo politinės prigimties elektorinis metodas išties laikytinas pagrindiniu kiekybiškai išreikštu politinio lauko tyrimo metodu.

Elektorinio metodo pagrindu išskirtini du pagrindiniai gyventojų rinkiminio elgesio tipai: 1) *politinės nuostatos* ir 2) *aktyvumas balsuojant*. Politinės gyventojų nuostatos pasireiškia pagal balsavimą už tam tikras politines partijas (parlamento, savivaldos rinkimuose), politines organizacijas (savivaldos ir kt. rinkimuose), atskirus asmenis (prezidento ir kt. rinkimuose) ar balsavimą už tam tikrus iškeltus klausimus (referendumuose). Aktyvumas balsuojant pasireiškia pagal rinkėjų aktyvumą tam tikruose rinkimuose ir referendumuose. Be abejo, turimi rinkimų rezultatai yra interpretuojami pagal savo galimą reikšmę. Pavyzdžiui, *politinės nuostatos* gali parodyti gyventojų nuomonę į visuomenės raidą, savo padėtį visuomenėje, (ne)pasitenkinimą vykdoma valdžios politika, turimas socialines ekonomines sąlygas, kultūrinius reiškinius ir pan. *Aktyvumas balsuojant* gali parodyti rinkimų ar referendumų aktualumą piliečiams, rinkėjų politinį (ne)abejingumą, piliečių pasitenkinimą ar nusivylimą politine sistema (valdžia) ir pan. Dėl to rinkimų rezultatų interpretavimas politinio lauko nagrinėjime yra platus, daugiasluoksnis ir sudėtingas uždavinys.

Greta elektorinio metodo kiekybinę išraišką politinio lauko analizėje turi ir statistinis bei sociologinės apklausos metodai. Šių metodų taikymas

suformuotų kiek kitokį politinio lauko vertinimo pjūvį. Iš esmės statistinių duomenų naudojimas turėtų būti aiškiai logiškai apibrėžtas bei turėti nagrinėjamo politinio reiškinių kiekybinę išraišką. Politinio lauko kiekybiniam tyrimui statistinis metodas būtų labiau antraeilis, papildantis metodas. Sociologinės apklausos metodas yra šiek tiek plačiau pritaikomas, tačiau šiuo metodu sunku atlikti pradinius politinio lauko kiekybinius tyrimus. Sociologinių apklausų duomenys veikia būtų reikalingiausi politinio lauko sekančių nagrinėjimo etapų (tikslaus detalizavimo) metu. Atliekant gyventojų reprezentatyvias apklausas aktualu turėti labai tikslingai suformuluotą klausimyną. Gilus reikalingų duomenų poreikis vėlgi atsiranda tik paskutiniuose politinio lauko tyrimo etapuose. Tiek sociologinės apklausos, tiek statistinis metodai į politinio lauko tyrimus turėtų būti įvedami po elektorinio metodo panaudojimo.

Atskiri politinio lauko standartiniai rodikliai suponuoja atitinkamą kiekybinių duomenų (elektorinių, statistinių) metodinį apdorojimą. Lauko *intensyvumo* identifikavime yra išskiriamos svarbiausios politinės antinomijos. Jų išskyrimas remiasi dedukcija (kaip logiškai turėtų formuotis politinio tinklo poliai) ir hipoteze (kokios diados politikoje gali būti svarbiausios). Politinio lauko *įtampa* (disharmoniškumas) pagal turimus rinkimų rezultatų, statistinius ir sociologinių apklausų duomenis nustatoma remiantis hipoteze (tam tikra reikšmė gali žymėti atitinkamą disharmonijos mastą) ir lyginamuoju metodu (kai lyginami atskirų laikotarpių ar skirtingos prigimties duomenys). *Iškreipimo greičio* nustatyme turimi to paties tipo kiekybiniai duomenys yra lyginami tarp skirtingų laiko taškų. Antriniai lauko rodikliai – *slėgis* ir *rišlumas* – nustatomi tik po detalios koreliacinės ir regresinės analizės. Rišlumas tarp atskirų lauko disharmonių gali būti nustatomas tik po detalių elektorinių, statistinių ir sociologinių apklausų duomenų koreliacijos ir regresijos. Išryškėjusios skirtingos politinių reiškinių genetinės grupės leidžia aiškiau įvertinti jų pirminių (motininių) disharmonių persidengimą. Kaip matoma, slėgio ir rišlumo nustatymas yra finalinė politinio lauko tyrimo fazė, nes pilnam politinių reiškinių genezės ir grupavimosi (pagal bendrą prigimtį)

1 pav. Tyrimo metodų taikymas politinio lauko hierarchijoje ir pjūviuose

supratimui būtini ir elektoriniai, ir statistiniai, ir sociologinės apklausos duomenys. Be politinių kiekybinių duomenų pilnam politinio lauko supratimui reikalingi ir kultūriniai, ir ekonominiai duomenys (laikantis nuomonės, kad pagrindiniai *politiniai skilimai* yra kultūrinės ir ekonominės prigimties). Tik esant šioms sąlygoms išties gana argumentuotai galima suformuluoti pilną politinio lauko vaizdą.

Socialinio (balansinio) lauko teorijoje tik vienintelis standartinis rodiklis – intensyvumas – dėl savo pirmeiviško pobūdžio nėra kiekybiškai išmatuojamas. Kiti keturi standartiniai politinio lauko rodikliai turi kiekybinę išraišką pagal minėtus elektorinius, statistinius ar sociologinių apklausų duomenis. Atitinkamai šie kiekybiniai duomenys, išreiškiantys tam tikras kokybines lauko charakteristikas, gali būti kartografuojami. Svarbiausia kartografinio metodo panaudojimo sąlyga siejasi su duomenų teritorinės diferenciacijos būtinumu. Tik esant teritoriškai struktūruotiems duomenims įmanomas geografinis politinio lauko vertinimas. Minėti keturi lauko standartiniai rodikliai (be intensyvumo) savo kiekybine išraiška leidžia indukcijos būdu išskirti tam tikrus loginius politinio lauko raiškos dėsningumus.

2.1.2. Lauko intensyvumas ir įtampa elektorinio metodo pagrindu

Politinio lauko tyrimo metodų klasifikavimas atskleidžia elektorinio metodo taikymo pirmenybę. Iš esmės elektoriniu pjūviu tikslinga pradėti pirminių lauko rodiklių – intensyvumo, įtampos ir iškreipimo greičio – raišką. Toks elektorinio metodo taikymas pirminių politinio lauko rodiklių tyrimui iš esmės ir apibrėžia šio darbo ribas.

Įvertinant pirminius politinio lauko intensyvumo ir įtampos vertinimus (Kavaliauskas, Petrulis, 2004; Petrulis, Kavaliauskas, 2008) reikalingas aiškus tik elektoriniu metodu atskleidžiamų antinomijų išskyrimas. Elektoriniu pjūviu didesne ar mažesne dalimi yra išmatuojamos šios septynios politinį lauką formuojančios antinomijos: 1) tradicinė geopolitinė orientacija – netradicinė

geopolitinė orientacija, 2) unitarizmas – federalizmas, 3) valdžios palaikymas – priešiškus valdžiai, 4) politinės ideologijos laikymasis – politinis populizmas, 5) kairė – dešinė, 6) vietos savivalda – centrinė valdžia ir 7) politinių institucijų harmonija – politinių institucijų priešprieša. Išskirtų antinomijų kompleksas išreiškia šias politinių reiškinių grupes: *geopolitines gyventojų nuostatas* (1-2), *valdžios vertinimą* (3), *politinę ideologiją* (4-5) ir *valdžios pasidalinimo vertinimą* (6-7). Keturios politinių reiškinių grupės ir jų antinomijos atsiranda politinį lauką vertinant elektoriniu pjūviu. Naudojant kitą – statistinį ir sociologinės apklausos – vertinimo pjūvį politinio lauko hierarchijos supratimas gali kiek koreguotis. Elektorinis metodas laikytinas pagrindiniu trijų politinių reiškinių grupių – geopolitinių gyventojų nuostatų, valdžios vertinimo ir politinės ideologijos – tyrimo metodu. Valdžios pasidalinimo vertinime (su vietos savivaldos – centrinės valdžios ir politinių institucijų harmonijos – politinių institucijų priešpriešos antinomijomis) elektorinis metodas laikytinas jau ne pagrindiniu, o tik papildomu politinio lauko tyrimo metodu. Rinkiminiai duomenys nustatant valdžios pasidalinimo bruožus yra labiau papildantys kitų tyrimo metodų pagalba gautus duomenis.

Geopolitinės gyventojų nuostatos. Įprastai geopolitikos terminas yra taikomas dviejų rangų – 1) stambių pasaulinių geopolitinių blokų bei 2) vidinių valstybinių regionų – teritoriniams tyrimams. Pirmąjį rangą atitinka *tradicinės geopolitinės orientacijos – netradicinės geopolitinės orientacijos* antinomija, o antrąjį rangą – *unitarizmo – federalizmo* antinomija. Pagal abiejų rangų gyventojų geopolitines nuostatas įmanoma nustatyti valstybės vidinius teritorinius skirtumus.

Tradicinė geopolitinė orientacija – netradicinė geopolitinė orientacija. Stambaus rango geopolitinės įtampos raišką tikslingiausia matuoti įvedus *tradicinės geopolitinės orientacijos – netradicinės geopolitinės orientacijos* antinomijos ašį. Geopolitinė įtampa ypač aktuali geopolitinių megadarinių sankirtoje esančioms valstybėms ar jų dalims. Paprastai valstybė pasirenka ar dėl savo prigimties natūraliai tampa stambaus geopolitinio darinio (pvz., Vakarų erdvės) dalimi. Tačiau pasirinktą geopolitinę liniją palaiko ne visi

valstybės gyventojai, o tik didesnė jų dalis, per rinkimus balsuodama už atitinkamos geopolitinės orientacijos partijas ar asmenis. Geopolitinės orientacijos keitimą dažniausiai inicijuoja atskiri separatistiniai regionai, siekiantys ar jau pasiekę federalinės valstybės modelio. Todėl konkuruojančių geopolitinių megaerdvių antinomijos ašis glaudžiai siejasi su unitarizmo – federalizmo antinomijos ašimi. Tam tikrame regione susikūrusios vietos partija ar partijos, aiškiai išreiškiančios pasipriešinimą valstybės tradicinei geopolitinei orientacijai, yra geopolitinės įtampos katalizatoriai. Įtampa tradicinės geopolitinės orientacijos – netradicinės geopolitinės orientacijos ašyje nepasireiškia, kada už netradicinės geopolitinės orientacijos partijas balsuoja iki 5% piliečių, maža įtampa – balsuojant 5-10%, vidutinė įtampa – 10-15%, o didelė įtampa atsiranda už priešiškas tradicinei geopolitinei orientacijai partijas skiriant daugiau negu 15% balsų.

Antras būdas tradicinės ir netradicinės geopolitinės orientacijos antinomijos įtampai matuoti – balsavimas ne tik už tradicinei geopolitinei orientacijai atvirai oponuojančias jėgas, tačiau ir už neutralias (tradicinės geopolitinės krypties neakcentuojančias) partijas ir atitinkamus asmenis. Toks įtampos vertinimo būdas taikytinas ypatingoms valstybėms, esančioms stambių geopolitinių darinių sankirtoje. Politinė įtampa nesireiškia tuose arealuose, kuriuose už neutralias ar priešiškas tradicinei geopolitinei orientacijai politines jėgas skiriama iki 20% daugiau balsų negu vidutiniškai šalyje, mažą įtampą išreiškia 20-30% balsų nuokrypis, vidutinę – 30-40%, o didelę įtampą žymi daugiau negu 40% nuo šalies vidurkio sudarantis nuokrypis, palankus neutralios ar priešiškos nuostatos tradicinės geopolitinės orientacijos atžvilgiu politinėms jėgoms.

Trečias ir gana iliustratyvus oponuojančių geopolitinių megaerdvių antinomijos matavimo būdas – referendumų rezultatų vertinimas. Ypač svarbūs referendumai dėl savarankiškumo/atsiskyrimo nuo oponuojančių geopolitinių megadarinių ar įsijungimo į pasirinktos geopolitinės orientacijos darinius. Politinės įtampos kategorijos nustatomos analogiškai balsavimo už oponuojančias politines jėgas pasirinktai geopolitinei linijai kategorijoms.

Santykinį neutralumą išreiškia iki 5% balsų dalis prieš įsijungimo į tradicinei geopolitinei orientacijai palankius megavienetus ar tokia pat balsų dalis, nesiekianti atsiskyrimo nuo oponuojančių geopolitinių megadarinių. Mažą įtampą parodo 5-10%, vidutinę įtampą – 10-15%, o didelę įtampą – daugiau negu 15% tam tikros teritorijos gyventojų balsų dalis, skirta prieš tradicinės geopolitinės orientacijos legitimavimo galimybę. Politinę įtampą šioje ašyje gali patikslinti ir gyventojų aktyvumo laipsnis referendumuose.

Lietuvos sąlygomis sudėtinga labai aiškiai įvardinti prieš tradicinę geopolitinę orientaciją pasisakančias partijas. Todėl įtampą tradicinės geopolitinės orientacijos – netradicinės geopolitinės orientacijos ašyje tikslinga nustatyti pagal referendumų rezultatus. Lietuvoje vertintini 1991 m. plebiscito dėl Lietuvos Nepriklausomybės nuo Sovietų Sąjungos bei 2003 m. referendumo dėl prisijungimo prie Europos Sąjungos rezultatai. Toks referendumo dėl priklausomybės ES geopolitinis vertinimas būdingas ne tiek Vakarų Europos (Qvortrup, 2002), o labiau – Centrinės ir Rytų Europos valstybėms (Tverdova, Anderson, 2004; Markowski, Tucker, 2005).

Unitarizmas – federalizmas. Ši antinomija labiausiai taikytina unitarinės valstybės modeliui. Politinio lauko įtampą išreiškia gyventojų polinkio į federalinę valstybės sanklodą stiprumas. Federacinės valstybės modelis labiausiai imponuoja toms šalies piliečių grupėms, kurios turi savitus etninius, lingvistinius, istorinius, socioekonominius, religinius bruožus, t.y. pagrindinius politinį identitetą formuojančius sociokultūrinius veiksnius (Carty, Eagles, 1998; Douglas, 1998; Crowley, 2001; Knutsen, 2004). Į federališkumą linkusiuose valstybės arealuose paprastai formuojasi regioninės partijos (Carty, Eagles, 1998; Douglas, 1998; Breuning, 1999; Gordin, 2001; Heller, 2002; Oswald, 2004; Clough, 2007). Iš esmės unitarizmo – federalizmo antinomija yra artima vienam iš keturių Vakarų Europoje išskiriamų politinių skilimų. Pagal klasikinę versiją (Lipset, Rokkan, 1967; Rokkan, 1970) *dominuojančios kultūros – subjekto* (centro – periferijos) skilimas žymi politinį konfliktą tarp valstybę sudarančios etninės daugumos ir etninių mažumų.

Unitarinėje valstybėje įtampos nebuvimą žymi regioninių partijų nebuvimas, mažą įtampą – bent vienos tam tikrai gyventojų grupei atstovaujančios regioninės partijos egzistavimas. Vidutinę politinę įtampą išreiškia dviejų ar daugiau regioninių partijų, atstovaujančių vienam arealui, egzistavimas. Daugiau negu vienos regioninės partijos veikimas atskleidžia ir pakankamos federalizmą palaikančios bazės susidarymą. Jeigu regioninės partijos ima kurtis ne tik atitinkamos gyventojų grupės separatistiniams siekiams išreikšti, bet ir ideologiniu pagrindu (pavyzdžiui, to paties regiono kairieji ir dešinieji), galima teigti, kad centrinės unitarinės valstybės valdžia ir nacionalinėmis partijomis visiškai nepasitikima. Kiek sunkiau unitarinėje valstybėje nustatyti ribą tarp vidutinės ir didelės politinės įtampos. Šios ribos nustatymui turėtų pagelbėti elektoriniai duomenys.

Atsižvelgiant į tai, kad nacionalinių rinkimų mastu regioninėms partijoms yra sunku kovoti dėl rinkėjų palankumo, galima formuluoti nuostatą, kad stipri politinė įtampa unitarizmo – federalizmo antinomijos ašyje pasireiškia, kai už vietos regionines partijas per parlamento rinkimus balsuoja kvalifikuota gyventojų dauguma – daugiau kaip 66% visų regiono rinkėjų. Vidutinė įtampa pasireiškia, jeigu rinkimuose vietos gyventojai regioninei partijai skiria daugumą, tačiau ne kvalifikuotą daugumą, balsų – nuo 50% iki 66%, įtampos nebuvimą žymi žemesnė negu 15%, o mažą įtampą – 15-50% balsų dalis, tenkanti regioninėms partijoms. Savivaldos rinkimuose įtampa pagal regioninių partijų palaikymą sunkiau identifikuojama – sėkmingiems rezultatams įtakos gali turėti ne tik aiškiai motyvuotos rinkėjų geopolitinės pažiūros, bet ir vietos politikų žinomumas ar panašios sąlygos. Tą patį įtampų kategorijų laiptą kaip ir parlamento rinkimų atveju reikėtų taikyti ir galimų referendumų dėl tam tikro regiono nepriklausomybės (mažesnės priklausomybės) rezultatams. Tokio tipo referendumų rezultatų geopolitinis vertinimas (Pattie et al., 1999; Pammett, LeDuc, 2001; Laponce, 2004; Cattaruzza, 2007) ypač taikomas jautriausiems separatistiniams regionams.

Unitarizmo – federalizmo antinomijos ašyje įtampa gali reikštis ir nesiformuojant regioninėms partijoms. Tokiu atveju tampa gana sudėtinga

įtampos stiprumo nustatymo procedūra. Esant sąlygai, kad viena nacionalinė partija palankiai vertina šalies federalizavimo galimybes, o kitos nacionalinės partijos nenori keisti valstybės unitarinio modelio, reikalingas elektorinių duomenų atskiruose šalies regionuose palyginimas. Jeigu separatistiniuose regionuose federalizmui palanki politinė partija gauna daugiau negu vidutiniškai šalies mastu balsų, galima identifikuoti bent mažos politinės įtampos reiškimąsi. Politinių įtampų kategorijų nustatymas neegzistuojant regioninėms partijoms mažai patikimas ir kiekybiškai labai sunkiai išreiškiamas, nes balsavimo rezultatus lemia ne tik požiūris į federalizmą, bet ir ekonominė, socialinė ir kt. šalies vizijos.

Unitarizmo – federalizmo antinomijos ašį galima nagrinėti ir kitu būdu – gyventojų požiūriu į egzistuojančią federalinę valstybės sanklodą. Nors labai sunkiai tikėtina, kad valstybės teritorijos, turinčios federacinį statusą, piliečiai neigiamai vertintų federacinį valstybės modelį, tačiau teoriškai toks variantas egzistuoja (pvz., jį galima nujusti kai kuriuose Rusijos federaciniuose vienetuose). Politinės įtampos egzistavimą žymėtų mažesnis gyventojų aktyvumas regioniniuose rinkimuose negu centrinės valdžios (ypač – antros pagal svarbą) rinkimuose. Jeigu piliečių aktyvumo renkant regioninę ir centrinę valdžią santykis mažesnis negu 66%, galima drąsiai įžvelgti didelę įtampą atitinkamose federacinės valstybės dalyse.

Lietuvoje besireiškiančią įtampą unitarizmo – federalizmo ašyje tikslingiausia nustatyti pagal regioninių partijų palaikymo lygį per Seimo rinkimus. Kadangi Lietuvoje aiškiau išsiskiria tik viena regioninė partija (LLRA), todėl pagal šios partijos palaikymą iš esmės ir galima konstatuoti regioninės geopolitinės įtampos mastą.

Valdžios vertinimas. Vienas iš svarbiausių politinio lauko intensyvumo klausimų susijęs su piliečių (ne)palankumu valdžiai. Dėl to tarp svarbiausių politinių antinomijų tikslinga išskirti *valdžios palaikymo – priešiško valdžiai* ašį. Savo ruožtu pats *valdžios* terminas yra ženkliai abstraktus ir gali reikšti įvairias sampratas. Pagal dabartinę *valdžios* sampratos klasifikaciją galima išskirti penkis valdžios palaikymo (politinės paramos) lygmenis (Norris, 1999):

1) paramą politinei bendruomenei (bendrą prierašumą nacijai), 2) paramą režimo principams (demokratijai kaip geriausiai valdymo formai ir pan.), 3) paramą režimo veikimui (realiems režimo darbams), 4) paramą režimo institucijoms (atskirai – parlamentui, vyriausybei ir t.t.) bei 5) paramą politiniams veikėjams (partijų lyderiams, prezidentui, kitiems vadovams ir pan.). Taigi politinio lauko nagrinėjime *valdžios palaikymo* terminas labiausiai tinka trečiam (režimo veikimo) politinės paramos lygmeniui. Tiesa, kai kuriais atvejais valdžios sampratos lygmuo gali kiek ir varijuoti – pakilti ar nusileisti vienu lygmeniu.

Valdžios palaikymas – priešiškus valdžiai. Ši antinomija galbūt yra labiausiai generalizuota ir stipriausiomis indikacinėmis savybėmis pasižyminti priešprieša, ypač ryškiai atspindinti kai kuriose visuomenėse besiklostančią įtampą (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003). Valdžios palaikymo – priešiškus valdžiai antinominės ašies išbalansavimą žymi du pagrindiniai rodikliai – (eks)valdžios palaikymas bei piliečių aktyvumas rinkimuose.

Buvusios valdžios palaikymo rodiklis dažnai siejamas su elitarinės visuomenės teorija (Dunleavy, O'Leary, 1999; Bergh, 2004). Piliečiai, nepatenkinti susiformavusio politinio elito (veikiančio režimo), lemiančio pagrindinę valstybės strateginę vystymosi kryptį, veikla, paprastai palaiko oponuojančias susiformavusiam politiniam elitui politines jėgas ir asmenis. Didelė politinė įtampa pasireiškia, kada politinės valdžios ir elito opozicijai per rinkimus skiriama kvalifikuota dauguma (daugiau negu 66%) rinkėjų balsų, vidutinė įtampa – skiriant 60-66% balsų, maža įtampa – politinės valdžios ir politinio elito oponentus palaikant 50-60% rinkėjų. Politinė įtampa nepasireiškia daugiau kaip 50% rinkėjų remiant politinio elito jėgas.

Nusivylimą valdžios institucijomis bei bendru režimo veikimu atspindi pasyvus piliečių dalyvavimas nacionaliniuose rinkimuose. Žemas rinkėjų aktyvumas yra ne tik nusivylimo valdžia požymis, tačiau ir tam tikra piliečių protesto forma (Southwell, Everest, 1998; Blais et al., 2004; Geys, 2006; Lutz, Marsh, 2007). Piliečių aktyvumas rinkimuose priklauso ir nuo susiklosčiusiai politinei valdžiai bei politiniam elitui oponuojančių politinių jėgų kiekio. Jeigu

rinkimuose varžosi tik politiniam šalies elitui priskiriamos politinės jėgos, tikėtinas mažesnis piliečių aktyvumas rinkimuose – kaip protestas vykdomai valstybės politikai. Apibendrintai nacionaliniuose politiniuose rinkimuose dalyvaujant kvalifikuotai rinkėjų daugumai – ne mažiau 66% rinkimų teisę turinčių gyventojų – galima išvelgti politinės įtampos nebuvimą. Maža įtampa pagal gyventojų tikėjimą galimu politiniu poveikiu ir pasitikėjimą esama sistema identifikuojama rinkėjų aktyvumui pasiekus 60-66%, vidutinė įtampa – 50-60% reikšmes. Didelė politinė įtampa valdžios palaikymo srityje neabejotinai reiškiasi tik mažiau negu pusei rinkėjų dalyvaujant svarbiausiose nacionalinių institucijų rinkimuose.

Lietuvos sąlygomis valdžios palaikymo – priešiško valdžiai įtampą tikslinga matuoti pagal tradicinio ir protesto kandidatų palaikymo lygį Prezidento rinkimų 2-ojo turo metu. Politinę įtampą taip pat galima matuoti ir pagal rinkėjų aktyvumą atskiruose Prezidento ir Seimo rinkimuose.

Politinė ideologija. Partijų pasidalinimas ideologiniu pagrindu yra vienas svarbesnių demokratinės politikos reiškinių. Remiantis klasikine *politinių skilimų* teorija (Lipset, Rokkan, 1967; Rokkan, 1970) du kultūrinės prigimties ir du ekonominės prigimties konfliktai didžiąja dalimi leido susiformuoti įprastai *kairės – dešinės* partijų antinomijai. Vis dėlto pastaraisiais dešimtmečiais politinė ideologija ėmė pasižymėti ne tik įprastu *kairės – dešinės*, bet ir *politinės ideologijos laikymosi – politinio populizmo* konfliktu. Pastarasis konfliktas kyla tarp tradicinių (*kairiųjų, dešiniųjų*) ir naujų, aiškiau savo ideologijos neapibrėžiančių, partijų. Dėl ideologinio pamato silpnumo ir dėl oponentų neigiamos reakcijos naujosios partijos dažnai vadinamos populistinėmis. Kaip akcentuojama partijų genezės tyrimuose (Abedi, 2002), populistinės partijos dažniausiai yra palaikomos gyventojų, kurie neigiamai vertina įprastą *kairiųjų ir dešiniųjų valdžią* (politinį isteblišmentą). Atsiradusių anti-isteblišmento (populistinių) partijų palaikymas gali būti tiesiogiai susijęs su gyventojų *priešišku valdžiai*. Toks tiesioginis ryšys identifikuojamas esant panašiam anti-isteblišmento partijų (politinės ideologijos laikymosi – politinio populizmo ašyje) ir oponuojančių valdžiai kandidatų (valdžios

palaikymo – priešiško valdžiai ašyje) palaikymui. Populistinių partijų palaikymas gali būti ir nesusijęs su gilesniu priešišku valdžiai.

Politinės ideologijos laikymasis – politinis populizmas. Netgi senos demokratijos šalyse jaučiama, kad tradicinės ideologinės partijos pamažu nebeatliepia į išskylančius iššūkius. Todėl kuriamos netgi naujos ideologijos tradicinėms partijoms. Bene žinomiausias pavyzdys – filosofo A. Giddenso sukurta „Trečiojo kelio“ (vidurio kelio tarp senosios socialdemokratijos ir naujų liberalų) teorija Didžiosios Britanijos leiboristų partijai (Giddens, 2000), susilaukusi didelės politologų reakcijos (Bevir, 2000; Temple, 2000; Coates, 2001; Haylett, 2001; Merkel, 2001; Močalov, 2002; Geyer, 2003; Leggett, 2004; Cruddas, 2006). Vis dėlto politinės ideologijos (nors ir modifikuojamos) laikymasis yra bene pagrindinis racionalios politikos faktorius.

Politinės ideologijos laikymosi – politinio populizmo antinomijos ašyje yra svarbus populistinių (anti-isteblišmento) partijų ir judėjimų skaičius. Politinė įtampa nepasireiškia, kai šalyje neveikia nė viena populistinė partija. Net ir funkcionuojančios anti-isteblišmento partijos savo kiekybe dar savaime nežymi tvyrančios politinės įtampos. Marginalinės partijos yra netgi siektina sveiko politinio organizmo dalis – jos iškelia naujų idėjų, ieško originalių saviraiškos būdų, tuo paskatindamos tradicines ideologines partijas tobulėti. Vertinant elektorinius duomenis, įtampos indikatoriumi tampa populistinių (ne tradicinių) partijų gaunama balsų dalis rinkimuose. Jeigu populistinės partijos nestabilios (jaunos) demokratijos šalyse surenka iki 25% visų rinkėjų balsų – tikėtina, kad dar politinė įtampa nepasireiškia. 25-33% anti-isteblišmentui atitekusių balsų žymi mažą įtampą, 33-40% – vidutinę politinę įtampą, o daugiau negu 40% balsų, atitekusių populistams, išreiškia didelę politinę įtampą. Toks santykinai didelis įtampos kategorijų apatinis laiptas grindžiamas prielaida, kad naujos demokratijos šalyse nestabilus, aiškiau prie kokios nors partijos neprisirišęs, elektoratas „migruoja“ į naujų anti-isteblišmento partijų elektorinės paramos erdvę. Politinės ideologijos laikymosi – politinio

populizmo antinomija ne visada lengvai pasiduoda tyrimams, nes sunku nustatyti tikslius kriterijus, politinę jėgą apibūdinančią kaip populistinę.

Vis didesnė populistinių partijų gaunamų balsų dalis susilaukia tyrėjų dėmesio įvairiuose pasaulio regionuose. Vakarų Europos valstybėse bene ryškiausiai anti-isteblišmentui atstovauja populistinės dešinės partijos (ne tiek ekonominiu, o labiau – kultūriniu pagrindu). Dešiniųjų radikalių partijų populiarumo fenomenas tampa vis aktualesnis Vakarų visuomenių tyrimuose (Swyngedouw, 2001; Dülmer, Klein, 2005; Ivarsflaten, 2005; Rydgren, 2005; Veugelers, Magnan, 2005; Arzheimer, Carter, 2006; Kestilä, 2006; Coffé, Heyndels, Vermeir, 2007). Populistinių partijų prigimties bruožai vis dar bandomi nustatyti Centrinėje ir Rytų Europoje (Sikk, 2005) bei Lotynų Amerikoje (Burgess, Levitsky, 2003).

Kairė – dešinė. Demokratinėse valstybėse pagrindinę politinės ideologijos antinominę ašį sudaro kairė – dešinė. Įvairiose valstybėse naudojami įvairūs kairės ir dešinės partijų identifikavimo modeliai (Blais et al., 2001; Kim, Fording, 2001; Bartle, 2003; Sanders, 2003; Bobbio, 2004; Goren, 2005; Arzheimer, 2006; Marsh, 2006; Zechmeister, 2006; McDonald, Mendes, Kim, 2007) skirtingais pjūviais žymi kairės ir dešinės laukus. Tradicinės demokratijos šalyse dažniausiai balsuojama už dvi didžiausias partijas – socialdemokratus (socialistus, leiboristus ir pan.), atstovaujančius politinę kairę, bei konservatorius (krikščionis demokratus ir pan.) ir liberalus, atstovaujančius politinę dešinę. Racionaliausia būtų naudotis kairės – dešinės dalinimo pagal požiūrį į tradiciją ir rinkos ekonomiką schema. Dešinė gali būti išskiriama ekonominiu pagrindu pagal kuo mažesnę valstybės kišimąsi į rinkos ekonomiką – čia dešiniausi yra liberalai, o kairiausi – socialdemokratai. Dešinė taip pat gali būti išskiriama kultūriniu pagrindu pagal kuo didesnę tradicijos pabrėžimą – tokiu atveju dešiniausi yra konservatoriai, o socialdemokratai ir liberalai priskirtini politinei kairei. Taip išryškėja du politinės *dešinės* interpretavimo modeliai – ekonominis (tinkantis ir liberalams, ir didžiąja dalimi – konservatoriams) bei kultūrinis (tinkantis tik konservatoriams).

Esminė kairės – dešinės antinomijos pagrindu išskiriama sėkmingo visuomenės vystymosi sąlyga – stambių partijų atstovavimas abiem pagrindinėms ideologijoms. Jeigu kairė ar dešinė silpnai atstovaujama (nėra stambios atitinkamo politinio sparno partijos), galima išvelgti didelę kairės – dešinės antinomijos politinę įtampą. Dažniausiai demokratinėse šalyse atstovaujama tiek kairei, tiek dešinei. Pats kai kurių arealų dominuojantis palankumas kairioms ar dešinioms partijoms savaime nežymi jokios įtampos. Pagal politikos geografų patirtį (Taylor, Flint, 2000: 251-279) teigiamai iš stiprios demokratijos pozicijų yra vertintinos valstybės su pastovia partijų palaikymo teritorine diferenciacija, o neigiamai – jaunos (nestabilios, paviršutiniškos) demokratijos su elektorinių rajonų chaotiška dinamika. Pastarosiose šalyse netgi pagrindinės partijos neturi pastovios teritoriškai išreikštos savo nuolatinio elektorato bazės. Nuolatinis teritorinis politinių simpatijų chaosas žymi labai ryškią disharmoniją kairės – dešinės antinomijoje. Politinių įtampų kategorijų laiptus kiekybiškai sunku nustatyti ir dėl kai kurioms valstybėms būdingo daugiapartiškumo. Kai kurių partijų ideologijos yra gana artimos, todėl rinkėjai gali „migruoti“ tarp ideologiškai artimų partijų.

Politinių partijų pastovios palaikymo bazės egzistavimas yra reikšmingas politikos stabilumui ir prognozuojamam politiniam elgesiui. Politologai bando ieškoti partijų pastovaus elektorato išlaikymo priežasčių (Mishler, Rose, 2001), tačiau tiksliai nustatyti žemutinę partijų palaikymo ribą, dar išlaikančią ženklią politinių partijų įtaką ir politinio stabilumo garantiją, sudėtinga. Demokratiškos Vakarų valstybių ilgametė patirtis rodo, kad didesnę dalis partijų elektorato yra nuolatinė, o mažesnę dalis – „migruojanti“. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje vykdyto tyrimo metu (Pattie, Johnston, 2000) paaiškėjo, kad: 1992 m. 79,6% leiboristų partijos rėmėjų balsavo už šią partiją ir ankstesnių – 1987 m. – rinkimų metu; atitinkamai už konservatorius 1992 m. balsavo 79,2%, o už liberalus demokratų – 62,2% tų pačių rinkėjų kaip ir 1987 m. Vėlesni tyrimai Didžiosios Britanijos pavyzdžiu (Johnston, Pattie, 2006) patvirtina gal kiek ir krentantį, bet vis dar dominuojantį nuolatinį pagrindinių partijų elektoratą. Taigi galima konstatuoti, kad brandžiose

demokratijose nuolatinis partijų elektoratas sudaro bent jau 60%, o „migruojantis“ – iki 40% rinkėjų. Pagal ilgamečių demokratijų pavyzdžius galima bent jau apytiksliai nustatyti įtampos kategorijas kairės – dešinės ašyje. Pirmiausiai tikslinga apskaičiuoti stambių partijų (ar panašios ideologijos partijų grupių) tarpusavio palaikymo santykį atskirų parlamento rinkimų metu. Šiam santykiui nuo vieno iki kitų rinkimų pakitus iki 0,5 karto vienetų dar politinė įtampa nesireiškia (pavyzdžiui, kairės-dešinės santykis pakito nuo 0,7 iki 1,2 – tai gali atsitikti vien „migruojančių“ rinkėjų pagrindu), santykiui pakitus 0,5-1 karto vienetų reiškiasi maža, santykiui pakitus 1-1,5 karto – vidutinė, o santykiui pakitus virš 1,5 karto vienetų – didelė įtampa. Būtina pabrėžti, kad šis įtampos matavimo būdas kairės – dešinės ašyje labiau tinka aiškesnes demokratijos tradicijas turinčioms šalims, kur gana aiškiai tiek piliečiai, tiek pačių politinių partijų atstovai save identifikuoja su kaire arba dešine.

Lietuvos sąlygomis politinės įtampos kategorijos kairės – dešinės skalėje tiksliau (kiekybiškai) nustatytinos tik stambių partijų blokų pagrindu. Tarp tradicinių partijų tokie būtų kairės, kultūrinės (patriotinės) dešinės ir liberalios dešinės blokai. Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo partijos jungėsi, skilo, keitė pavadinimus, todėl atskirų pavienių partijų palaikymo teritorinės diferenciacijos pokyčiai labiau vertintini apibendrintai, be tikslų teigiamų-neigiamų kiekybinių kategorijų. Pradiniam tyrimo etape kairės – dešinės disharmoniškumą Lietuvoje tikslinga yra nustatyti pagal Seimo rinkimų rezultatus. Tolimesniuose antinomijos įtampų tyrimuose galbūt galima remtis ir partijų palaikymo dėsningumais Savivaldos rinkimų metu.

Valdžios pasidalinimo vertinimas. Elektorinio metodo pagrindu valdžios institucijų tarpusavio įtakos pasidalinimą galima nustatyti tik iš dalies. Atskirų institucijų įtakos atitikimas harmoningai demokratiškos politikos raidai pagrįsčiau ir tiksliau turėtų būti identifikuojamas pagal nerinkiminiuosius duomenis. Remiantis elektoriniu metodu galima įvertinti tik piliečių požiūrį į atskirų institucijų reikšmę ir to požiūrio teigiamas-neigiamas savybes. Rinkėjų aktyvumo skirtumai atskirų institucijų rinkimuose bei kai kurie partiniai

balsavimo rezultatai leidžia iš dalies atskleisti *vietos savivaldos – centrinės valdžios* bei *politinių institucijų harmonijos – politinių institucijų priešpriešos* antinomijų raišką.

Vietos savivalda – centrinė valdžia. Dauguma politikos reiškinių tyrinėtojų pripažįsta, kad demokratinėje visuomenėje pagrindinė iniciatyvos jėga reiškiasi „iš apačios“, t.y. iš gyventojų, kurie pagrindinius savo politinius uždavinius kelia vietos savivaldai, kaip „arčiausiai paprastų žmonių“ esančiai valdžiai (Dunleavy, O’Leary, 1999). Aktyvus piliečių dalyvavimas savivaldos rinkimuose išreiškia ir gerą pilietinės visuomenės būvį. Tiek unitarinėse, tiek federacinėse demokratiškose valstybėse savivaldai suteikiama daug teisių. Pavieniuose darbuose apie vietinės ir centrinės valdžios įtakos pasidalinimą (Bjørnå, Janssen, 2006) bei rinkėjų aktyvumo palyginimą vietos ir kitų rinkimų metu (Heath et al., 1999; Niven, 2004; Rallings, Thrasher, 2005) neprieinama prie vieningos savivaldos rinkimų rezultatų vertinimo nuomonės. Savivaldos rinkimai gali būti laikomi ir antraeiliais rinkimais (nacionalinių parlamento rinkimų atžvilgiu), tačiau taip pat turėtų pasižymėti ir santykinai ženkliu rinkėjų aktyvumu. Preliminariai galima formuluoti nuostatą, kad vietos savivaldos – centrinės valdžios antinomijos ašyje politinė įtampa nesireiškia, kada centrinės valdžios rinkimuose dalyvauja mažiau ar tik iki 5% punktų daugiau piliečių negu vietos savivaldos rinkimuose. Maža politinė įtampa pasireiškia, jeigu piliečių aktyvumo centrinės valdžios ir vietos savivaldos rinkimuose skirtumas svyruoja tarp 5-7,5% punktų, vidutinė įtampa – kada šis skirtumas siekia 7,5-10% punktų, o didelė įtampa ryški, kai gyventojų dalyvavimo centrinės valdžios ir savivaldos rinkimuose skirtumas pakyla aukščiau 10% punktų atžymos. Rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp savivaldos ir centrinės valdžios (parlamento) rinkimų kartais gali būti įtakotas papildomų veiksnių (aktyvumas yra didesnis protestinio „išsiliejimo“ prieš valdžią metu ir pan.), todėl toks rinkėjų (ne)balsavimas vertintinas ir platesniame politinių įvykių kontekste.

Savivaldos rinkimų metu partijos ir jų grupės gali būti vertinamos kiek kitaip negu parlamento rinkimų metu (Leach, Copus, 2004), kai kuriose

valstybėse toks vertinimo skirtingumas gali atsirasti dėl nepartinių sąrašų populiarumo per vietos rinkimus (Aars, Ringkjøb, 2005). Partinei sistemai tinkamai atspindint gyventojų poliarizaciją tų pačių partijų palaikymas vietos ir centrinės valdžios rinkimuose neturėtų stipriai skirtis. Atitinkamai politinę įtampą vietos savivaldos – centrinės valdžios antinomijoje galima vertinti ir pagal tų pačių partijų palaikymo santykį vietos ir centrinės valdžios (parlamento) rinkimų metu. Jeigu atskiro rinkiminio ciklo metu vienos partijos palaikymas tarp vietos ir centrinės valdžios rinkimų skiriasi iki 1,5 karto, tokiu atveju dar politinė įtampa nesireiškia (dalį elektorato gali pritraukti/atstumti skirtingos tų pačių partijų asmenybės, savo įtaką daro rinkimų organizavimo datų skirtumas ir pan.). Partijos palaikymo santykiui tarp vietos ir centrinės valdžios rinkimų esant 1,5-1,75 karto reiškiasi maža įtampa, santykiui siekiant 1,75-2 kartus – vidutinė įtampa. Partijos palaikymui vietiniuose ir centriniuose rinkimuose besiskiriant virš 2 kartų galima identifikuoti didelę įtampą. Visos šios įtampos kiekybinės kategorijos taikytinos tokioms valstybėms, kuriose vietos rinkimų metu nėra plačiau palaikomi ar galimi nepartinių sąrašai (priešingu atveju didesnis santykis žymėtų atskiras įtampos kategorijas).

Lietuvos sąlygomis įtampą vietos savivaldos – centrinės valdžios antinomijoje tikslinga matuoti pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų. Tarp šių institucijų rinkimų vieno ciklo metu esantys atskirų partijų palaikymo svyravimai apskaičiuojami tik iš dalies. Lietuvoje per vietos rinkimus dauguma partijų kelia savo sąrašus tik dalyje savivaldybių, vienu rinkimų metu dažnai ta pati partija vienoje savivaldybėse kelia savo atskirą sąrašą, o kitose savivaldybėse – koalicinį sąrašą. Dėl šių priežasčių tikslingiau partinio palaikymo svyravimus tarp vietos ir centrinių rinkimų matuoti pagal savivaldybėje vietos rinkimus laimėjusio sąrašo rėmimo atitinkamą palyginimą.

Politinių institucijų harmonija – politinių institucijų priešprieša. Kiekvienoje valstybėje egzistuoja savita politinių institucijų hierarchija, todėl sudėtinga pateikti apibendrintą konkrečių politinių institucijų harmonijos paveikslą. Kiekvienoje valstybėje pagal susiklosčiusias tradicijas ir

Konstitucijoje numatytą valdžios sąrangą, funkcionuoja savita politinių institucijų galios ir ryšių hierarchija. Teoriniu pavyzdžiu pasirenkama unitarinė valstybė, kurios hierarchijoje (piliečių „artumo“ atžvilgiu) eilės tvarka išsidėsto vietos savivalda, parlamentas, nedaug galių turintis prezidentas bei viršnacionalinė valdžia (pavyzdys artimas Lietuvos valdžios sąrangai). Kaip parodė demokratinių Vakarų valstybių patirtis, viršnacionalinių institucijų (pavyzdžiui, Europos Parlamento) rinkimuose dalyvauja maža gyventojų dalis, nes viršnacionalines institucijas piliečiai vertina kaip pernelyg nuo jų nutolusias ir mažai reikšmingas (Blondel, Sinnott, Svensson, 1997; Marsh, 1998; Heath et al., 1999; Mattila, 2003; Van der Eijk, Van Egmond, 2007; Orford et al., 2009). Dėsninga, kad piliečių „artumo“ požiūriu skirtingą reikšmę turi savivaldos (a), parlamento (b), prezidento (c) ir viršnacionaliniai (d) rinkimai. Idealiu, santykinio neutralumo (įtampos nebuvimo), atveju, gyventojų dalyvavimo aktyvumas skirtingų institucijų rinkimuose turėtų tokią seką: $a > b > c > d$. Ši seka dar vertinama teigiamai, jeigu aktyvumo nuokrypis šioje eilėje tarp dviejų gretimų institucijų pasiekia iki 5% punktų reikšmę. Mažą įtampą tarp dviejų lygintinų rinkimų aktyvumo išreikštų 5-7,5% punktų, vidutinę įtampą – 7,5-10% punktų, didelę įtampą – virš 10% punktų rinkėjų aktyvumo nuokrypis. Iš esmės visa įtampų kategorijų išskyrimo ir kiekybinių reikšmių logika šioje antinominėje ašyje analogiška vietos savivaldos – centrinės valdžios diados išbalansavimo tyrimo logikai. Plačiausiu vertinimu politinių institucijų harmonijos – politinių institucijų priešpriešos diada apima ir vietos savivaldos – centrinės valdžios antinomiją, bet pastaroji išskiriama kaip savarankiška dėl vietos savivaldos ypatingos ir specifinės reikšmės visuomenės demokratiškumui.

Atsižvelgiant į Lietuvoje susiklosčiusią valdžios institucijų struktūrą, politinių institucijų harmonijos – politinių institucijų priešpriešos įtampą tikslinga matuoti pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp Seimo ir Prezidento rinkimų. Lietuvoje 2004 m. buvęs rinkėjų aktyvumas Europos parlamento rinkimuose nėra lygintinas dėl šių viršnacionalinių rinkimų sutapimo su Prezidento rinkimais. Pilnesniam Lietuvos politinių institucijų įtakos tarp

rinkėjų supratimui galimas ir rinkėjų aktyvumo palyginimas tarp Savivaldos ir Prezidento rinkimų.

Kitos politinio lauko antinomijos. Naudojantis ne tik elektoriniu metodu, bet ir kitais tyrimo metodais, galima praplėsti politinio lauko antinomijų identifikavimą. Pagal turimą įdirbį (Kavaliauskas, Petrulis, 2004) gana aiškiomis politinio lauko diadomis galima laikyti ir *demokratijos – autokratijos (partokratijos), piliečių organizuotumo – valdžios organizuotumo* bei *politikos savarankiškumo – politikos priklausomybės* antinomijas. Minėtų ir kitų galimų antinomijų reikšmė politiniame lauke gali būti ir ne mažesnė už elektoriniais duomenimis išreiškiamų diadų įtaką. Po elektorinio metodo tolimesniuose politinio lauko tyrimo etapuose naudotini kiti tyrimo metodai (sociologinės apklausos, statistinis) leistų suformuluoti labiau išbaigtą lauko antinomijų ir jų grupavimo vaizdą.

2.1.3. Lauko iškreipimo greičio, slėgio ir rišlumo nustatymo kryptys

Po antinomijų išskyrimo ir įtampų kategorijų detalizavimo reikalinga metodiškai apibrėžti pagrindines kitų trijų standartinių politinio lauko rodiklių – iškreipimo greičio, slėgio ir rišlumo – nustatymo kryptis. Prie pirminių politinio lauko rodiklių priskirtinas iškreipimo greitis, kuris ir šiame darbe kiekybiškai vertinamas. Slėgio ir rišlumo metodines tyrimo kryptis šiame, pirminiame, politinio lauko nagrinėjimo etape galima apibrėžti tik bendrais bruožais.

Iškreipimo greičio nustatymas. Turimi kiekybiniai duomenys, išreiškiantys tam tikrą įtampos kategoriją, nustatant iškreipimo greitį yra lyginami tarp skirtingų laiko taškų. Iš esmės atskirų antinomijų iškreipimo greitį galima laikyti atitinkamų įtampų dinamika. Šiame politinio lauko tyrimo etape, esant tik hipotetiškai matuojamoms įtampų kategorijoms, iškreipimo greitis nėra tiksliai skirstomas į kategorijas. Atsižvelgiant į įtampų kategorijų teigiamą-neigiamą konotaciją ir iškreipimo greitį galima vertinti kaip *teigiamą* ar *neigiamą*. Teigiamas iškreipimo greitis nustatomas tam tikru laikotarpiu

sumažėjus įtampai, o neigiamas iškreipimo greitis atitinkamai pasižymi įtampos (disharmonijos) padidėjimu.

Politinio lauko iškreipimo greičio matavimas tiesiogiai išplaukia iš nustatytų įtampų kiekybinių parametrų, nors Lietuvos sąlygomis iškreipimo greitį ne visada paprasta išmatuoti įtampų pagrindu (1 lent.). *Tradicinės geopolitinės orientacijos – netradicinės geopolitinės orientacijos* antinomijoje iškreipimo greitis Lietuvoje nėra korektiškai išreiškiamas, nes nagrinėjamų 1991 m. plebiscito dėl Lietuvos Nepriklausomybės ir 2003 m. referendumo dėl narystės ES rezultatai turi kad ir nežymius specifikos skirtumus. *Unitarizmo – federalizmo* diadoje neigiamas iškreipimo greitis reiškiasi didėjant regioninių partijų palaikymui, o teigiamai iškreipimas vertintinas regioninėms partijoms renkant mažesnę balsų dalį. *Valdžios palaikymo – priešiško valdžiai* dichotomija teigiamu iškreipimo greičiu pasižymi esant teigiamam tradicinių kandidatų (Prezidento rinkimų 2-ojo turo metu) palaikymo pokyčiui bei didėjant rinkėjų aktyvumui centrinės valdžios rinkimuose. Atitinkamai pasireiškus tradicinių kandidatų į prezidentus palaikymo bei rinkėjų aktyvumo centriniuose rinkimuose sumažėjimui fiksuojamas neigiamas iškreipimo greitis. *Politinės ideologijos laikymosi – politinio populizmo* ašyje fiksuojant anti-istebliškumo partijų palaikymo augimą reiškiasi neigiamas iškreipimo greitis, o populistinėms partijoms susilaukus mažesnės rinkėjų balsų dalies konstatuojamas teigiamas iškreipimo greitis. *Politinių institucijų harmonijos – politinių institucijų priešpriešos* diadoje mažėjant rinkėjų aktyvumo skirtumui tarp Prezidento ir Savivaldos bei Prezidento ir Seimo rinkimų reiškiasi teigiamas iškreipimo greitis.

Kiek sudėtingiau iškreipimo greitis išreiškiamas *vietos savivaldos – centrinės valdžios* antinomijoje. Dauguma politinio lauko antinomijų pasižymi teigiama-neigiama skirtimi (pavyzdžiui, tradicinė geopolitinė orientacija vertintina teigiamai, o netradicinė – neigiamai). Vietos savivaldos – centrinės valdžios antinomija savo poliais yra neutrali. Vis dėlto šioje antinomijoje pabrėžiamas vietos savivaldos stiprių pozicijų būtinumas harmoningai visuomenės raidai. Atitinkamai rinkėjų aktyvumo skirtumo tarp vietos ir

1 lentelė. Lietuvos politinio lauko intensyvumas, įtampa ir iškreipimo greitis elektorinio metodo pagrindu

Politinų reiškinų grupės	Politinio lauko antinomijos		Statiniai elektoriniai matavimo rodikliai		Dinaminiai elektoriniai matavimo rodikliai
	<i>Teigiamos-neigiamos</i>	<i>Neutralios</i>	<i>Žymi įtampa</i>	<i>Neutralios</i>	
Geopolitinės gyventojų nuostatos	Tradicinė geopolitinė orientacija – netradicinė geopolitinė orientacija		Prisijungimo/atsiskyrimo prie/nuo geopolitinių blokų palaikymas referendumų metu		Analogiškų klausimų palaikymo pokytis tarp atskirų geopolitinių reikšmės referendumų (<i>jeigu įmanoma</i>)
	Unitarizmas – federalizmas		Regioninių partijų palaikymas Seimo rinkimų metu		Regioninių partijų palaikymo pokytis tarp atskirų Seimo rinkimų
Valdžios vertinimas	Valdžios palaikymas – priešiskumas valdžiai		Politinio isteblišmento ir protesto kandidatų palaikymas Prezidento rinkimų 2 turo metu		Politinio isteblišmento ir protesto kandidatų palaikymo pokytis tarp atskirų Prezidento rinkimų
	Politinės ideologijos laikymasis – politinis populizmas		Rinkėjų aktyvumas nacionaliniuose (Prezidento ir Seimo) rinkimuose		Rinkėjų aktyvumo pokytis tarp atskirų Prezidento bei Seimo rinkimų
Politinė ideologija			Anti-isteblišmento partijų palaikymas Seimo rinkimų metu		Anti-isteblišmento partijų palaikymo pokytis tarp atskirų Seimo rinkimų
			Tradicinių partijų ir blokų palaikymas Seimo rinkimų metu		Tradicinių partijų ir blokų palaikymo pokytis tarp atskirų Seimo rinkimų
Valdžios pasidalinimo vertinimas (<i>elektorinis metodas – tik papildomas</i>)			Tradicinių partijų ir blokų palaikymo tarpusavio santykis Seimo rinkimų metu		Tradicinių partijų ir blokų palaikymo tarpusavio santykio pokytis tarp atskirų Seimo rinkimų
			Rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų		Rinkėjų aktyvumo Savivaldos ir Seimo rinkimuose skirtumo pokytis tarp atskirų ciklų
		Vietos savivalda – centrinė valdžia	Stipriausių partijų Savivaldos ir Seimo rinkimuose palaikymo santykis		Partijų palaikymo santykio Savivaldos ir Seimo rinkimuose pokytis tarp atskirų ciklų (<i>jeigu įmanoma</i>)
		Politinių institucijų harmonija – politinių institucijų priešprieša	Rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp Prezidento ir Seimo-Prezidento rinkimų		Rinkėjų aktyvumo Vietos-Prezidento ir Seimo-Prezidento rinkimuose skirtumo pokytis tarp atskirų ciklų (<i>jeigu įmanoma</i>)

centrinių valdžios rinkimų augimas žymi teigiamą iškreipimo greitį. Iškreipimo greitis itin sudėtingai nustatomas vertinant partinio palaikymo svyravimus tarp vietos ir centrinių rinkimų (pagal savivaldybėje vietos rinkimus laimėjusio sąrašo rėmimo atitinkamą palyginimą). Norint korektiškai identifikuoti iškreipimo greitį reikalingas tų pačių partinių (koalicionių) sąrašų palyginimas skirtingų rinkiminių ciklų metu. Toks uždavinys Lietuvoje yra nelabai įgyvendinamas dėl partinių (koalicionių) sąrašų kaitos bei skirtingų partijų pirmavimo atskirų Savivaldos rinkimų metu.

Specifiškiausia dinaminė elektorinių rodiklių vertinimo fone yra *kairės – dešinės* antinomija. Ši diada savo poliais yra neutrali bei pagal savo harmoniją vertinama dinaminiais parametrais. Atitinkamai politinė įtampa kairės – dešinės ašyje yra nustatoma remiantis ne statinėmis, o dinaminėmis reikšmėmis (svarbu ne kairiųjų ar dešiniųjų teritorijų buvimas, o jų pastovumo lygis). Dėl tokios įtampos nustatymo specifikos iškreipimo greitis kairės – dešinės antinomijoje nėra identifikuojamas. Įprastai iškreipimo greitis yra laikomas atitinkamų *statiškai išreiškiamų įtampų* dinamika.

Slėgio ir rišlumo nustatymo kryptys. Antriniai lauko rodikliai – *slėgis* ir *rišlumas* – nustatomi tik po detalių skaičiavimų, kuriems reikalinga koreliacinė ir regresinė, o galbūt – ir dar sudėtingesnė analizė. Politinio lauko rišlumas parodo ryšį tarp tiriamų antinomijų. Savo ruožtu tarp atskirų politinių antinomijų gali būti įvairaus pobūdžio ryšys: 1) genetinis hierarchinis (kai viena politinio lauko antinomija yra susidariusi kitos antinomijos pagrindu), 2) genetinis gretutinis (kai lyginamos lauko antinomijos yra kilusios iš vienos „motininės“ antinomijos) ir 3) nepriklausomas gretutinis (kai lyginamos antinomijos tarpusavyje neturi aiškesnio ryšio). Toks ryšio tarp antinomijų pobūdis gali būti nustatomas tik atlikus itin detalią teritorinę analizę. Savo ruožtu politinio lauko slėgis parodytų tarpusavyje nesusijusių – nepriklausomų gretutinių ir tuo pačiu „motininių“ – pagrindinių antinomijų disharmoniškumo persidengimą. Šios pačios pagrindinės slėgio nustatymui naudojamos antinomijos praktiškai atvestų prie konkrečių Lietuvos *politinių skilimų* identifikavimo. Be abejo, pačios pagrindinės politinio lauko antinomijos

(hipotetiniai *politiniai skilimai*) gali būti kilusios iš kultūrinio ir ekonominio laukų antinomijų. Šis ryšys vėlgi analogiška metodine eiga (kaip ir politinių antinomijų tarpusavyje) nustatytinas detalioje politinių, ekonominių ir kultūrinių antinomijų raiškos analizėje. Pastarasis žingsnis reikštų išplėstinį politinio lauko slėgio ir rišlumo tyrimą.

2.2. Darbo duomenų bazės rengimo ir naudojimo metodologija

Nustatant politinę įtampą ir iškreipimo greitį atskirose antinomijose reikalingi atitinkami kiekybiniai duomenys. Elektorinio metodo pagrindu tiriamas Lietuvos politinis laukas reikalauja įvairių rinkimų ir referendumų rezultatų turėjimo. Atitinkamai šiame darbe vertinami geopolitinės reikšmės 1991 m. plebiscito dėl Lietuvos Nepriklausomybės ir 2003 m. referendumo dėl Lietuvos narystės ES rezultatai. Šių referendumų (to meto plebiscitas savo esme atitinka referendumo terminą) rezultatai vertinami santykinai stambiu teritoriniu lygmeniu – savivaldybių tinklu. Toks vertinimas yra sąlygotas 1991 m. plebiscito duomenų, pateikiamų tik savivaldybėmis (Ar jūs..., 1991), o ne smulkesniu teritoriniu lygmeniu. Atitinkamai 2003 m. referendumo duomenys, siekiant išlaikyti to paties reiškinio teritorinio lygmens vertinimo tęstinumą, irgi nagrinėjami savivaldybių lygmeniu. 2003 m. referendumo rezultatai savivaldybėmis yra publikuojami oficialiame Lietuvos Vyriausiosios rinkimų komisijos (VRK) tinklapyje (Lietuvos..., 2008).

Be geopolitinio pobūdžio referendumų, šiame darbe yra nagrinėjami visų 1996-2007 m. vykusių Prezidento, Seimo ir Savivaldos rinkimų rezultatai. Toks tyrimo laikotarpis yra sąlygotas tik nuo 1995-1996 m. VRK tinklapyje (www.vrk.lt; Lietuvos..., 2008) pateikiamais rinkimų rezultatais apylinkių lygmeniu. Ankstesni 1992 m. Seimo ir 1993 m. Prezidento rinkimų rezultatai yra publikuoti (Lietuvos..., 1992; Oficialūs..., 1992; Preliminarūs Lietuvos..., 1993; Preliminarūs Prezidento..., 1993) tik stambiu ir tarpusavyje nelabai sulyginamu savivaldybių (Prezidento) ir apygardų (Seimo) lygmeniu. Išskirtų politinio lauko antinomijų tyrimams reikalinga naudotis teritoriškai

smulkiausiai – rinkiminių apylinkių – duomenimis. Tik tokiu smulkiu lygmeniu (o ne savivaldybių ar apygardų tinklu) įmanoma tarpusavyje palyginti skirtingų rinkimų (pavyzdžiui, Seimo ir Prezidento) rezultatus.

Šiam darbui oficialūs 1996-2007 m. Prezidento, Seimo (daugiamandatėje) ir Savivaldos rinkimų rezultatai rinkiminėmis apylinkėmis buvo suvesti į specialiai sudarytą duomenų bazę. Lietuvos politinio lauko teritorinei raiškai tinkamiausiai yra naudotis seniūnijų (kurių Lietuvoje yra apie 550) tinklu. Rinkimų rezultatų kartografavimas rinkiminėmis apylinkėmis, kurių Lietuvoje yra virš 2000, nėra tikslingas tiek dėl kartografinio apylinkių tinklo nebuvimo, tiek dėl pernelyg detalaus teritorinio rango. Tolimesniuose politinio lauko tyrimo etapuose seniūnijų tinklu turima informacija gali būti lyginama su kultūrine, ekonomine ir socialine informacija seniūnijų tinklu. Taigi šio darbo duomenų bazėje visos Lietuvos rinkiminės apylinkės buvo priskirtos atitinkamoms seniūnijoms. Pavyzdžiui, Rietavo savivaldybės seniūnijos pagal joms priklausančias rinkimines apylinkes pasiskirstė taip: Daugėdų seniūnijai priklauso 1. Daugėdų rinkiminė apylinkė, Medingėnų seniūnijai priklauso 4. Medingėnų rinkiminė apylinkė, Rietavo [apylinkių] seniūnijai priklauso 2. Giliogirio, 3. Labardžių, 5. Pelaičių ir 7. Sauslaukio rinkiminės apylinkės, Rietavo miesto seniūnijai priklauso 6. Rietavo ir 9. Vatušių rinkiminės apylinkės, bei Tverų seniūnijai priklauso 8. Tverų rinkiminė apylinkė. Tokiu principu visos Lietuvos rinkiminės apylinkės pagal savo apimamus adresus 2004 metais (LR Vyriausiosios..., 2004) buvo gretinamos su 2001 m. (pagal Surašymo duomenis) seniūnijas sudarančių gyvenviečių adresais (Statistikos..., 2002-2003). Ankstesniuose ir vėlesniuose rinkimuose, lyginant su 2004 m., buvę pavieniai rinkiminių apylinkių tinklo pasikeitimai (apylinkių atsiradimai, panaikinimai) pagal priklausomybę seniūnijoms taip pat įvertinami, t.y. bet kurių rinkimų metu nelieka nė vienos rinkiminės apylinkės, nepriskirtinos kuriai nors seniūnijai.

Visi šiame darbe nagrinėjami rinkimų rezultatai yra kartografuojami 2004 m. buvusiu seniūnijų tinklu. Lietuvos seniūnijų tinklas pastaraisiais metais yra beveik nepasikeitęs – Lietuvos Nacionaliniam atlasui parengtame

2006 m. Lietuvos teritorijos administracinio suskirstymo žemėlapyje (Kavaliauskas, Petrulis, 2006) nuo 2004 m. buvo atsiradusios tik trys naujos seniūnijos (Lazdijų, Veisiejų ir Utenos seniūnijos padalintos į miesto ir kaimiškąsias seniūnijas). Šio darbo kartoschemose Vilniaus ir Kauno miestai dėl sunkaus matomumo (per detalaus apkrovimo) nėra kartografuojami seniūnijų tinklu. Kiti stambesni Lietuvos miestai – Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys ir Alytus – neturi sisteminio seniūnijų tinklo (Klaipėda ir Šiauliai turi atitinkamai vieną ir dvi seniūnijas miestų pakraščiuose).

Suvesti rinkiminių apylinkių rezultatai seniūnijų tinklu yra sumuojami ne tik absoliutine išraiška (balsų kiekiu), tačiau ir procentine išraiška. Nagrinėjamuose Prezidento, Seimo ir Savivaldos rinkimuose kiekvienai seniūnijai yra apskaičiuojama: 1) partijų ar kandidatų gautų balsų procentinė dalis nuo galiojančių biuletenių bei 2) aktyvių rinkėjų dalis nuo visų galimų rinkėjų (t.y. rinkėjų aktyvumas). Šių duomenų pagrindu galimas ir rinkimų rezultatų lyginimas, sumavimas ir panašūs veiksmai pagal norimą tyrimo pjūvį. Lietuvos seniūnijos duomenų bazėje taip pat yra suskirstytos į keturias kategorijas pagal miestiškumo-kaimiškumo laipsnį: 1) savivaldžius miestus, 2) seniūnijas su savivaldybių centrais, 3) seniūnijas su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis bei 4) kaimiškas seniūnijas. Tokiu būdu galima įvertinti atskirų politinių rezultatų skirtumus miesto-kaimo pjūvyje.

Pagal parengtos duomenų bazės teigiamas galimybes atsiveria ir įvairūs rinkimų rezultatų kartografavimo variantai. Šiame pradiniam politinio lauko tyrime stengiamasi elektorinius duomenis kartografuoti kartogramų (choropleto) metodu. Politinis laukas dėl savo savybių galėtų būti kartografuojamas ir įmančiau – pavyzdžiui, izolinijų metodu. Vis dėlto nekartografiniame darbe sudėtinga tinkamai panaudoti sudėtingus ir iki šiol Lietuvoje nelabai analogiškiems tyrimams naudotus kartografinius metodus. Savotišką pagrindinių izolinijų tinklą daugelyje šio darbo kartoschemų kompensuoja elektorinių regionų ir jų branduolių linijinis ribų vaizdavimas. Kartoschemose dažniausiai naudojamos kartografuojamų reikšmių laipto sudarymu aritmetinės ir geometrinės progresijos pagrindu, kai kuriais atvejais

– nusistatytų įtampų kategorijų ar Jenkso (Dženkso) algoritmo pagrindu. Darbo kartoschemos parengtos naudojantis prancūziška *Philcarto* kartografinė programa, o apipavidalinimui (arealų ribų brėžimui ir pan.) naudotasi grafine *CorelDraw* programa.

3. TYRIMŲ REZULTATAI

Lietuvos elektorinę teritorinę struktūrą tikslinga nagrinėti politinio lauko teorijos rėmuose. Pagrindiniai teritoriniai elektorato dėsningumai skirstytini pagal keturias identifikuotas politinių reiškinių grupes: geopolitinės gyventojų nuostatas, valdžios vertinimą, politinę ideologiją bei valdžios pasidalinimo vertinimą. Politinių reiškinių grupių teritorinį vertinimą tikslinga papildyti elektorato poliarizacijos nustatymu miesto-kaimo pjūvyje. Lietuvos elektorinė teritorinė struktūra hierarchiškai apibendrinama atliekant šalies politinį rajonavimą.

Pagal metodiškai suformuluotą rinkimų rezultatų interpretavimą parengiamos Lietuvos elektorato kartoschemos. Dalyje kartoschemų, kuriose atitinkamos elektorinės reikšmės žymi politinę įtampą, parodomas įtampos kategorijų (santykinio neutralumo, mažos, vidutinės ir didelės įtampos) laiptas. Dėl didesnio aiškumo daugelyje kartoschemų yra ribomis apvesti labiausiai (ypač – maksimaliomis reikšmėmis) išsiskiriantys elektoriniai arealai – stambesni *regionai* ir smulkesni *branduoliai*. Regionai ir branduoliai pasižymi maksimalių (ar minimalių) reikšmių teritorinių vienetų sankaupa. Įprastai šios sankaupos pasižymi 2-4 maksimalių (ar minimalių) elektorinių reikšmių laiptais. Atitinkamai prie kiekvienos seniūnijų lygmeniu parengtos kartoschemos yra pateikiamos histogramos, parodančios šalies teritorinių vienetų kiekio santykį pagal išskirtus reikšmių laiptus.

3.1. Lietuvos geopolitinių įtampų ir jų dinamikos teritorinė raiška

Lietuvoje įtampą tradicinės geopolitinės orientacijos – netradicinės geopolitinės orientacijos ašyje tikslinga nustatyti pagal referendumų rezultatus. Lietuvoje vertintini 1991 m. plebiscito dėl Lietuvos Nepriklausomybės nuo Sovietų Sąjungos bei 2003 m. referendumo dėl prisijungimo prie Europos Sąjungos rezultatai. Besireiškiančią įtampą unitarizmo – federalizmo ašyje

tikslingiausia nustatyti pagal aiškiau išsiskiriančios vienos regioninės partijos – LLRA – palaikymą 1996 m., 2000 m. ir 2004 m. Seimo rinkimų metu.

3.1.1. Tradicinės ir netradicinės geopolitinės orientacijos teritorinės savybės

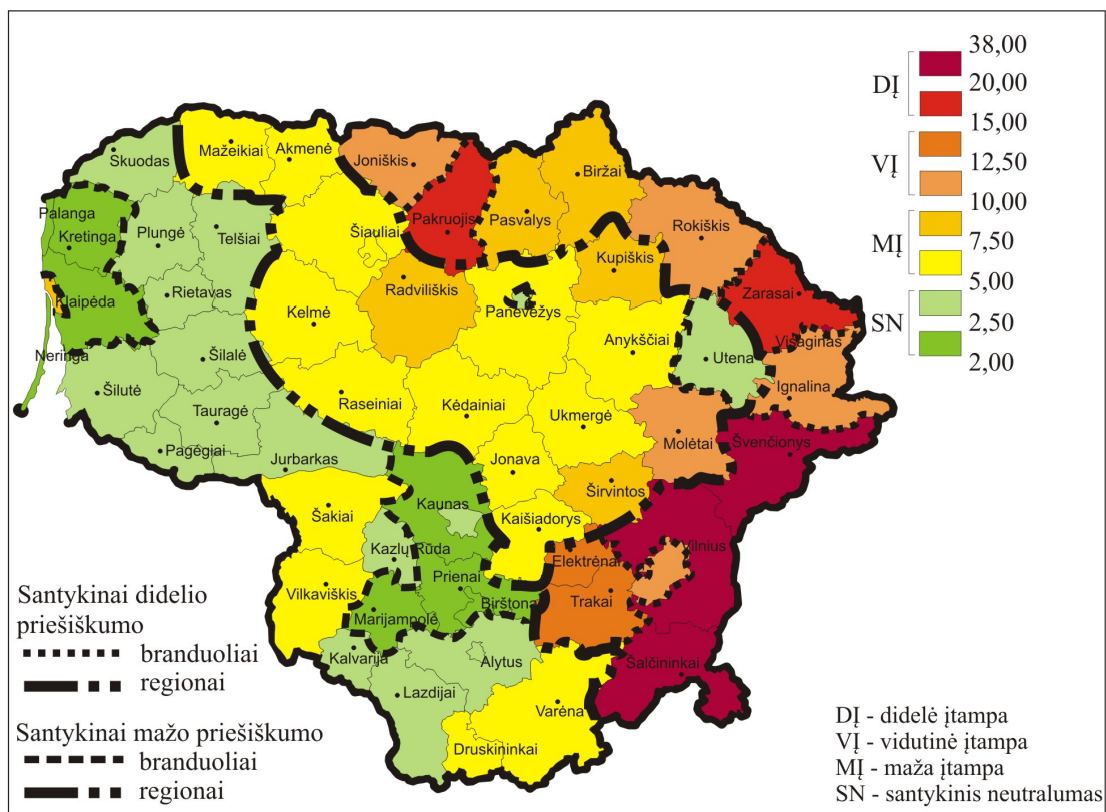
Tradicinės geopolitinės orientacijos – netradicinės geopolitinės orientacijos antinomija išsiskiria savo fundamentalumu. Todėl šioje antinomijoje geopolitinės įtampos kategorijų teritoriniai skirtumai ypač reikšmingi. Kaip ir kitos Centrinės ir Rytų Europos valstybės, Lietuva savo geopolitine orientacija yra tarp besiribojančių stambių geopolitinių blokų – Vakarų ir Rusijos. Tradicine geopolitine orientacija galima laikyti Lietuvos piliečių nuostatą būti politiškai savarankiška valstybe ir/ar priklausyti Vakarų politiniams junginiams. Netradicinė geopolitinė orientacija pasireiškia Lietuvos gyventojams siekiant priklausyti Rusijos (TSRS) geopolitiniam dariniui.

Du referendumai per pastaruosius penkiolika metų buvo ypač reikšmingi geopolitiniu požiūriu – tai 1991 m. surengtas plebiscitas dėl Lietuvos Nepriklausomybės nuo TSRS bei 2003 m. vykęs referendumas dėl Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą. Šie referendumai atskleidė Lietuvos gyventojų poliarizaciją tarp stambių besiribojančių geopolitinių blokų – Vakarų ir Rusijos. 1991 m. plebiscite nepritariančius Lietuvos Nepriklausomybei nuo TSRS iš esmės galima laikyti gyventojais, kuriems būdinga netradicinė geopolitinė orientacija. Kiek sudėtingiau netradicinės geopolitinės orientacijos gyventojus identifikuoti 2003 m. referendumo dėl narystės ES metu. Nors stojimas į ES savotiškai apriboja Lietuvos valstybės savarankiškumą, tačiau ir pasisakymas už Lietuvos nepriklausomybę didžiąja dalimi žymėjo gravitavimą link Vakarų geopolitinės erdvės. Toks teiginys paremtas 2003 m. Lietuvoje vyravusia viešąja nuomone, jog nepritarimas narystei ES rodo geopolitinį palankumą Rusijai. Atitinkamai pagal 2003 m. referendumo rezultatus geopolitinio santykinio neutralumo laiptas kiek aukštesnis negu 1991 m. plebiscito metu, nes dalis piliečių galėjo balsuoti prieš

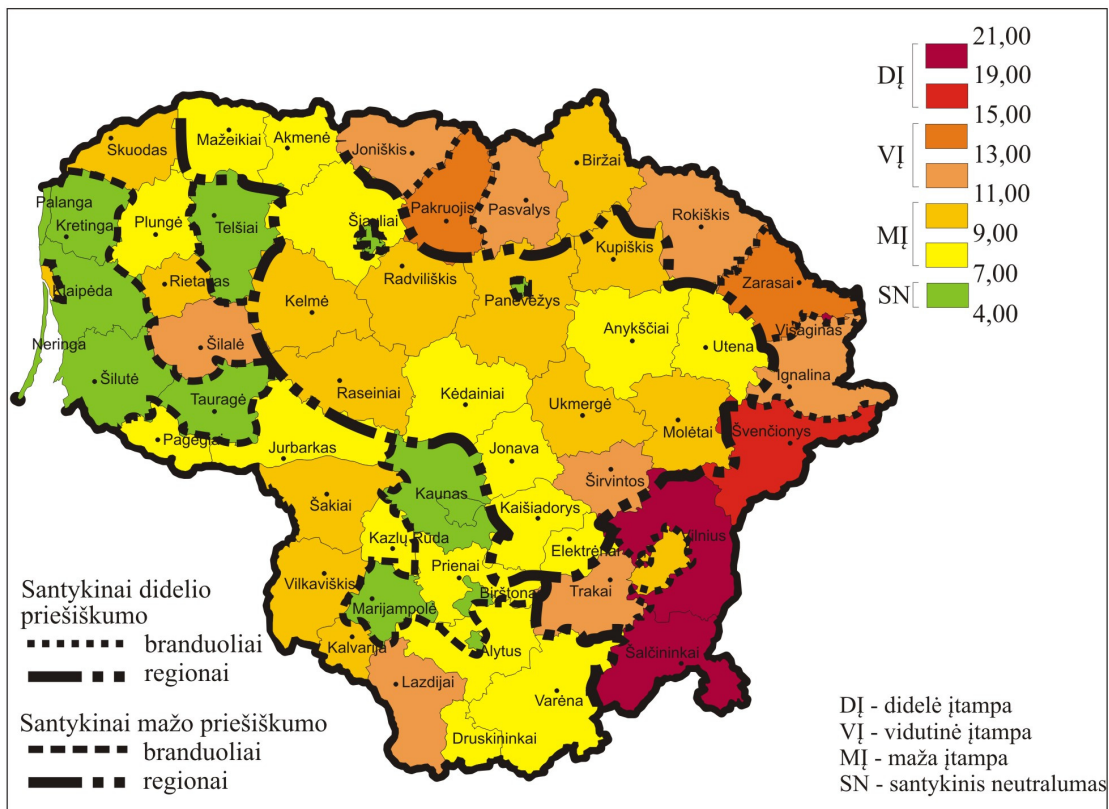
įsijungimą į ES dėl valstybės savarankiškumo apribojimo. Kitų geopolitinės įtampos kategorijų laiptai yra kiek siauresni negu 1991 m., nes už stojimą į ES galėjo pasisakyti dalis balsuotojų ne tiek dėl geopolitinių pažiūrų, o tik dėl ekonominių interesų.

Kaip rodo 1991 m. gyventojų nepritarimo Nepriklausomybei nuo TSRS (2 pav.) ir 2003 m. piliečių nepritarimo narystei ES (3 pav.) teritorinis pasiskirstymas, Lietuvai būdinga aiški ir stabili geopolitinės orientacijos regioninė struktūra. Abiejų referendumų metu labai aiškiai išsiskyrė trys stambūs regionai: 1) Pietvakarių Lietuva, 2) Vidurio Lietuva bei 3) Šiaurės ir Rytų Lietuva. Kaip akcentuota apibūdinant šiuos geopolitinės orientacijos regionus (Petrulis, 2006c; 2007), Pietvakarių Lietuva šalies mastu pasižymi stipriausia tradicine geopolitine orientacija, o Šiaurės ir Rytų Lietuva išsiskiria mažiausiu palankumu tradicinei geopolitinei kryptčiai.

1991 m. plebiscito rezultatai rodo, kad nuo TSRS didžiausia balsavusiųjų dalis norėjo atsiskirti Pietvakarių Lietuvos regione. Šis geopolitinės orientacijos regionas, šiaurėje siekiantis Skuodą, o pietuose – Varėną, apima didesnę dalį Žemaitijos, Suvalkijos ir Dzūkijos ploto. Pietvakarių Lietuvoje daugiau kaip 95% dalyvavusiųjų referendume pasisakė už Lietuvos atsiskyrimą nuo Sovietų Sąjungos. Ypatingo priešiško TSRS kompaktiška teritorija turėjo du branduolius: 1) pajūrį (Klaipėdos, Kretingos rajonų, Palangos ir Neringos savivaldybes) bei 2) Kauno-Marijampolės ašį. Šiuose branduoliuose balsavusiųjų prieš Lietuvos Nepriklausomybę buvo tik 2-2,5% nuo dalyvavusiųjų plebiscite. 2003 m. didžiausiu palankumu Lietuvos narystei Europos Sąjungoje vėlgi pasižymėjo Pietvakarių Lietuvos regionas. Šįsyk labiausiai tradicine geopolitine orientacija pasižymintis regionas nebebuvo toks aiškiai vientisas, tačiau išlaikė savo branduolius – pajūrį (kiek prasiplėtusį iki Šilutės ir Tauragės) ir Kauno-Marijampolės ašį. Greta ir 1991 m. buvusių tradiciškiausios geopolitinės orientacijos branduolių 2003 m. Pietvakarių Lietuvos regione išsiskyrė ir naujas branduolys aplink Telšius. Tiek 1991 m., tiek 2003 m. labiausiai tradicine orientacija pasižymintis

2 pav. Įtampa tradicinės geopolitinės orientacijos - netradicinės geopolitinės orientacijos ašyje pagal pasisakymą prieš Lietuvos nepriklausomybę 1991 m. plebiscite (%)

3 pav. Įtampa tradicinės geopolitinės orientacijos - netradicinės geopolitinės orientacijos ašyje pagal nepritarimą Lietuvos narystei ES 2003 m. referendume (%)

Lietuvos regionas su jį „tempiančiais“ pastoviais branduoliais turi ir stabilias išorines ribas.

Šiaurės ir Rytų Lietuvos geopolitinės orientacijos regionas 1991 m. ir 2003 m. pasižymi vyraujančiomis vidutinės ir didelės geopolitinės įtampos reikšmėmis. Jau 1991 m. nuo Joniškio palei šiaurinį Lietuvos pasienį susiformavusi juosta nusidriekė iki pat pietrytinio Lietuvos kampo – Šalčininkų. Šis Lietuvos pasienio regionas, pasižymintis didžiausiu priešišku tradicinei geopolitinei orientacijai, susideda iš 3 ryškių branduolių, savo regiono fone pasižyminčių aukščiausia geopolitine įtampa. Pirmasis didžiausios įtampos branduolys susiformavo slaviškoje (lenkiškoje) Pietryčių Lietuvoje, apimančioje Šalčininkų, Vilniaus ir Švenčionių rajonų teritoriją. Pietryčių Lietuvoje prieš Lietuvos atsiskyrimą nuo TSRS pasisakė daugiau kaip 20% arealo balsuotojų. Antras Šiaurės ir Rytų Lietuvos regiono branduolys susiklostė slaviškoje (rusiškoje) Visagino-Zarasų ašyje, didele geopolitine įtampa išsiskyrusioje aplinkinių regiono savivaldybių fone. Trečias branduolys Šiaurės ir Rytų Lietuvos regione pasireiškė Pakruojo rajono savivaldybėje, vienintelėje šioje Lietuvos dalyje pasižymėjusioje didele geopolitine įtampa. Iš esmės visą Šiaurės ir Rytų Lietuvos pasienio juostą, pasižyminčią netradicinės geopolitinės orientacijos stiprumu, galima suskaidyti į lenkišką (Pietryčių Lietuva), rusišką (Visaginas su kaimyninėmis apylinkėmis) ir lietuvišką (šiaurinė Lietuva) ruožus pagal atitinkamos etninės grupės dominavimą. 2003 m. labiausiai prieš prisijungimą prie ES vėl pasisakė tas pats Šiaurės ir Rytų Lietuvos regionas, kurį labiausiai išskirtiniu pavertė tie patys trys didelė ir vidutinė geopolitine įtampa pasižymintys branduoliai – Pietryčių Lietuva, Visagino-Zarasų ašis bei Pakruojo rajono savivaldybė.

Trečias – Vidurio Lietuvos – geopolitinės orientacijos regionas pasižymi tarpinėmis („vidutiniškomis“), labiausiai – mažos, geopolitinės įtampos reikšmėmis. 1991 m. plebiscito ir 2003 m. referendumo metu Vidurio Lietuvoje geopolitinė įtampa buvo stipriai mažesnė negu Šiaurės ir Rytų Lietuvos juostoje, tačiau kiek didesnė negu Pietvakarių Lietuvos regione. Vidurio Lietuvos geopolitinės orientacijos regionas daugiausiai apima

Aukštaitijos savivaldybes, kurių tarpe labiausiai tradicine geopolitine orientacija pasižymi Panevėžys (ir 1991 m., ir 2003 m.), Utena (1991 m.) ir Šiauliai (2003 m.).

Po 1990-ųjų susiklostę Lietuvos geopolitinės orientacijos regionai tarpusavio santykiu ir savo vidine struktūra yra stabilūs. Iki šio darbo Lietuvos teritorinei struktūrai pagal tam tikrą gravitacijos laipsnį tarp Vakarų ir Rusijos geopolitinių darinių nebuvo skirta dėmesio. Jeigu slaviškos Lietuvos dalies geopolitinės orientacijos savitumas nėra netikėtas, tai šiaurinio Lietuvos pasienio (su Pakruoju) susiliejimas su slaviška pasienio juosta išties stebina. Stabili Šiaurės ir Rytų Lietuvos regiono raiška neleidžia netradicinių geopolitinių įsitikinimų aiškinti vien istorine-etnine kilme. Tikėtina, kad istorinių ribų įtaka Lietuvos geopolitiniams regionams yra aktuali – pavyzdžiui, Pietvakarių Lietuva apima istorinėje Vokietijos įtakoje buvusius Klaipėdos kraštą ir Užnemunę su nedidele buferine zona. Panašūs istoriniai-civilizaciniai lūžiai sutampa su elektorinių regionų ribomis per įvairius rinkimus (Kowalski, 2003) ir geopolitinius referendumus (Barwinski, 2006) kaimyninėje Lenkijoje. Vis dėlto Šiaurės ir Rytų Lietuvos geopolitinės orientacijos regiono sudėtinga vidinė struktūra neleidžia vienareikšmiškai formuluoti aiškesnės hipotezės dėl geopolitinių regionų (civilizacinės-kultūrinės) genezės.

Pagal rinkėjų aktyvumą geopolitinio pobūdžio referendumuose, išskyrus menką aktyvumą Pietryčių Lietuvoje, aiškesni regionai 1991 m. ir 2003 m. nesusidaro. Rinkėjų aktyvumo referendumuose nedidelis aktualumas būdingas ir dėl 1991 m. dar nebuvusio tikslaus rinkėjų sąrašo, ir dėl 2003 m. aktyvaus vieno prekybos tinklo agitavimo dalyvauti referendume.

3.1.2. Unitarizmo ir federalizmo priešpriešos teritorinis netolygumas

Lietuva yra unitarinė valstybė, todėl aiškesnis regioninių partijų palaikymas žymi tam tikrų valstybės dalių polinkį į didesnę savarankiškumą, kuris politiškai paprastai yra įgyvendinamas per federalinių teisių įgavimą. Po

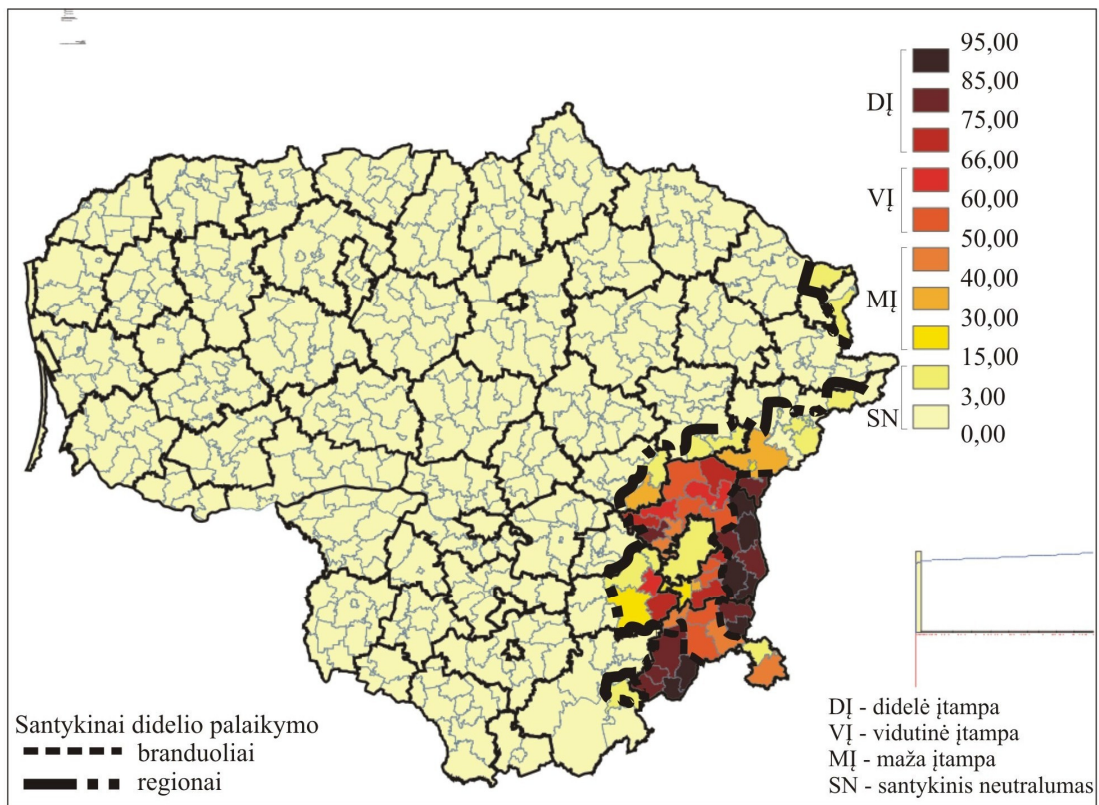
1990-ųjų Lietuvoje nesikūrė šalies etnolingvistiniams regionams (pvz., Suvalkijai, Dzūkijai) atstovaujančios regioninės partijos. Tik 2008 m. susiformavo regioninio pobūdžio Žemaičių partija, kurios elektorato gausą ir ilgalaikiškumą nelengva nuspėti. Todėl didesnėje Lietuvos dalyje galbūt ir egzistuojančią nedidelę įtampą į šalies federalizavimosi kryptį palankiai žvelgiančių piliečių tarpe kiekybiškai identifikuoti yra sudėtinga. Žymiai lengviau Lietuvos lenkams, iš dalies – ir rusams, būdingas federalizavimosi ambicijas nustatyti pagal šioms etninėms grupėms atstovaujančių regioninių partijų palaikymo lygį. Po Lietuvos valstybingumo atkūrimo susiformavo stipri Lietuvos lenkams atstovaujanti partija – Lietuvos lenkų rinkimų akcija (LLRA). 2000 m. Savivaldos rinkimuose atskirą savo narių sąrašą pirmąkart pateikė ir antra lenkų regioninė partija – Lietuvos lenkų liaudies partija, tačiau Seimo rinkimų metu ši partija savo sąrašo nekėlė. Prieš 1996 m. Seimo rinkimus ir 1997 m. Savivaldos rinkimus susikūrė ir dvi etniniams rusams daugiausiai dėmesio skiriančios politinės jėgos – Lietuvos rusų sąjunga ir Lietuvos piliečių aljansas. Pastarosios daugiausiai palaikymo susilaukė Klaipėdos ir Vilniaus miestuose. Vis dėlto dominuojanti Lietuvoje regioninė lenkų partija (LLRA) susilaukia pastebimo palaikymo tik istoriniame Vilniaus krašto (Pietryčių Lietuvos) regione. Būtent šiam vieninteliam regionui Lietuvoje būdinga stipri politinė įtampa unitarizmo – federalizmo dichotominėje ašyje.

1996 m., 2000 m. ir 2004 m. nacionaliniuose Seimo rinkimuose dominuojanti Lietuvos regioninė partija – LLRA – buvo palaikoma netolygiai. Kaip rodo LLRA palaikymo ir jo dinamikos kartoschemos (4-9 pav.), 2000 m. partija išgyveno savo elektorato praradimo laikotarpį. Nuo 1996 m. iki 2000 m. LLRA palaikymas krito, o 2004 m. (ir vėlesniuose) Seimo rinkimuose regioninės lenkų partijos elektoratas vėl pradėjo didėti. Aiškesnė įtampa unitarizmo – federalizmo ašyje pagal LLRA palaikymą būdinga etninių lenkų dominuojamose Šalčininkų ir Vilniaus rajonų savivaldybėse. Greta šių savivaldybių esantis Vilnius, dalis Trakų rajono (ypač – Paluknio ir Senųjų Trakų seniūnijos), Širvintų rajono (Jauniūnų sen.) ir Švenčionių rajono

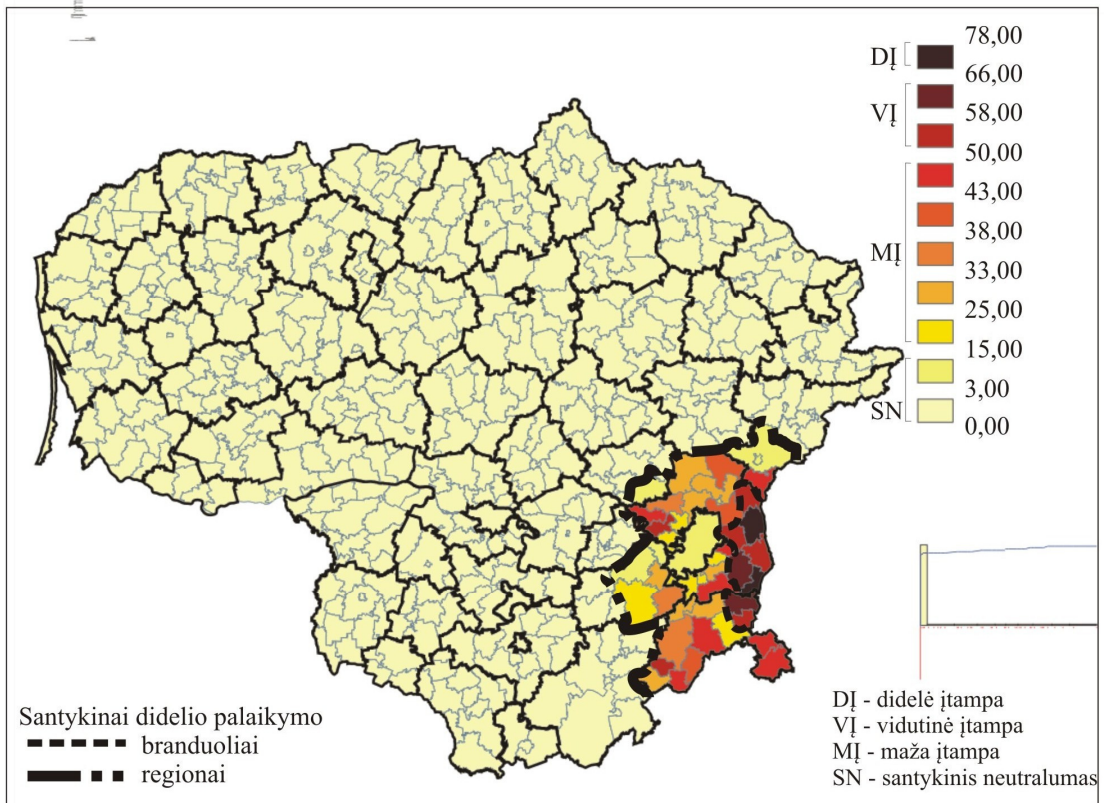
(Pabradė su apylinkėmis ir Magūnų sen.) taip pat pasižymi bent jau maža geopolitine įtampa. Didesnės LLRA paramos metu – 1996 m. ir 2004 m. – prie Pietryčių Lietuvos regiono prisijungė ir kiek atitolusios Visagino apylinkės (su Rimšės ir Turmanto seniūnijomis). Toks Pietryčių Lietuvos regiono, pastebimiau palaikančio LLRA, ribų pulsavimas yra dėsningas – esant bendram aukštam LLRA palaikymui kiek prasiplečia ir Pietryčių Lietuvos regionas, o sumažėjus bendram LLRA elektoratui šis regionas kiek susitraukia.

Jau 1996 m. Pietryčių Lietuvos regione pasimatė du aiškūs didele geopolitine įtampa pasižymintys branduoliai: 1) rytinis pasienio ruožas, prasidedantis nuo Magūnų ir Buivydžių seniūnijų šiaurėje ir besibaigiantis ties Akmenynės seniūnija pietuose, bei 2) pietinė Šalčininkų rajono savivaldybės dalis (su Eišiškių ir aplinkinėmis seniūnijomis). Iš esmės šie du Pietryčių Lietuvos regiono branduoliai su didele geopolitine įtampa 1996 m. (virš 2/3 balsų už LLRA) išsilaikė ir 2004 m., kai daugumoje branduolių seniūnijų kvalifikuota balsavusiųjų dauguma (virš 2/3) parėmė LLRA. 2000 m. Seimo rinkimų metu rytinį pasienio ruožą apimantis branduolys išlaikė kiek didesnę geopolitinę įtampą negu kitas, pietinės Šalčininkų rajono dalies, branduolys.

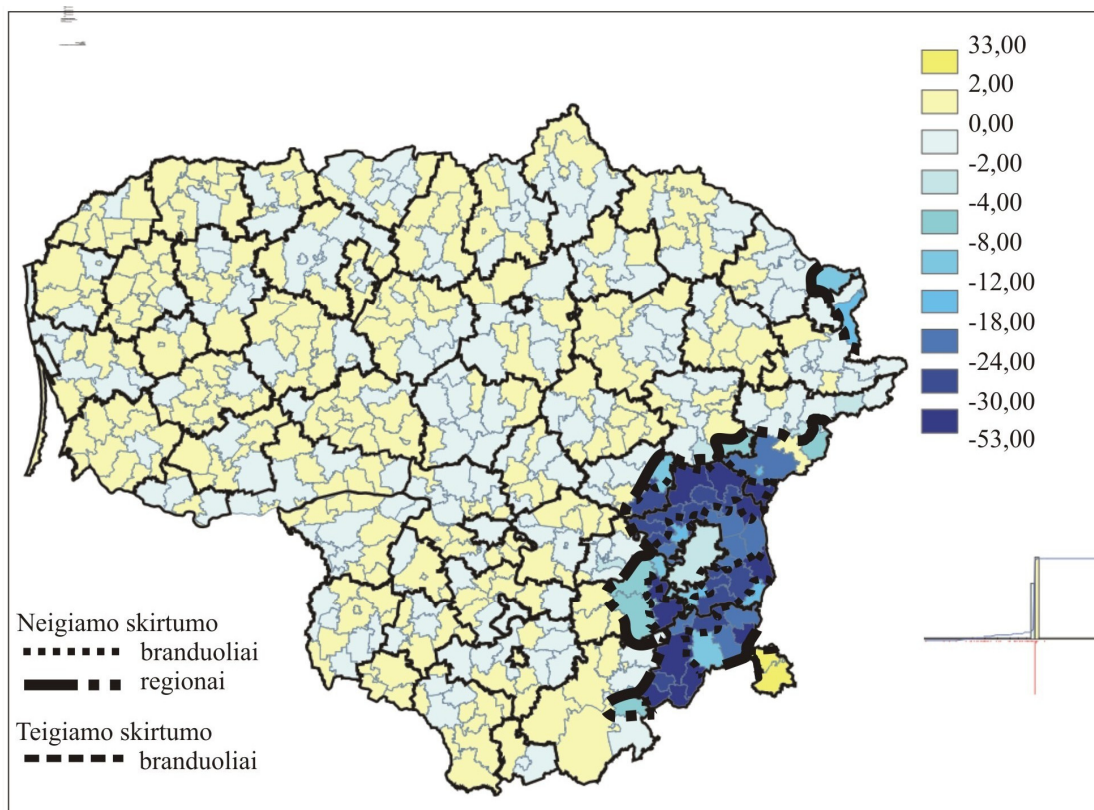
Geopolitinės įtampos iškreipimo greitis tarp atskirų rinkimų neturėjo labai aiškios teritorinės struktūros. Dviejuose Pietryčių Lietuvos regiono branduoliuose 1996-2000 m. ir 2000-2004 m. LLRA palaikymas kito netolygiai. Be to, patys branduoliai pagal LLRA elektorato dinamiką 1996-2004 m. laikotarpiu ne itin išryškėdavo. 1996-2000 m. laikotarpiu Lietuvos lenkų rinkimų akcijos palaikymas labiausiai krito Vilniaus rajono šiauriniame ir pietiniame pakraščiuose bei pietinėje Šalčininkų rajono dalyje. 2000-2004 m. LLRA palaikymas išaugo 2 iš 3 prieš tai neigiama dinamika pasižymėjusiose arealuose – Vilniaus rajono šiaurinėje dalyje ir Šalčininkų rajono pietuose. Dėl to Vilniaus rajono pietinėse seniūnijose, kuriose 1996-2000 m. LLRA palaikymas stipriai smuko, o 2000-2004 m. partijos rėmimas išaugo nežymiai, bendru 1996-2004 m. laikotarpiu LLRA elektoratas sumažėjo labiausiai Pietryčių Lietuvos regiono mastu. Gana stiprus neigiamas LLRA palaikymo

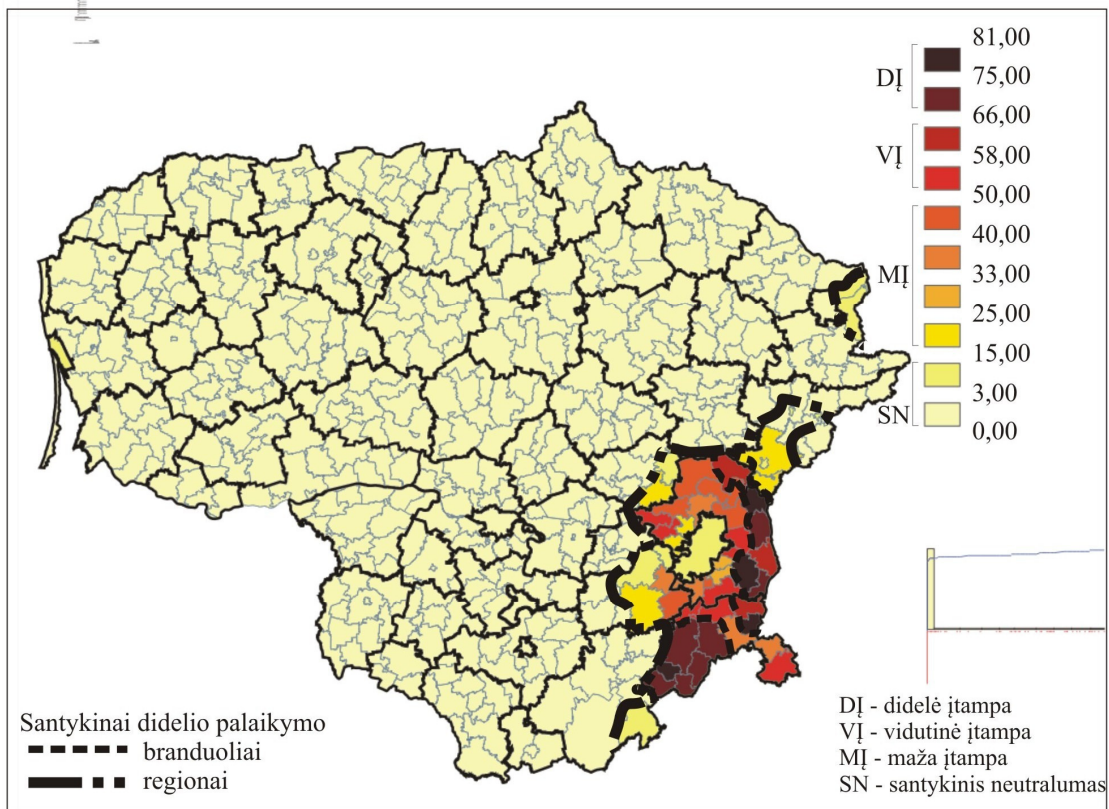
4 pav. Įtampa unitarizmo - federalizmo ašyje pagal LLRA palaikymą per 1996 m. Seimo rinkimus (%)

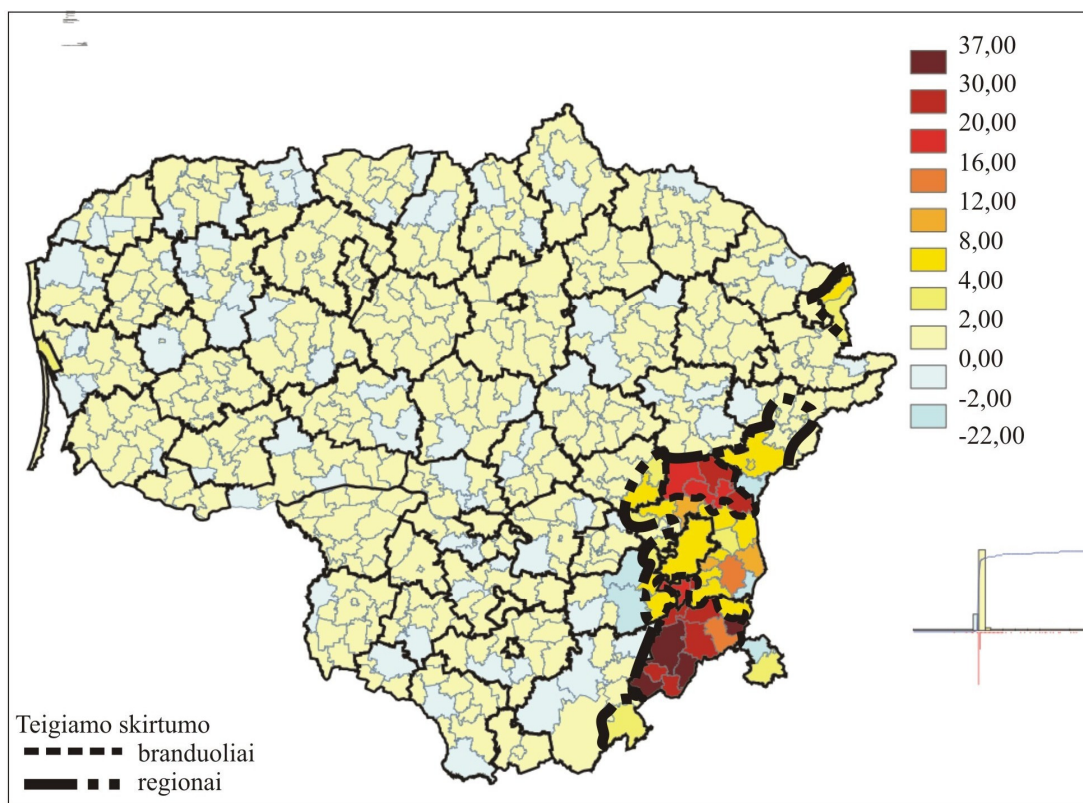
5 pav. Įtampa unitarizmo - federalizmo ašyje pagal LLRA palaikymą per 2000 m. Seimo rinkimus (%)

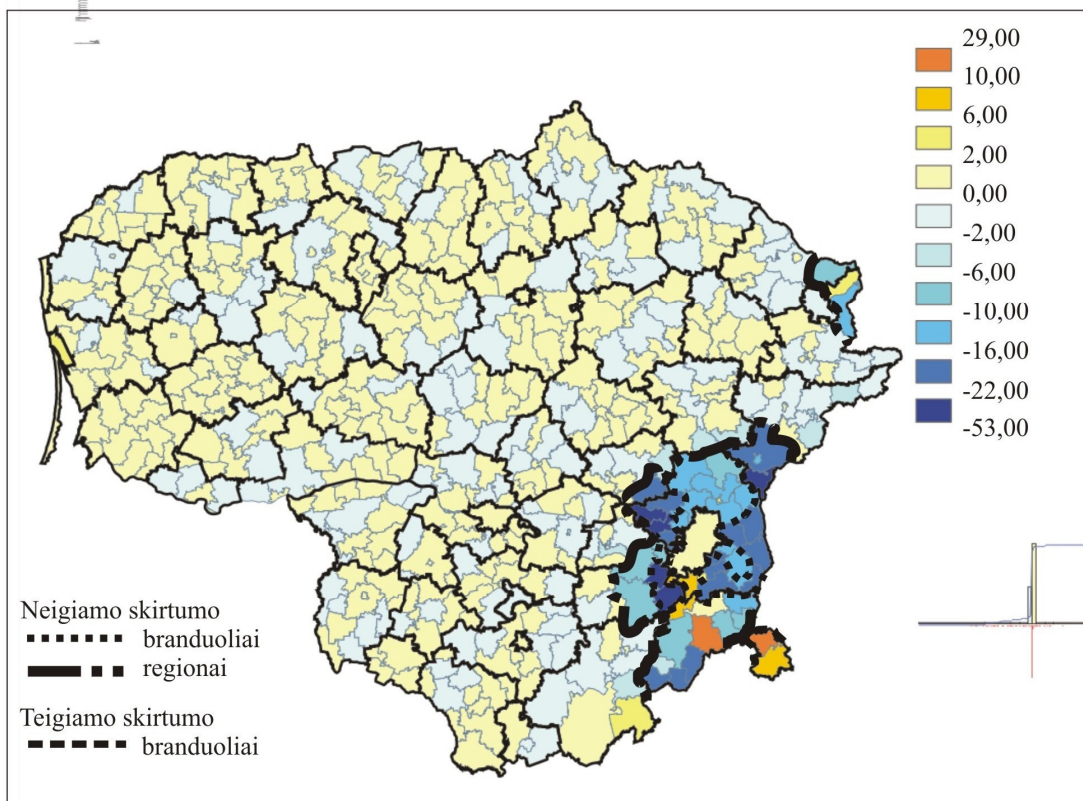
6 pav. Iškreipimo greitis unitarizmo - federalizmo ašyje pagal LLRA palaikymo skirtumą tarp 2000 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (% punktais)

7 pav. Įtampa unitarizmo - federalizmo ašyje pagal LLRA palaikymą per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

8 pav. Iškreipimo greitis unitarizmo - federalizmo ašyje pagal LLRA palaikymo skirtumą tarp 2004 m. ir 2000 m. Seimo rinkimų (% punktais)

9 pav. Iškreipimo greitis unitarizmo - federalizmo ašyje pagal LLRA palaikymo skirtumą tarp 2004 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (% punktais)

pokytis tarp 1996 m. ir 2004 m. būdingas ir į vakarus nuo Vilniaus miesto esančiose Vilniaus rajono seniūnijose (ypač – Dūkštų ir Sudervės).

Unitarizmo – federalizmo ašyje, kaip ir tradicinės geopolitinės orientacijos – netradicinės geopolitinės orientacijos antinomijoje, pasireiškianti įtampa pasižymi labai stipriu teritoriniu stabilumu. Stambiųjų geopolitinių darinių (Vakarų ir Rusijos) persidengime yra susiklostę trys stambūs Lietuvos geopolitinės orientacijos regionai su stabilia vidine teritorine struktūra. Vietinės, federališkumo stiprumą žyminčios, Lietuvos geopolitinės įtampos aiškesnė raiška būdinga vienam, savo vidine teritorine struktūra irgi stabiliam, Pietryčių Lietuvos regionui. Pastarasis arealas yra ryškiausias branduolys Lietuvos mažiausiai tradicine geopolitine orientacija pasižyminčiame regione. Galbūt stambiosios geopolitikos ir vietos geopolitikos didžiausios įtampos arealų persidengimas Pietryčių Lietuvoje turi ir tarpusavio ryšį. Vis dėlto gilesnis tarpusavio ryšio nustatymas tarp išorinės ir vietos (vidinės valstybinės) geopolitinės pasaulėžiūros reikalauja itin detalios istorinės, sociokultūrinės ir socioekonominės analizės. Savo ruožtu geopolitinių nuostatų regionai dėl savo fundamentalumo turėtų pasižymėti ypatingu teritoriniu stabilumu. Lietuva su stabilia išorinių ir vietos geopolitinių regionų struktūra patvirtina ypatingą geopolitinių nuostatų fundamentalumą ir ilgalaikiškumą.

3.2. Valdžios vertinimo įtampų ir jų dinamikos teritoriniai skirtumai Lietuvoje

Lietuvoje įtampą valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje tikslinga nustatyti pagal Prezidento rinkimų antrojo turo rezultatus. Lietuvoje vertintini 1997 m., 2002 m. ir 2004 m. Prezidento rinkimų rezultatai. 2004 m. laikotarpiu Lietuvoje paeiliui vyko Prezidento ir Seimo rinkimai. Atitinkamai šių rinkimų rezultatų gretinimas leidžia kiek detaliau įvertinti palaikančiųjų valdžią ir nusiteikusiųjų prieš politinį isteblišmentą (nusivylusiųjų valdžiai) vidinę teritorinę struktūrą. Dėl Lietuvos partinės sistemos bruožų 2004 m. galima atlikti savotišką tradicinio ir protesto elektoratų vidinės struktūros

nuotrauką. Politinę įtampą valdžios palaikymo – priešiško valdžiai antinomijoje galima matuoti ir pagal rinkėjų aktyvumą atskiruose 1996-2004 m. vykusiuose Prezidento ir Seimo rinkimuose.

3.2.1. Palankumo valdžiai teritorinės savybės per Prezidento rinkimus

Lietuvoje susiklostė tradicija 1993-2004 m. Prezidento rinkimų metu 2-ajame ture (kurio 1993 m. tik dėl dviejų pretendentų nereikėjo) kovoti dviem skirtingas visuomenės grupes atstovaujantiems kandidatams. Kaip pastebėta pirmame Prezidento rinkimų teritoriniame vertinime (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003), antrojo turo metu vienas kandidatas paprastai atstovaudavo valdantįjį sluoksnį, o antras kandidatas oponuodavo valdančiajai politinei klasei. Tokiu būdu per Prezidento rinkimus rinkėjų balsavimą už vieną ar antrą kandidatą galima laikyti valdžios palaikymu ar priešišku valdantiesiems. Nuo 1993 m. iki 2004 m. Lietuvos politiniam isteblišmentui ir pasirinktai Lietuvos sociopolitinei kryptčiai Prezidento rinkimų metu atstovavo JAV lietuviai – S. Lozoraitis 1993 metais ir V. Adamkus 1997-2004 m. laikotarpiu. S. Lozoraičiui 1993 m. oponavo A. Brazauskas, o nusivylusiems valdžia rinkėjams prieš V. Adamkų atstovavo A. Paulauskas (1997 m.), R. Paksas (2002 m.) ir K. Prunskienė (2004 m.). Lietuvos viešojoje erdvėje įprasta patenkintus pasirinkta Lietuvos sociopolitine raida vadinti tradiciniu elektoratu, o nusivylusius – protesto elektoratu. Šių sąvokų ir Prezidento rinkimų rezultatų vertinime tikslinga laikytis.

Elektoriniai regionai ir branduoliai. 1997-2004 m. laikotarpiu išryškėjęs tradicinio ir protesto elektoratų teritorinis pasidalinimas turėjo ir stabilų, ir nepastovių savybių (10-18 pav.). Pagal elektorinių regionų ir branduolių pasireiškimą Lietuvoje labai aiškiai galima išskirti du laikotarpius: 1) iki 2000-ųjų ir 2) po 2000-ųjų.

Elektorato teritorinė struktūra iki 2000 m. 1997 m. per Prezidento rinkimų 2-ąjį turą (10-11 pav.) dominuojančia didele politine įtampa, kai A. Paulausko ir V. Adamkaus palaikymo tarpusavio santykis buvo virš 2:1, ypač

pasižymėjo Pietryčių Lietuvos regionas. Šio elektorinio regiono ribos gana tiksliai sutapo su geopolitiniu regionu (unitarizmo – federalizmo ašyje), pasižyminčiu ženklesniu LLRA palaikymu. Tarp ryškesnių skirtumų nuo geopolitinio regiono pabrėžtinas Vilniaus miesto nepriklausymas elektoriniam protestiniam Pietryčių Lietuvos regionui. Itin dideliu protesto kandidato A. Paulausko palaikymu, skiriant jam virš 85% rinkėjų balsų, pasižymėjo pasienio ruožo seniūnijos slaviškuose (lenkiškuose) Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose. Didele politine įtampa 1997 m. taip pat pasižymėjo su Šalčininkų ir Vilniaus rajonais besiribojančios pakraštinės Trakų, Širvintų ir Švenčionių rajonų seniūnijos. Prie labiausiai protestinio Lietuvoje elektorinio regiono prisijungė ir kiek atitolusi slaviška (labiau rusiška) Visagino-Zarasų ruožo seniūnijų grupė. Taigi Pietryčių Lietuvos protestinis elektorinis regionas savo ribomis ir vidine struktūra (ryškiu pasienio ruožu ir mažiau protestiškais pakraščiais) yra identiškas geopolitiniam LLRA palaikymo regionui.

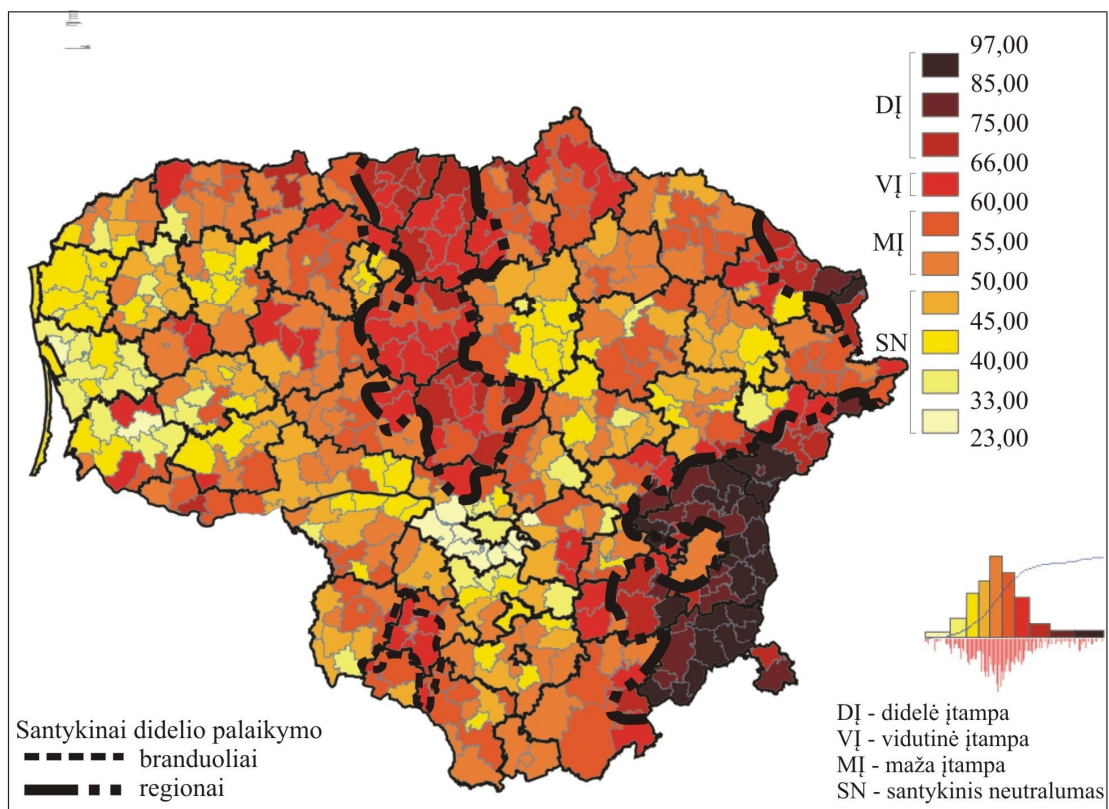
Antras aiškus protestinis regionas, 1997 m. pasižymėjęs vidutine ir didele politine įtampa, susiformavo Joniškio, Pakruojo, Radviliškio ir Kėdainių rajonų vientisame areale. Šį protestinį regioną, elektorato tyrimuose pagal savo konfigūraciją vadintą „bananu“ (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003), turbūt tinkamiausia būtų vadinti Šiaurės Lietuva. Toks pavadinimas šiam arealui taikytas ir pirmuosiuose darbuose (Kavaliauskas, Daugirdas, 1993; Kavaliauskas, 1995), apibūdinančiuose Lietuvoje jau pradėjusius ryškėti elektorinius regionus. Greta keturių Šiaurės Lietuvos regiono savivaldybių, kuriose 1997 m. virš 60% rinkėjų balsavo už A. Paulauską, didesne protesto negu tradicinio elektorato dalimi pasižymėjo ir aplinkinių savivaldybių seniūnijos (ypač – šiauriniame pasienyje esančiose Mažeikių, Akmenės, Pasvalio, Biržų rajonų savivaldybėse, kiek mažiau – Šiaulių, Kelmės ir Raseinių rajonų savivaldybėse). Atitinkamai galima manyti, kad Šiaurės Lietuvos elektorinis „bananas“ pasižymi tam tikra įtakos zona, kurioje nuo 50% iki 60% rinkėjų priskirtini protesto elektoratui.

Greta dviejų labai aiškių Pietryčių Lietuvos ir Šiaurės Lietuvos protestinių elektorinių regionų reikėsi ir smulkus pavienis protestinis

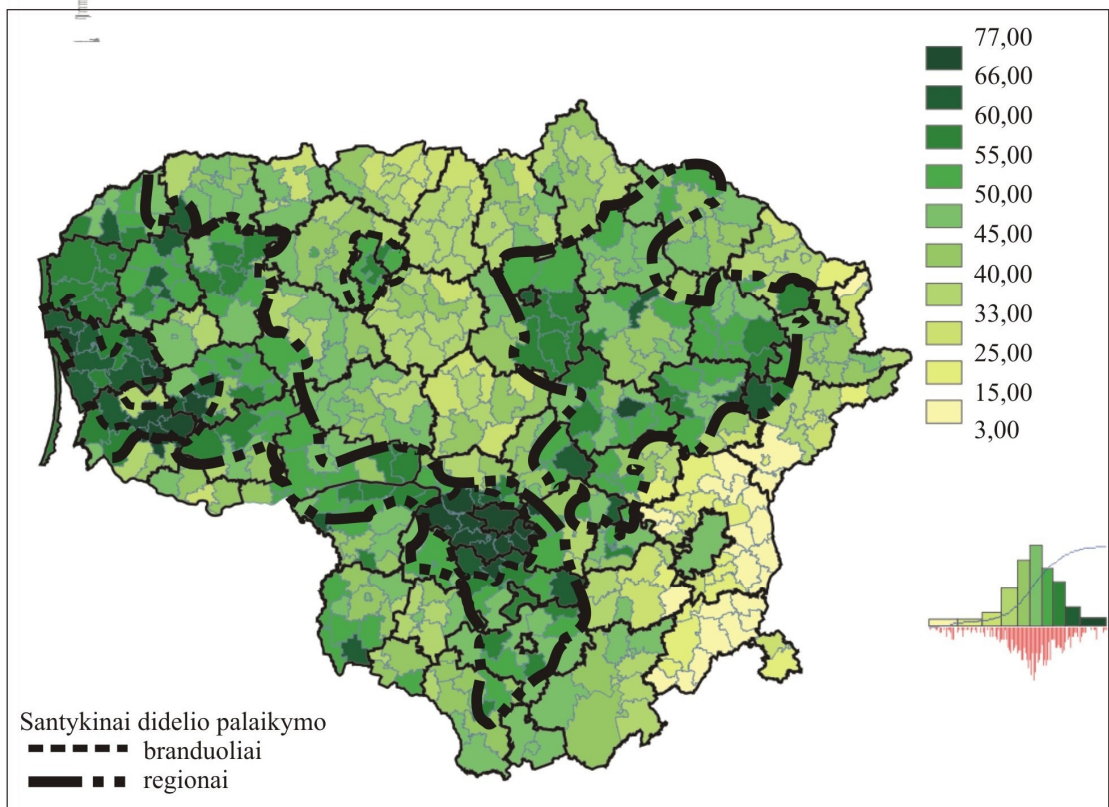
Suvalkijos branduolys. Aplink Marijampolės miestą esančiose keliose seniūnijose (Liudvinavo, Marijampolės [apylinkių] ir kt.) 1997 m. labai aiškiai išsiskyrė vidutine politine įtampa pasižymintis arealas. Šis Suvalkijos santykinai protestinio branduolio išskyrimas galbūt ir nebūtų aktualus, jeigu aplink jį būtų išsidėsčiusios panašios ar aukštesnės politinės įtampos seniūnijos. Vis dėlto daugeliui (ypač – esančių į rytus) aplinkinių seniūnijų pasižymint mažesniu protesto negu tradiciniu elektoratu, Suvalkijos protestinio branduolio išskirtinumas tampa pernelyg akivaizdus. Aplink Suvalkijos protestinį branduolį 1997 m. buvo susiformavusi ir įtakos zona, įtraukianti dalį Vilkaviškio, Lazdijų rajonų ir Kalvarijos savivaldybės seniūnijų. Suvalkijos branduolio įtakos zonoje protesto elektoratas buvo nežymiai didesnis už tradicinį elektoratą.

Apibendrinant 1997 m. pasireiškusių elektorinių arealų su vyraujančiu protesto elektoratu savybes, galima aiškiai išskirti du stambius – Pietryčių Lietuvos ir Šiaurės Lietuvos – regionus bei vieną smulkų atskirą – Suvalkijos – branduolį. Kai kurios su šiais regionais ir branduoliu besiribojančios seniūnijos priskirtinos atitinkamų elektorinių arealų įtakų zonoms. 1997 m. išskirtini ir trys aiškūs elektoriniai arealai, pasižymintys tradicinio elektorato dominavimu prieš protesto elektoratą ir iš to sekančiu aiškesnės politinės įtampos nebuvimu. V. Adamkaus persvara prieš A. Paulauską 1997 m. Prezidento rinkimų antrojo turo metu labai aiški buvo Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos elektoriniuose regionuose bei smulkesniame atskirame Šiaulių branduolyje.

Pietvakarių Lietuvos elektorinis regionas 1997 m. apėmė Vakarų Žemaitiją (Skuodo, Kretingos, Plungės, Telšių ir kt. apylinkės) ir tolimesnę teritoriją palei Nemuną Jurbarko-Kauno-Birštono-Alytaus ašimi. Pietvakarių Lietuvos regionui buvo būdingas aiškus V. Adamkaus palaikymo prieš A. Paulauską pranašumas. Labiausiai tradiciniu elektoratu pasižymėjo (virš 60% balsų skiriant už V. Adamkų) ir vidinius regiono elektorinius branduolius formavo: 1) pajūris (Klaipėdos rajono ir dalis kaimyninių Šilutės ir Šilalės rajonų seniūnijų) bei 2) Kauno ruožas (Kauno miestas su aplinkinėmis Kauno rajono seniūnijomis).

10 pav. Įtampa valdžios palaikymo - priešiškuo valdžiai ašyje pagal A. Paulausko palaikymą 1997 m. Prezidento rinkimuose (2 t.)(%)

11 pav. V. Adamkaus palaikymas per 1997 m. Prezidento rinkimus (2 t.)(%)

Antras aiškus elektorinis regionas, 1997 m. pasižymintis tradicinio elektorato persvara prieš protesto elektoratą, vadintinas Aukštaitijos regionu. Gana vientisa teritorija su nedidele V. Adamkaus persvara prieš A. Paulauską apėmė kaimynines Aukštaitijos seniūnijas. Tarp šių seniūnijų išskirtini stambiausi Panevėžio, Ramygalos, Kupiškio, Anykščių, Utenos, Molėtų, Ukmergės ir Širvintų miestai. Aukštaitijos rinkiminiame regione per 1997 m. Prezidento rinkimus neišryškėjo aiškesni itin tradicinio elektorato gausa pasižymintys branduoliai. Veikiau regiono centrinei daliai priklausančių Anykščių ir Ukmergės rajonų sankirtoje išsiskyrė kelių seniūnijų plotas, kuriame tradicinis elektoratas buvo kiek mažesnis už protesto elektoratą. Aukštaitijos rinkiminis regionas iš vakarų ribojosi su protestiniu Šiaurės Lietuvos regionu ir jo įtakos zona, iš rytų ir pietryčių – su Pietryčių Lietuvos regionu ir jo veikiamomis kai kuriomis kaimyninėmis seniūnijomis. Pietuose Aukštaitijos elektorinis regionas priartėjo prie Pietvakarių Lietuvos regiono, nuo kurio skyrė pavienės Jonavos ir Kaišiadorių rajonų seniūnijos.

Tradicinio elektorato persvara prieš protesto elektoratą ir, atitinkamai – santykinu politiniu neutralumu (įtampos nebuvimu), 1997 m. pasižymėjo atskiras Šiaulių branduolys. Tarp aplinkinių aiškiai protestinių Šiaurės Lietuvos regiono ir jo įtakos zonos seniūnijų Šiaulių miestas su 56,86% balsų dalimi už V. Adamkų labai ryškiai išsiskyrė savo elektorato tradiciškumu. Aplink Šiaulius esančios kaimyninės 3 seniūnijos taip pat 1997 pasižymėjo didesniu tradiciniu negu protesto elektoratu. Šiek tiek Šiaulių situaciją 1997 m. priminė ir Vilniaus miestas. Aplinkinių Pietryčių Lietuvos regiono protestinių seniūnijų fone Vilnius išsiskyrė santykinai dideliu tradiciniu elektoratu, kuris vis dėlto nesiekė 50% rinkėjų dalies. Dėl to Vilnius 1997 m. neišskirtinas kaip tradicinio elektorato dominavimu pasižymintis atskiras elektorinis branduolys.

1997 m. Prezidento rinkimų antrojo turo metu pasireiškę gana aiškūs keli rinkiminiai regionai ir branduoliai tęsė 1993 m. išryšėjusią elektorinę teritorinę struktūrą. Savivaldybių lygmeniu atliktame 1993 m. Prezidento rinkimų rezultatų vertinime (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 1993) aiškiai matoma, kad ir 1993 m. santykinai didžiausia politinė įtampa pasižymėjo Pietryčių

Lietuvos ir Šiaurės Lietuvos regionai bei tuometinis Marijampolės rajonas (A. Brazauskas labai stipriai lenkė S. Lozoraitį), o santykinai mažiausia įtampa išsiskyrė Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos regionai bei Vilniaus miestas (S. Lozoraitis nedaug atsiliko nuo A. Brazausko). Be abejo, bendras politinės įtampos lygis 1993 m. buvo aukštesnis, tačiau elektorinių regionų ir branduolių ribos bei tarpusavio skirtumai buvo itin panašūs kaip ir 1997 m. Atitinkamai 1993 m. ir 1997 m. Prezidento rinkimų metu išryškėjusią teritorinę struktūrą valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje galima laikyti stabilia.

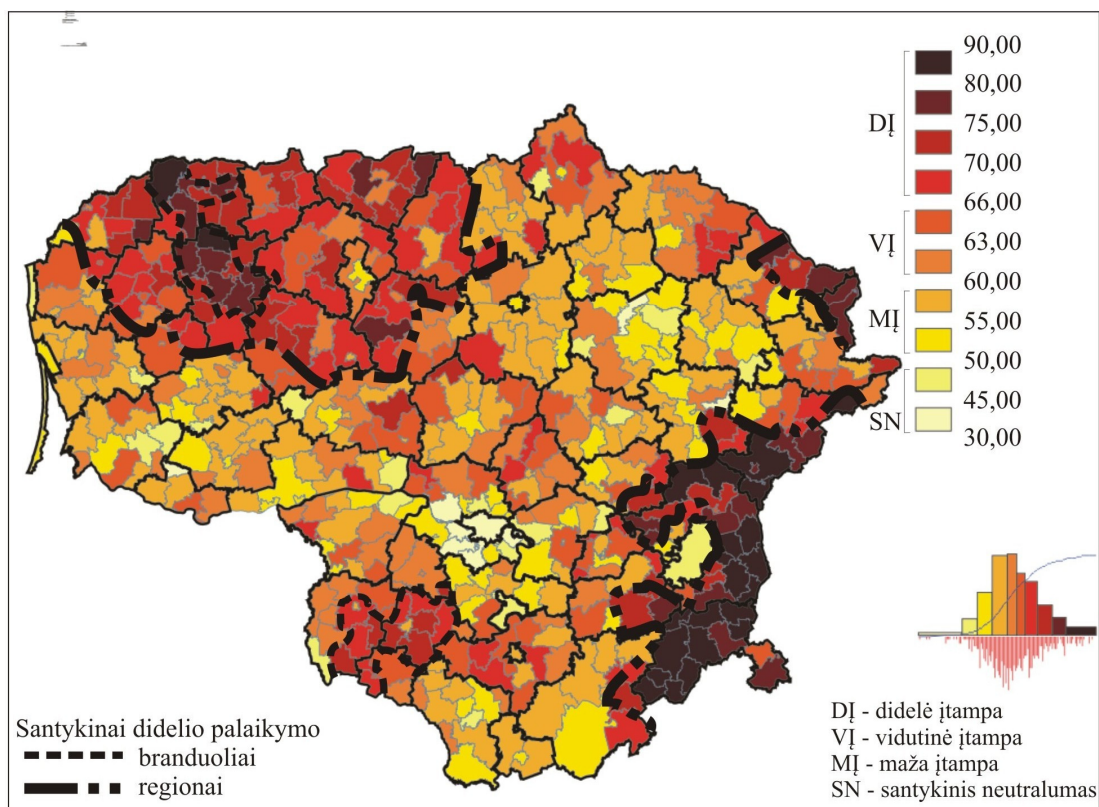
Elektorato teritorinė struktūra po 2000 m. Per 2002 m. Prezidento rinkimų antrąjį turą kovojo labai aiškiai savo priešišumą valdančiajam isteblišmentui pabrėžęs R. Paksas ir sociopolitinės krypties tęstinumą akcentavęs V. Adamkus. Bendras politinės įtampos fonas po 1999-2000 m. ekonominės krizės laikotarpio vėl išaugo, todėl Lietuvoje protesto elektoratas gana aiškiai persvėrė tradicinį elektoratą. 2002 m. Prezidento rinkimų antrojo turo metu išryškėjo ir 1993-1997 m. pasireiškę, ir naujai susiklostę elektoriniai teritoriniai dariniai.

2002 m. išliko anksčiau susiklostę du santykinai stipriai protestiniai arealai – Pietryčių Lietuvos regionas ir Suvalkijos branduolys. Didele įtampa pasižyminčio Pietryčių Lietuvos elektorinio regiono ribos aiškiau nepakito, o labiausiai protestinėmis išliko Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose esančios pasienio ruožo seniūnijos. Nežymiai pakito ir atskiro, didele politine įtampa išsiskiriančio, Suvalkijos branduolio ribos, kurios kiek prasiplėtė į Vilkaviškio rajoną. Suvalkijos elektorinio branduolio įtakos zonoje esančios aplinkinės seniūnijos daugmaž išliko tos pačios – šįkart joms buvo būdinga vidutinė įtampa.

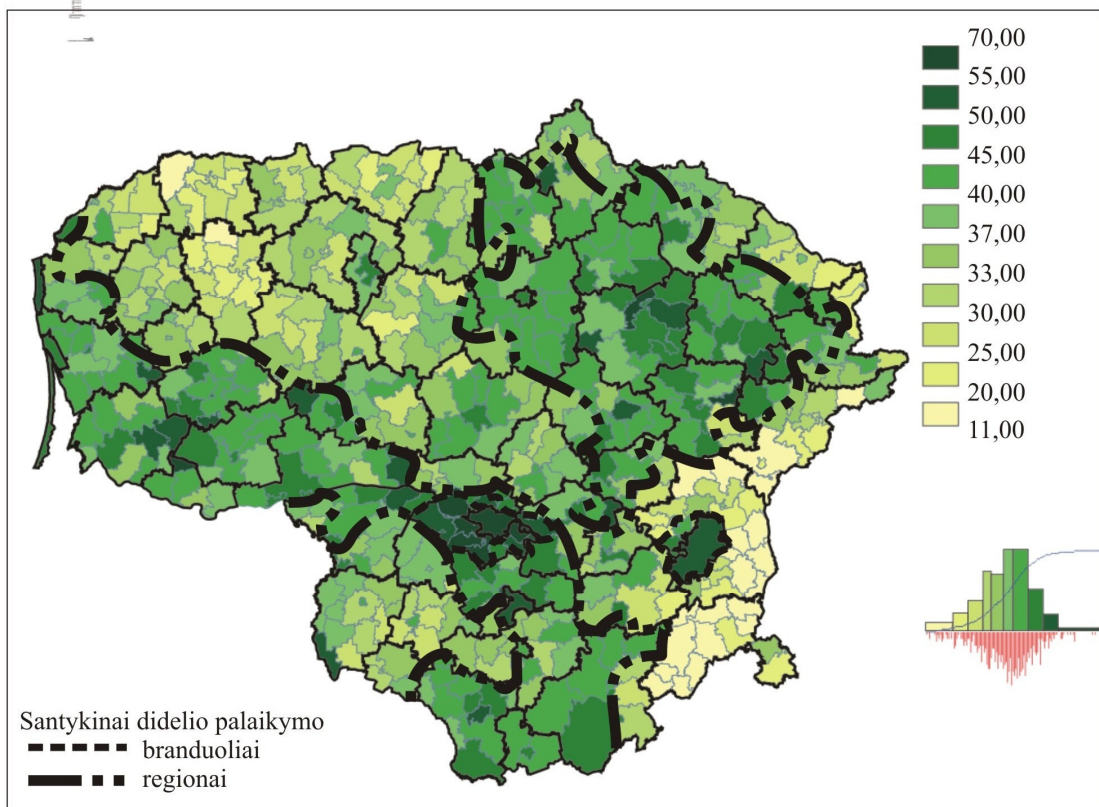
Nuo 1993 m. ir 1997 m. išliko ir Aukštaitijos elektorinis regionas, pasižymintis santykinai dideliu tradiciniu elektoratu. 2002 m. rinkimų metu Aukštaitijos regione tradicinis elektoratas nestipriai nusileido protesto elektoratui – kai kuriose pavienėse seniūnijose tradicinio-protesto elektorato santykis net buvo didesnis už 50:50, o kai kur santykis nusileisdavo iki 40:60 (mažos įtampos) ribos. Aukštesniu V. Adamkaus negu R. Pakso palaikymu

2002 m. labai aiškiai išsiskyrė atskiras Vilniaus miesto elektorinis branduolys. Prie Vilniaus jau pastebimai nedideliu protesto elektoratu (aplinkinio Pietryčių Lietuvos regiono fone) prisijungė ir kaimyninės Vilniaus rajone esančios Zujūnų ir Avižienių seniūnijos.

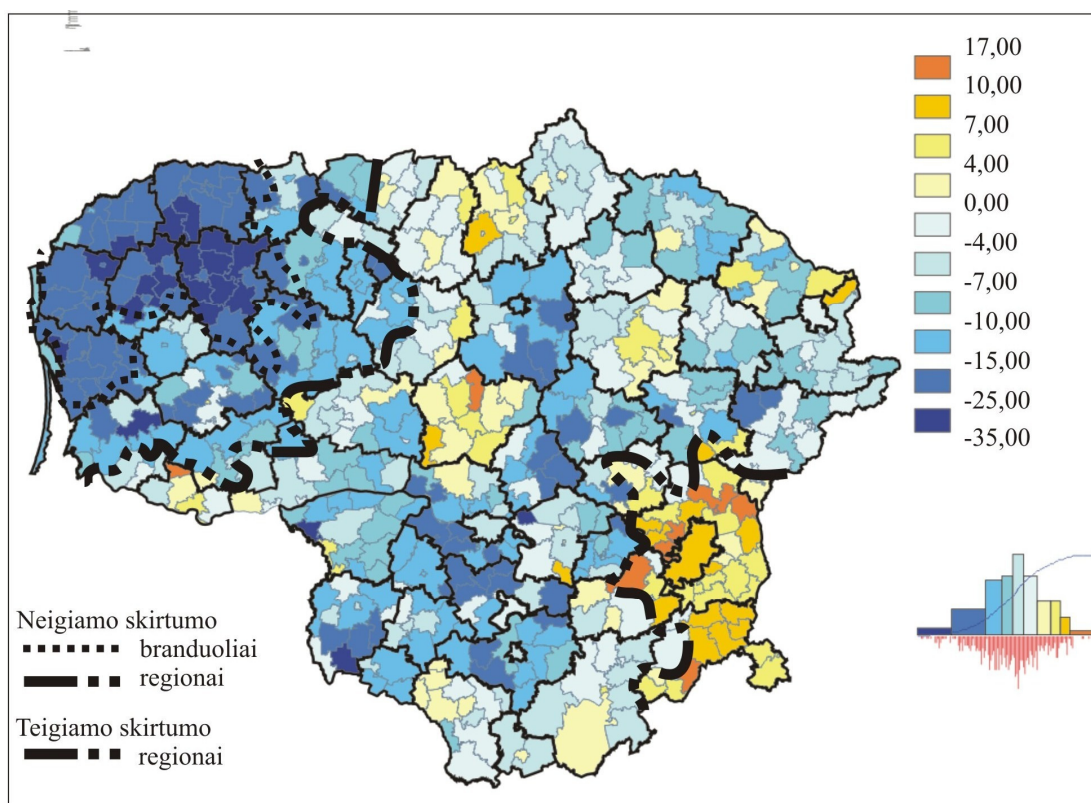
Didžiausias elektorinės teritorinės struktūros pokytis tarp 1997 m. ir 2002 m. įvyko buvusių Pietvakarių Lietuvos ir Šiaurės Lietuvos elektorinių regionų sankirtoje. Pietvakarių Lietuva išliko santykinai tradicisku regionu, kuriame 2002 m. tradicinio ir protesto elektorato tarpusavio santykis buvo apylygis (su bendra nežymia protesto elektorato persvara). Vis dėlto Pietvakarių Lietuvos elektorinis regionas nuo 1997 m. iki 2002 m. prarado Vakarų Žemaitiją (Skuodą, Plungę, Telšius), kuri iš santykinai tradicinės tapo stipriai protestine teritorija. Būtent Vakarų Žemaitijos (dar 1997 m. priklausiusios Pietvakarių Lietuvos elektoriniam regionui) ir buvusio Šiaurės Lietuvos regiono su įtakos zona sankirtoje 2002 m. susiformavo naujas – Žemaitijos – rinkiminis regionas. Įdomiausia, kad šio naujo elektorinio regiono branduolys, pasižymintis didžiausia politine įtampa, apėmė Telšių ir Mažeikių rajonų seniūnijas. Dar 1997 m. Telšių rajonas priklausė Pietvakarių Lietuvos regionui, o Mažeikių rajonas buvo Šiaurės Lietuvos įtakos zonoje. Matyt, dėl tokio naujo protestinio elektorinio branduolio susiformavimo atsirado sąlygos ir naujo plataus rinkiminio regiono raiškai. Žemaitijos rinkiminis regionas neapima Kėdainių rajono, kuris ankstesnių Prezidento rinkimų metu buvo susijungęs su dabartiniam Žemaitijos rinkiminiam regionui priklausančiais Joniškio, Pakruojo ir Radviliškio rajonais. Žemaitijos regiono fone santykinai nedideliu protesto elektoratu išsiskiria Šiaulių miestas. Dėl Žemaitijos rinkiminio regiono susiformavimo kiek pasikeitė ir Pietvakarių Lietuvos elektorinio regiono vidinė struktūra. Dar 1997 m. Pietvakarių Lietuvoje itin gausiu tradiciniu elektoratu aiškiai išsiskyrė du branduoliai – pajūrio ir Kauno ruožai. Nuo 2002 m. aiškiai tradiciniu išliko tik Kauno branduolys, o kito branduolio pajūryje nebeliko. Tikėtina, kad Pietvakarių Lietuvos elektoriniame regione pajūrio branduolį sunaikino kaimynystė su nauju protestiniu Žemaitijos rinkiminiu regionu.

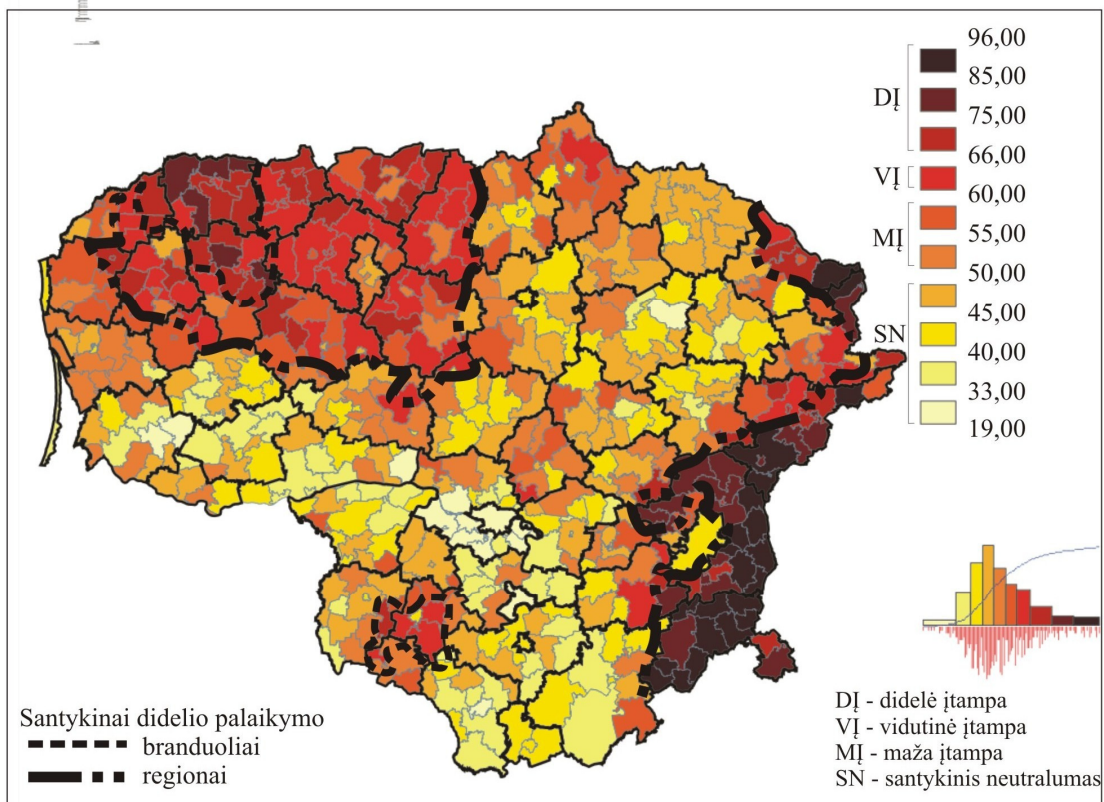
12 pav. Įtampa valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal R. Pakso palaikymą per 2002 m. Prezidento rinkimus (2 t.)(%)

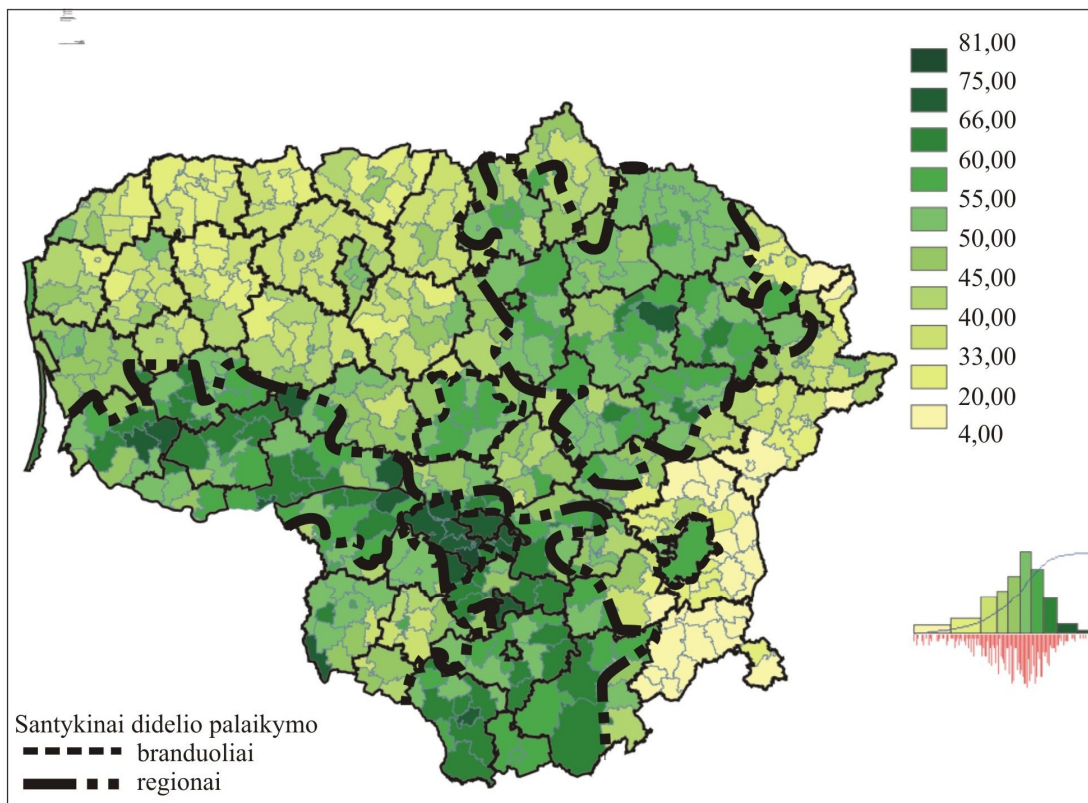
13 pav. V. Adamkaus palaikymas per 2002 m. Prezidento rinkimus (2 t.)(%)

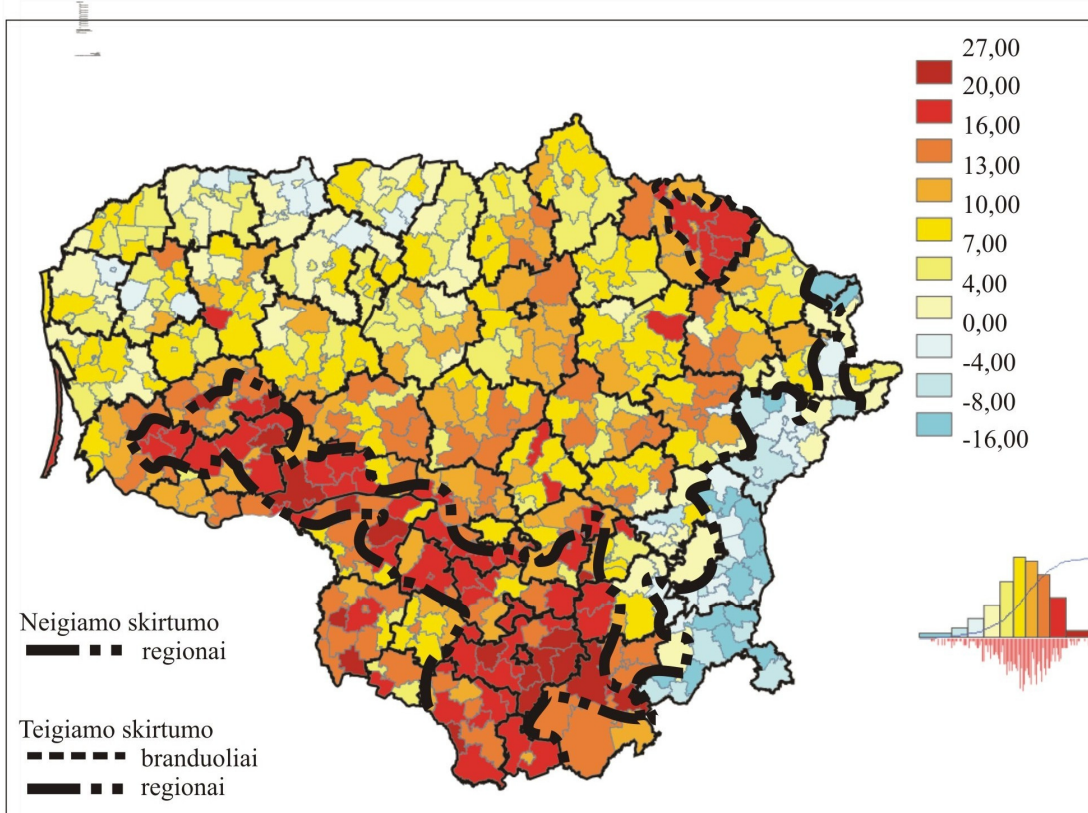
14 pav. Iškreipimo greitis valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal V. Adamkaus palaikymo skirtumą tarp 2002 m. ir 1997 m. Prezidento rinkimų (2 t.)(% punktais)

15 pav. Įtampa valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal K. Prunskienės palaikymą per 2004 m. Prezidento rinkimus (2 t.)(%)

16 pav. V. Adamkaus palaikymas per 2004 m. Prezidento rinkimus (2 t.)(%)

17 pav. Iškreipimo greitis valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal V. Adamkaus palaikymo skirtumą tarp 2004 m. ir 2002 m. Prezidento rinkimų (2 t.) (% punktais)

2004 m. priešlaikinių Prezidento rinkimų antrajame ture V. Adamkus kovojo su K. Prunskiene. Bendras politinės įtampos lygis valstybėje buvo šiek tiek mažesnis negu 2002 m., tačiau Lietuvos elektorinė teritorinė struktūra nuo 2002 m. išliko stabili. Aiškiu protesto elektorato dominavimu prieš tradicinį elektoratą pasižymėjo Pietryčių Lietuvos ir Žemaitijos regionai bei nedidelis Suvalkijos branduolys. Pietryčių Lietuvoje 2004 m. dominavo didelė politinė įtampa, Žemaitijoje – didelė (ypač – išlikusiame regiono branduolyje) ir vidutinė įtampa, Suvalkijos branduolyje irgi reikėsi didelė ir vidutinė politinė įtampa. 2004 m. politinės įtampos nebuvimu, t.y. tradicinio elektorato persvara prieš protesto elektoratą pasižymėjo Pietvakarių Lietuvos (su Kauno branduoliu) ir Aukštaitijos (be aiškesnio branduolio) elektoriniai regionai bei savarankiški Vilniaus miesto ir Kėdainių rajono branduoliai. (Lietuvoje išskiriami branduoliai yra dviejų tipų – savarankiški (plotu yra maži, todėl ir nevadinami regionais) bei vidiniai stambių regionų branduoliai). Pastarojo Kėdainių branduolio atsiradimas turbūt ir laikytinas ryškiausiu 2002-2004 m. įvykusi elektorinės teritorinės struktūros pokyčiu.

2004 m. vėl gana aiškiai išsiskyrė 2002 m. susiformavęs Žemaitijos rinkiminis regionas, kurio fone gana sudėtinga apibūdinti stambių Šiaulių ir Klaipėdos miestų vaidmenį. Apsupti aplinkinių Žemaitijos regiono protestinių seniūnijų Šiauliai 2004 m. pasižymėjo nežymia tradicinio elektorato persvara prieš protesto elektoratą. Dėl santykinai neryškaus išskirtinumo Žemaitijos elektoriniame regione Šiauliai nėra identifikuojamas kaip „tikras“ savarankiškas elektorinis branduolys. Šiaulius dėl gyventojų skaičiaus dydžio ir tradicinio-protesto elektorato santykio galima laikyti atskiro elektorinio branduolio bruožų turinčiu arealu. 2004 m. labai aiškiai pasimatė ir Klaipėdos miesto (su aplinkinėmis seniūnijomis) tarpinė būseną tarp protestinio Žemaitijos ir tradicinio Pietvakarių Lietuvos regionų. Su itin lygiu tradiciniu ir protesto elektoratų santykiu Klaipėdos miestas aiškiau nepriklauso jokiai iš dviejų didelių – Žemaitijos ar Pietvakarių Lietuvos – elektorinių regionų. Klaipėda savotiškai formuoja lyg ir atskiro elektorinio branduolio užuomazgas. Kiek labiau tradiciniai negu protestiniai Palangos, Kretingos ir Gargždų

miestai kartu su Klaipėda laikytini pereinamuoju arealu tarp stipriai protestinio Žemaitijos ir stipriai tradicinio Pietvakarių Lietuvos regionų.

Elektorinės teritorinės struktūros kitimo interpretacija. Lietuvos elektorinė teritorinė struktūra didžiausius pasikeitimus patyrė maždaug 2000-aisiais – tarp 1997 m. ir 2002 m. Prezidento rinkimų. Lyginant šiuos du laikotarpius – iki ir po 2000-ųjų – atkreiptinas dėmesys į ženklų Lietuvos elektorinių regionų (pagal valdžios palaikymą) sutapimą su geopolitinės orientacijos regionais iki 2000 m. ir šio sutapimo silpnėjimą nuo 2000 m. Jau savivaldybių lygmeniu pastebėtą ryškų geopolitinės orientacijos regionų sutapimą su 1997 m. Prezidento rinkimų metu pasireiškusiais regionais (Petruelis, 2007) galima iliustruoti konkrečiais pavyzdžiais. 1997 m. labiausiai tradicinis Lietuvoje buvo Pietvakarių Lietuvos rinkiminis regionas su didžiausiais V. Adamkaus palaikymo branduoliais pajūrio ir Kauno ruožuose. Būtent tiksliai tas pats Pietvakarių Lietuvos regionas su analogiškais ribomis bei branduoliais pajūryje ir aplink Kauną išsiskiria labiausiai tradicine geopolitine orientacija. Per Prezidento rinkimus 1997 m. itin protestiniu elgesiu pasižymėję Pietryčių Lietuvos ir Šiaurės Lietuvos regionai su savo įtakos zonomis daugmaž atitinka netradicine geopolitine orientacija išsiskiriantį Šiaurės ir Rytų Lietuvos regioną. Po 2000-ųjų naujai susiformavęs Žemaitijos rinkiminis regionas jau suardė tikslų labiausiai tradicinės geopolitinės orientacijos regiono ribų ir struktūros atkartojimą Prezidento rinkimų metu.

Valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje iki 2000 m. besireiškusių rinkiminių regionų sutapimas su geopolitinės orientacijos regionais nėra vienareikšmiškai išaiškinamas. Remiantis politikos sociologų duomenimis (Degutis, 1997; 2000), galima pabrėžti, kad iki 2000-ųjų rinkėjai Vakarų – Rytų ir reformistų – „senosios nomenklatūros“ priešpriešoms teikė didžiausią dėmesį. Todėl gana dėsningai labiausiai tradicinis ir mažiausiai tradicinis geopolitinės orientacijos regionai sutapo su labiausiai tradiciniu ir labiausiai protestiniu rinkiminiais regionais. Laikantis interpretacijos, kad Vakarų – Rytų ir reformistų – „senosios nomenklatūros“ priešpriešos iki 2000-

ujų yra pagrindinės elektorato skilime, galima išvelgti rinkėjų balsavimą geopolitiniu pagrindu per Prezidento rinkimus. Po 2000-ųjų tokio aiškaus geopolitinės orientacijos ir valdžios palaikymo regionų sutapimo jau nebėra, todėl galima nuspėti mažėjančią geopolitinės orientacijos reikšmę rinkėjų apsisprendimui per Prezidento rinkimus. Tikėtina, kad tradicinio-protesto elektorato santykį formuojančių veiksnių tarpe nuo 2000 m. geopolitinę orientaciją ima užgožti socioekonominiai ir kiti sociokultūriniai klausimai. Ši iškelta hipotezė dėl per Prezidento rinkimus iki 2000 m. vyravusio geopolitinio balsavimo remiasi ir teritorine elektorato struktūra, ir sociologinių apklausų duomenimis. Dabartiniame ištirtumo lygyje negalima griežtai teigti, kokia rinkėjų dalis iki 2000 m. per Prezidento rinkimus balsavo geopolitiniu pagrindu. Veikiau pagal tuometinių apklausų duomenis ir elektorinių arealų raišką galima išvelgti vyraujančios rinkėjų dalies geopolitinį balsavimą Prezidento rinkimų metu. Tikslesnis hipotezės formulavimas ir argumentavimas reikalautų detalių papildomų tyrimų (apskaičiuojant netradicinės geopolitinės orientacijos rinkėjų poveikį Prezidento rinkimų metu neapsisprendusiems rinkėjams ir pan.).

Pagrindinių tradicinių-protestinių elektorinių arealų susiklostymui įtakos gali turėti ne tik geopolitinės orientacijos, bet ir socialiniai-ekonominiai teritoriniai skirtumai (ypač – po 2000 m.). Pagal Statistikos departamento suteiktus 2001 m. Surašymo duomenis seniūnijų tinklu atskirais atvejais galima išvelgti elektorinių arealų sutapimą su socioekonominiais arealais. Pavyzdžiui, 2001 m. santykinai didžiausia bedarbių dalimi tarp darbingo amžiaus gyventojų pasižymėjo Pietryčių Lietuvos regiono seniūnijos bei Akmenės ir Šiaulių rajonų seniūnijos (iki 2000 m. priklausiusios protestiniam Šiaurės Lietuvos regionui, po 2000 m. – protestiniam Žemaitijos regionui). Santykinai didele užimtų gyventojų dalimi tarp darbingo amžiaus gyventojų 2001 m. pasižymėjo Vilniaus miesto, Aukštaitijos ir Pietvakarių Lietuvos regionų seniūnijos (tik šie trys elektoriniai arealai 2004 m. pasižymėjo tradicinio elektorato persvara prieš protesto elektoratą). Protestiško Žemaitijos elektorinio regiono seniūnijos 2001 m. labai ryškiai išsiskyrė didžiausia šalyje

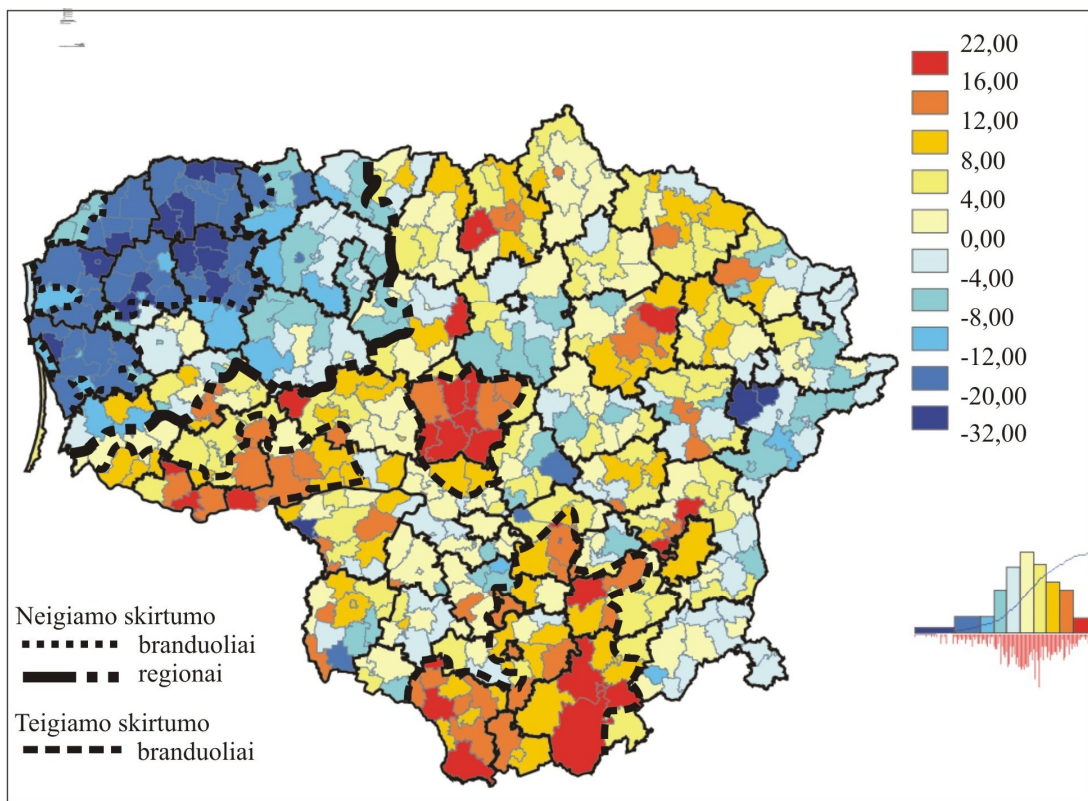
gyventojų dalimi, kurios pagrindinis pragyvenimo šaltinis yra pašalpos. 2001 m. didžiausia gyventojų dalis su aukštesniu išsilavinimu buvo kaip tik tradicinių Aukštaitijos ir Pietvakarių Lietuvos regionų bei Vilniaus miesto seniūnijose, o didžiausia gyventojų dalis su viduriniu ir pagrindiniu išsilavinimu (bendrai) – protestinio Pietryčių Lietuvos regiono seniūnijose. Toks Surašymo metu ir per Prezidento rinkimus išryškėjančių arealų ir jų teigiamo-neigiamo vertinimo sutapimas leidžia teigti, kad elektorato struktūros pagrindinės savybės gali būti veikiamos socialinių-ekonominių veiksnių (užimtumo, išsilavinimo, pragyvenimo šaltinio ir pan.). Vis dėlto tikslesnis hipotezės formulavimas dėl socialinių-ekonominių ir elektorinių reikšmių pasiskirstymo ryšio reikalauja ženkliai detalesnių tyrimų. Gali būti, kad socialiniai-ekonominiai, geopolitinės orientacijos ir elektoriniai parametrai tarpusavyje gali būti susiję įvairiais hierarchiniais ryšiais bei nevienodai vienas nuo kito priklausomi atskirais laikotarpiais.

Iškreipimo greičio teritorinė struktūra. Politinės įtampos pokytis tarp atskirų Prezidento rinkimų turėjo labai stiprią teritorinę diferenciaciją. 1997-2004 m. tradicinio ir protesto elektoratų dinamikos reikšmės didžiausia diferenciacija pasižymi: 1) elektorinių regionų ir 2) etnokultūrinių regionų mastu. Be abejo, tam tikrais atvejais patys elektoriniai regionai daugmaž sutampa su etnokultūriniais regionais (pavyzdžiui, Pietryčių Lietuvos, Aukštaitijos ar Žemaitijos atveju). Dažnas elektorinės dinamikos (iškreipimo greičio) regionų sutapimas su nuolatiniais santykinai tradiciniais ir protestiniais elektoriniais regionais rodo gilius Lietuvos elektorinius teritorinius skirtumus. Atskirų Lietuvos rinkiminių regionų elektorato struktūra ir jos dinamika stipriai skiriasi nuo kaimyniniuose elektoriniuose regionuose vykstančių elektorinių procesų.

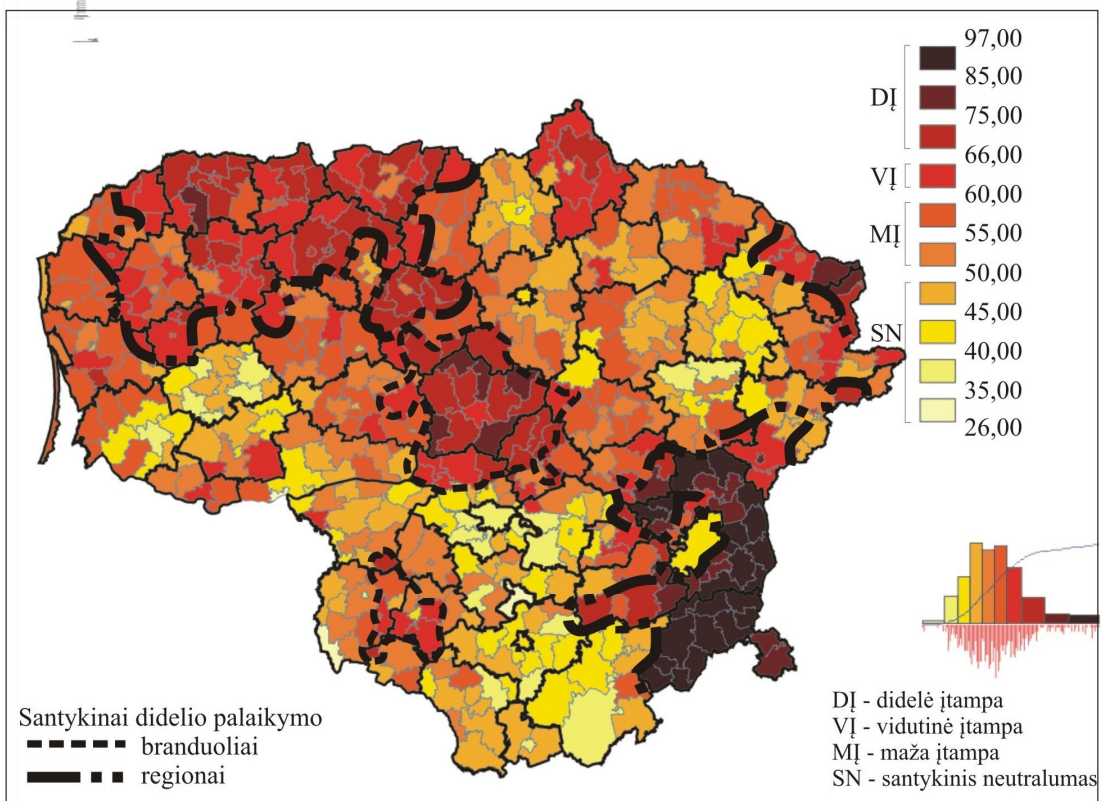
1997-2004 m. bendru laikotarpiu politinės įtampos neigiamu iškreipimo greičiu (t.y. įtampos didėjimu) pasižymėjo du elektoriniai-etniniai Pietryčių Lietuvos ir Žemaitijos regionai. Nors jau 1997 m. slaviškos Pietryčių Lietuvos regionas pasižymėjo didele politine įtampa ir gausiausiu Lietuvoje protesto elektoratu, vis dėlto 2004 m. protesto elektorato santykinė dalis tapo dar

didesnė. 1997-2002 m. laikotarpiu Pietryčių Lietuvos regione ir Vilniaus branduolyje (priešingai negu kituose Lietuvos elektoriniuose regionuose) politinė įtampa buvo sumažėjusi, tačiau 2002-2004 m. vėlgi tik vieninteliame šalyje Pietryčių Lietuvos regione protesto elektorato dalis stipriai išaugo. Toks Pietryčių Lietuvos elektorinio regiono išskirtinumas 1997-2002 m. ir 2002-2004 m. pasireiškusiu elektorato struktūros pokyčiu parodo ir turbūt labiausiai išskirtinę šio rinkiminio regiono padėtį bendroje Lietuvos elektorinėje teritorinėje struktūroje.

Žemaitijos rinkiminis regionas tarp 1997 m. ir 2002 m. Prezidento rinkimų susiklostė dėl aiškiai etnokultūrinės Žemaitijos ribas atitinkančios elektorinės dinamikos. 1997-2002 m. laikotarpiu labiausiai politinė įtampa išaugo rinkiminiame Vakarų Žemaitijos areale (su Plunge, Skuodu, Telšiais, Kretinga). Pagal Žemaitijos etninės savimonės regiono teritorinę struktūrą (Petruelis, 2005) būtent šis rinkiminis arealas beveik idealiai atitinka žemaitiškos etninės savimonės regiono branduolį. Periferinėse Žemaitijos etninės savimonės regiono dalyse (šiauriniame Klaipėdos krašto kampe, areale aplink Šiaulius) protesto elektorato dalis taip pat stipriai išaugo, tačiau silpniau negu etninės savimonės regiono branduolyje. Dėl tokios etnokultūrinės Žemaitijos ribas atkartojančios elektorinės dinamikos po 2000-ųjų ir susiformavo savarankiškas Žemaitijos elektorinis regionas. Iš rinkiminių pozicijų žemaitiškos etninės savimonės regiono branduolį tikslingiau yra vadinti Vakarų Žemaitija, nes taip pagal savo dislokaciją arealas išsidėsto bendrame Žemaitijos rinkiminiame regione. 2002-2004 m. visas Žemaitijos elektorinis regionas Lietuvos kontekste pasižymėjo nedidele politinės įtampos dinamika. Taip savotiškai 2004 m. ne tik skirtingu balsavimu, bet ir skirtingu rinkiminiu dinaminiu elgesiu (nuo 2002 m.) Žemaitija įsitvirtino kaip gana vientisas elektorinis regionas. Ieškant Žemaitijos regiono protestinio vientisumo paaiškinimo tenka akcentuoti ir 2002 m. prieš tradicinį kandidatą kovojusio R. Pakso pabrėžiamą žemaitišką savimonę ir jo gimtąją vietą – Telšius (gal dėl to Telšiai atsidūrė elektorinio regiono itin protestiniame

18 pav. Iškreipimo greitis valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal V. Adamkaus palaikymo skirtumą tarp 2004 m. ir 1997 m. Prezidento rinkimų (2 t.) (% punktais)

19 pav. Įtampa valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal anti-istebliškumo partijų (LLRA, DP, R. Pakso k-jos ir VNDS) palaikymą per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

branduolyje kartu su Mažeikiais, kuriems buvo labai aktualus R. Pakso keltas „Mažeikių naftos“ pardavimo naudos klausimas).

Nagrinėjama 1997-2004 m. laikotarpiu politinės įtampos teigiamu iškreipimo greičiu (t.y. įtampos mažėjimu) labiausiai išsiskyrė atskiros Pietvakarių Lietuvos rinkiminio regiono dalys bei atskiras Kėdainių elektorinis branduolys. Nuo 1997 m. iki 2004 m. Pietvakarių Lietuvoje susiklostė du vidiniai didžiausio tradicinio elektorato augimo branduoliai. Vienas branduolys apėmė etnokultūrinės Dzūkijos branduolį (su Lazdijais, Druskininkais, Varėna, Alytumi, Birštonu), kitas – dalį panemunės (su Pagėgiais, Jurbarku ir aplinkinėmis seniūnijomis). 2002-2004 m. visas vientisas Pietvakarių Lietuvos rinkiminis regionas pasižymėjo Lietuvoje didžiausiu tradicinio elektorato augimu. Toks Pietvakarių Lietuvos elektorato struktūros pokytis 2002-2004 m. buvo neatsitiktinis, nes tuo metu visi elektoriniai regionai pasižymėjo išaugusiu tarpusavio kontrastingumu – protestiški regionai tapo dar labiau protestiniais (Pietryčių Lietuva), o tradiciniai – dar labiau tradiciniais (pati Pietvakarių Lietuva, ne taip ryškiai – Aukštaitija). Kėdainių elektorinio branduolio išryškėjimas 1997-2004 m. pagal žymų tradicinio elektorato dalies augimą reikalauja detalesnio, partinio, elektorato struktūros „patikrinimo“.

3.2.2. Tradicinio ir protesto elektoratų vidinė teritorinė struktūra

Valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje esantys Lietuvos teritoriniai skirtumai gali būti ir struktūriškai detalizuoti. Iki 2000-ųjų metų buvusi partinė sistema nelabai atspindėjo tradicinio ir protesto elektoratų pasidalinimo. 2000 m. itin populiarį kūrė tik susiformavusi Naujoji Sąjunga (socialliberalai) jau pradėjo žymėti ir aiškesnę partijų takoskyrą pagal atstovavimą tradiciniam ir protesto elektoratams. Nusivylę 1992-2000 m. valdžioje buvusiomis partijomis protesto rinkėjai pradėjo ieškoti sau priimtinių partijų. 2004 m. Seimo rinkimų metu bene ryškiausiai kelios partijos (ypač – naujos) atstovavo protesto elektoratui. Sociologinių apklausų rezultatai rodo (Ramonaitė, 2007: 74-101), kad nusivylusiems (skurdžiausiems ir mažiausiai

išsilavinusiems) rinkėjams 2004 m. priimtinausios buvo Darbo partija (DP), R. Pakso koalicija (arba Tvarka ir teisingumas (TT)) bei Valstiečių ir naujosios demokratijos partija (VNDS). 2006 m. šių partijų elektorato didesnė dalis pritarė teiginiui, jog sovietmečiu buvo gyventi geriau negu dabar – DP elektorato tarpe tokių buvo 72,5% rinkėjų, VNDS – 62,1% , TT – 56,6% rinkėjų. Prie politikos sociologų išskiriamų trijų protesto partijų reikėtų priskirti ir kiek kitokio – vidinio geopolitinio – protesto Lietuvos lenkų rinkimų akciją. Kaip rodo atskirų sociologinių apklausų rezultatai (Tik trečdalis..., 2006), itin didelė ir šios partijos rinkėjų dalis (87%) išskirtinai teigiamai vertina buvusią komunistinę sistemą.

2004 m. Seimo rinkimų metu tradiciniam elektoratui priskirtinos šios ryškiau pasirodžiusios partijos ir koalicijos – Tėvynės Sąjunga (TS), Lietuvos krikščionys demokratai (LKD), G. Vagnoriaus vadovaujama Krikščionių konservatorių socialinė sąjunga (KKSS), Liberalų ir centro sąjunga (LiCS) bei A. Brazausko ir A. Paulausko koalicija. Pastarąją politinę jėgą pagal deklaruojamą ideologiją galima laikyti tradicine kaire, o kitos partijos kartu (TS, LKD, KKSS ir LiCS) sudaro tradicinės dešinės bloką. Kaip rodo apklausų duomenys (Ramonaitė, 2007: 74-101), didžiausias pajamas turintys gyventojai yra palankiausi būtent tradicinėms LiCS ir TS partijoms, o teiginiui, kad sovietmečiu buvo gyventi geriau negu dabar, 2006 m. pritarė tik mažuma partijų rinkėjų (12,2% TS elektorato, 18,8% LiCS ir 46,5% kairiųjų (LSDP) elektorato). Atitinkamai tradicinio elektorato vidinę struktūrą tikslinga atskleisti per pagrindines politinės dešinės ir kairės grupes.

Per 2004 m. Seimo rinkimus išryškėjusi tradicinio ir protesto elektoratų bendra ir vidinė teritorinė struktūra (19-27 pav.) leidžia patikslinti per Prezidento rinkimus pasimačiusių elektorinių arealų savybes.

Tradicinių ir protestinių arealų vertinimas. 2004 m. paeiliui vykusių Prezidento ir Seimo rinkimų metu išryškėjo iš esmės ta pati tradicinio-protestinio elektorato struktūros teritorinė sistema. Per abejus rinkimus protesto elektoratas dominavo Pietryčių Lietuvos ir Žemaitijos elektoriniuose regionuose bei atskirame Suvalkijos elektoriniame branduolyje. 2004 m.

Prezidento ir Seimo rinkimų metu tradicinis elektoratas persvėrė protesto elektoratą Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos rinkiminiuose regionuose bei stipriai supančios aplinkos fone išsiskiriančiame Vilniaus branduolyje. Kaip ir per 2004 m. Prezidento rinkimus, tų pačių metu Seimo rinkimų metu Klaipėdos miestas su aplinkinėmis seniūnijomis pasižymi tradicinio ir protesto elektorato pusiausvyra bei aiškiau nepriklauso jokiam iš kaimyninių elektorinių regionų. Aiškus tradicinių ir protestinių elektorinių arealų pasikartojimas Seimo rinkimų metu parodo Lietuvos partinės sistemos susiklostymą pagal palankumą arba priešišumą įsitvirtinusiame politiniame isteblišmentui. Antra vertus, 2004 m. tiek per Prezidento, tiek per Seimo rinkimus pasireiškianti beveik identiška elektorinė teritorinė struktūra atskleidžia tradicinio-protesto elektorato priešpriešos fundamentalumą.

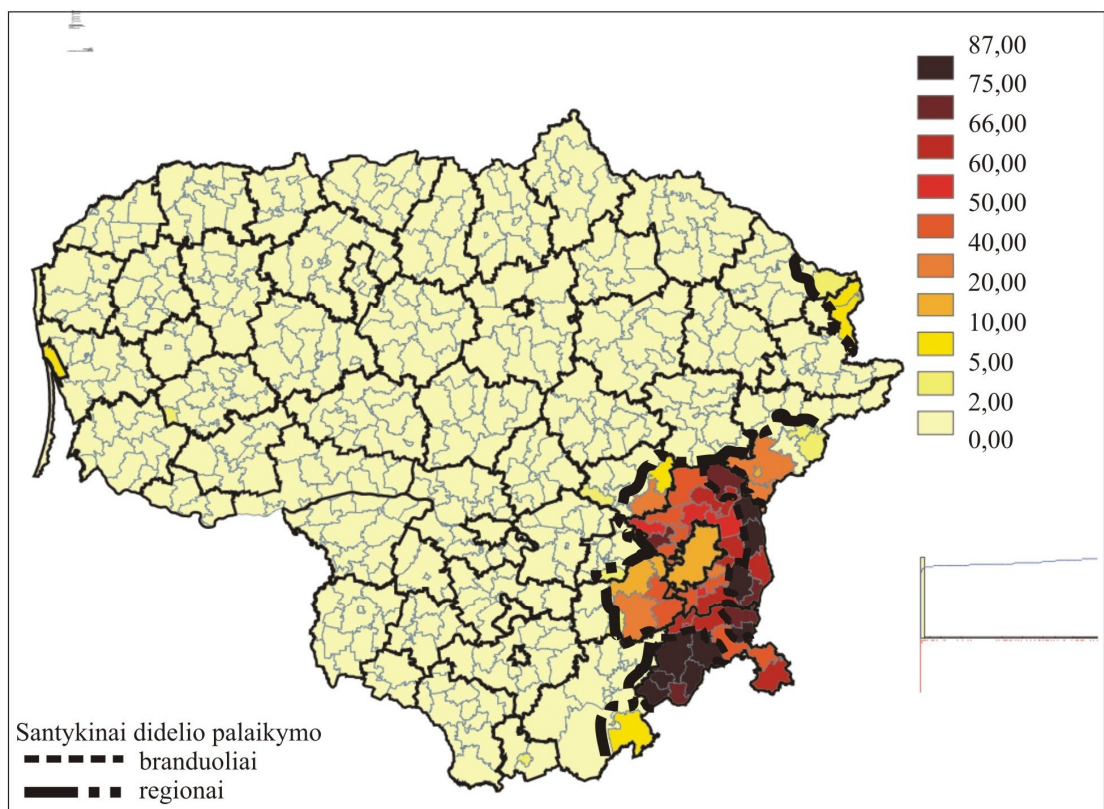
2004 m. Prezidento ir Seimo rinkimų metu 6 iš 7 Lietuvos elektorinių arealų (2 tradiciniai regionai ir vienas tradicinis branduolys bei 2 protestiniai regionai ir vienas protestinis branduolys) buvo stabilūs. Galbūt kai kurių elektorinių regionų konfigūracija lyginamų rinkimų metu kiek skyrėsi, tačiau ryškių teritorinių skirtumų nebuvo. Nuo 2004 m. Prezidento iki 2004 m. Seimo rinkimų vienintelis Kėdainių elektorinis branduolys ryškiai skyrėsi savo tradicinio-protesto elektoratų santykiu. Prezidento rinkimų metu Kėdainių elektorinis branduolys pasižymėjo ryškia tradicinio elektorato persvara prieš protesto elektoratą. Seimo rinkimų metu Kėdainių arealas jau pasižymėjo visiškai atvirkščia savybe – protesto elektoratas itin stipriai lenkė tradicinį elektoratą (fiksiuota didelė politinė įtampa).

Kėdainių elektorinio branduolio tradicinio-protesto elektoratų santykio ryškus nestabilumas aiškintinas ženkliu šio arealo *valdomo elektorato* dalimi. Kėdainių branduolyje tarp protestinių partijų labai ryškiai dominuoja Darbo partija su Kėdainiuose gyvenančiu jos lyderiu V. Uspaskich. Būtent Darbo partijos lyderis prieš 2004 m. Prezidento rinkimų 2-ąjį turą parėmė V. Adamkų – didelė elektorato dalis balsavo už paremtąjį, o jeigu V. Uspaskich būtų parėmęs K. Prunskienę – tikėtina, valdomo elektorato dalis būtų balsavusi už šią kandidatę. Verta priminti, kad kituose Lietuvos elektoriniuose arealuose

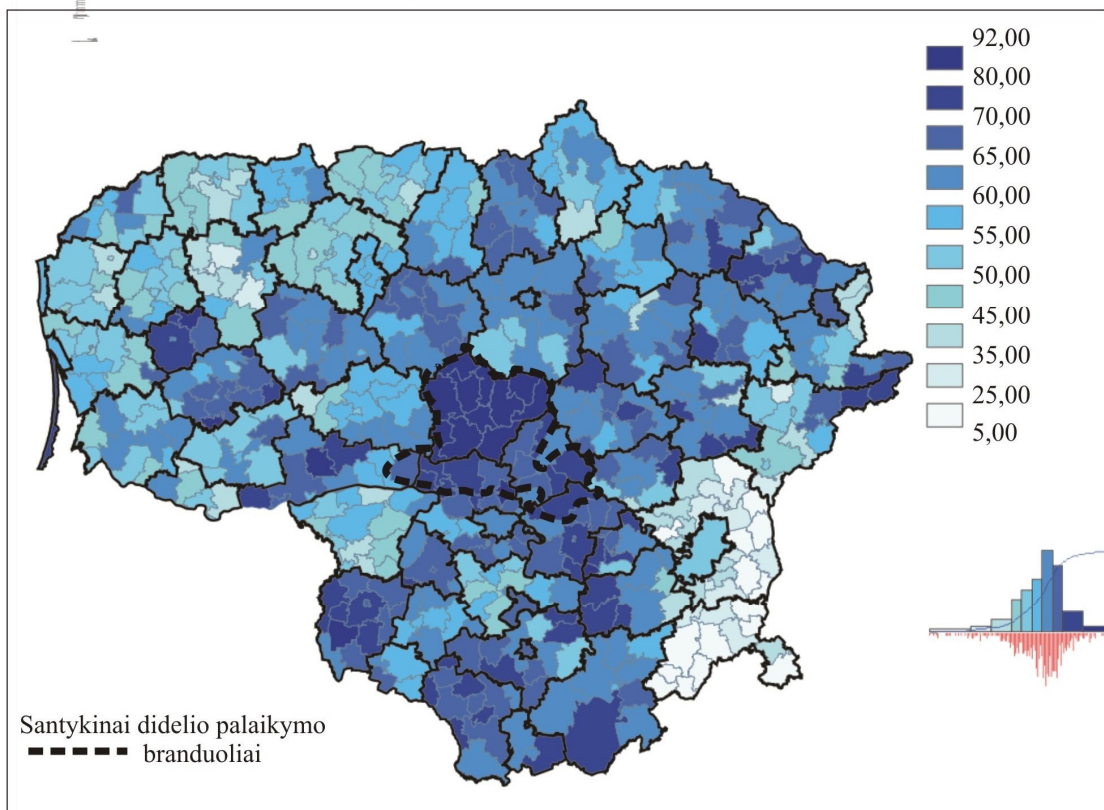
tokio šuolio nebuvo. Pavyzdžiui, 2004 m. Prezidento rinkimų metu K. Prunskienei R. Pakso parama Žemaitijoje ir kitur labai pravertė tik per pirmąjį turą (neleista susiskaidyti protesto balsams), o antrajame ture V. Adamkus nebūtų ten visvien gavęs ženkliai daug naujų balsų lyginant su 2002 m., nes vis dėlto Žemaitijoje pats elektoratas nėra valdomas bei protestiškai nusiteikę rinkėjai vien iš ištikimybės R. Paksui nebalsuotų už jį nepriimtą ir rekomenduotą kandidatą. Šis elektorato pavaldumas (didelės dalies rinkėjų balsavimas *vien* už tai, už ką agituoja vietos politinis lyderis) Lietuvoje ir būdingas tik Kėdainių arealui. Taip Kėdainiai primena netgi Rusijos elektorinės geografijos mastu ypatingus Šiaurės Kaukazo regionus (Petrov, Titkov, 2000; 2001) su valdomu elektoratu. Tokio tipo regionuose ypatingai didelė dalis elektorato nekritiškai balsuoja už tai, už ką agituoja vietos politiniai lyderiai. Taigi Kėdainių rinkiminis branduolys savo elektorato struktūros nepastovumu Lietuvoje išties yra išskirtinis sociopolitinis reiškinys.

Tradicinio ir protesto elektoratų vidiniai teritoriniai skirtumai.

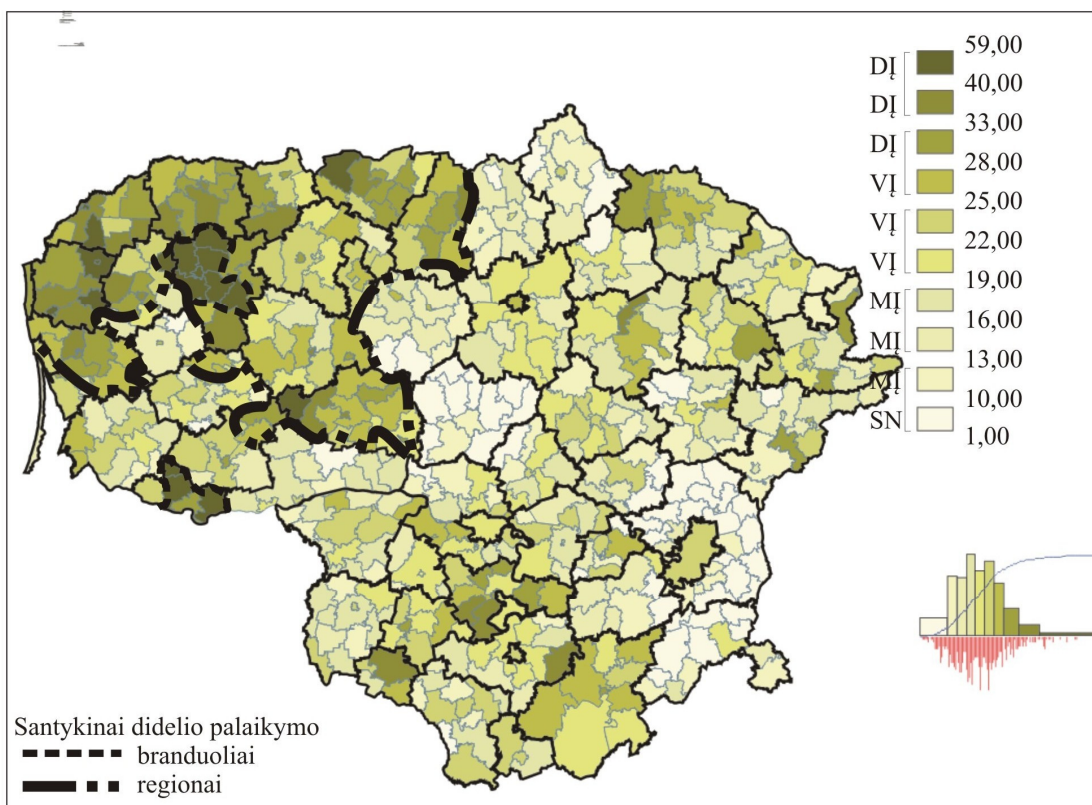
Dominuojančio protesto elektorato arealuose atskiros anti-isteblišmento partijos yra skirtingai pasidalijusios savo įtaką. Pietryčių Lietuvos regione labai aiškiai dominuoja vidinio geopolitinio protesto LLRA – daugelyje regiono seniūnijų ši tautinė partija surenka virš 50% protestinių balsų. Atitinkamai kitos protestinės partijos 2004 m. Pietryčių Lietuvoje buvo palaikomos santykinai silpnai. Žemaitijos elektoriniame regione tarp protesto partijų labai stiprias pozicijas turėjo R. Pakso koalicija (Tvarka ir teisingumas). Šiame vieninteliame regione Darbo partija ne itin stipriai lenkė R. Pakso koalicijos elektoratą – maksimalus DP pranašumas atskirose seniūnijose siekė iki 3 kartų. Kituose elektoriniuose regionuose ir branduoliuose Darbo partija lenkė R. Pakso koaliciją virš 3 kartų. Greta vidinio R. Pakso vardo koalicijos elektorinio branduolio Žemaitijos regione ties Telšiais 2004 m. išryškėjo ir atskiras elektorinis branduolys Pagėgių areale. Pagal partinį palaikymą protestiškame Kėdainių branduolyje labai aiškiai kitas protestines partijas užgožė DP elektoratas. VNDS santykinai stipresnių arealų išsidėstymas 2004 m. nesutapo su pagrindiniais Lietuvos elektoriniais regionais ir branduoliais. Valstiečių

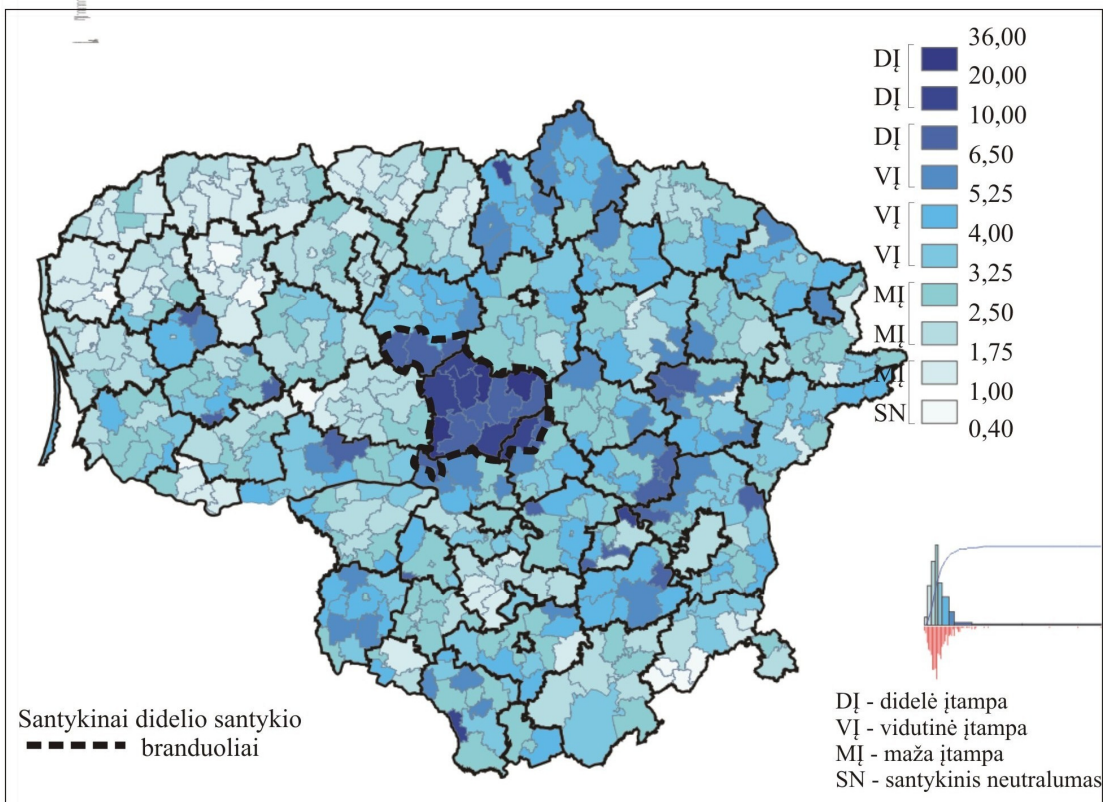
20 pav. LLRA balsų dalis tarp visoms anti-istebliškumo partijoms (LLRA, DP, R. Pakso koalicijai ir VNDS) skirtų balsų per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

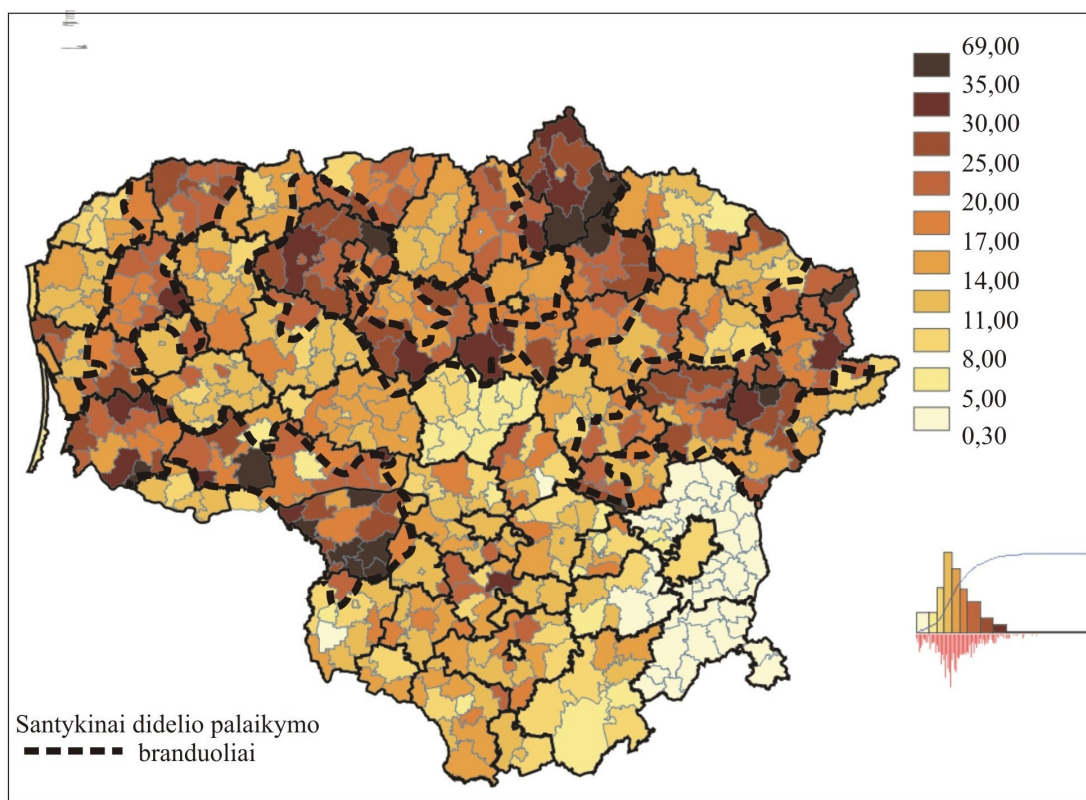
21 pav. DP balsų dalis tarp visoms anti-istebliškumo partijoms (LLRA, DP, R. Pakso koalicijai ir VNDS) skirtų balsų per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

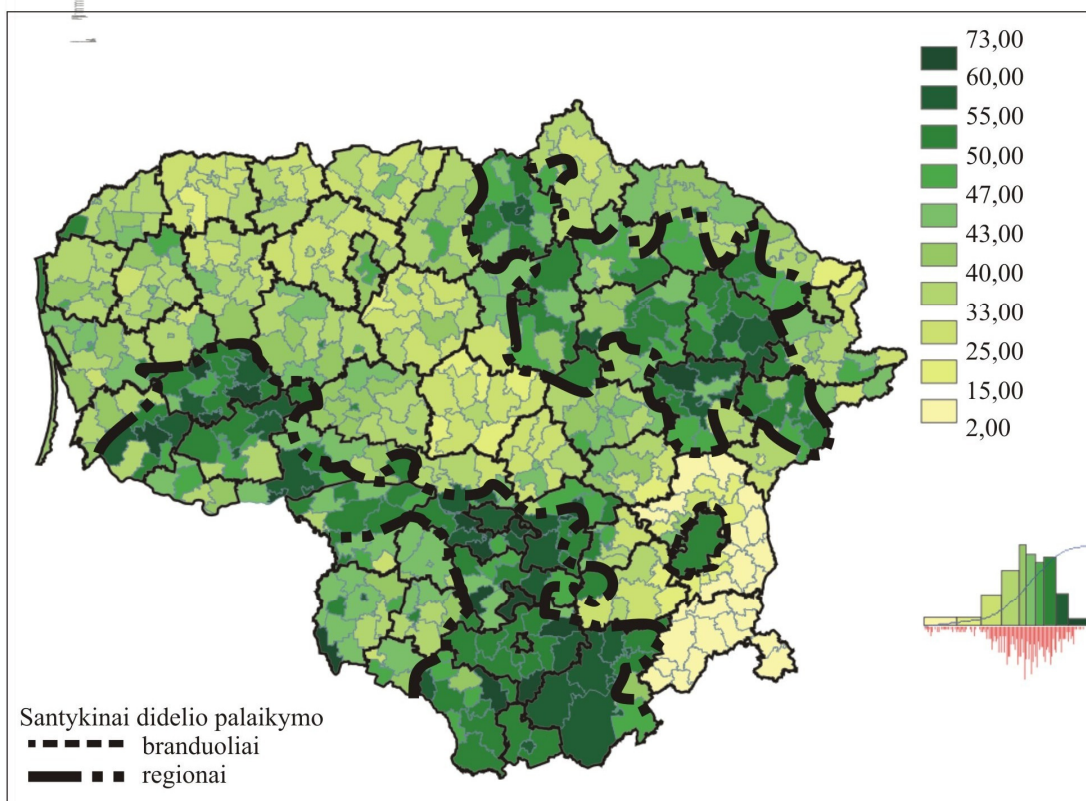
22 pav. R. Pakso koalicijos balsų dalis tarp visoms anti-istebliškumo partijoms (LLRA, DP, R. Pakso koalicijai ir VNDS) skirtų balsų per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

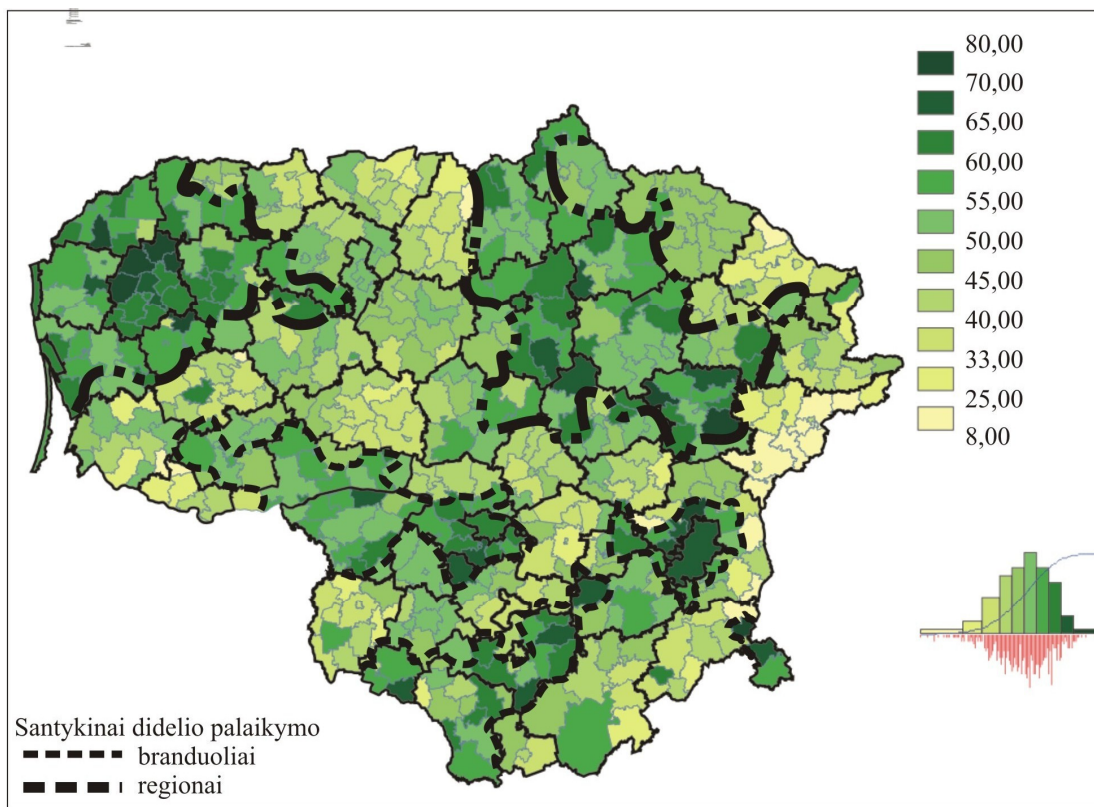
23 pav. DP ir R. Pakso koalicijos palaikymo tarpusavio santykis pagal 2004 m. Seimo rinkimų rezultatus (kartais)

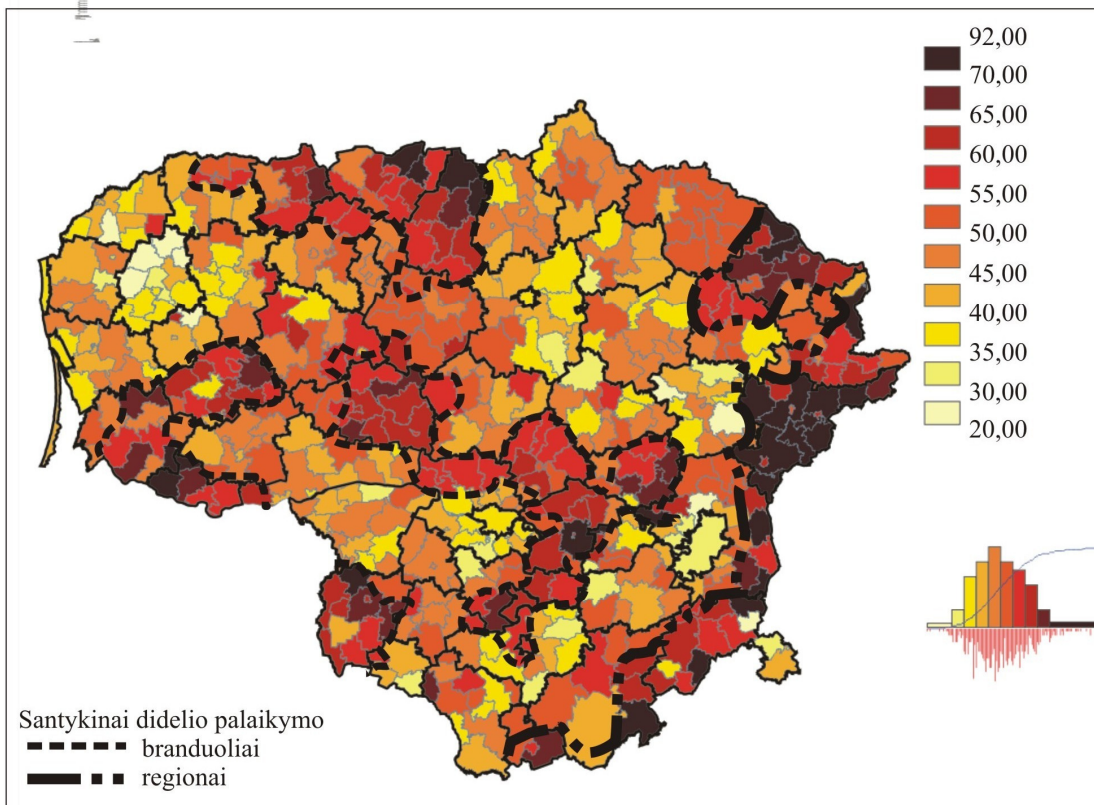
24 pav. VNDS balsų dalis tarp visoms anti-istebliškumo partijoms (LLRA, DP, R. Pakso koalicijai ir VNDS) skirtų balsų per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

25 pav. Bendra tradicinėms partijoms (TS, LKD, KKSS, LiCS, A. Brazausko ir A. Paulausko koalicijai) skirtų balsų dalis per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

26 pav. Dešiniųjų (TS, LKD, KKSS ir LiCS) balsų dalis tarp pagrindinėms tradicinėms partijoms skirtų balsų per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

27 pav. Kairiųjų (A. Brazausko ir A. Paulausko koalicijos) balsų dalis tarp pagrindinėms tradicinėms partijoms skirtų balsų per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

partijai daugiausiai protesto balsų atiteko plotuose, apimančiuose pagrindinių elektorinių regionų sankirtas – vakarinėje Lietuvoje (Žemaitijos ir Pietvakarių Lietuvos regionų dalyje), šiaurinėje šalies juostoje (Žemaitijos ir Aukštaitijos regionų dalyje) bei rytinėje Lietuvoje (Aukštaitijos regiono ir Pietryčių Lietuvos įtakos zonos dalyje).

Tradicinio elektorato dominuojami elektoriniai regionai savo vidine dešiniųjų ir kairiųjų struktūra tarpusavyje stipriai skiriasi. Aukštaitijos rinkiminio regiono didesnėje centrinėje dalyje tarp tradicinių jėgų dominuoja dešinieji, o pakraščiuose (pavyzdžiui, Širvintose, Rokiškyje) dešiniuosius nustelbia kairiųjų elektoratas. Tradiciniame Pietvakarių Lietuvos regione kairiųjų ir dešiniųjų dominavimo arealai keičia vienas kitą. Einant iš vakarų Pietvakarių Lietuvos regione sutinkamas kairiųjų dominuojamas Šilalės-Šilutės-Pagėgių arealas, po šio arealo seka Jurbarko-Šakių-Kauno dešiniųjų dominavimo prieš kairiuosius ruožas, kuris yra keičiamas kairiesiems itin palankaus Kaišiadorių-Birštono-Alytaus ruožo, o Pietvakarių Lietuvą užbaigia vėl santykinai dešinysis kaimiško Alytaus rajono-Lazdijų arealas. Vienas aptariamo elektorinio regiono kairiųjų dominuojamas Kaišiadorių-Birštono-Alytaus ruožas pagal labai ryškų kairiųjų dominavimą prieš dešiniuosius susijungia su Raseinių, Jonavos ir Širvintų apylinkėmis. Tradiciniame Vilniaus (miesto) elektoriniame branduolyje tarp tradicinių politinių jėgų 2004 m. labai aiškiai dominavo dešinieji.

Tradicinio elektorato kairysis ir dešinysis blokai yra netolygiai stiprūs protestiniuose arealuose. Pietryčių Lietuvos rinkiminiame regione tradicinių kairiųjų rinkėjų grupė stipriai lenkia dešinįjį elektoratą. Tuo tarpu nelabai gausiame Žemaitijos elektoriniame regione kairiųjų-dešiniųjų dominavimo santykis yra teritoriškai diferencijuotas. Vakarų Žemaitijoje (kuri iki 2000 m. priklausė Pietvakarių Lietuvos rinkiminiam regionui) dešinieji labai aiškiai lenkia kairiuosius, o Rytų Žemaitijoje (ypač Akmenės-Joniškio-Pakruojo pasienio ruože) jau kairiųjų elektoratas aiškiai nustelbia dešiniųjų elektoratą. Įdomu, kad Klaipėdos miestas Vakarų Žemaitijos arealo fone nėra išskirtinai palankus dešiniams (tai labiau būdinga Šiauriniams Rytų Žemaitijos fone).

3.2.3. Valdžios vertinimo teritoriniai bruožai pagal rinkėjų aktyvumą

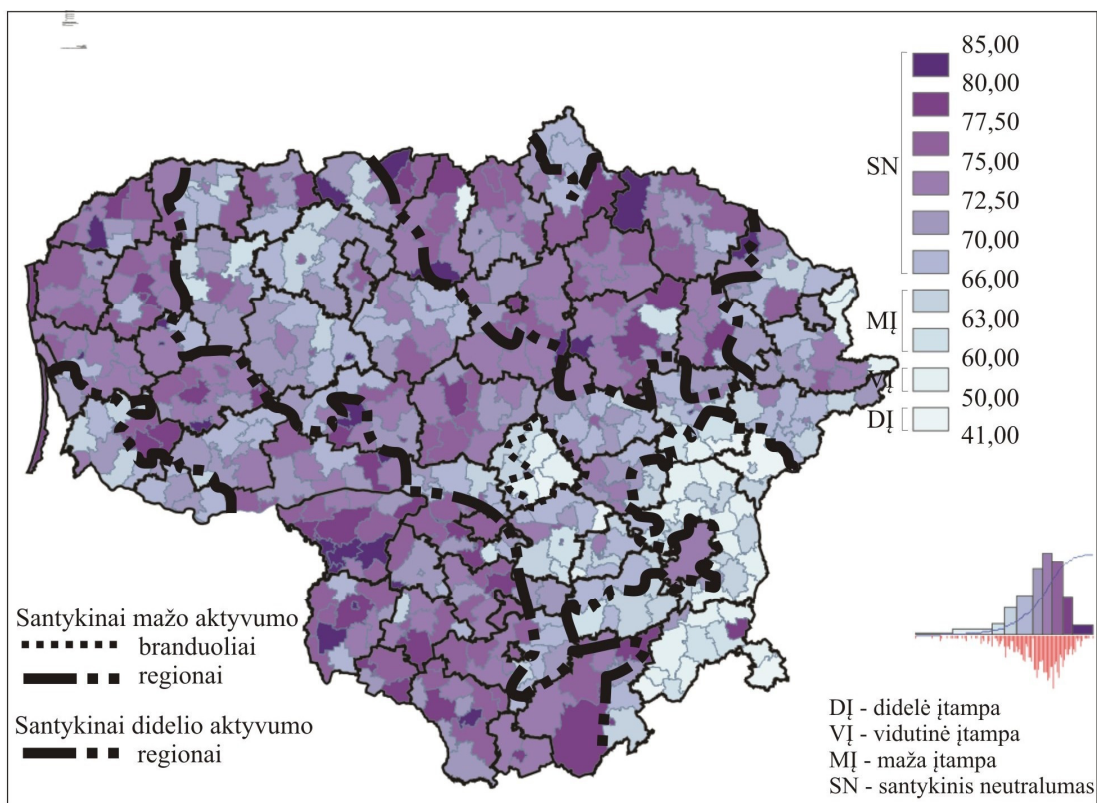
Valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje esančią politinę įtampą galima teritoriškai vertinti ne tik pagal kandidatų palaikymą per Prezidento rinkimus, bet ir pagal rinkėjų aktyvumą centrinės valdžios rinkimuose. Šiuo atveju, kaip ir pagal daugelį kitų elektorato struktūros bruožų, bendras politinės įtampos lygis Lietuvoje iki 2000-ųjų ir po 2000-ųjų stipriai skyrėsi. Iki 2000 m. rinkėjų aktyvumas Prezidento ir Seimo rinkimuose buvo santykinai aukštas, o po 2000 m. centrinės valdžios rinkimuose dalyvaudavo tik vidutiniškai apie 1/2 šalies rinkėjų. Atitinkamai bendra politinė įtampa pagal rinkėjų aktyvumą iki 2000-ųjų buvo ženkliai mažesnė negu po 2000 metų. Vertinant rinkėjų aktyvumą centrinės valdžios rinkimuose atkreiptinas dėmesys ir į antrą bendrą rinkėjų elgesio dėsnį – didesnį aktyvumą Prezidento negu Seimo rinkimuose. Dėl to panašiu laikotarpiu vykusių šių skirtingų institucijų rinkimų aktyvumas rodo kiek besiskiriančias politinės įtampos kategorijas.

1996-2004 m. rinkėjų aktyvumui centrinės valdžios rinkimuose (28-39 pav.) būdingi šie teritorinės diferenciacijos bruožai: 1) didžiausio ir mažiausio rinkėjų aktyvumo arealai daugeliu atvejų sutampa su tradiciniais ir protestiniais rinkiminiais arealais Prezidento rinkimų metu (išskirtais pagal atskirų kandidatų palaikymo lygį), 2) rinkėjų aktyvumo dinamikos arealai taip pat dažnai sutampa su tradicinio ar protesto elektorato dominuojamais elektoriniais regionais. Tokie teritoriniai rinkėjų aktyvumo dėsniai leidžia dar labiau pagrįsti išskirtų tradicinių ir protestinių rinkiminių arealų fundamentalumą. Iš esmės visi galimi valdžios palaikymo – priešiško valdžiai statiniai ir dinaminiai pjūviai atskleidžia tų pačių elektorinių regionų ir branduolių egzistavimą.

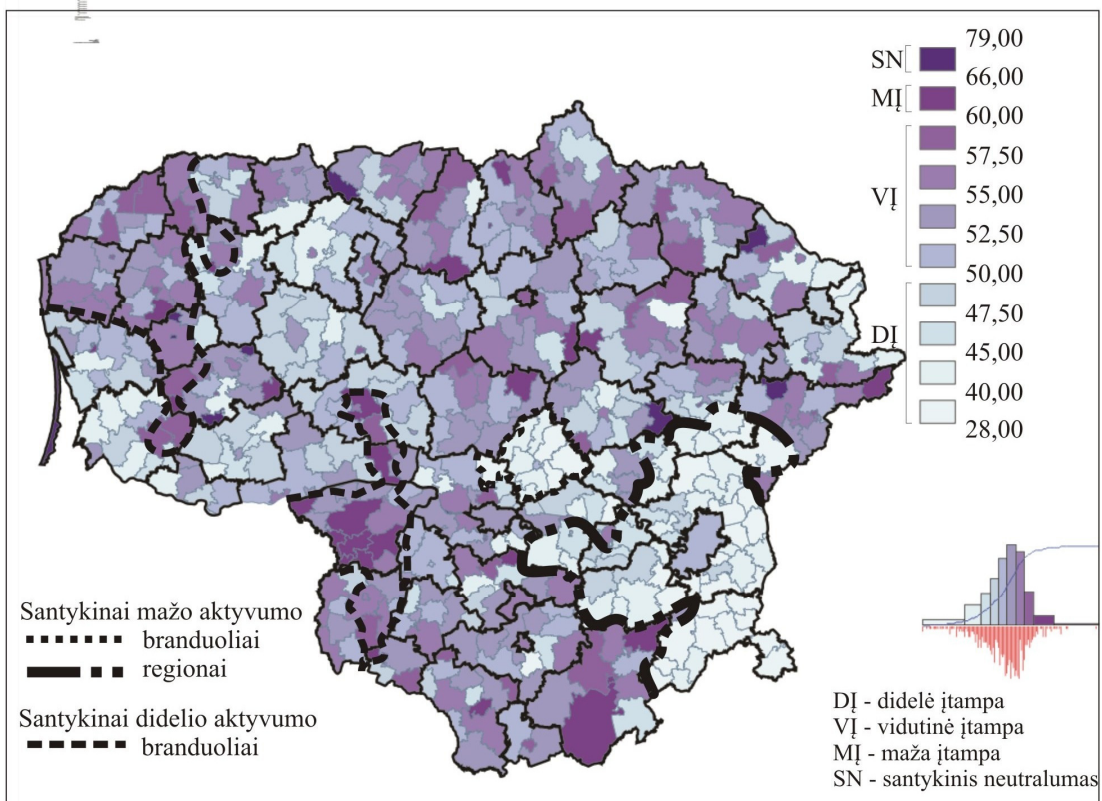
Elektoriniai regionai ir branduoliai. 1996 m. Seimo ir 1997 m. Prezidento rinkimų metu didžiausiu rinkėjų aktyvumu ir mažiausia įtampa šalies mastu pasižymėjo du labiausiai tradiciniai elektoriniai regionai – Pietvakarių Lietuva ir Aukštaitija. Kaip pabrėžta ir kandidatų į prezidentus

palaikymo vertinime, iki 2000 m. Pietvakarių Lietuvos rinkiminiam regionui dar priklausė Vakarų Žemaitija (su Skuodu, Plunge ir kt. miestais). Tiek 1996 m. Seimo, tiek 1997 m. Prezidento rinkimų metu santykinai didžiausiu rinkėjų aktyvumu (santykiniu neutralumu per Prezidento rinkimus ir maža politine įtampa per Seimo rinkimus) pasižymėjo Pietvakarių Lietuvos regiono dalis nuo šiaurinio kampo (Skuodo) iki Kauno. Per Prezidento rinkimus šio santykinai didelio aktyvumo arealas prasitęsė iki pietinės Lietuvos sienos ir taip apėmė visą Pietvakarių Lietuvos regioną (su kaimynine Suvalkija). 1996 m. Seimo rinkimų metu piečiau Kauno santykinai didelio rinkėjų aktyvumo arealas nebeprasitęsė ir taip Pietryčių Lietuvos elektorinis regionas liko be pietinės savo dalies. Ir Prezidento, ir Seimo rinkimų metu 1996-1997 m. aukšto rinkėjų aktyvumo Aukštaitijos rinkiminis regionas pasižymėjo gana stabiliomis ribomis. 1996 m. dominuojančia maža įtampa ir 1997 m. vyraujančiu santykiniu neutralumu išsiskyrė Aukštaitijos arealas be kartais prie jo iš pietų prisijungiančių Ukmergės, Širvintų ir Molėtų miestų.

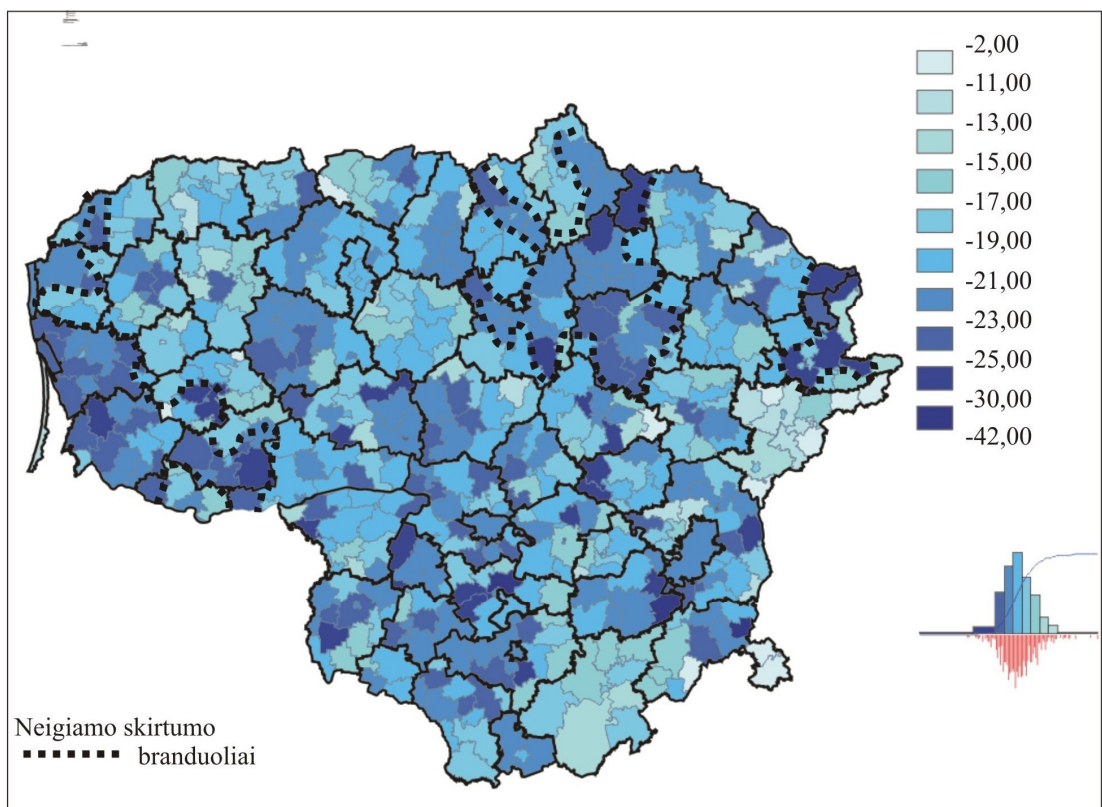
Mažiausiu rinkėjų aktyvumu ir vyraujančia didele (1996 m. Seimo rinkimų metu) bei didele-vidutine (1997 m. Prezidento rinkimų metu) politine įtampa iki 2000 m. aiškiai pasižymėjo Pietryčių Lietuvos regionas. Pagal santykinai žemiausią šalies mastu rinkėjų aktyvumą 1996-1997 m. aiškiai išsiskyrė Vilniaus ir Šalčininkų rajonų plotas su kai kuriomis kaimyninių savivaldybių seniūnijomis. Taip Pietryčių Lietuvos elektorinis regionas savo konfigūracija išliko artimas ir pagal protesto kandidatų didžiausią palaikymą išryškėjančiam regionui. Antras iki 2000 m. aiškiai protestinis Šiaurės Lietuvos regionas pagal rinkėjų aktyvumą 1996-1997 m. pernelyg neišryškėjo. Galbūt šio buvusio protestinio regiono su įtakos zona rytinėje Žemaitijoje santykinai nedidelis rinkėjų aktyvumas labiau pabrėžtinas 1996 m. Seimo rinkimų metu. Iki 2000 m., ypač – per 1997 m. Prezidento rinkimus, labai žemu rinkėjų aktyvumu netgi aplinkinių seniūnijų fone išsiskiria Jonavos rajonas. Šio arealo savitumas valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje išryškėja tik pagal žemą rinkėjų aktyvumą.

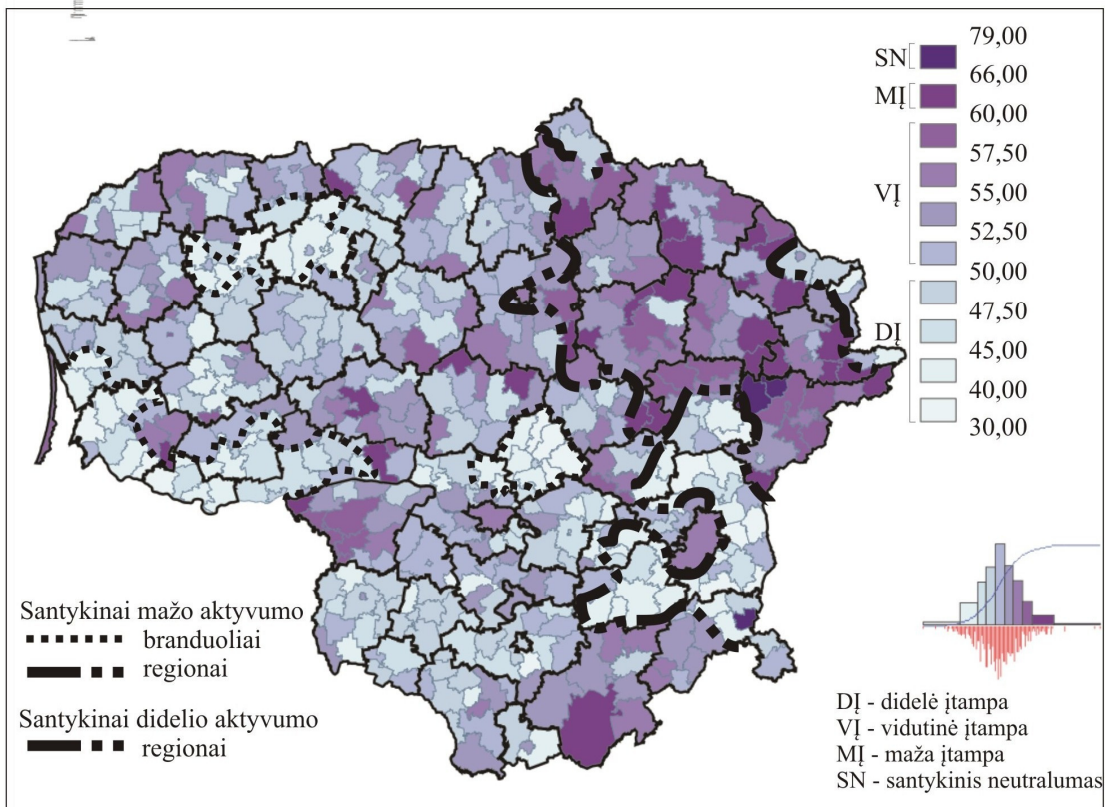
28 pav. Įtampa valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal rinkėjų aktyvumą per 1997 m. Prezidento rinkimus (2 t.)(%)

29 pav. Įtampa valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal rinkėjų aktyvumą per 2002 m. Prezidento rinkimus (2 t.)(%)

30 pav. Iškreipimo greitis valdžios palaikymo - priešiškumo valdžiai ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp 2002 m. ir 1997 m. Prezidento rinkimų (2 t.)(% punktais)

31 pav. Įtampa valdžios palaikymo - priešiškumo valdžiai ašyje pagal rinkėjų aktyvumą per 2004 m. Prezidento rinkimus (2 t.)(%)

Iki 2000 m. didžiausio rinkėjų aktyvumo regionai sutapo su labiausiai tradiciniais elektoriniais regionais. Tiek Pietvakarių Lietuvos, tiek Aukštaitijos rinkiminiai regionai pagal abu valdžios vertinimo pjūvius – tradicinio-protesto elektorato struktūrą bei rinkėjų aktyvumą – pasižymėjo itin maža politine įtampa ar jos nebuvimu. Mažiausio rinkėjų aktyvumo regionas sutapo su labiausiai protestiniu Pietryčių Lietuvos regionu. Ir pagal protesto kandidatų palaikymą, ir pagal žemą rinkėjų aktyvumą Pietryčių Lietuva pasižymėjo didele (ar kai kuriose vietose – vidutine) politine įtampa. Toks pagrindinių elektorinių regionų panašios įtampos kategorijos sutapimas Lietuvai būdingas tik iki 2000 metų. Po 2000-ųjų elektoriniai regionai ir pagal tradicinio-protesto elektoratų santykį, ir pagal rinkėjų aktyvumą išliko, tačiau pagal abu kriterijus išskiriamas įtampos laipsnis kai kuriuose regionuose ėmė ženkliai nebesutapti.

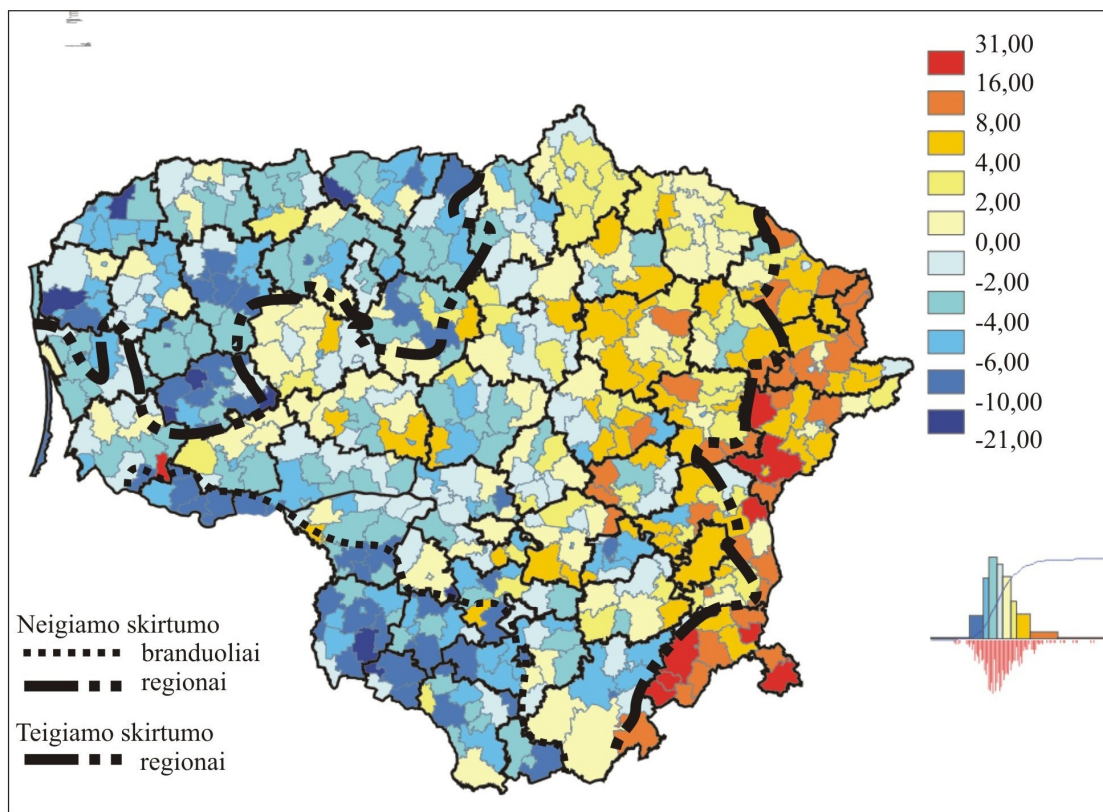
Stipriai tradicinis Pietvakarių Lietuvos regionas ir per 2004 m. Seimo, ir per 2004 m. Prezidento rinkimus Lietuvos mastu jau nebepasižymėjo dideliu rinkėjų aktyvumu. Taigi po 2000-ųjų Pietvakarių Lietuvoje būdinga santykinai maža įtampa pagal kandidatų į prezidentus palaikymą, tačiau kur kas didesnė įtampa pradėjo reikštis pagal santykinai nedidelį rinkėjų aktyvumą. Savotišku Pietvakarių Lietuvos regiono lūžiu galima laikyti 2000-2002 m. laikotarpį. Per 2000 m. Seimo ir 2002 m. Prezidento rinkimus santykinai dideliu rinkėjų aktyvumu jau išsiskyrė ne visas Pietvakarių Lietuvos regionas, o du atskiri į šį regioną patenkantys arealai – Vakarų Žemaitija (su Plunge ir Skuodu) bei apie Šakius esantis arealas. 2004 m. Pietvakarių Lietuvoje nė 2000-2002 m. buvę santykinai didelio rinkėjų aktyvumo branduoliai jau nebeišsiskyrė aplinkinių savivaldybių fone.

2000 m. Seimo rinkimų ir 2002 m. Prezidento rinkimų laikotarpiu savo ankstesnį rinkėjų aktyvumo elgesį išsaugojo Aukštaitijos ir Pietryčių Lietuvos elektoriniai regionai. Aukštaitijos rinkiminis regionas per 2000 m. Seimo rinkimus aiškiai išsiskyrė dominuojančia maža politine įtampa valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje. 2000 m. Aukštaitija vienintelė Lietuvoje išsiskyrė kaip stambus elektorinis regionas (o ne branduolys). Atkreiptinas dėmesys ir į Aukštaitijos regiono išsiplėtusias ribas – 2000 m. prie

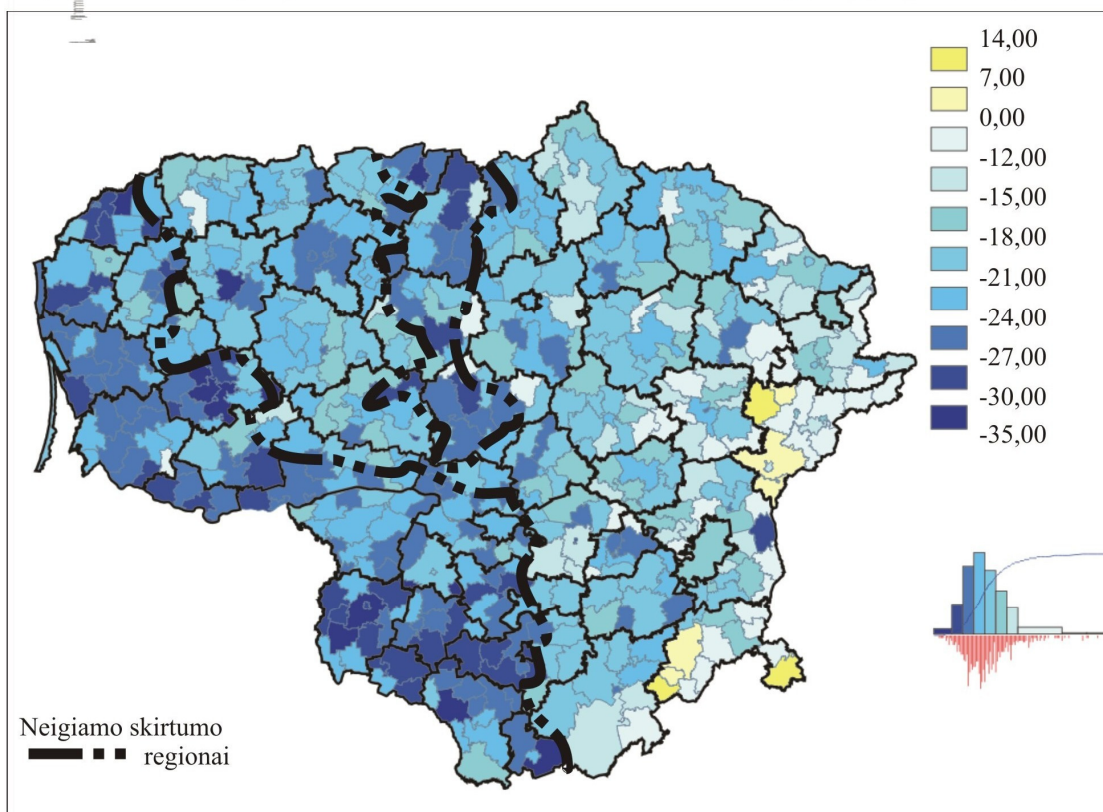
regiono buvo prisijungusios buvusio protestinio Šiaurės Lietuvos regiono savivaldybės (Pakruojo, Radviliškio ir Kėdainių raj.). 2002 m. per Prezidento rinkimus Aukštaitija savo rinkėjų dideliu aktyvumu pernelyg nepasižymėjo. Pietryčių Lietuva 2000 m. ir 2002 m. aiškiai pasižymėjo dominuojančia didele politine įtampa – rinkėjų aktyvumas čia buvo mažiausias visos Lietuvos mastu. Toks slaviškos Pietryčių Lietuvos rinkėjų mažas aktyvumas rinkimuose nėra labai išskirtinis reiškinys Europos mastu. Jau Vakarų elektorato tyrinėtojai pastebėjo (Lipset, Rokkan, 1967; Rokkan, 1970), kad *centro – periferijos* politinis skilimas gali pasižymėti etnolingvistinių mažumų menku aktyvumu per rinkimus.

2004 m. per abiejus – Seimo ir Prezidento – rinkimus Lietuvoje stabiliai aukštu santykinu rinkėjų aktyvumu išsiskyrė Aukštaitijos elektorinis regionas. Tiesa, kritus bendram rinkėjų aktyvumui netgi Aukštaitijoje 2004 m. reiškesi maža (per Seimo rinkimus – ir vidutinė) politinė įtampa. Per Seimo rinkimus aplinkinių savivaldybių fone dideliu rinkėjų aktyvumu išsiskyrė Raseinių ir Kėdainių rajonų arealas. Prezidento rinkimų metu santykinai mažu rinkėjų aktyvumu pasižymėjo Šilutės-Pagėgių-Jurbarko bei Telšių ir Šiaulių rajonų sankirtoje esantis ruožai. Abiejų 2004 m. rinkimų metu Jonavos rajono arealas pratęsė jau ir anksčiau būdingą itin žemo rinkėjų aktyvumo tradiciją. Bene didžiausias lūžis per 2004 m. vasarą (nuo Prezidento iki Seimo rinkimų) įvyko Pietryčių Lietuvoje. Dar per vasaros pradžioje vykusius Prezidento rinkimus Pietryčių Lietuva pasižymėjo santykinai žemiausiu aktyvumu šalyje, o per spalį vykusius Seimo rinkimus Šalčininkų ir Vilniaus rajonuose esančios pasienio ruožo seniūnijos pasižymėjo santykinai aukštu rinkėjų aktyvumu.

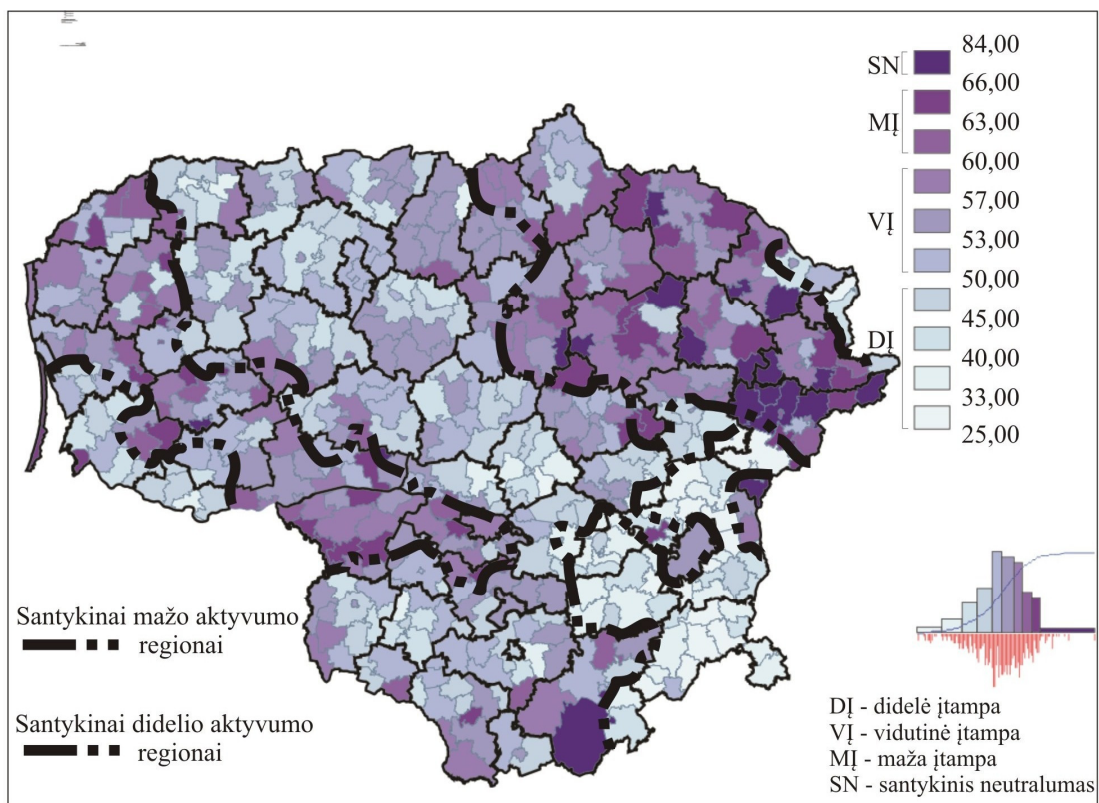
Iškreipimo greičio teritorinė struktūra. Nagrinėjamu 1996-2004 m. Seimo rinkimų ir 1997-2004 m. Prezidento rinkimų laikotarpiu rinkėjų aktyvumo sumažėjimu labiausiai išsiskyrė Pietvakarių Lietuvos elektorinis regionas. Pietvakarių Lietuvoje neigiamas aktyvumo iškreipimo greitis pasireiškė iškart po 2000 metų. Nuo 1996 m. iki 2000 m. Seimo rinkimų Pietvakarių Lietuvos regionas dar neišsiskyrė ženklesniu rinkėjų aktyvumo kritimu. Tačiau 1997-2002 m. Prezidento rinkimų laikotarpiu atskiros

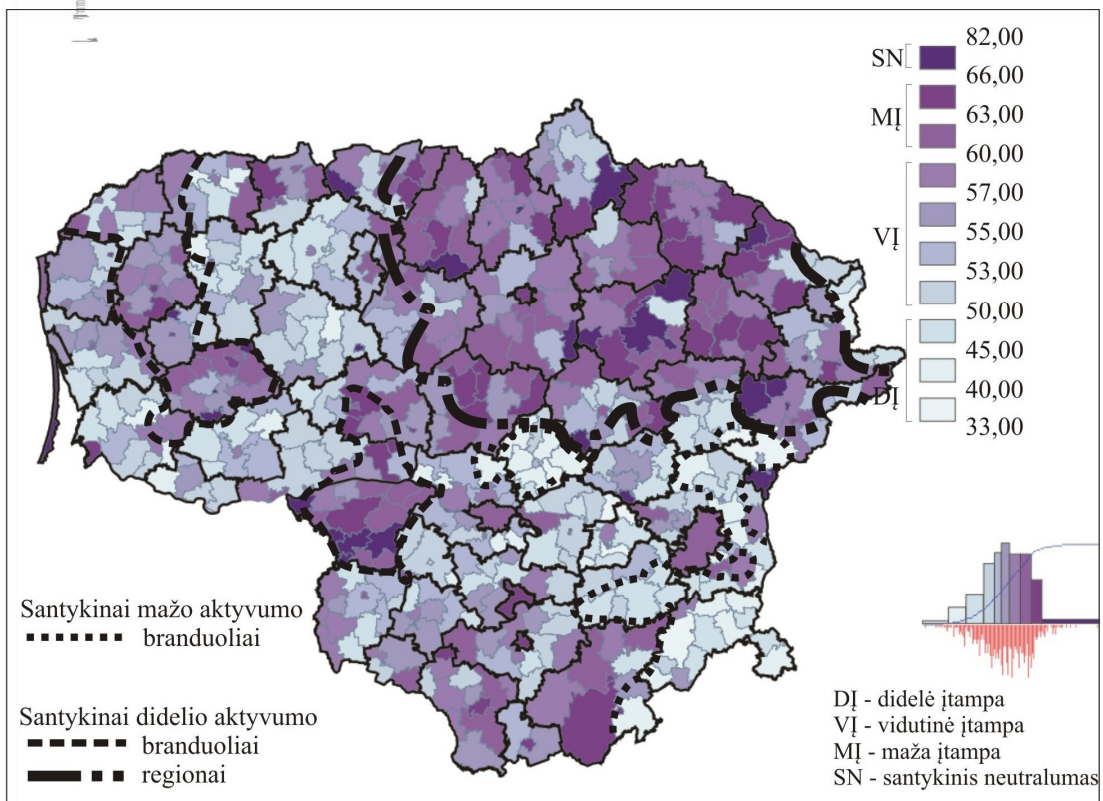
32 pav. Iškrepimo greitis valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp 2004 m. ir 2002 m. Prezidento rinkimų (2 t.)(% punktais)

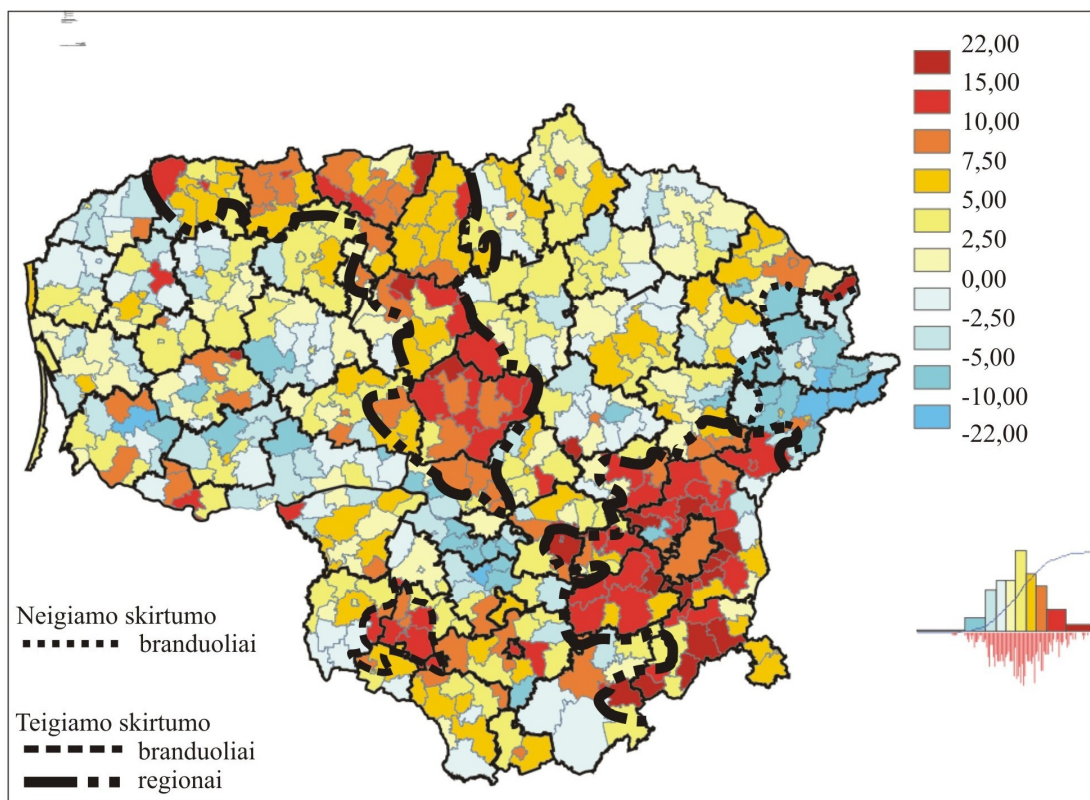
33 pav. Iškrepimo greitis valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp 2004 m. ir 1997 m. Prezidento rinkimų (2 t.)(% punktais)

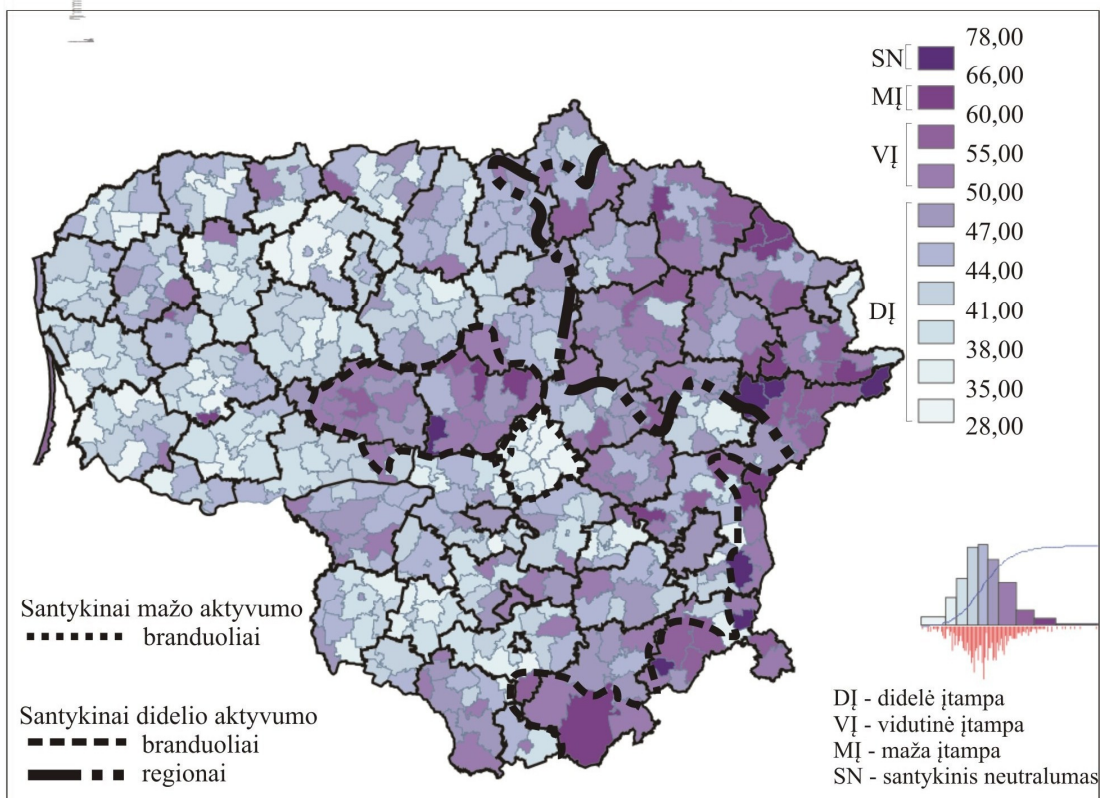
34 pav. Įtampa valdžios palaikymo - priešiškumo valdžiai ašyje pagal rinkėjų aktyvumą per 1996 m. Seimo rinkimus (%)

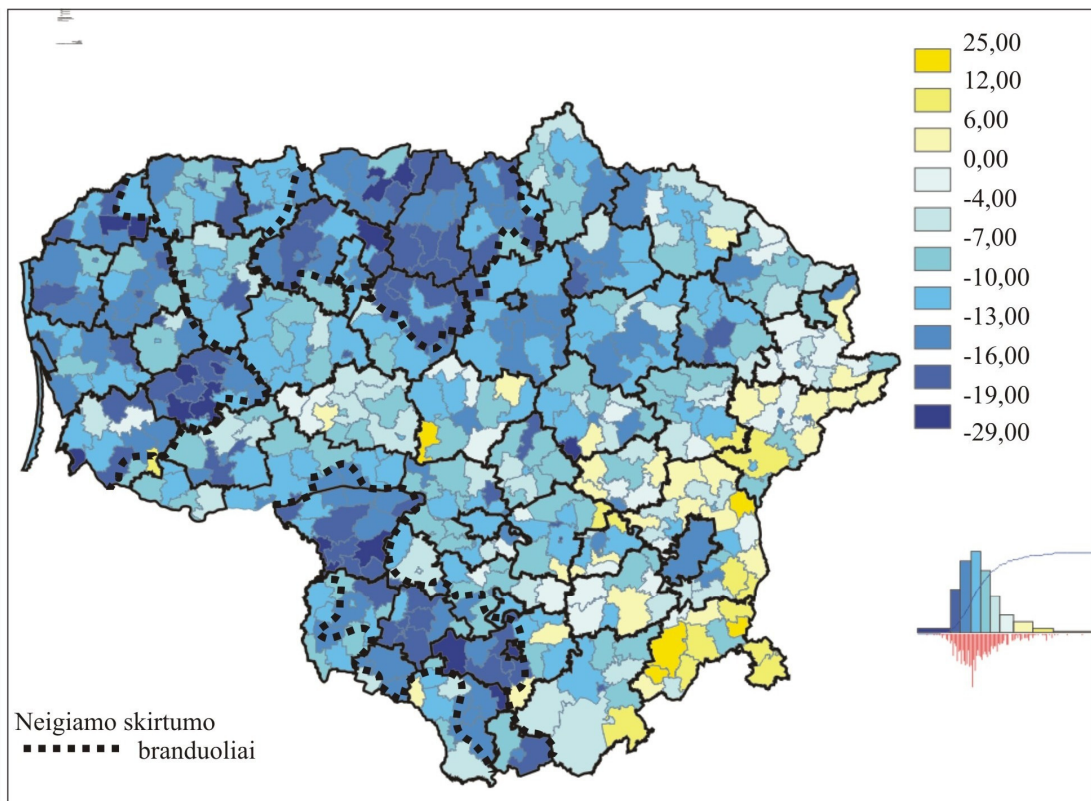
35 pav. Įtampa valdžios palaikymo - priešiškumo valdžiai ašyje pagal rinkėjų aktyvumą per 2000 m. Seimo rinkimus (%)

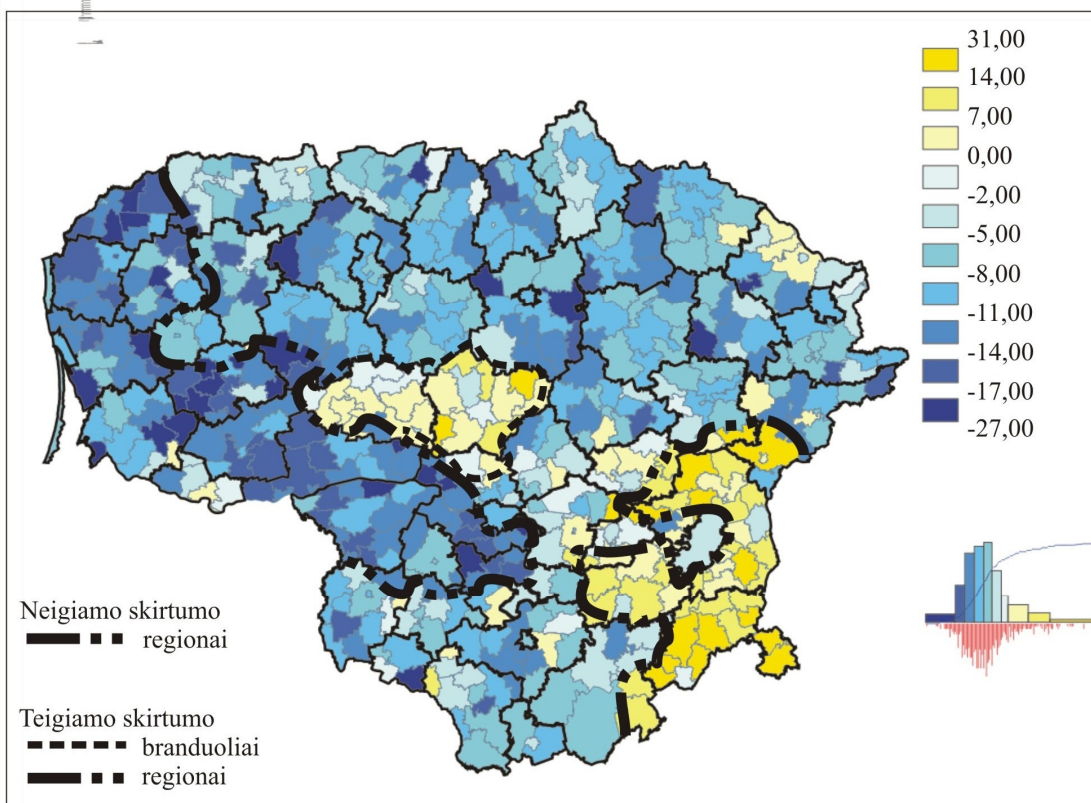
36 pav. Iškrepimo greitis valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp 2000 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (% punktais)

37 pav. Įtampa valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal rinkėjų aktyvumą per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

38 pav. Iškreipimo greitis valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp 2004 m. ir 2000 m. Seimo rinkimų (% punktais)

39 pav. Iškreipimo greitis valdžios palaikymo - priešiško valdžiai ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp 2004 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (% punktais)

Pietvakarių Lietuvos dalys (pavyzdžiui, pajūrio branduolys) jau pasižymėjo ryškiu rinkėjų aktyvumo kritimu, pranokstančiu bendrą šalies aktyvumo lygio kritimą. Tokia pat rinkėjų aktyvumo ženklus kritimo tendencija būdinga ir 2000-2004 m. Seimo rinkimų laikotarpiui – Pietvakarių Lietuvos plote išsiskyrė du aiškūs neigiamo iškreipimo greičio branduoliai Vakarų Žemaitijoje ir Šakių-Alytaus ruože (su Suvalkijos elektorinio branduolio seniūnijomis).

Nuo 1996-1997 m. iki 2004 m. labiausiai išaugusiu rinkėjų aktyvumu pasižymėjo Pietryčių Lietuvos elektorinis regionas. 1997-2004 m. Prezidento rinkimų metu Pietryčių Lietuvos regionas teigiamu iškreipimo greičiu neišsiskiria, tačiau išlikęs gana stabilus rinkėjų aktyvumas šį arealą daro išskirtinį likusios Lietuvos dalies, kurioje aktyvumas krito ženkliai, atžvilgiu. Ypač aiškiai Pietryčių Lietuva išsiskiria išaugusiu rinkėjų aktyvumu 1996-2004 m. Seimo rinkimų laikotarpiu. Įvertinant aktyvumo Prezidento ir Seimo rinkimuose skirtumus, pabrėžtinas bendras mažesnis rinkėjų aktyvumas per Seimo rinkimus, ypač – ankstyvuosius 1996 metais. Dėl to Pietryčių Lietuvos pagrindinis teigiamo iškreipimo greičio šuolis tarp Seimo rinkimų labiau būdingas ankstyvesniam laikotarpiui (1996-2000 m.), o tarp Prezidento rinkimų – labiau vėlyvajam laikotarpiui (2002-2004 m.). Pietryčių Lietuvos elektorinis regionas yra vienintelis Lietuvoje, kuriame 2002-2004 m. per Prezidento rinkimus didėjo ir rinkėjų aktyvumas, ir protesto elektorato persvara prieš tradicinį elektoratą. Galima daryti prielaidą, kad Pietryčių Lietuvoje 2002-2004 m. išaugęs bendras ir santykinis balsų kiekis už protesto kandidatą rėmėsi didėjančiu protesto rinkėjų aktyvumu. Todėl politinės įtampos sumažėjimą Pietryčių Lietuvoje pagal rinkėjų aktyvumą reikėtų vertinti tik kaip antraeilį faktą bendrame valdžios vertinimo kontekste.

Be Pietryčių Lietuvos elektorinio regiono tam tikru laikotarpiu augusiu rinkėjų aktyvumu išsiskyrė ir kiti protestiniai rinkiminiai arealai. Nuo 1996 m. iki 2000 m. Seimo rinkimų greta Pietryčių Lietuvos stipriai padidėjusiu rinkėjų aktyvumu išsiskyrė tuometinis protestinis Šiaurės Lietuvos regionas bei atskiras Suvalkijos elektorinis branduolys. Tokį trijų pagrindinių Lietuvos

protestinių arealų išsiskyrimą 1996-2000 m. augančiu rinkėjų aktyvumu galima bandyti aiškinti didėjančiu nusivylusių rinkėjų aktyvumu. Antra vertus, apie 2000 m. pradėjusio nykti Šiaurės Lietuvos elektorinio regiono rinkėjų aktyvumas galėjo išaugti ir dėl šio arealo aktyvumo supanašėjimu su kaimyniniu Aukštaitijos regionu. Būtent 2000 m. santykinai aukštu rinkėjų aktyvumu išsiskyres Aukštaitijos elektorinis regionas buvo prasiplėtęs į vakarus ir apėmęs irstančio „banano“ plotą. Nuo 2000 m. iki 2004 m. Seimo rinkimų anksčiau didėjančiu rinkėjų aktyvumu pasižymėję Šiaurės Lietuvos regionas ir Suvalkijos branduolys jau pateko į didžiausio rinkėjų aktyvumo kritimo plotus. Beje, Šiaurės Lietuvos regiono itin ryškiai kritęs rinkėjų aktyvumas pasimato ir 1997-2004 m. Prezidento rinkimų laikotarpiu. Taip Lietuvoje galima įžvelgti dvi protestinių arealų rinkėjų aktyvumo kryptis: 1) rinkėjų aktyvumo augimo išlaikymo (Pietryčių Lietuvoje) ir 2) fragmentišką rinkėjų aktyvumo augimą (iširusiame Šiaurės Lietuvos regione ir Suvalkijos branduolyje).

Po 2000 m. susiformavęs protestinis Žemaitijos elektorinis regionas tarp 2002 m. ir 2004 m. Prezidento rinkimų pasižymėjo aktyvumo pokyčio vientisumu. Nors bendras tradicinio-protesto elektoratų santykis Žemaitijoje 2002-2004 m. ženkliau nepakito, tačiau Lietuvos mastu Žemaitijos regionas išsiskyrė dominuojančiu sumažėjusiu rinkėjų aktyvumu. 2002-2004 m. Žemaitijos ir kitų elektorinių arealų tradicinio-protesto elektoratų santykio ir rinkėjų aktyvumo dinamika turėjo skirtingus derinius: 1) Žemaitijos regione tradicinio-protesto elektoratų santykis nesikeitė, o rinkėjų aktyvumas mažėjo, 2) Suvalkijos branduolyje nežymiai didėjo tradicinio elektorato dalis, tačiau stipriai krito aktyvumas, 3) Pietryčių Lietuvos regione stipriai augo protesto elektorato dalis ir ženkliai padidėjo rinkėjų aktyvumas, 4) Pietvakarių Lietuvoje labai ženkliai didėjo tradicinio elektorato dalis, bet irgi ženkliai krito rinkėjų aktyvumas; kiek mažesnėmis proporcijomis tas pats dėsningumas tinka Kėdainių elektoriniam branduoliui, 5) Aukštaitijos regione ir Vilniaus branduolyje nežymiai didėjo ir tradicinio elektorato dalis, ir rinkėjų aktyvumas. Šie 2002-2004 m. Prezidento rinkimų metu pasireiškę kandidatų palaikymo ir

rinkėjų aktyvumo dinamikos deriniai parodo itin didelį elektorinių arealų savarankiškumą. Praktiškai kiekviename iš pagrindinių Lietuvos elektorinių arealų vyksta originalūs elektorato dinamikos procesai. Dėl to kiekviename iš regionų ir branduolių rinkėjų aktyvumo ir kandidatų palaikymo tarpusavio ryšys gali būti unikalus. Pavyzdžiui, galima manyti, kad 2002-2004 m. Pietryčių Lietuvoje protesto kandidato palaikymas išaugo dėl padidėjusio rinkėjų aktyvumo, o Pietvakarių Lietuvoje itin sumažėjęs aktyvumas paskatino atvirkštinį procesą – tradicinio kandidato palaikančiųjų dalies augimą (daliai protesto elektorato nebeinant į rinkimus). Tiksliau formuluoti elektorinės dinamikos gretinių ryši galima pasirenkant teritorijų lyginimą ne tik procentiškai, bet ir absoliučiais balsais.

3.3. Politinės ideologijos įtampų ir jų dinamikos teritorinė diferenciacija Lietuvoje

Lietuvoje įtampą *kairės – dešinės* ir *politinės ideologijos laikymosi – politinio populizmo* ašyse tikslinga nustatyti pagal Seimo rinkimų rezultatus. Lietuvoje vertintini 1996 m., 2000 m. ir 2004 m. Seimo rinkimų rezultatai. Po Nepriklausomybės atkūrimo šalyje daugiausiai partijų buvo politinės dešinės spektre, todėl šios ideologinės grupės partijų palaikymui tenka skirti daugiausiai dėmesio. Atitinkamai politinės dešinės viduje besireiškusių pagrindinių blokų pagrindu galima įvertinti vidinį dešiniojo elektorato stabilumą. Politinė įtampa pagal elektorato santykio stabilumą matuojama ne tik dešinės viduje, bet ir bendresniame kairės – dešinės pjūvyje. Greta tradicinių dešinės ir kairės partijų palaikymo dėsningumų aktualūs ir neutralių bei populistinių partijų paramos teritoriniai bruožai.

3.3.1. Dešiniųjų partijų palaikymo teritorinis pasiskirstymas

1996-2004 m. laikotarpiu Lietuvoje galima išskirti pagrindines keturias dešiniąsias partijas. Visu laikotarpiu stiprias pozicijas dešiniųjų tarpe turėjo

Tėvynės Sąjunga (TS), pamažu silpnėjančia parama aptariamam metu pasižymėjo krikščionys demokratai. Krikdemams per trejus nagrinėjamus rinkimus atstovavo Lietuvos krikščionių demokratų partija (LKDP), kuri 2004 m. sutrumpintai vadinosi Lietuvos krikščionimis demokratais (LKD). Per 1996 m. ir 2000 m. Seimo rinkimus ženkliai rinkėjų paramą turėjo ir antra krikdemiškos pakraipos partija – K. Bobelio vadovaujama Krikščionių demokratų sąjunga (KDS). Taigi 1996 m. ir 2000 m. krikščionių demokratų elektoratui priskiriami abiejų partijų – LKDP ir KDS – rinkėjų balsai. Trečia dešiniųjų politinė partija atsirado prieš 2000 m. Seimo rinkimus, nuo TS atskilus buvusio premjero G. Vagnoriaus šalininkų grupei. 2000 m. G. Vagnoriaus vadovaujama nedidelė partija vadinosi Nuosaikiųjų konservatorių sąjunga (NKS), o 2004 m. – Krikščionių konservatorių socialine sąjunga (KKSS). Ketvirta politinės dešinės partinė grupė – liberalai – dar 1996 m. ženklesnio elektorato neturėjo (surinkta tik 1,84% rinkėjų balsų), tačiau nuo 2000 m. Seimo rinkimų tapo ženkliai rinkėjų palaikoma politine jėga. 2000 m. liberalams atstovavo Lietuvos liberalų sąjunga (LLS), o 2004 m. – Liberalų ir centro sąjunga (LiCS), atsiradusi susijungus LLS ir Lietuvos centro partijai (LCP).

Dešiniųjų partijų aukščiausios paramos arealai. Po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo susiklostė du aiškūs pagrindiniai dešinės blokai – konservatoriškas ir krikdemiškas. Būtent šie du blokai laikytini aktualiais visu tiriamu 1996-2004 m. Seimo rinkimų laikotarpiu. Atitinkamai šie gretimi dešinės blokai turi ir tarpusavyje susijusią aukščiausios paramos arealų struktūrą. Nuo 2000 m. pastebimai pasirodžiusių G. Vagnoriaus ir liberalų partijų teritorinio palaikymo dėsningumai turi mažesnę ryšį su konservatorių ir krikščionių demokratų paramos teritoriniu pasiskirstymu.

Tėvynės Sąjungos ir krikščionių demokratų teritorinis palaikymas. 2008 m. susijungusios Tėvynės Sąjungos ir Lietuvos krikščionių demokratų partijos nuo pat partijų atsiradimo turėjo ir bendrą, ir skirtingų bruožų. Tarp pagrindinių bendrų TS ir krikščionių demokratų ideologijos bruožų pažymėtinas abiejų politinių jėgų kultūrinis dešinumas (ir iš to sekusi abiejų

partijų dešinioji savimonė). Tiek konservatoriai, tiek krikščionys demokratai aiškiai pasisakė už kultūrinę dešinę formuojantį tradicijos tęstinumą. Nors pati tradicijos sąvoka Lietuvoje nėra aiškiai išplėtotą, tačiau abiejų politinių jėgų akcentuotas palankumas lietuvių kultūrai, kalbai, katalikų bažnyčiai, tremtinių interesams ir pan. leidžia šias partijas priskirti kultūrinei (patriotinei) dešinei. Kaip rodo ir sociologinių apklausų rezultatai (Degutis, 2000), dauguma Lietuvos gyventojų bent jau iki 2000 m. dešinumą siejo su priešišku sovietinei praeičiai. Tiek TS, tiek krikščionys demokratai labai aiškiai akcentavo neigiamą TSRS politinės ir socialinės sistemos įtaką Lietuvos raidai.

Partijos paprastai politinei kairei arba dešinei priskiriamos pagal dvi poliarizacijos grupes – kultūrinę ir ekonominę. Tėvynės Sąjunga ir krikščionys demokratai laikytinos dešinosiomis partijomis (partijų grupėmis) pagal kultūrinę poliarizaciją, tačiau pagal ekonominę poliarizaciją tarp šių politinių jėgų yra gana ryškūs skirtumai. Centrinės ir Rytų Europos valstybėse pagal susiformavusį istorinį tęstinumą krikščionys demokratai yra ekonomiškai labiau artimesni kairei negu dešinei. Kaip patvirtina ir Lietuvos partijų ideologinis vertinimas (Ramonaitė, 2007: 26-34), krikščionys demokratai ekonominiu požiūriu laikytini aiškiai kairiąja partija (pasisakymas prieš rinkos liberalizmą, mažą valstybės vaidmenį resursų perskirstyme ir t.t.). Tokiu būdu krikdemai labai aiškiai skyrėsi nuo Tėvynės Sąjungos, kuri ne tik kultūriškai, bet ir ekonomiškai laikytina dešiniąja partija (pasisakymas už rinkos liberalizaciją, nedidelį valstybės vaidmenį resursų perskirstyme). Tiesa, TS pamažu savo ekonominį dešinumą švelnino ir dabartiniame politiniame etape (nuo 2000 m.) ekonominiu dešinumu labai stipriai nusileidžia liberalams. Aiškų krikščionių demokratų rinkėjų ekonominį kairumą (lyginant su TS ir netgi kitomis partijomis) įvairiomis apklausomis pagrindžia sociologai (Gaidys, 1998; 2004), akcentuodami krikdemų elektorato santykinai žemas pajamas ir išsilavinimą bei santykinai didelę dalį tarp pensinio amžiaus ir kaimo gyventojų.

Tėvynės Sąjungos ir krikščionių demokratų aukščiausio palaikymo arealų grupavimasis (40-51 pav.) parodo dviejų partijų (partijų grupių) rinkėjų

ryšį. Jau 1996 m. pasimatė du labai aiškūs aukščiausio TS palaikymo arealai – Pietvakarių Lietuvos rinkiminis regionas ir Aukštaitijos elektorinis branduolys. Santykinai aukšto TS palaikymo Pietvakarių Lietuvos regiono ribos atkartojo jau valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje pasimačiusio regiono ribas. Šiaurėje santykinai aukšto TS palaikymo Pietvakarių Lietuvos regionas siekė Telšius ir Skuodą, o pietuose – Varėną. Pietvakarių Lietuvos elektorinio regiono viduje ypač gausiu TS elektoratu 1996 m. pasižymėjo trys branduoliai: 1) aplink Telšius, 2) aplink Šilalę ir 3) Kauno ruožė. Antras aukščiausio TS palaikymo arealas pasimatė Aukštaitijos branduolyje, apimančiame tarp Panevėžio ir Utenos miestų esantį plotą su Anykščių ir Kupiškio rajonais.

1996 m. Seimo rinkimų metu aukščiausio krikščionių demokratų palaikymo arealai išsidėstė aplink TS aukšto palaikymo teritorijas. Aukštaitijoje TS aukšto palaikymo branduolį apsupo santykinai aukšto krikdemų palaikymo juosta. Krikščionių demokratų aukšto palaikymo juosta 1996 m. apėmė aplink konservatorišką Panevėžio-Kupiškio-Anykščių-Utenos branduolį esančias seniūnijas, einančias per Pasvalio, Ramygalos, Molėtų ir Obelių miestus. Tokiu būdu sugretinus TS ir krikščionių demokratų santykinai aukšto palaikymo arealus vėl išryškėja pilnas Aukštaitijos elektorinis regionas, reiškėsis valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje. Aukštaitijos rinkiminio regiono vidinė struktūra aiškiai parodo, kad vidinėje regiono dalyje aiškiai dominuoja Tėvynės Sąjunga, o išorinėje regiono dalyje ypatingai stiprias pozicijas turi krikščionys demokratai.

Panašus elektorinio regiono vidinės ir išorinės dalių įtakos pasidalinimas tarp TS ir krikdemų būdingas ir Pietvakarių Lietuvai. 1996 m. TS aukščiausio palaikymo Pietvakarių Lietuvos regionas apėmė tik dalį Vakarų Žemaitijos (Telšius, Skuodą, bet ne Plungę, Rietavą, Kretingą, Gargždus) ir Dzūkijos (neapimtas Varėnos arealas). Būtent Pietvakarių Lietuvos elektorinio regiono pakraščiuose, kuriuose TS turėjo nepernelyg stiprias pozicijas, ypatingai stipriu palaikymu pasižymėjo krikščionių demokratų partijos. Vienas iš krikdemų aukščiausio palaikymo branduolių daugiausiai apėmė Vakarų Žemaitijos arealą (siaura juosta nusitęsusi iki

Jurbarko), kitas krikdemų aukšto palaikymo branduolys apėmė pietinės Lietuvos seniūnijas (daugiausiai Varėnos rajone ir Suvalkijoje). Taip Pietvakarių Lietuvos elektorinis regionas su TS ir krikdemų aukščiausio palaikymo arealais įgauna savo plačiąsias ribas kaip ir per Prezidento rinkimus.

1996 m. Seimo rinkimų metu aiškiai dešiniausi Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos elektoriniai regionai sutapo su Prezidento rinkimų metu labiausiai tradiciniais (mažiausios politinės įtampos) rinkiminiais regionais. Toks tų pačių elektorinių regionų pasimatymas tiek Prezidento rinkimų metu (pagal kandidatų palaikymą ir aktyvumą bei jų dinamiką), tiek Seimo rinkimų metu (pagal aktyvumą ir jo dinamiką bei, kaip pradeda aiškėti, pagal partinį palaikymą) rodo itin aiškų regionų elektorato struktūros fundamentalumą. Iš esmės partinį palaikymą apibūdinančius arealus galima vadinti tais pačiais pavadinimais kaip ir valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje. Atitinkamai labiausiai tradicinius elektorinius regionus galima tokiais laikyti dėl santykinai gausaus dešiniojo elektorato. Tokį teiginį patvirtina partijų aukščiausios paramos arealų dislokacija. Tiek kultūriškai, tiek ekonomiškai dešinėsios TS aukščiausio palaikymo arealai yra Aukštaitijos ir Pietvakarių Lietuvos regionų vidinėse dalyse (regionų branduoliuose), o kultūriškai dešiniųjų, bet ekonomiškai kairiųjų krikdemų aukščiausios paramos arealai yra šių elektorinių regionų išorinėse dalyse (periferijoje). Tokiu būdu krikščionių demokratų aukščiausios paramos arealai atlieka savotišką elektorinio buferio vaidmenį – skiria TS palaikymo branduolius nuo kairiųjų partijų dominuojamų arealų. Kaip akcentuota, krikščionių demokratų ekonominis kairumas ir kultūrinis dešinumas tokį tarpinį vaidmenį leidžia atlikti.

Be Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos elektorinių regionų 1996 m. tam tikru dešinumu pasižymėjo ir Suvalkijos elektorinis branduolys. Aplink kiek labiau tradicinį negu protestinį Marijampolės miestą esančios aplinkinės seniūnijos pasižymi protesto elektorato dominavimu. Toks Suvalkijos savarankiško elektorinio branduolio išskirtinumas matomas ir 1996 m. Seimo rinkimų metu. Kaip ir dera nestipriai tradiciniams arealams, Suvalkijos branduolys nepasižymėjo santykinai pastebimesniu TS palaikymu. Vis dėlto

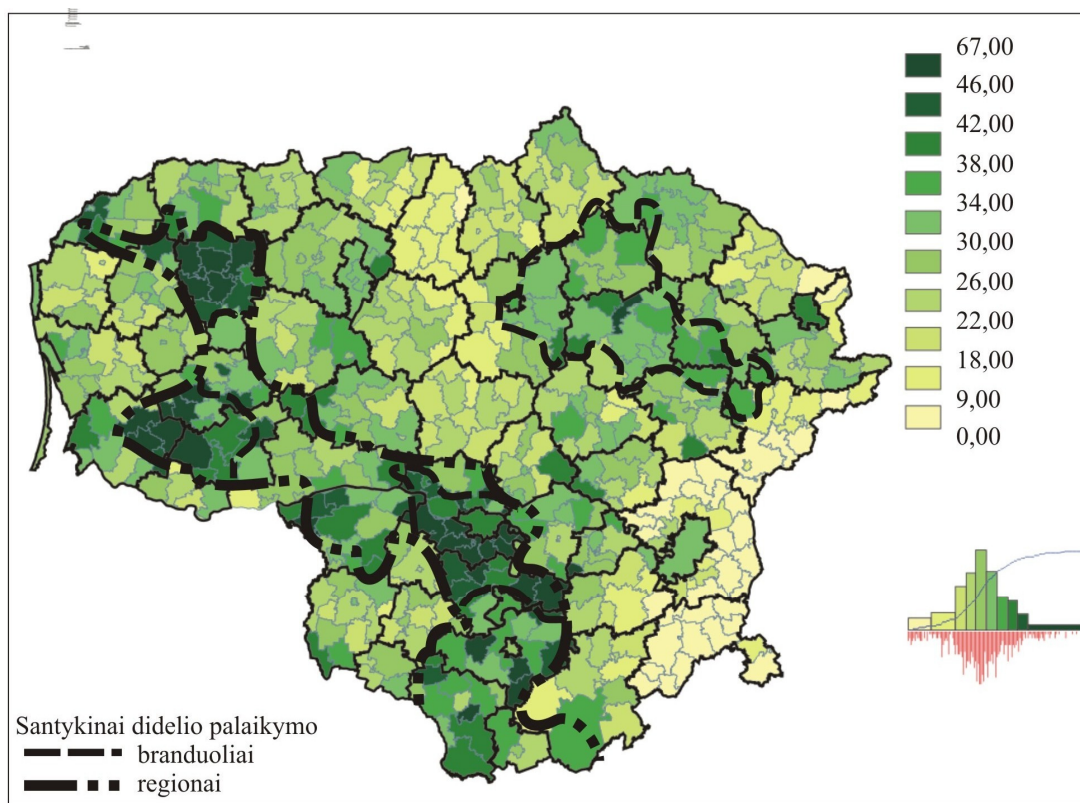
Suvalkija, ypač – buvusio Marijampolės rajono teritorija (nuo Kazlų Rūdos iki Kalvarijos), pasižymėjo santykinai aukštu krikščionių demokratų palaikymu. Viena vertus, tokį krikdemų populiarumą nepernelyg tradiciniame rinkiminiame areale galima aiškinti KDS lyderio K. Bobelio gimtosios vietos (Marijampolės) efektu. Antra vertus, Suvalkijos elektorinis branduolys išsiskiria ne visais rinkimų rezultatų atvejais (ypač – pagal aktyvumą), todėl šį arealą galima laikyti bent iš dalies esančiu Pietvakarių Lietuvos regiono įtakoje. Tokiu atveju Suvalkijos elektorinio branduolio buferiškumas kaip tik ir atsiskleidžia per santykinai aukštą krikščionių demokratų palaikymą.

2000 m. Seimo rinkimų metu abi koalicijoje buvusios valdančios partijos – konservatoriai ir krikščionys demokratai – aiškiai pralaimėjo rinkimus. Nepaisant didelio bendro elektorato svyravimo, abi šios partinės grupės išlaikė gana stabilius aukščiausio palaikymo arealus. 2000 m. TS santykinai aukšto palaikymo branduolys Aukštaitijoje kiek susitraukė – branduolyje nebeliko Panevėžio ir Utenos miestų. Toks palankiausių TS arealų ribų pulsavimas turbūt susijęs su bendru TS palaikymo lygio svyravimu – esant aukštesniam TS palaikymui (kaip 1996 m.) kiek platesnis buvo Aukštaitijos elektorinis branduolys, o sumažėjus bendram partijos palaikymui (2000 m.) susitraukė ir palankaus rinkiminio branduolio ribos. Antrasis itin palankus TS arealas – Pietvakarių Lietuvos elektorinis regionas – 2000 m. irgi išliko kiek apkarpytomis ribomis. Kaip akcentuota ir tradicinio-protesto elektoratų santykio dinamikoje, apie 2000 m. Pietvakarių Lietuvos regionas prarado Vakarų Žemaitijos arealą. Toks pat praradimas būdingas ir TS santykinai aukšto palaikymo Pietvakarių Lietuvos regionui. Tiesa, ir 1996 m. TS itin aukštu palaikymu pasižymėjo ne visa Vakarų Žemaitija, o tik siauras jos ruožas nuo Telšių iki Skuodo. 2000 m. šios periferinės dalies konservatoriškas Pietvakarių Lietuvos regionas aiškiai neteko. 2000 m., lyginant su 1996 m., konservatoriams palanki Pietvakarių Lietuva skyrėsi ir savo vientisumu – nebeliko anksčiau ryškių itin didelio palaikymo vidinių regiono branduolių.

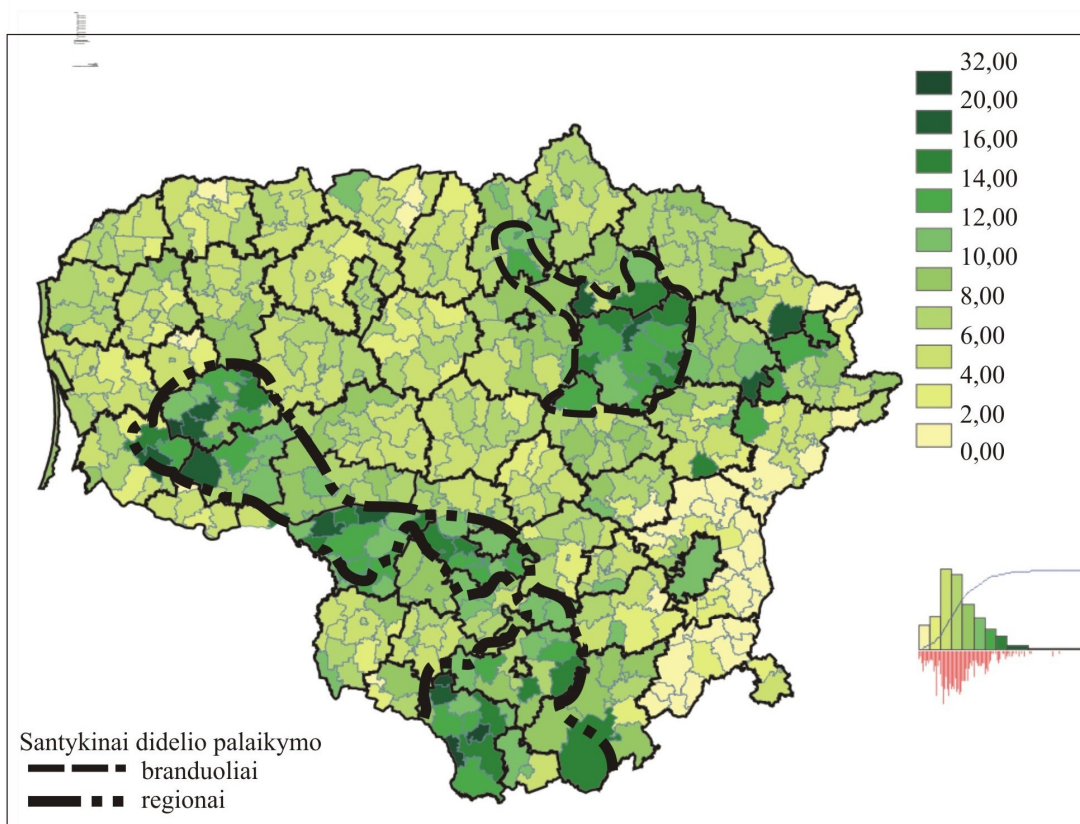
Greta dviejų TS palankiausių arealų 2000 m. išliko ir kaimyniniai trys krikščionių demokratų santykinai aukšto palaikymo branduoliai. Kaip ir TS

atveju, krikščionių demokratų aukščiausios paramos arealai išliko tose pačiose vietose, tačiau patys arealai savo plotu ženkliai sumažėjo. Aukštaitijoje krikdemams ypatingai palanki paramos juosta išliko tik pietinėje regiono dalyje – ties Ramygalos-Molėtų-Salako juosta. 1996 m. krikščionių demokratų santykinai didelės paramos arealas buvo kur kas labiau ištįsęs į šiaurės vakarus (iki Pasvalio) ir šiaurės rytus (iki Rokiškio rajono). Antras krikdemų stipriausio palaikymo arealas išliko Vakarų Žemaitijoje (su Skuodu, Plunge, Rietavu, Kretinga ir Gargždais). Nors apie 2000-uosius Pietvakarių Lietuvos elektorinis regionas prarado Vakarų Žemaitijos arealą, tačiau savo periferiškumu ir tarpine padėtimi šis arealas ir toliau pasižymėjo – tą įrodo ir santykinai aukštas krikščionių demokratų palaikymas. Pagal Vakarų Žemaitijos pavyzdį galima suformuluoti ir Lietuvos elektorinių regionų ribų kitimo pagrindinį dėsnį – elektorinių regionų ribos ir vidinė struktūra kinta per elektorinių periferijų santykinį nepastovumą. Galima teigti, kad Vakarų Žemaitija tiek priklausydama Pietvakarių Lietuvos regionui iki 2000 m., tiek Žemaitijos elektoriniam regionui po 2000-ųjų, pasižymėjo kaip periferinė abiejų regionų dalis. Būtent tas Vakarų Žemaitijos arealo periferiškumas leido susiformuoti naujam Žemaitijos elektoriniam regionui su atitinkamomis ribomis. Trečias krikščionių demokratų aukšto palaikymo arealas 2000 m. išliko Suvalkijoje. 2000 m. per Seimo rinkimus krikdemų santykinai didelės paramos arealas taip pat liko susitraukęs – šįkart prie Suvalkijos nebeprisijungė pietinės Dzūkijos seniūnijos.

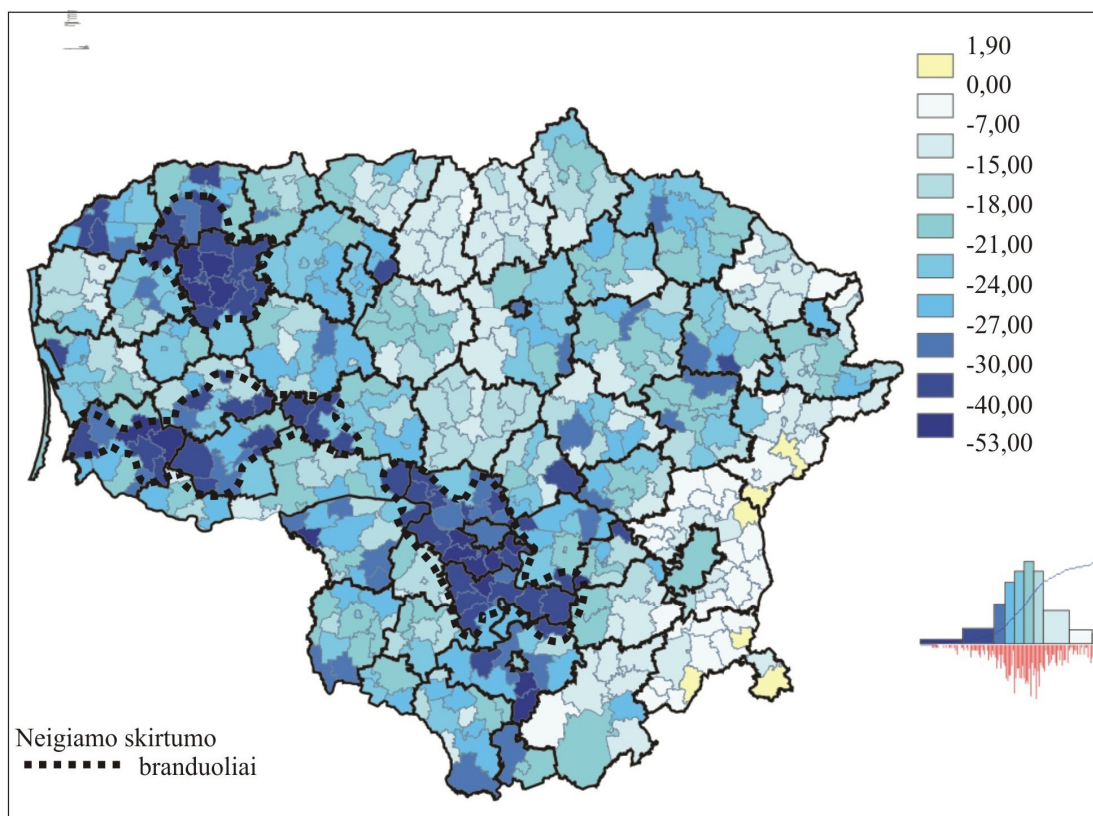
2004 m. tiek Tėvynės Sąjungos, tiek krikščionių demokratų didžiausio palaikymo arealai iš esmės išliko tie patys. Per 2004 m. Seimo rinkimus TS santykinai aukštu palaikymu aiškiai pasižymėjo Pietvakarių Lietuvos regionas, išlaikęs 2000 m. susiklosčiusias ribas. Nors kai kurios Vakarų Žemaitijos seniūnijos (Plungės ir Skuodo rajonų sankirtoje) pasižymėjo aukštesniu negu vidutiniu TS palaikymu, tačiau su Pietvakarių Lietuva šis arealas nesusijungė. Priešingai negu 2000 m., Pietvakarių Lietuvos rinkiminiame regione 2004 m. vėl išryškėjo vidiniai ypač aukšto TS palaikymo branduoliai. Šįkart Pietvakarių Lietuvoje ypatingu palankumu konservatoriams išsiskyrė du branduoliai:

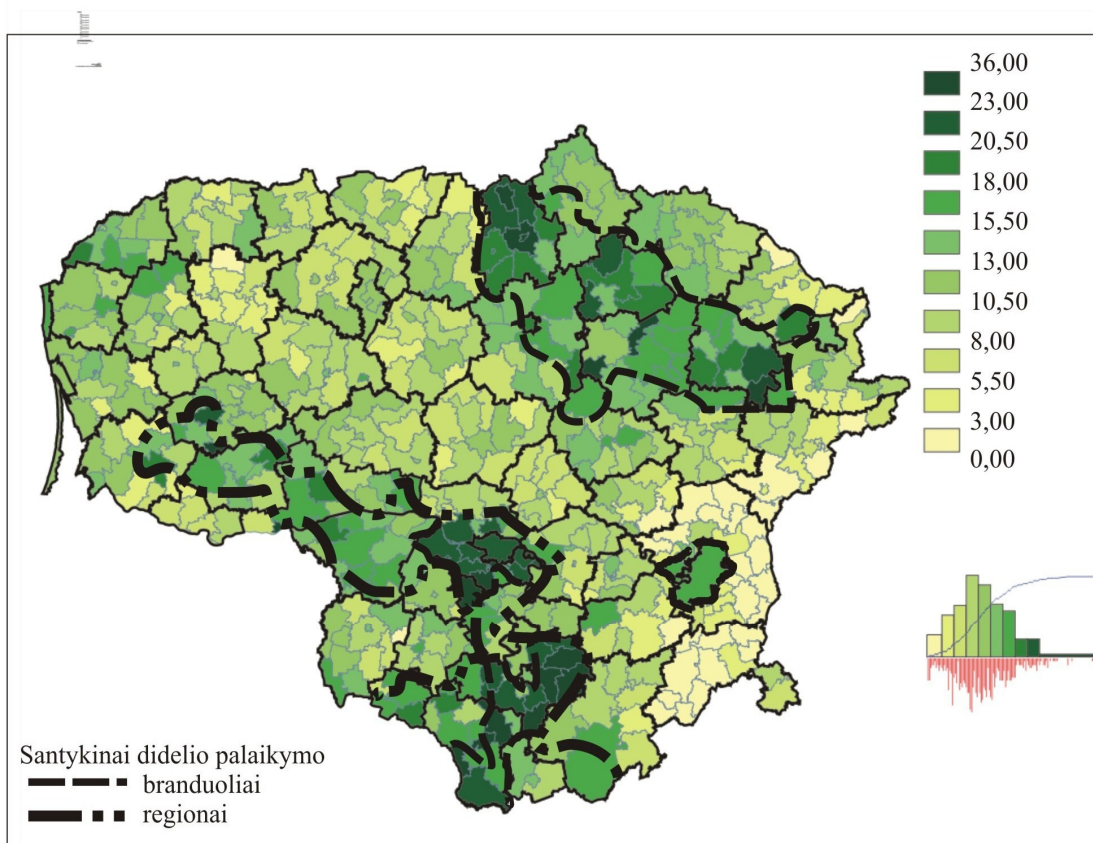
40 pav. TS palaikymas per 1996 m. Seimo rinkimus (%)

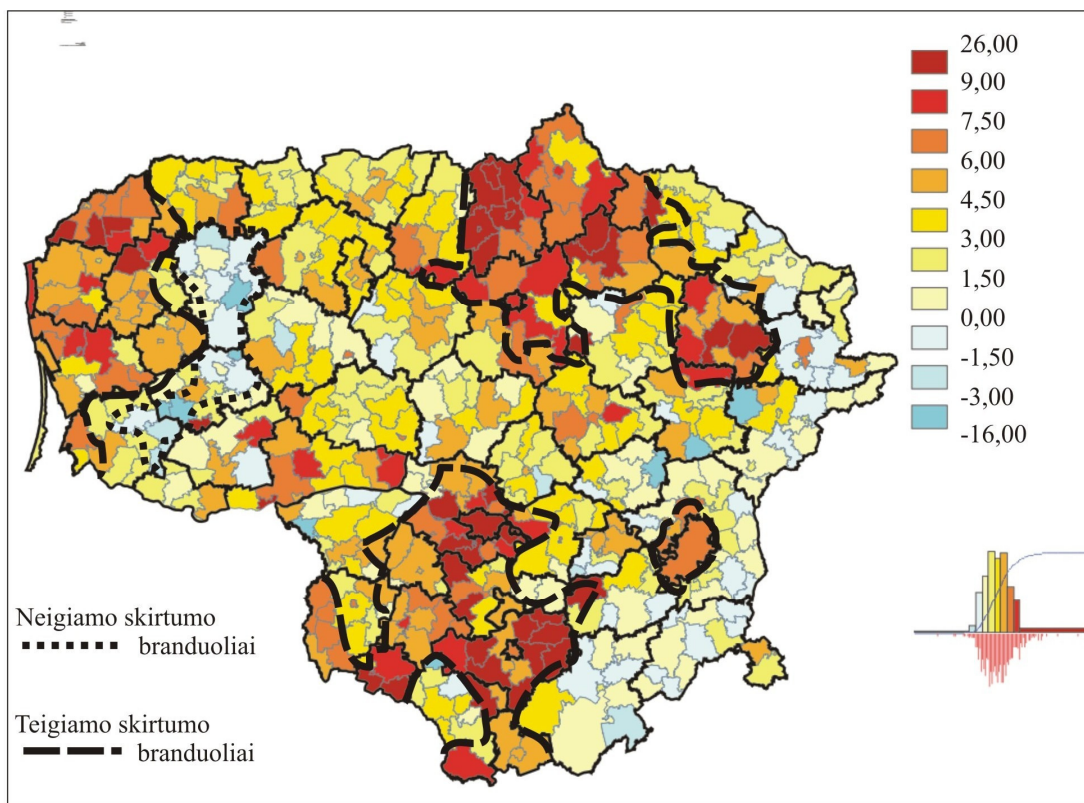
41 pav. TS palaikymas per 2000 m. Seimo rinkimus (%)

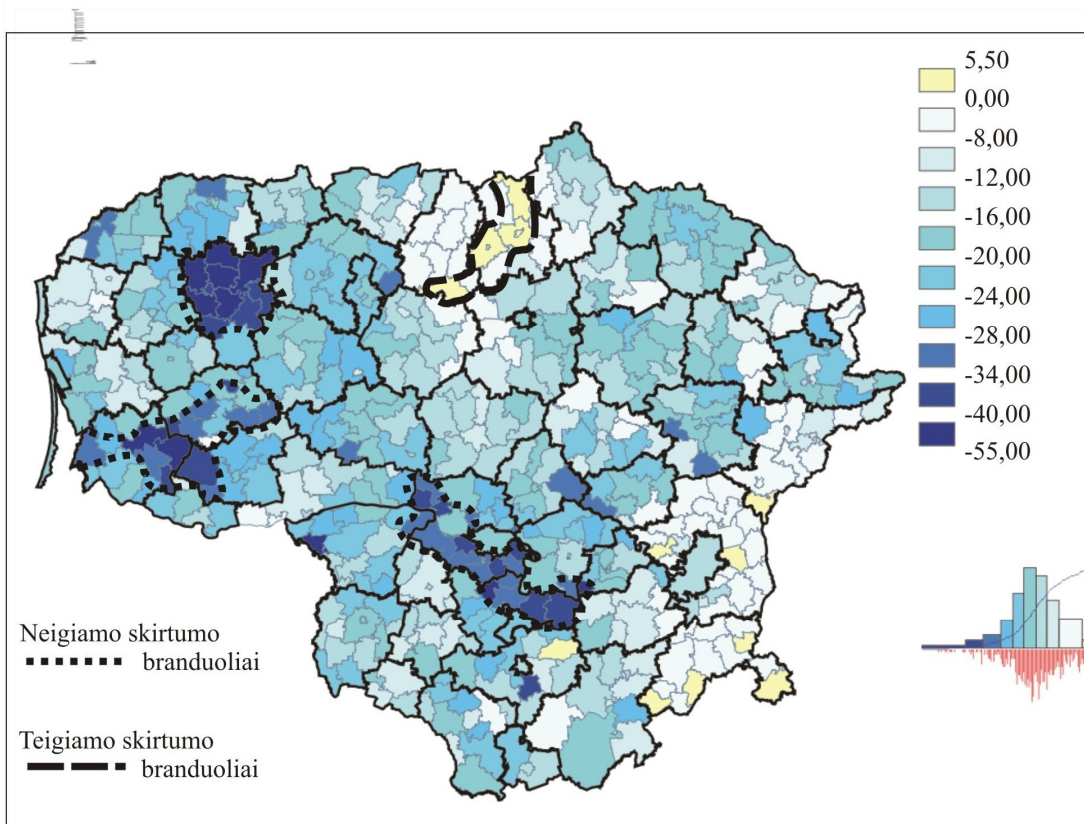
42 pav. TS palaikymo skirtumas tarp 2000 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (% punktais)

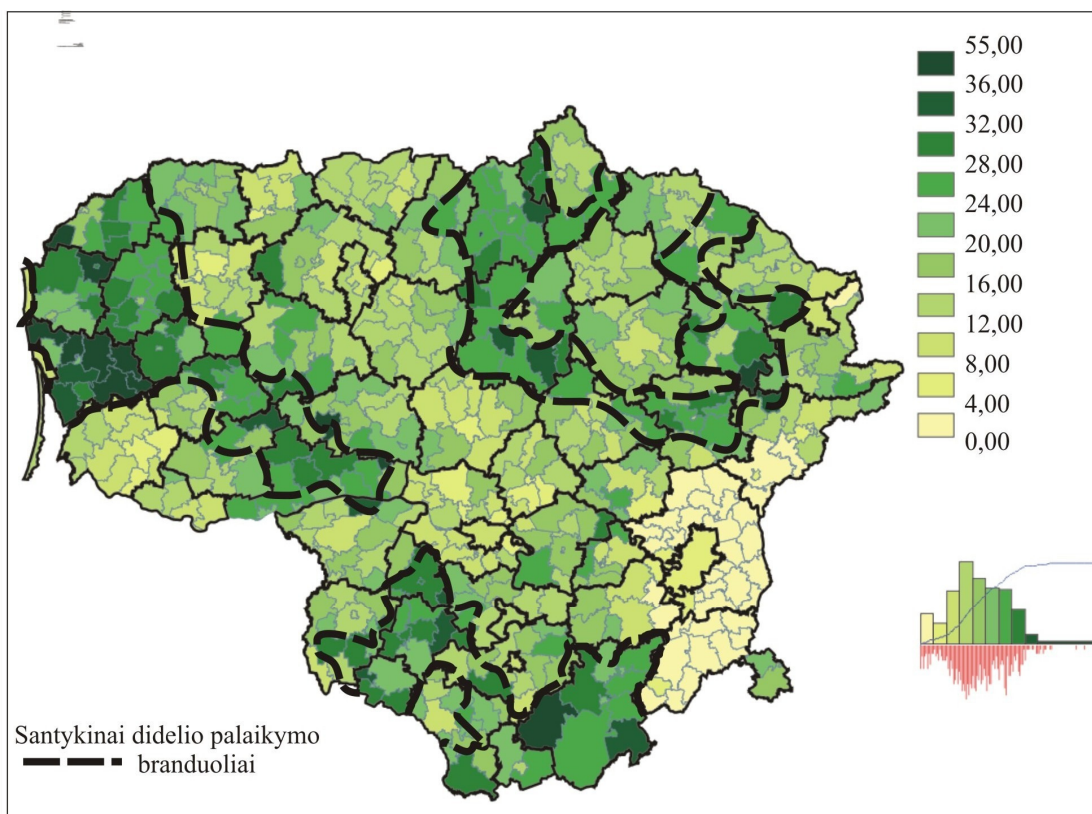
43 pav. TS palaikymas per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

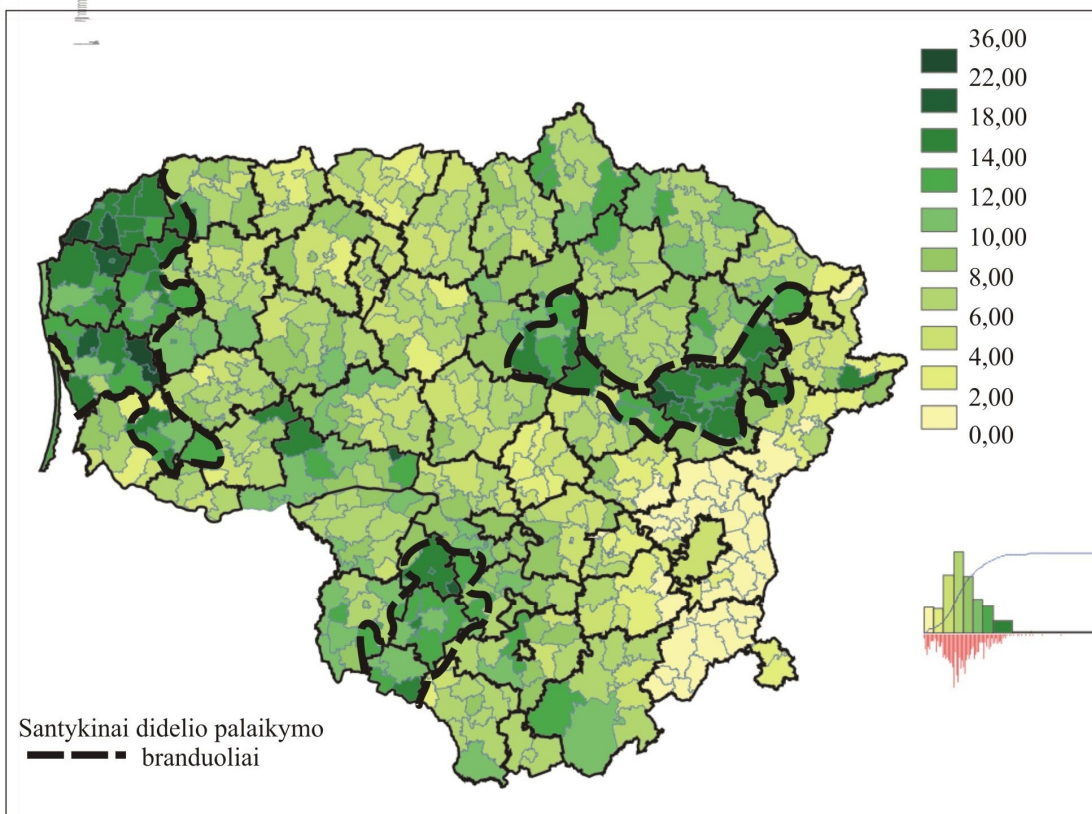
44 pav. TS palaikymo skirtumas tarp 2004 m. ir 2000 m. Seimo rinkimų (% punktais)

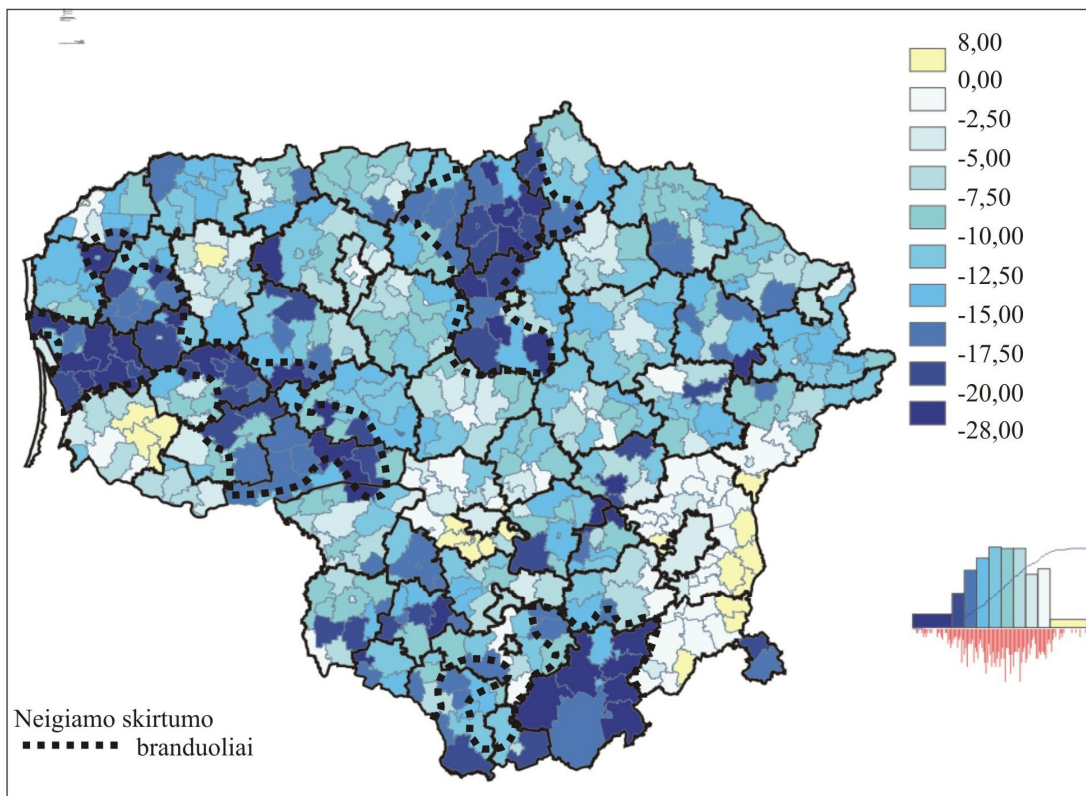
45 pav. TS palaikymo skirtumas tarp 2004 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (% punktais)

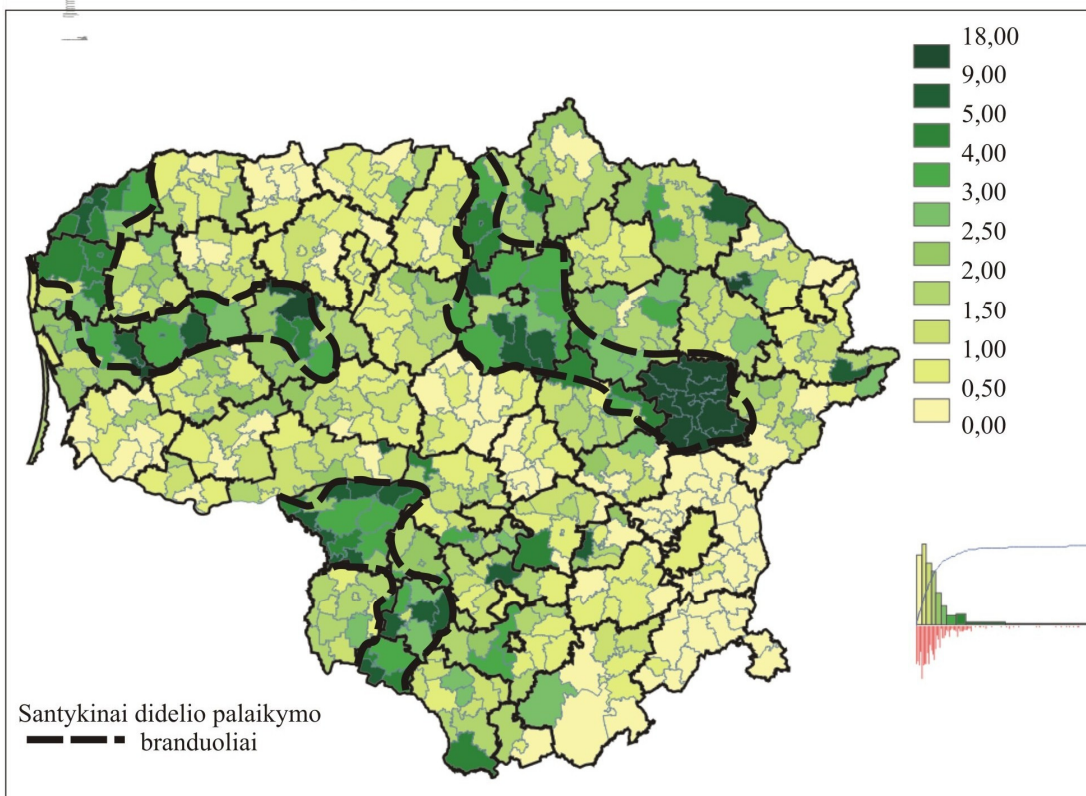
46 pav. Krikščionių demokratų (LKDP ir KDS - bendrai) palaikymas per 1996 m. Seimo rinkimus (%)

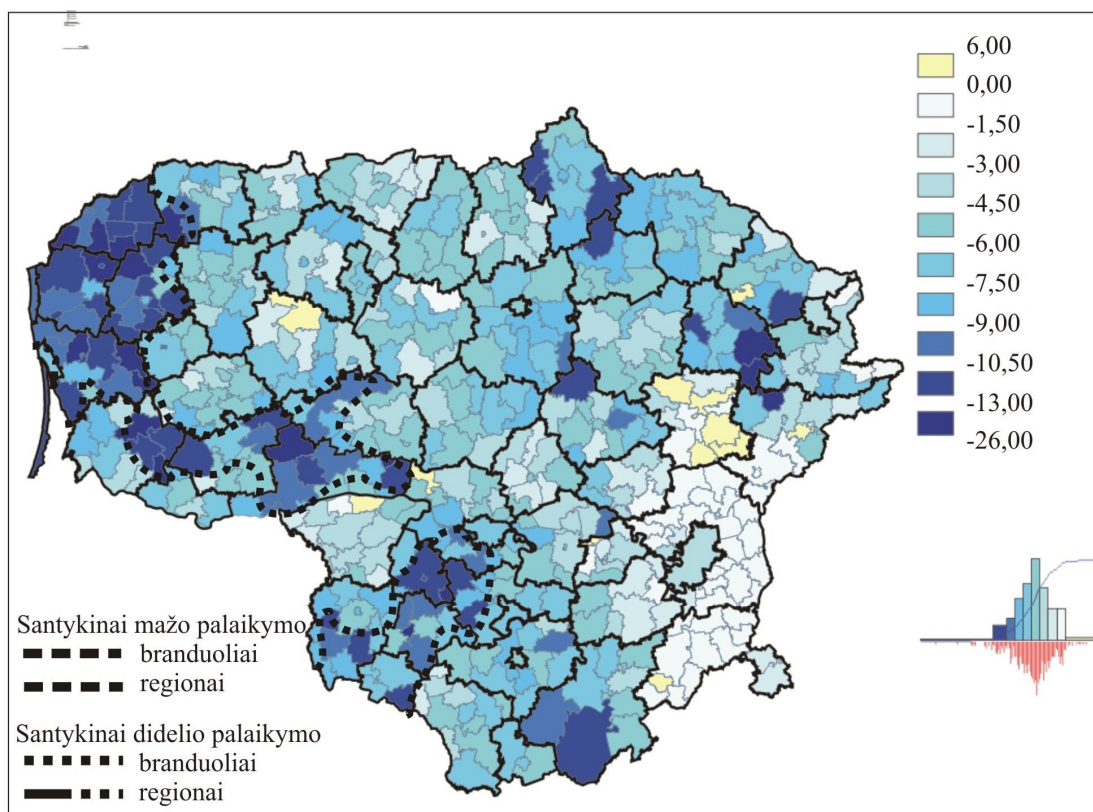
47 pav. Krikščionių demokratų (LKDP ir KDS - bendrai) palaikymas per 2000 m. Seimo rinkimus (%)

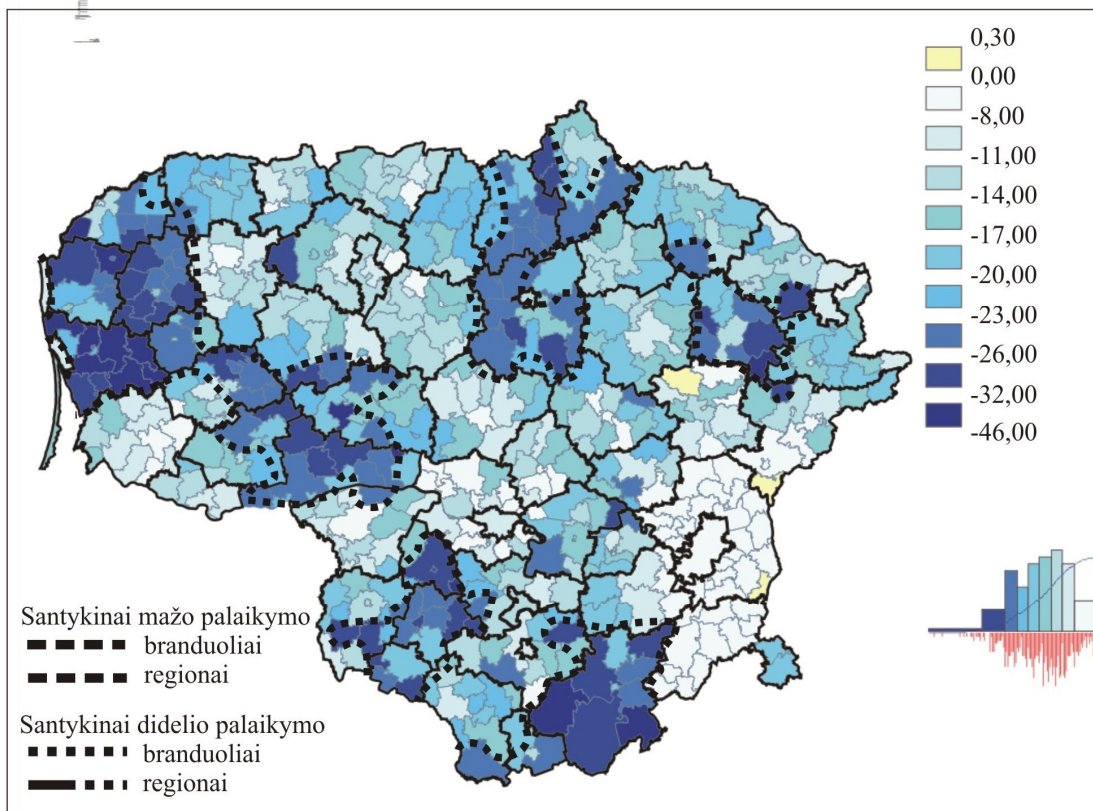
48 pav. Krikščionių demokratų (LKDP ir KDS - bendrai) palaikymo skirtumas tarp 2000 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (% punktais)

49 pav. LKD palaikymas per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

50 pav. Krikščionių demokratų palaikymo skirtumas tarp 2004 m. (LKD) ir 2000 m. (LKDP ir KDS - bendrai) Seimo rinkimų (% punktais)

51 pav. Krikščionių demokratų palaikymo skirtumas tarp 2004 m. (LKD) ir 1996 m. (LKDP ir KDS - bendrai) Seimo rinkimų (% punktais)

1) Kauno ruože bei 2) dzūkiškame Pivašiūnų-Kapčiamiesčio ruože (Alytaus ir Lazdijų rajonuose). Toks vidinių branduolių išryškėjimas Pietvakarių Lietuvos rinkiminiame regione tikriausiai yra susijęs su bendrai pakilusiu partiniu palaikymu. Tiek 1996 m., kai TS bendras nacionalinis palaikymas buvo ypatingai stiprus, tiek 2004 m., vėl pakilus TS palaikymui, Pietvakarių Lietuvoje išryškėdavo ypač aukšto TS palaikymo branduoliai. Toks vidinių Pietvakarių Lietuvos branduolių išsiskyrimas nebuvo būdingas 2000 m., kada bendras TS palaikymas nacionaliniu mastu buvo žemas.

Be Pietvakarių Lietuvos regiono 2004 m. santykinai aukštu TS palaikymu pasižymėjo ir du elektoriniai branduoliai Aukštaitijoje ir Vilniaus areale. Santykinai gausiu TS elektoratu pasižymintis Aukštaitijos branduolys išsilaikė nuo 1996 m. ir 2000 m. Šįkart, pakilus bendram TS palaikymui šalyje, Aukštaitijos konservatoriškas branduolys vėl kiek prasiplėtė. Nuo 2000 m. greta labiausiai TS remiančių Anykščių ir Kupiškio rajonų prisidėjo Panevėžio ir Utenos miestai. Taip TS santykinai aukšto palaikymo aukštaitiškas branduolys grįžo į 1996 m. plataus branduolio ribas. Tiesa, 2004 m., priešingai negu ankstesnių rinkimų metu, prie Aukštaitijos regiono branduolio labai aiškiai prisijungė visas Pasvalio rajono plotas. 2004 m. santykinai aukštu Tėvynės Sąjungos palaikymu pasižymėjo Vilniaus miesto elektorinis branduolys. Tiek 1996 m., tiek 2000 m. Vilniaus miestas aplinkinių seniūnijų fone pasižymėjo dideliu palankumu TS, tačiau nacionaliniu mastu Vilnius TS palaikė tik nežymiai aukščiau nacionalinio vidurkio. Tik 2004 m. Vilniaus miestas jau ir nacionaliniu mastu pradeda reikštis kaip santykinai aukšto TS palaikymo arealas.

Lietuvos krikščionys demokratai 2004 m. Seimo rinkimų metu išlaikė 1996 m. ir 2000 m. besireiškusius tris aukščiausio palaikymo arealus. Krikdemų santykinai dideliu elektoratu 2004 m. pasižymėjo pietinė-pietvakarinė Aukštaitijos elektorinio regiono dalis. Lyginant su 2000 m., krikdemų aukštos paramos arealas prarado seniūnijas į šiaurės rytus nuo Molėtų, tačiau susigrąžino (nuo 1996 m.) dalį Panevėžio ir Pasvalio rajonų teritorijos. 2004 m. Aukštaitijos santykinai aukšto palaikymo juostoje ypatingai

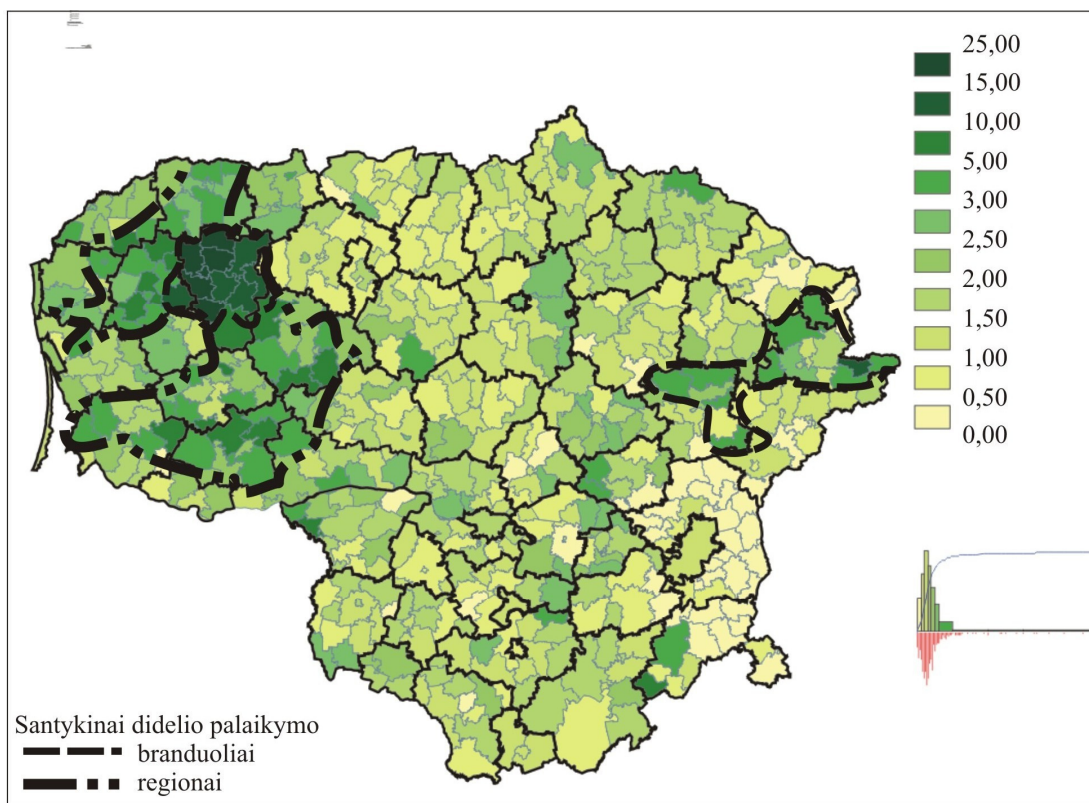
stiprias pozicijas LKD turėjo Molėtų rajone. Antras iš krikdemų aukščiausios paramos arealų išliko Vakarų Žemaitijoje. 2004 m. vakarinėje Žemaitijoje esantis santykinai palankus LKD arealas įgavo siauros juostos pavidalą (Skuodo-Rietavo-Kelmės ašimi). Ši LKD ypatingai palanki siaura juosta gana tiksliai sutampa su Žemaitijos elektorinio regiono vakarine ir pietine riba. Tiek 1996 m., tiek 2000 m. krikščionių demokratų aukščiausios paramos arealai irgi pasižymėjo savo buferinėmis savybėmis tarp skirtingų elektorinių regionų. Vis dėlto 1996 m. ir 2000 m. krikdemų didžiausio palaikymo arealai labiau atliko dešiniųjų elektorinių regionų vidinių buferių funkcijas. 2004 m. LKD aukštos paramos arealo persidengimas su Žemaitijos elektorinio regiono riba atskleidžia ir krikdemų didžiausio palaikymo arealų atliekamas bendresnes (ne vidines, o tarpregionines) elektorinių buferių funkcijas. Tiesa, Aukštaitijos elektoriniame regione LKD aukšto palaikymo arealas, priešingai negu Žemaitijoje, atliko labiau dešiniųjų regiono vidinio buferio funkcijas. Greta krikščionims demokratams palankiausių arealų Aukštaitijoje ir Vakarų Žemaitijoje 2004 m. išliko ir trečias palankus arealas Suvalkijoje. Aplink Marijampolę esančios seniūnijos pagal santykinai aukštą LKD palaikymą 2004 m. susijungė su Šakių rajonu. Taip 2004 m. ir suvalkietiškas LKD aukšto palaikymo arealas pademonstravo savo bendro, o ne vidinio dešiniojo, elektorinio buferio funkcijas – susijungė Pietvakarių Lietuvos regiono (su Šakiais) ir santykinai protestiško Suvalkijos branduolio kaimyninės seniūnijos.

G. Vagnoriaus partijos ir liberalų teritorinis palaikymas. Nuo 2000 m. Seimo rinkimuose pastebimiau remtos G. Vagnoriaus vadovaujamos (2000 m. – NKS, 2004 m. – KKSS) ir liberalų (2000 m. – LLS, 2004 m. – LiCS) partijos pasižymi savitais teritorinio palaikymo dėsningumais. G. Vagnoriaus vadovaujamas partijas galima priskirti kultūrinei dešinei (*konservatorių* ir *krikščionių* terminai partijos pavadinimuose), o liberalus – ekonominei dešinei. Liberalų dešinumas labiausiai ir remiasi ekonominiu dešinumu (pasisakymas už kuo didesnę asmeninę iniciatyvą, rinkos ekonomiką, kuo menkesnę valstybės vaidmenį ekonominių resursų perskirstyme), nes ši partija nepasižymi kultūrinės dešinės (tradicijos akcentavimo) bruožais. Kaip rodo

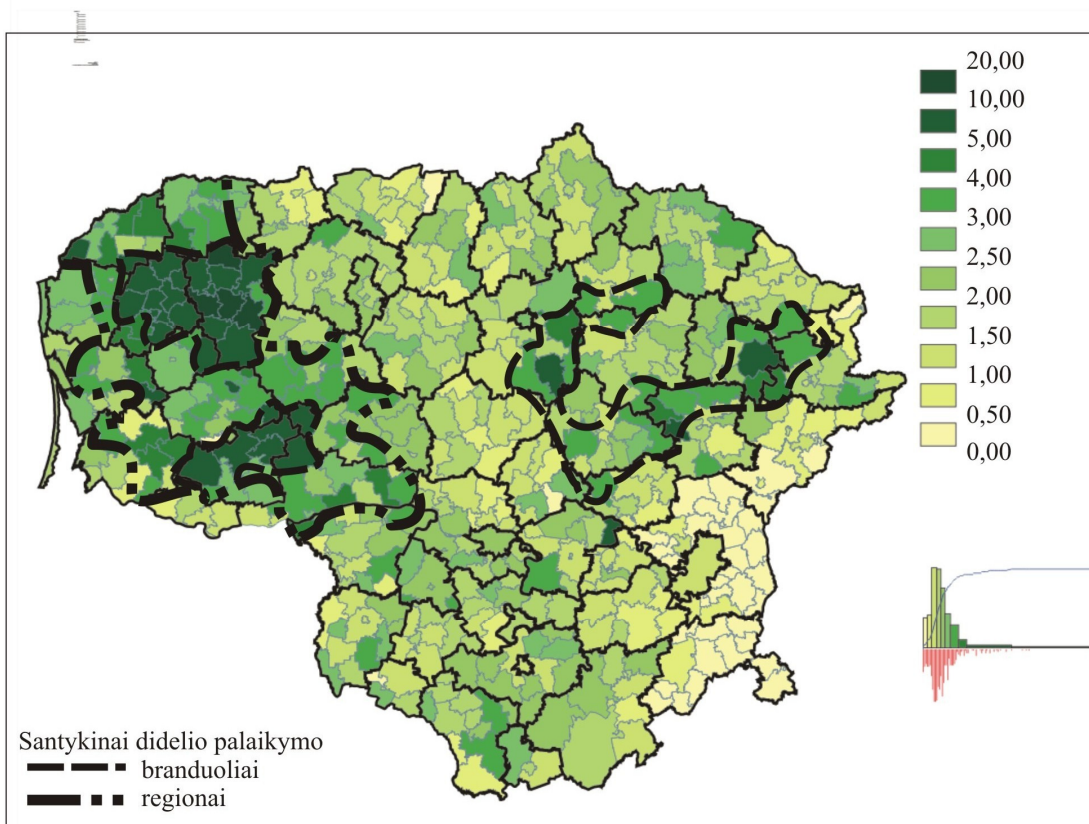
sociologų duomenys (Gaidys, 1998; 2004; Ramonaitė, 2007: 77-102), liberalų elektoratas Lietuvos rinkėjų fone išsiskiria aukščiausiu pajamų lygiu, santykinai aukštu išsilavinimu ir santykinai didele rinkėjų dalimi stambiuose miestuose.

Tiek 2000 m., tiek 2004 m. G. Vagnoriaus vadovaujama partija aiškiai didžiausią palaikymą turėjo Žemaitijos regione. Tenka atkreipti dėmesį į įprasto Žemaitijos protestiško elektorinio regiono (valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje) nesutapimą su G. Vagnoriaus vadovaujamos partijos aukščiausio palaikymo arealu. 2000 m. ir 2004 m. NKS ir KKSS aukščiausios paramos regionas apėmė dalį elektorinio Vakarų Žemaitijos arealo (Telšius, Plungė) ir kaimynines Pietvakarių Lietuvos rinkiminio regiono savivaldybes (Šilutės, Šilalės, Tauragės ir Jurbarko rajonus). Tokią gana specifinę G. Vagnoriaus vadovaujamos partijos aukščiausio palaikymo regiono konfigūraciją galėjo įtakoti vidinių branduolių išsidėstymas. Ir 2000 m., ir 2004 m. vienas iš G. Vagnoriaus vadovaujamos partijų branduolių buvo aplink Telšius. Tikėtina, kad toks itin aukšto palaikymo branduolio išsidėstymas yra paveiktas G. Vagnoriaus gimtosios vietos (Telšių miesto) efekto. Antras labai aukšto palaikymo branduolys išryškėjo 2004 m., kai KKSS santykinai didele parama išsiskyrė šiaurinės Tauragės rajono seniūnijos.

Be Žemaitijos santykinai aukštu G. Vagnoriaus vadovaujamos partijos palaikymu pasižymi Aukštaitijos elektorinio regiono pietinė dalis. 2000 m. NKS palaikymo didelėmis reikšmėmis išsiskyrė tarp Molėtų ir Ignalinos esantis seniūnijų ruožas. 2004 m. šis partijos aukšto palaikymo ruožas prasiplėtė į vakarus ir šiaurės vakarus, apimdamas dalį Ukmergės, Panevėžio ir Kupiškio rajonų seniūnijų. Savo užimama vieta ir konfigūracija 2004 m. KKSS aukšto palaikymo arealas tapo labai panašus į LKD (krikščionių demokratų) aukštos paramos arealą pietinėje Aukštaitijoje. Toks abiejų partijų didelio rėmimo arealų sutapimas pietinėje Aukštaitijos elektorinio regiono dalyje galėjo būti įtakotas gausaus krikdemiško elektorato. 2004 m. tiek LKD, tiek KKSS partijų pavadinimuose dominavo žodis *krikščionių*.

52 pav. NKS palaikymas per 2000 m. Seimo rinkimus (%)

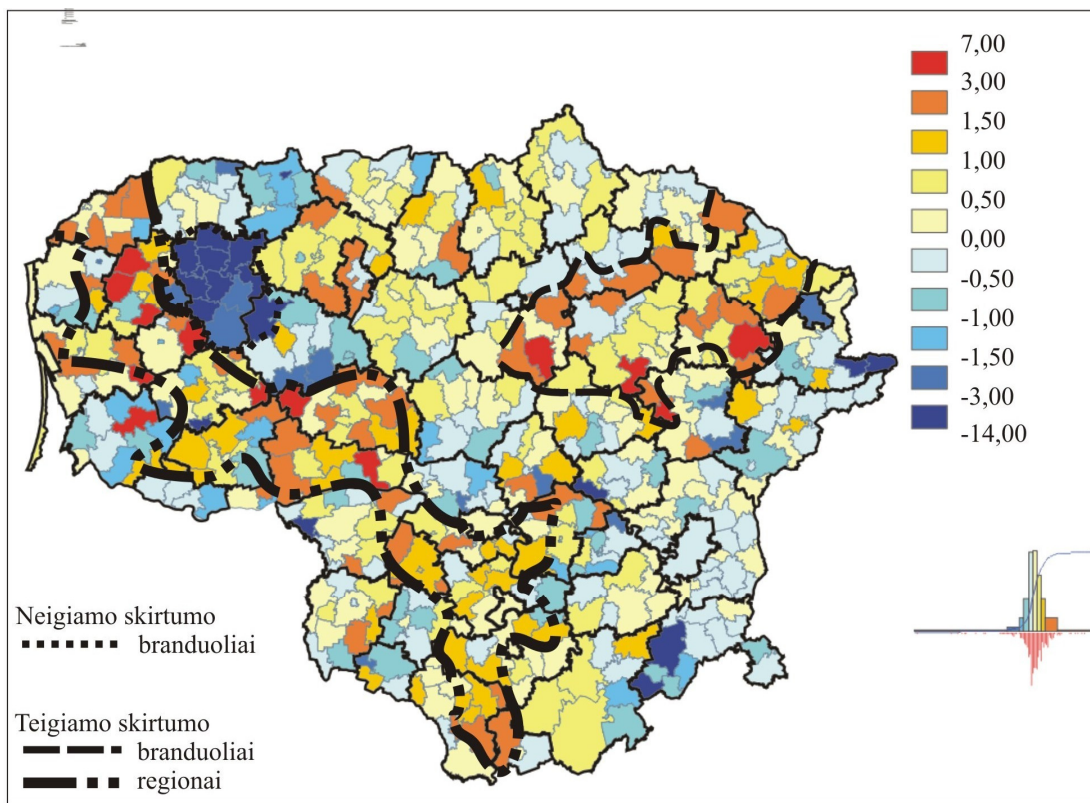

53 pav. KKSS palaikymas per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

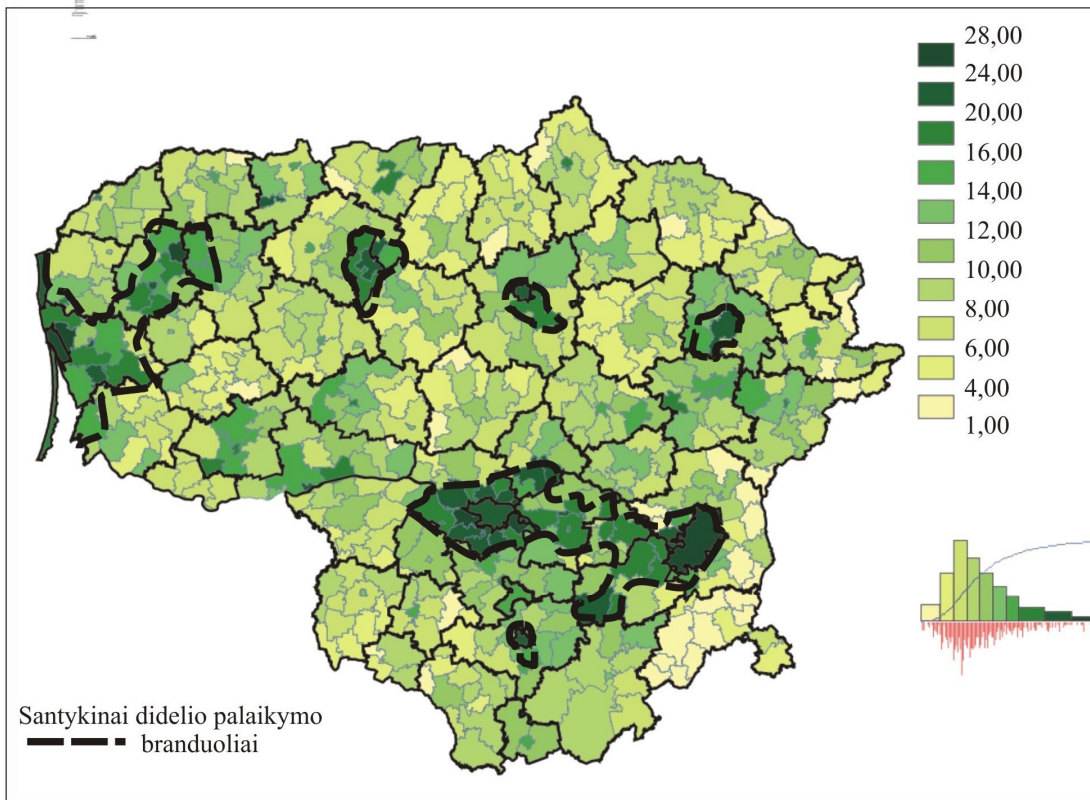
Liberalų partijos didžiausiu palaikymu pasižymi didžiųjų Lietuvos miestų ir jų kaimyninių seniūnijų rinkėjai. Tarp visų Lietuvos partijų liberalai pasižymi bene „sališkiausiu“ aukščiausios paramos arealų išsidėstymu. 2000 m. liberalams tapus reikšminga partija (į rinkimus eita su tuomet itin populiariu R. Paksu) išryškėjo LLS aukščiausių palaikymo arealų išsidėstymas „salomis“ ties Lietuvos didmiesčiais. 2000 m. iš Lietuvos didmiesčių tik Vilnius ir Kaunas susijungė į vientisą aiškesnę aukšto LLS palaikymo arealą. Tarp Vilniaus ir Kauno esančios seniūnijos greta Trakų, Elektrėnų ir Kaišiadorių 2000 m. pasižymėjo santykinai dideliu liberalų palaikymu. Toks liberalams santykinai palankių seniūnijų ruožas nuo Vilniaus iki Kauno labai tiksliai sutampa su Vilniaus-Kauno greitkelio linija. 2000 m. kiek platesniu aukšto liberalų palaikymo branduoliu pasižymėjo pajūrio ruožas, kuris nuo Klaipėdos tęsėsi iki Telšių. Toks liberalams palankaus pajūrio ruožo išsiplėtimas aiškintinas tuomečio liberalų lyderio R. Pakso gimtosios vietos (Telšių miesto) efektu. Paprastai žinomesni politiniai lyderiai susilaukia santykinai didelio palaikymo savo gimtosiose vietose. Kiti 2000 m. santykinai aukšto liberalų palaikymo branduoliai apsiribojo didmiesčių ir keleto kaimyninių seniūnijų ribomis – tai būdinga Šiauliams, Panevėžiui, Alytui ir Utenai.

2004 m. aukščiausiu liberalų palaikymu pasižymintys Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestai susijungė į gana vientisą liberalams palankų regioną. Šis aukšto liberalų palaikymo regionas iš dalies priminė Pietvakarių Lietuvos elektorinio regiono konfigūraciją. Tiesa, dėl liberalų elektorato specifikos į jiems palankų regioną patenka Vilnius (to nėra įprasto Pietvakarių Lietuvos regiono atveju) bei nepatenka kai kurie Pietvakarių Lietuvos ruožai (pavyzdžiui, Lazdijų ir Alytaus rajonų). Vis dėlto bendrai Pietvakarių Lietuvos elektorinį regioną galima laikyti santykinai palankiu abiems dešinės srovėms (ir patriotinei dešinei, ir liberaliai dešinei). Kiti Lietuvos didieji miestai – Šiauliai, Panevėžys, Alytus – 2004 m. išliko liberalams santykinai palankiais „sališkais“ branduoliais.

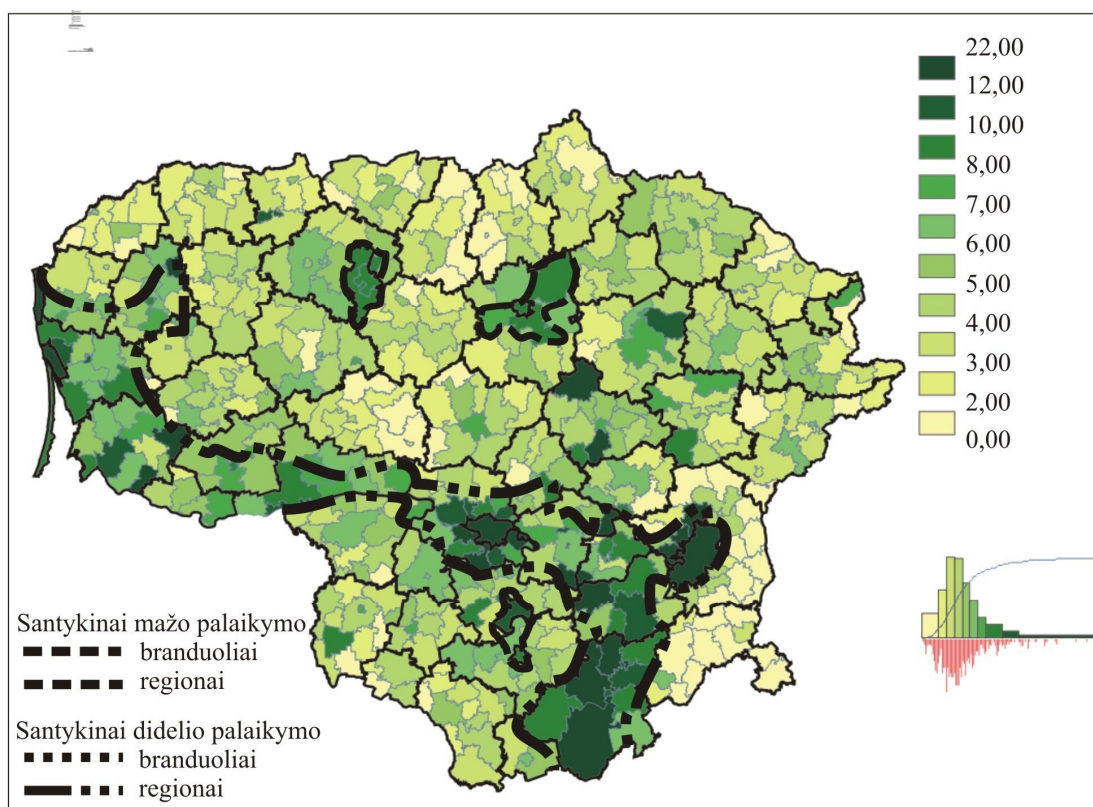
Nepaisant G. Vagnoriaus vadovaujamos partijos ir liberalų aukščiausios paramos arealų specifikos, bendrai dešiniųjų partijų elektorinius arealus galima

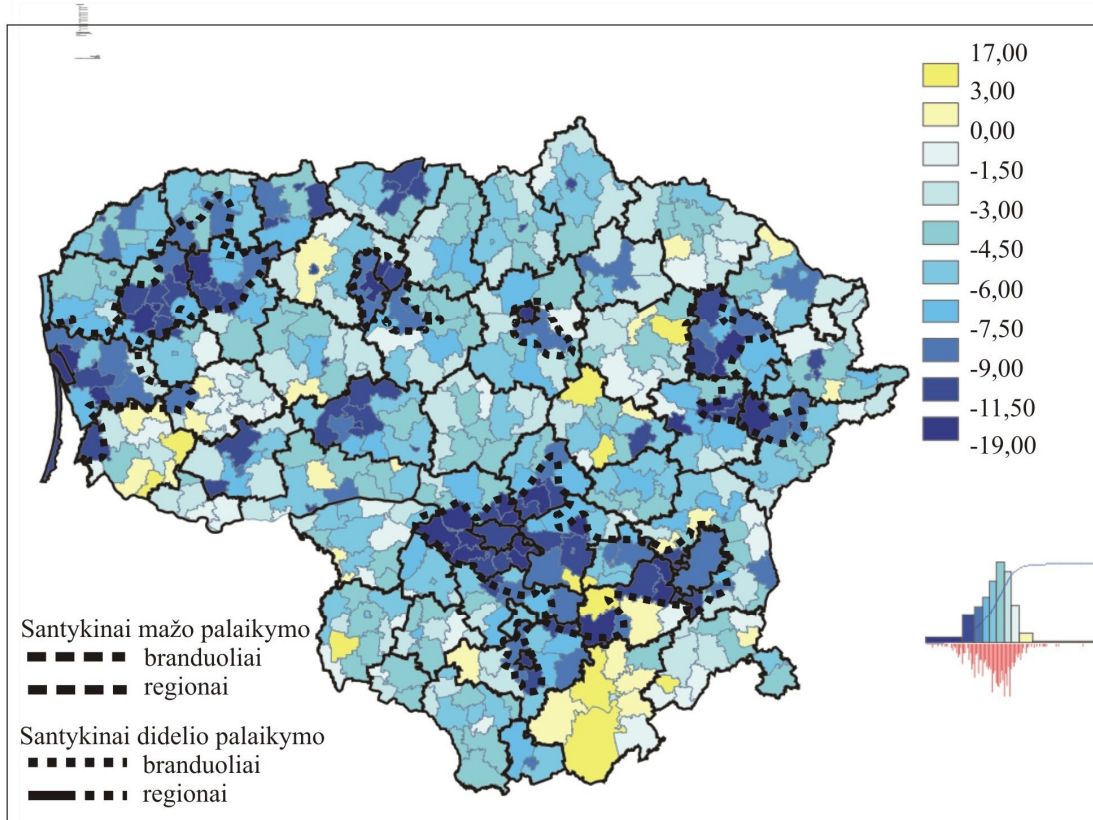
54 pav. G. Vagnoriaus vadovaujamos partijos palaikymo skirtumas tarp 2004 m. (KKSS) ir 2000 m. (NKS) Seimo rinkimų (% punktais)

55 pav. LLS palaikymas per 2000 m. Seimo rinkimus (%)

56 pav. LiCS palaikymas per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

57 pav. Liberalų palaikymo skirtumas tarp 2004 m. (LiCS) ir 2000 m. (LLS) Seimo rinkimų (% punktais)

laikyti atkartojančiais tradicinių ir protestinių arealų esmę ir ribas. Atskirais atvejais dėl savo elektorato nedidelio dydžio (NKS ir KKSS) ar aiškios miesto-kaimo poliarizacijos (liberalai) kai kurios dešinėsios partijos netelpa į pagrindinių 6-7 elektorinių arealų (regionų ir atskirų branduolių) teritorinio palaikymo sistemą. Atsižvelgiant į bendrus Lietuvos partinės sistemos ir rinkimų rezultatų pokyčius galima pažymėti visų 4 dešiniųjų partijų palankiausių arealų stabilumą. Nė vienos iš keturių dešiniųjų partijų palankiausi arealai savo skaičiumi ir atramine dislokacija tiriamu laikotarpiu nesikeitė. Atitinkamai dešiniųjų partijų teritorinio palaikymo pavyzdys leidžia tvirtinti, kad Lietuvos partijoms būdingas stabilus elektorinis reljefas. Tiek elektorato pagausėjimo, tiek sumažėjimo laikotarpiais dešinėsios partijos išsaugo sau palankiausias „aukštumas“ bei surenka santykinai mažą balsų dalį savo elektorinėse „žemumose“.

Dešiniųjų partijų palaikymo dinamikos teritorinė struktūra. 1996-2004 m. laikotarpiu dešiniųjų partijų palaikymo teritorinė dinamika aiškintina: 1) elektorinių regionų mastu bei 2) kaimynystės efektu. Dažnas partijų elektorinės dinamikos regionų sutapimas su nuolatiniais santykinai tradiciniais ir protestiniais elektoriniais regionais eilinį kartą patvirtina gilius Lietuvos elektorinius teritorinius skirtumus. Šie gilūs elektoriniai teritoriniai skirtumai matomi per įvairių Prezidento ir Seimo rinkimų rezultatų vertinimą. Savo ruožtu kaimynystės efektas aiškiau atsiskleidžia tik pagal partijų palaikymo teritorinius pokyčius. Dėl to dešiniųjų partijų palaikymo dinamikos dėsningumai laikytini išskirtiniais identifikuojant kaimynystės efektą Lietuvos elektorato tarpe.

Kaimynystės efekto teorija (Pattie, Johnston, 1999; 2000; 2001; Johnston et al., 2000; 2001; 2004; Tunstall et al., 2000; MacAllister et al., 2001; Johnston, Pattie, 2006) akcentuoja artimiausių supančių žmonių bei vietovėje dominuojančios nuomonės įtaką rinkėjo apsisprendimui ir rinkiminiams rezultatams. Vienas iš kertinių kaimynystės efekto teorijos teiginių byloja, jog neapsisprendę ar netvirtai apsisprendę gyventojai per rinkimus balsuoja panašiai kaip ir dauguma vietos gyventojų. Šis kertinis

teiginys labai aiškiai matomas Lietuvos dešiniųjų partijų palaikymo dinamikoje. Per atskirus rinkimus dešinėsios partijos išgyveno savo aukščiausio palaikymo bangas: Tėvynės Sąjunga ir krikščionių demokratų partijos – 1996 m., liberalai – 2000 m. Galima teigti, kad tokio pakilimo bangomis atitinkamos partijos sau palankiausiuose arealuose (branduoliuose) gaudavo ir santykinę didelę dalį balsų iš netvirtai apsisprendusių rinkėjų. Kitaip tariant, esant partijos populiarumo bangai neapsisprendę ar aiškesnių politinių įsitikinimų neturintys rinkėjai balsuodavo kaip to arealo apsisprendusioji dauguma. Per kitus rinkimus, nuslūgus partijos populiarumui, nebelieka aiškaus partijos dominavimo net ir sau įprastai palankiame areale. Dėl to antruose iš eilės rinkimuose neapsisprendę ar svyruojantys rinkėjai jau nebebalsuoja už tą pačią politinę partiją kaip per ankstesnius rinkimus. Be abejo, toks žymus bendras partijų populiarumo svyravimas yra gana specifinis Lietuvos elektorato bruožas. Labai ryškaus pagrindinių partijų populiarumo svyravimo nėra Vakarų Europoje, tai – labiau postkomunistinių Centrinės ir Rytų Europos valstybių požymis.

Kaimynystės efektas labai aiškiai matomas pagal TS palaikymo dinamiką 1996-2000 m. laikotarpiu (42 pav.). 1996 m. TS labai aiškiai laimėjo rinkimus (29,8%), o 2000 m. per visą savo istoriją surinko mažiausią balsų dalį (8,62%). Atitinkamai nuo 1996 m. iki 2000 m. Tėvynės Sąjunga didžiausią balsų dalį prarado tose vietose, kur 1996 m. buvo labiausiai remiama. Didžiausia parama 1996 m. ir didžiausias balsų praradimas 1996-2000 m. pasireiškė visuose trijuose Pietvakarių Lietuvos regiono branduoliuose: 1) aplink Telšius, 2) aplink Šilalę ir 3) Kauno ruože. Bendru 1996-2004 m. laikotarpiu tie patys trys 1996 m. buvę ypatingai aukšto TS palaikymo branduoliai pasižymėjo didžiausiu partijos palaikymo kritimu.

Kaimynystės efektu galima paaiškinti ir krikščionių demokratų (1996-2000 m.) bei liberalų (2000-2004 m.) palaikymo kritimo ryškiausius arealus po mažiau sėkmingų rinkimų. 1996 m. abi krikščionių demokratų partijos Lietuvos daugiamandatėje apygardoje surinko 12,99%, o 2000 m. – tik 7,26% balsų. Dėl tokio populiarumo bangos reiškimosi 1996 m. krikščionys

demokratai galėjo daugiausiai neapsisprendusių rinkėjų patraukti sau palankiausiuose arealuose. 1996-2000 m. krikdemų palaikymas kaip tik labiausiai ir krito 1996 m. išskirtinai palankiose Vakarų Žemaitijos, išorinės Aukštaitijos elektorinio regiono dalies ir pietinės Lietuvos arealuose. Šie arealai pagal neigiamiausių krikdemų palaikymo dinamiką išryškėja ir bendru 1996-2004 m. laikotarpiu. Labai panašius kaimynystės efekto dėsningumus pagal partijos palaikymo dinamiką galima priskirti ir liberalams. 2000 m. liberalai susilaukė 17,25% rinkėjų palaikymo, 2004 m. liberalų elektoratas susitraukė iki 9,19% aktyvių rinkėjų. Dėsningai pagal kaimynystės efekto bruožus 2000-2004 m. laikotarpiu liberalai turėjo didžiausią balsų dalį prarasti 2000 m. palankiausiai balsavusiuose arealuose. Kaip rodo liberalų palaikymo dinamikos teritoriniai skirtumai (57 pav.), būtent liberalams palankiausiuose didmiesčiuose (tarp jų – ir Vilniaus-Kauno bei pajūrio platesniuose branduoliuose) iki 2004 m. buvo prarasta didžiausia balsų dalis. Beje, tenka akcentuoti, kad net didžiausių praradimų arealuose dešinėsios partijos išlaikė savo palankiausius arealus. Taip atsitiko dėl to, jog šie įprastai palankiausi partijoms arealai esant bendrai aukšto palaikymo bangai davė „perdaug“ papildomų balsų.

Įprastų Lietuvos elektorinių arealų išryškėjimas partinio palaikymo dinamikoje labiau būdingas nedidelių elektorato pokyčių laikotarpiais. Pavyzdžiui, įprasti elektoriniai arealai pasireiškė nelabai stipriai pakitus TS palaikymui nuo 2000 m. iki 2004 m. Šiuo 2000-2004 m. laikotarpiu TS labiausiai savo pozicijas pagerino Aukštaitijos elektorinio regiono branduolyje ir atskirame Vilniaus branduolyje. Be šių dviejų branduolių TS balsų dalies ženklus prieaugis būdingas pietinei Pietvakarių Lietuvos regiono daliai (su Suvalkija) bei Vakarų Žemaitijos elektoriniam arealui. Nuo 2000 m. iki 2004 m. TS palaikymas ryškiau nepasikeitė Pietryčių Lietuvoje, o pastebimiau sumažėjo tik aplink Telšius esančiame nedideliame areale (tapusiame protestinio Žemaitijos regiono vidiniu branduoliu). Bendru tiriamu laikotarpiu nuo 1996 m. iki 2004 m. Tėvynės Sąjunga mažiausią balsų dalį prarado Pietryčių Lietuvoje (dėl buvusio labai žemo palaikymo ir praradimai negali

būti dideli) ir Aukštaitijos kampe ties Pasvaliu (dalyje Pasvalio rajono seniūnijų TS palaikymas nuo 1996 m. netgi išaugo).

1996-2004 m. laikotarpiu krikščionių demokratų bendras nacionalinis palaikymas nuolat mažėjo. Todėl dėsningai krikdemų didžiausios balsų dalies praradimo arealai yra trijuose įprastai palankiausiuose arealuose (Vakarų Žemaitijoje, pietinėje Lietuvoje (Suvalkijoje su aplinkinėmis seniūnijomis) ir išorinėje Aukštaitijos rinkiminio regiono dalyje). Nuo 2000 m. iki 2004 m. krikščionių demokratų ryškesnio palaikymo kritimo nesimatė tik vieninteliame iš 3 palankiausių arealų – Aukštaitijos regiono pakraščiuose. Dėl to 2004 m. Seimo rinkimų metu Aukštaitijos pakraštys pasižymėjo stipresne parama LKD negu kiti du įprastai palankūs arealai. 2000-2004 m. laikotarpiu G. Vagnoriaus vadovaujamos partijos palaikymo dinamika taip pat skyrėsi įprastų elektorinių arealų rėmuose. Nuo 2000 m. iki 2004 m. G. Vagnoriaus vedama partija santykinai ženkliai balsų pridėjo Pietvakarių Lietuvos (su Vakarų Žemaitija) regione ir Aukštaitijos regiono branduolyje, o didžiausia balsų dalis prarasta G. Vagnoriaus gimtajame Telšių areale.

Dešiniųjų blokų santykio teritorinės savybės. Pagal dešinės viduje išryškėjančių pagrindinių blokų paramos santykį galima nagrinėti dešiniojo elektorato vidinės struktūros stabilumą (58-69 pav.). Kaip ir kairės-dešinės atveju, stabilus teritorinis pagrindinių dešinės blokų santykis vertintinas teigiamai, o ryški blokų palaikymo tarpusavio santykio dinamika žymėtų santykinai aukštą politinę įtampą. Lietuvoje pats dešinysis elektoratas pagal savo pagrindinį vidinį lūžį stipriai pakito maždaug apie 2000-uosius. Iki 2000 m. dešiniojo elektorato viduje dominavo dvi patriotinės dešinės jėgos – Tėvynės Sąjunga bei krikščionys demokratai. Būtent tarp šių dviejų partijų (partinių grupių) galėjo rinktis dešinės rinkėjai, pasisakantys už labiau dešiniąją (TS) ar kairiąją (krikdema) ekonominę politiką. Nuo 2000 m. politinės dešinės vidinė struktūra iš esmės pakito. Ekonominę, bet ne kultūrinę dešinę ėmė atstovauti ženklų elektoratą suformavusi liberalų partija. Tiek TS, tiek krikščionys demokratai ėmė atstovauti kultūrinės (patriotinės) dešinės pozicijas prieš tokių pozicijų neakcentuojančius liberalus. Taip po 2000 m.

pagrindinę priešpriešą dešinės viduje galima įžvelgti tarp patriotinės dešinės ir liberalios dešinės. Dėl tokio lūžio susiklostymo, tikėtina, neatsitiktinai 2008 m. abi patriotinę dešinę atstovaujančios partijos susijungė į vieną politinę jėgą.

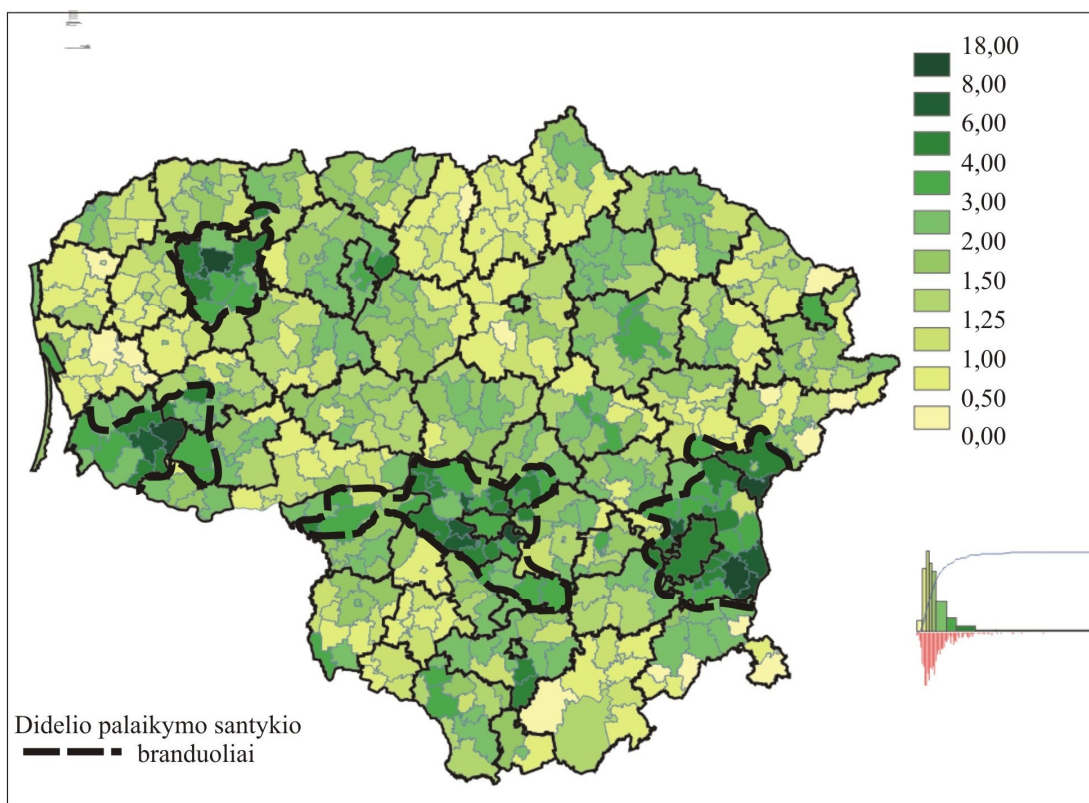
Dešiniųjų blokų santykio teritorinės savybės iki 2000 m. Per visus trejus nagrinėjamus Seimo rinkimus (1996-2004 m.) politinei dešinei atstovavo Tėvynės Sąjunga ir krikščionių demokratų partijos. Abiejų partinių grupių tarpusavio palaikymo santykis per 1996 m. ir 2000 m. Seimo rinkimus nebuvo didelis (2000 m. – virš 1 karto, 1996 m. – virš 2 kartų). Jau 2004 m. Seimo rinkimų metu TS balsų kiekiu lenkė LKD virš 10 kartų, todėl pati TS ir krikdemų priešprieša po 2000 m. iš esmės prarado aktualumą.

Per 1996 m. ir 2000 m. Seimo rinkimus pasikartėjo tam tikri TS ir krikščionių demokratų palaikymo tarpusavio santykio teritoriniai netolygumai. 1996 m. Tėvynės Sąjunga krikščionis demokratų labiausiai lenkė tuometinio konservatoriško Pietvakarių Lietuvos rinkiminio regiono branduoliuose – 1) aplink Telšius, 2) Šilalės-Šilutės ruože bei 3) plačiame branduolyje aplink Kauną. Dar vienas aiškaus TS dominavimo prieš krikdemus arealas 1996 m. pasireiškė Vilniuje ir gretimose Pietryčių Lietuvos elektorinio regiono seniūnijose. Mažiausias TS ir krikdemų palaikymo tarpusavio santykis buvo aukščiausio krikščionių demokratų palaikymo arealuose. Vakarų Žemaitijoje, Aukštaitijos rinkiminio regiono išorinėje dalyje ir Suvalkijos branduolyje TS elektoratas netgi 1996 m. aiškiau nelenkė krikdemų elektorato. Iš esmės TS ir krikščionių demokratų tarpusavio palaikymo santykio ekstremumai sutapo su šių partijų aukščiausio palaikymo arealais. Vienintele išimtimi galima laikyti protestiško Pietryčių Lietuvos regiono ypatingai didelį palankumą TS prieš krikdemus. 2000 m. TS ir krikščionių demokratų palaikymo santykio ekstremumai didžiąja dalimi išliko tie patys. 2000 m. aiškesnio TS dominavimo prieš krikdemus plotai Pietvakarių Lietuvos regione susijungė į vientisą regioną, nors jame išsiskyrė trys vidiniai branduoliai (Šilalės, Šakių ir Lazdijų rajonuose). 2000 m. kiek išsiplėtė ir TS dominavimo prieš krikščionis demokratų arealas pietrytinėje Lietuvos dalyje, kuris apėmė ir santykinai ypač konservatorišką Vilniaus miestą, ir protestinį Pietryčių Lietuvos rinkiminį

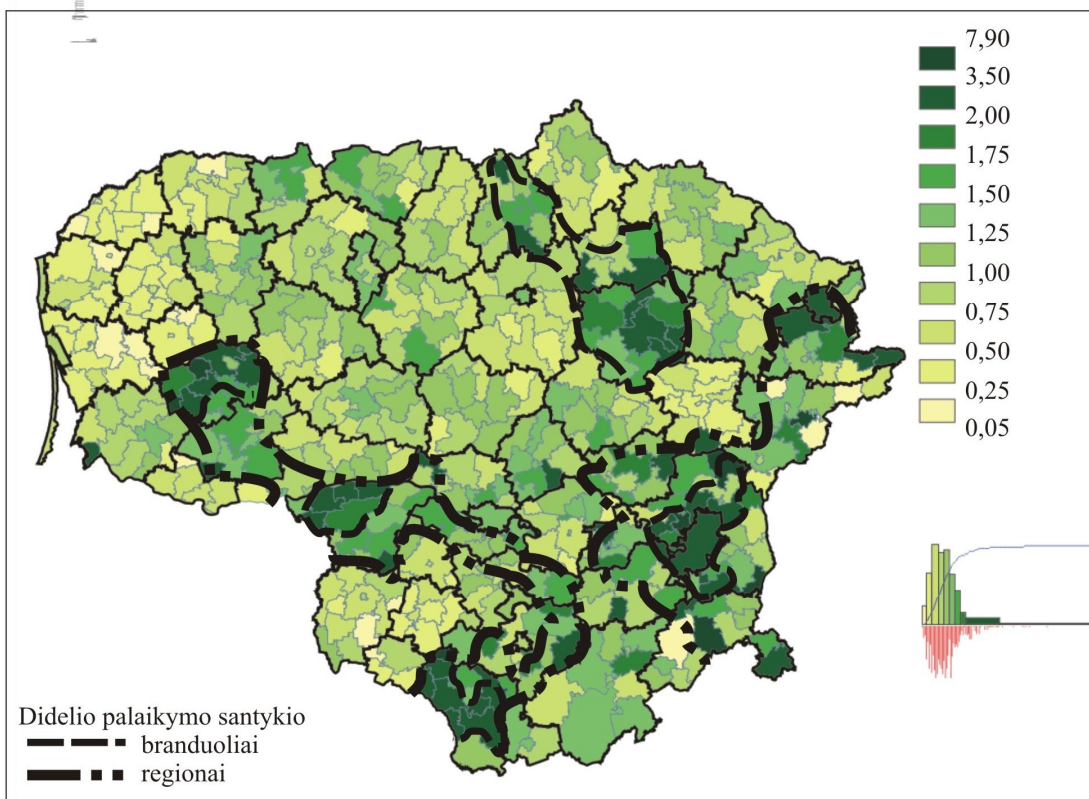
regioną. Mažiausia TS persvara prieš krikdemus liko 3 krikščionims demokratams palankiausiuose arealuose. Priešingai negu 1996 m., 2000 m. Aukštaitijos elektorinio regiono vidinis branduolys jau ėmė aiškiai pasižymėti TS dominavimu prieš krikščionis demokratus.

Kaip akcentuota, 1996-2000 m. laikotarpiu pagal TS ir krikdemų tarpusavio palaikymo santykio dinamiką galima matuoti politinę įtampą dešiniojo elektorato viduje. Partinio palaikymo vertinime didžiausia politinė įtampa būdinga arealams, kuriuose partijų blokų palaikymo santykis yra nepastoviausias. Nuo 1996 m. iki 2000 m. dešiniojo elektorato viduje didele politine įtampa pasižymėjo 1996 m. didžiausio TS dominavimo prieš krikdemus arealai. Tarp šių arealų esantys ruožai aplink Telšius, Šilalę, Kauną ir Vilnių leidžia įžvelgti jau pastebėto kaimynystės efekto įtaką. 1996 m. TS buvo pasiekusi bendrą populiarumo viršūnę (gerokai aukštesnę negu krikščionys demokratai) ir, tikėtina, surinko santykinai didelę neapsisprendusių rinkėjų balsų dalį sau palankiausiose vietose. 2000 m. bendras TS palaikymas buvo jau santykinai žemas, todėl atitinkamai ir TS persvara prieš krikščionis demokratus labiausiai sumažėjo buvusiuose didžiausios persvaros branduoliuose. Kituose Lietuvos arealuose, kur TS ir 1996 m. neturėjo tokio santykinai didelio pranašumo prieš krikdemus, 1996-2000 m. būdinga nedidelė politinė įtampa. TS ir krikščionių demokratų tarpusavio palaikymo santykis mažiausiai išliko pakitęs krikdemams palankiausiuose arealuose, kuriuose fiksuojamas įtampos nebuvimas ar maža politinė įtampa pagal paramos pastovumą pagrindiniams dešinės blokams.

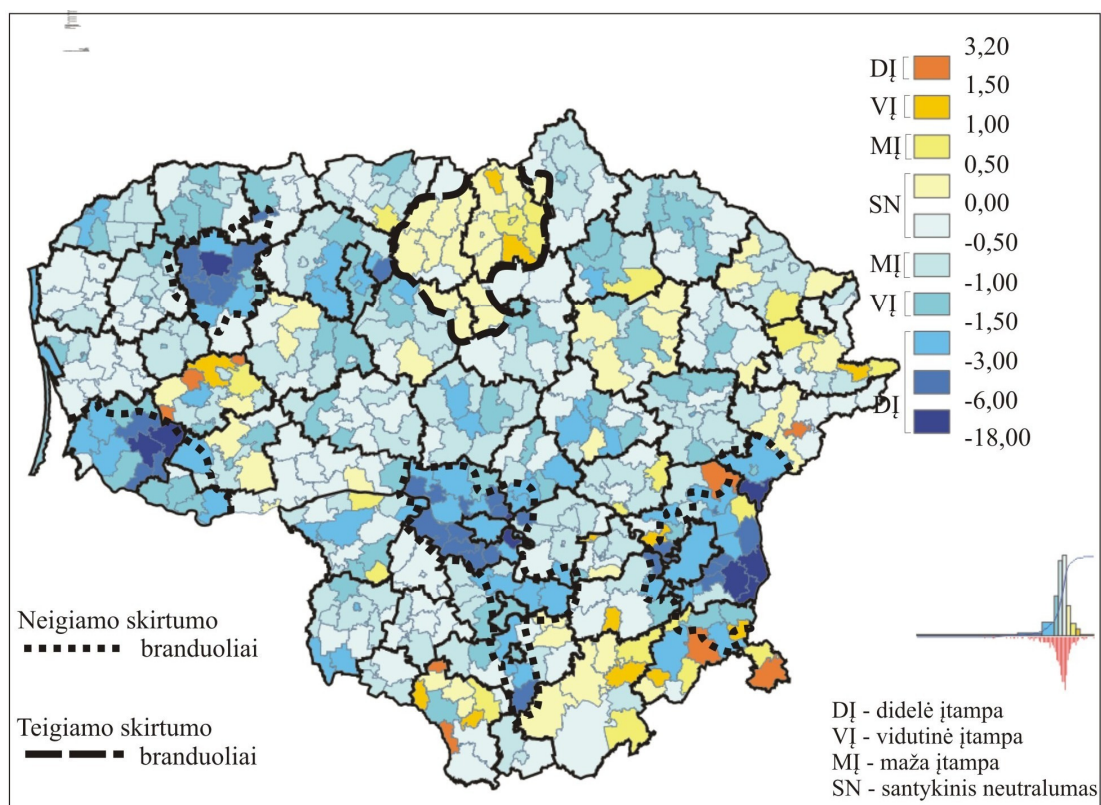
Dešiniųjų blokų santykio teritorinės savybės po 2000 m. TS ir krikščionių demokratų tarpusavio palaikymo santykis 2004 m. Seimo rinkimų metu jau buvo itin didelis. Nuo 2000 m. iki 2004 m. pagal TS ir krikdemų tarpusavio palaikymo santykio skirtumą vos ne visoje Lietuvoje fiksuojama didelė politinė įtampa. Toks didelis politinės įtampos reiškinys parodo esminį dešinės elektorato vidinio pasidalinimo lūžį. Krikščionių demokratų elektorato nykimas panaikino iki 2000 m. buvusį dešinės pagrindinį skilimą Tėvynės Sąjungos ir krikdemų partijų pagrindu. Tiesa, 2000-2004 m.

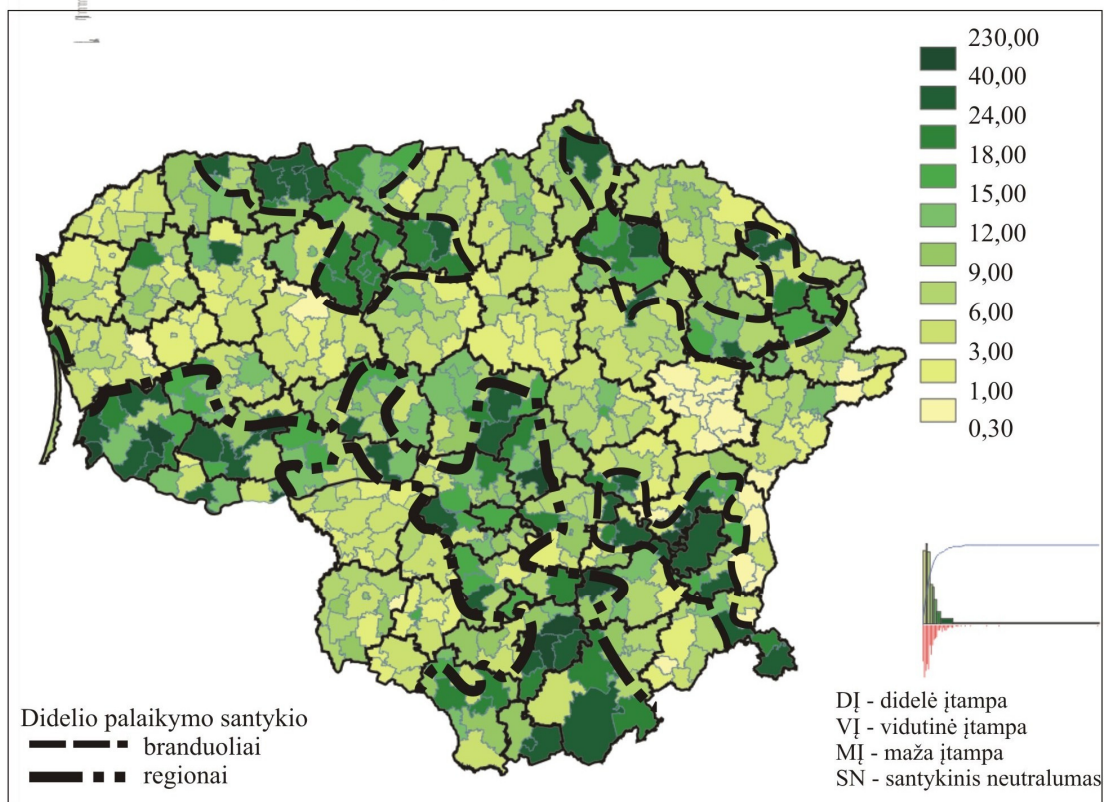
58 pav. TS ir krikščionių demokratų (LKDP ir KDS - bendrai) palaikymo tarpusavio santykis per 1996 m. Seimo rinkimus (kartais)

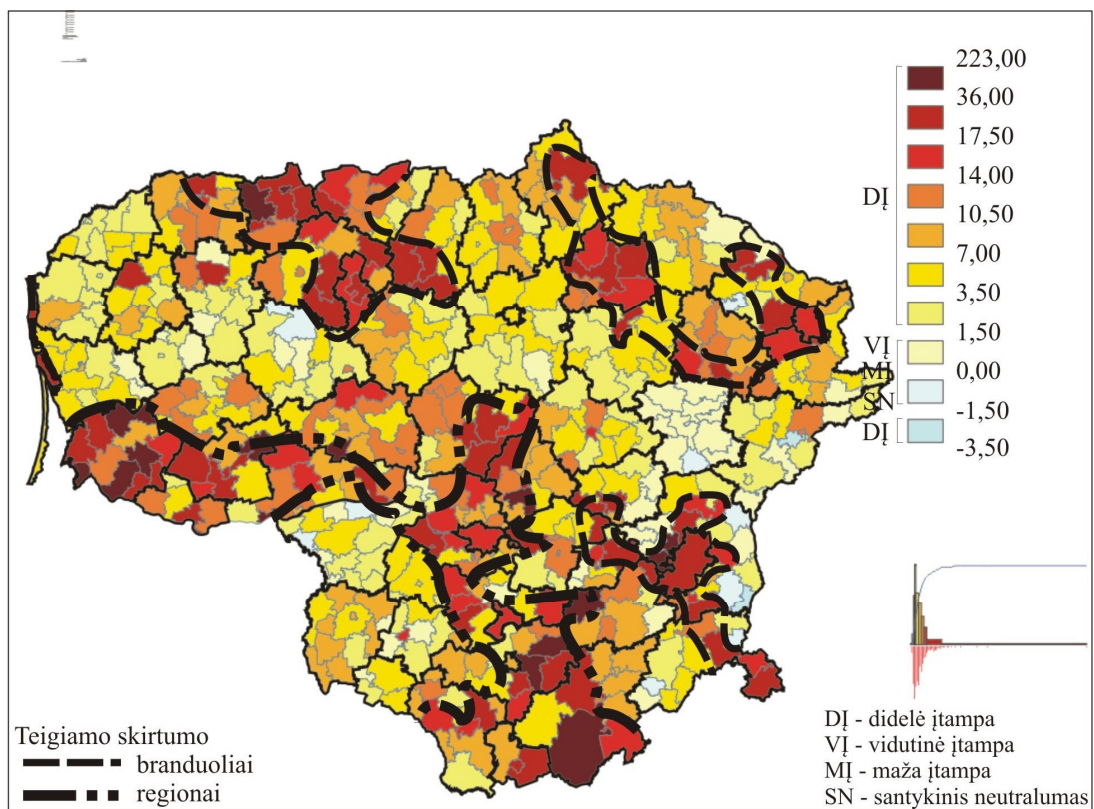
59 pav. TS ir krikščionių demokratų (LKDP ir KDS - bendrai) palaikymo tarpusavio santykis per 2000 m. Seimo rinkimus (kartais)

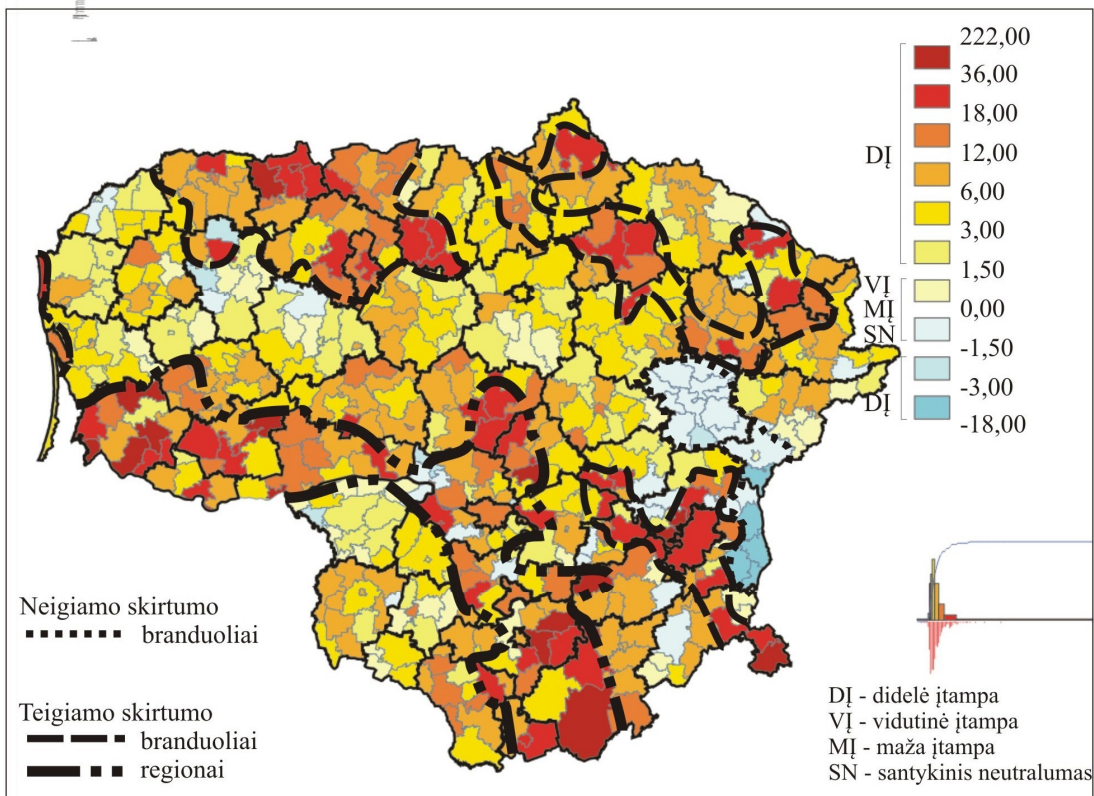
60 pav. TS ir krikščionių demokratų tarpusavio palaikymo santykio skirtumas tarp 2000 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (kartų vienetais)

61 pav. TS ir LKD palaikymo tarpusavio santykis per 2004 m. Seimo rinkimus (kartais)

62 pav. TS ir krikščionių demokratų palaikymo tarpusavio santykio skirtumas tarp 2004 m. ir 2000 m. Seimo rinkimų (kartų vienetais)

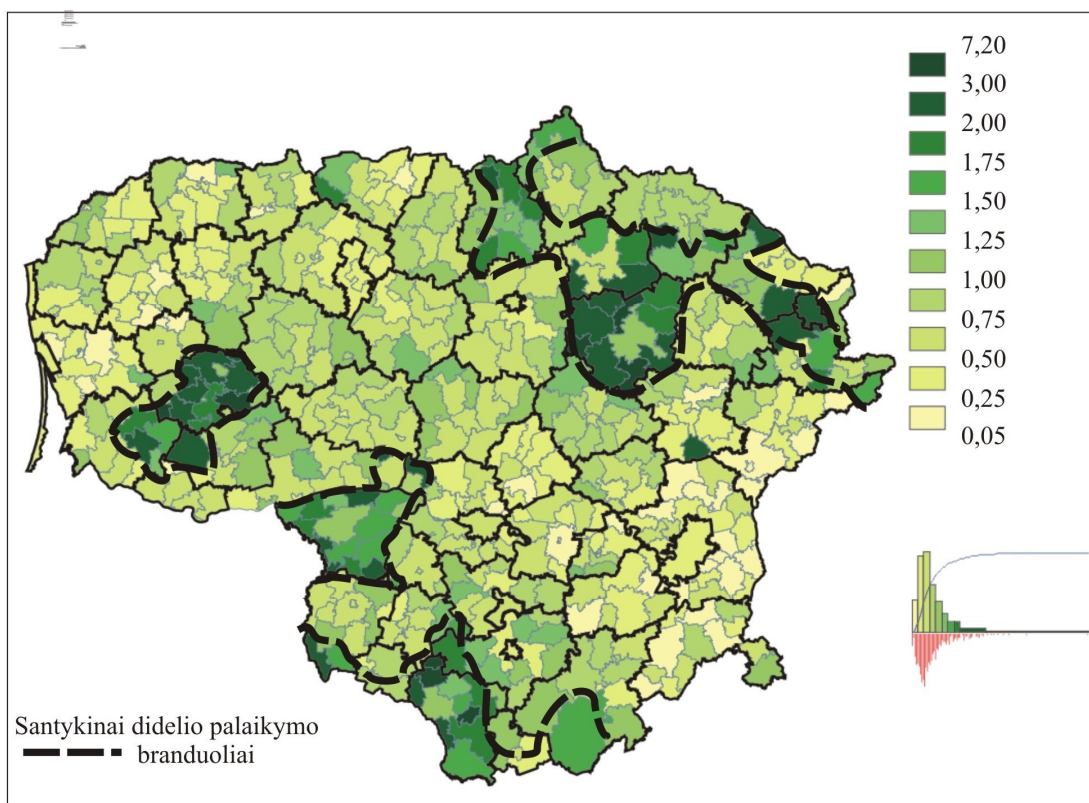
63 pav. TS ir krikščionių demokratų palaikymo tarpusavio santykio skirtumas tarp 2004 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (kartų vienetais)

laikotarpiu mažiausiomis politinės įtampos reikšmėmis pasižymėjo įprastiniai krikdemams palankiausi arealai. Praktiškai tik nuolatinio aukščiausio krikščionių demokratų palaikymo arealuose 2000-2004 m. nefiksuojama didelė politinė įtampa. Krikščionių demokratų gausiausiu elektoratu pasižyminčiose Vakarų Žemaitijos, Suvalkijos ir išorinės Aukštaitijos rinkiminio regiono dalies arealuose ir TS pranašumas prieš LKD augo lėčiausiai šalies mastu.

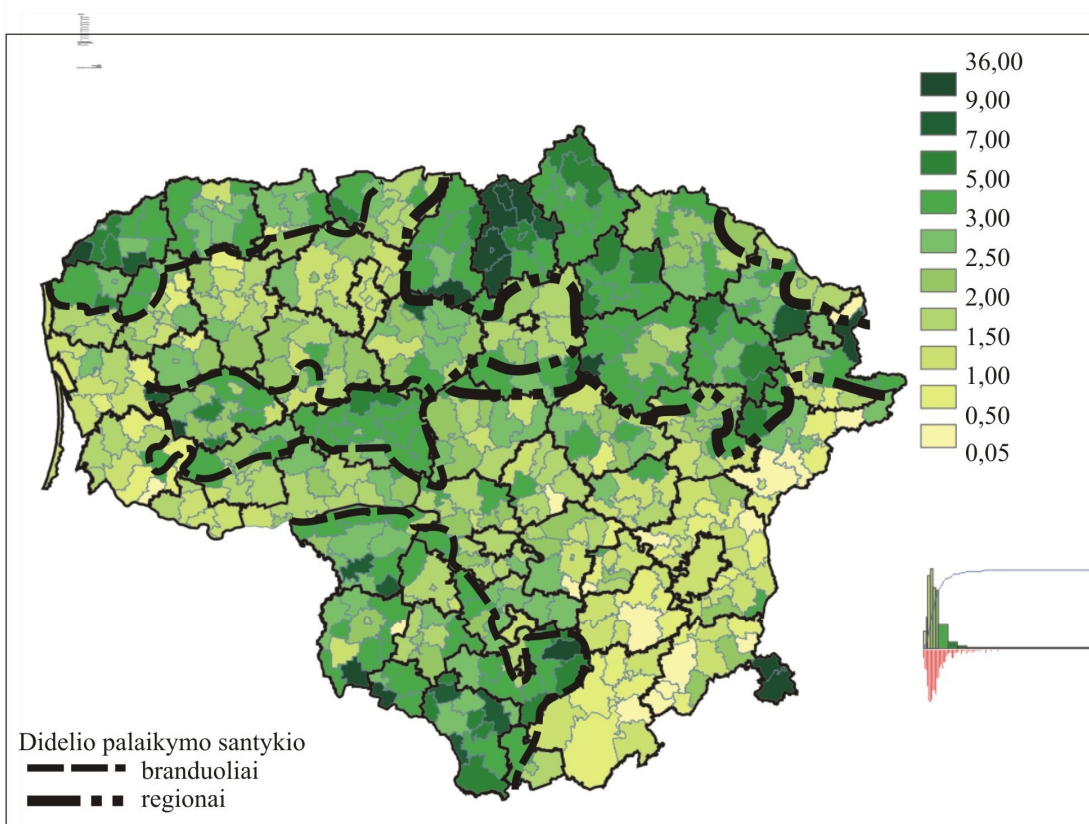
Nuo 2000 m. dešinės viduje stipriausias pozicijas užėmė Tėvynės Sąjungos ir liberalų partijos. Jau 2000 m. susiklostė aiškūs didelio TS pranašumo prieš liberalus arealai. Per 2000 m. Seimo rinkimus nacionaliniu mastu TS maždaug dvigubai nusileido LLS, tačiau atskiruose Pietvakarių Lietuvos rinkiminio regiono arealuose TS išlaikė pranašumą. Tokio TS persvaros prieš LLS arealai Pietvakarių Lietuvoje susiklostė trijuose ruožuose – tie Šilale, Šakiais ir Lazdijais. 2000 m. Tėvynės Sąjunga elektorato dalimi lenkė liberalų partiją ir Aukštaitijos rinkiminio regiono branduolyje. Silpniausios TS pozicijos prieš LLS 2000 m. pasimatė Pietryčių Lietuvos rinkiminiame regione bei tuomet besiklostančiame Žemaitijos elektoriniame regione. 2004 m. jau pasireiškė TS bendras pranašumas prieš liberalus. Nepaisant ženklaus bendro TS ir liberalų elektorato pokyčio, pagrindiniai TS ir liberalų palaikymo santykio ekstremumai išliko. TS dominavimo prieš liberalus arealai kiek prasiplėtė. Buvę du maži branduoliai ties Šakiais ir Lazdijais susijungė į didesnę elektorinę arealą, apimančią ne tik dalį Pietvakarių Lietuvos elektorinio regiono, bet ir Suvalkijos elektorinį branduolį. Buvęs smulkus TS dominavimo prieš liberalus branduolys ties Šilale 2004 m. kiek prasiplėtė apimdamas Raseinių rajono seniūnijas. TS aiškios persvaros prieš liberalus arealas išsiplėtė ir Aukštaitijoje. 2004 m. TS dominavimo prieš LiCS arealas jau apėmė beveik visą Aukštaitijos elektorinį regioną, t.y. nuo 2000 m. apėmė ir išorinę regiono dalį. Naujas ženklios TS persvaros prieš liberalus arealas 2004 m. susiklostė šiauriniame Žemaitijos elektorinio regiono pasienyje. 2004 m., kaip ir 2000 m., silpniausios TS pozicijos prieš liberalus buvo Vilniaus miesto branduolyje ir kaimyniniame Pietryčių Lietuvos elektoriniame regione.

Pagal TS ir liberalų partijų palaikymo santykio pokytį 2000-2004 m. galima nustatyti politinę įtampą dešiniojo elektorato viduje (šios dvi partijos nuo 2000 m. yra pagrindinės politinės dešinės lauke). Bendra TS pranašumo prieš liberalus augimo dinamika 2000-2004 m. laikotarpiu didelėje Lietuvos dalyje leidžia nustatyti didelę politinę įtampą. TS ir liberalų palaikymo santykis labiausiai pakito (TS naudai) pietinėje Pietvakarių Lietuvos regiono dalyje (kartu su Suvalkijos branduoliu), didesnėje dalyje Aukštaitijos rinkiminio regiono bei šiauriniame Žemaitijos elektorinio regiono ruože. TS ir liberalų palaikymo santykis nuo 2000 m. iki 2004 m. mažiausiai pasikeitė Vilniuje ir Pietryčių Lietuvos rinkiminiame regione, kur reišėsi santykinis neutralumas ir maža politinė įtampa.

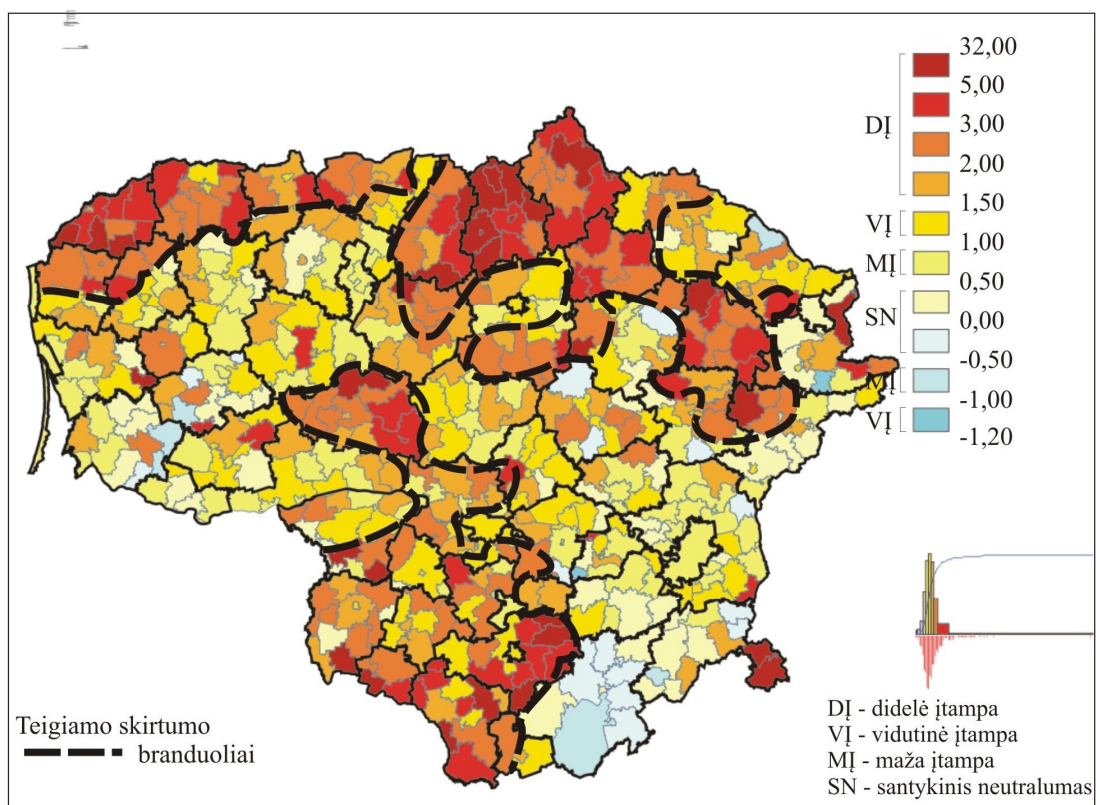
Kiek aiškiau politinė įtampa dešiniojo elektorato viduje identifikuojama patriotinės dešinės – liberalios dešinės viduje. Nuo 2000 m. šis lūžis politinės dešinės viduje pamažu ėmė dominuoti ir galutinai įsitvirtino 2008 m. (susijungus patriotinės dešinės partijoms). Taigi patriotinės dešinės (TS ir krikščionių demokratų – bendrai) ir liberalios dešinės palaikymo santykis 2000 m. turėjo labai aiškius netolygumus įprastų elektorinių regionų mastu. 2000 m. patriotinės dešinės elektoratas dominavo prieš liberalų rinkėjus plačiuose Pietvakarių Lietuvos (su Vakarų Žemaitija ir Suvalkijos branduoliu) ir Aukštaitijos elektoriniuose regionuose. Silpniausios patriotinės dešinės pozicijos prieš liberalus buvo būdingos Pietryčių Lietuvos rinkiminiam regionui ir Vilniui. 2004 m. patriotinės dešinės ir liberalios dešinės santykio ekstremumai išliko daugmaž tie patys. Konservatoriškas-krikdemiškas elektoratas ryškiai persvėrė liberalų rinkėjus Aukštaitijos elektoriniame regione ir didesnėje dalyje Pietvakarių Lietuvos regiono. Tiesa, 2004 m. Pietvakarių Lietuvos regionas pagal patriotinės dešinės dominavimą prieš liberalią dešinę nebeišliko vientisas ir aiškus savo ribomis. Vienas patriotinės dešinės dominavimo prieš liberalus branduolių išryškėjo Dzūkijos-Suvalkijos ruože (t.y. Pietvakarių Lietuvos regiono dalis kartu su Suvalkijos branduoliu), antras – Šilalės-Raseinių ruože, trečias – Vakarų Žemaitijos arealo kampe (Skuodo-Platelių-Darbėnų ruože). Kaip ir 2000 m., 2004 m. patriotinės dešinės

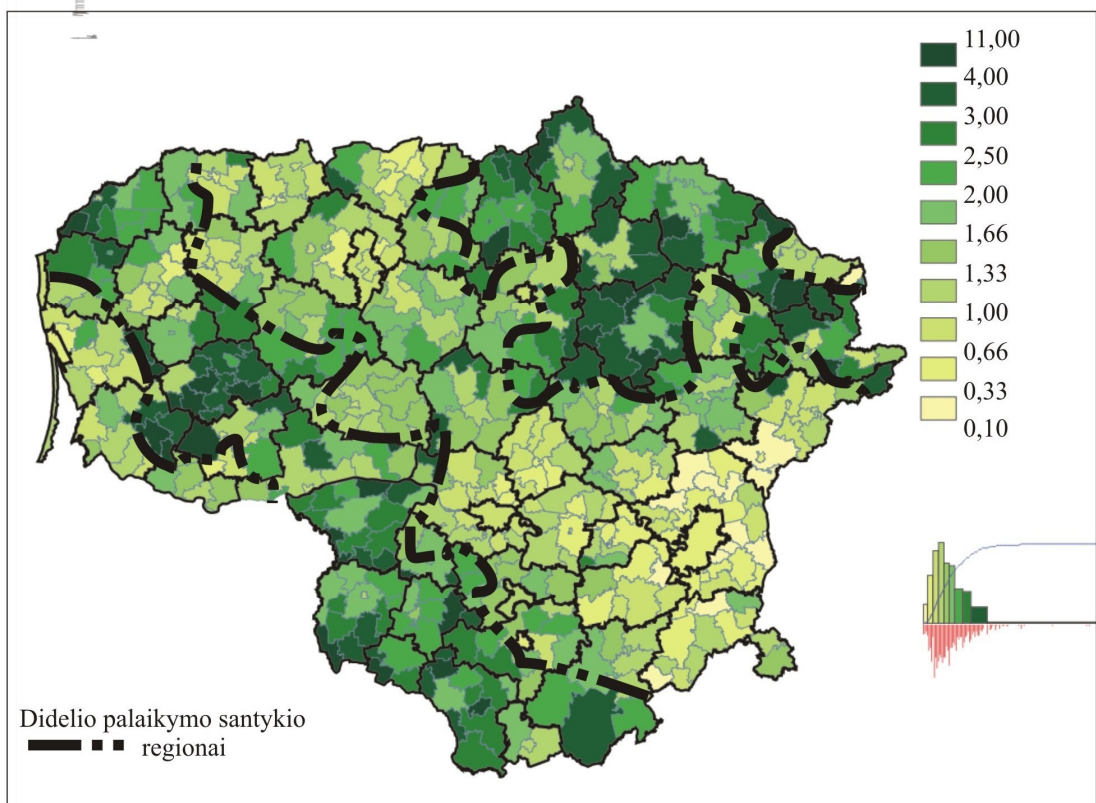
64 pav. TS ir LLS palaikymo tarpusavio santykis per 2000 m. Seimo rinkimus (kartais)

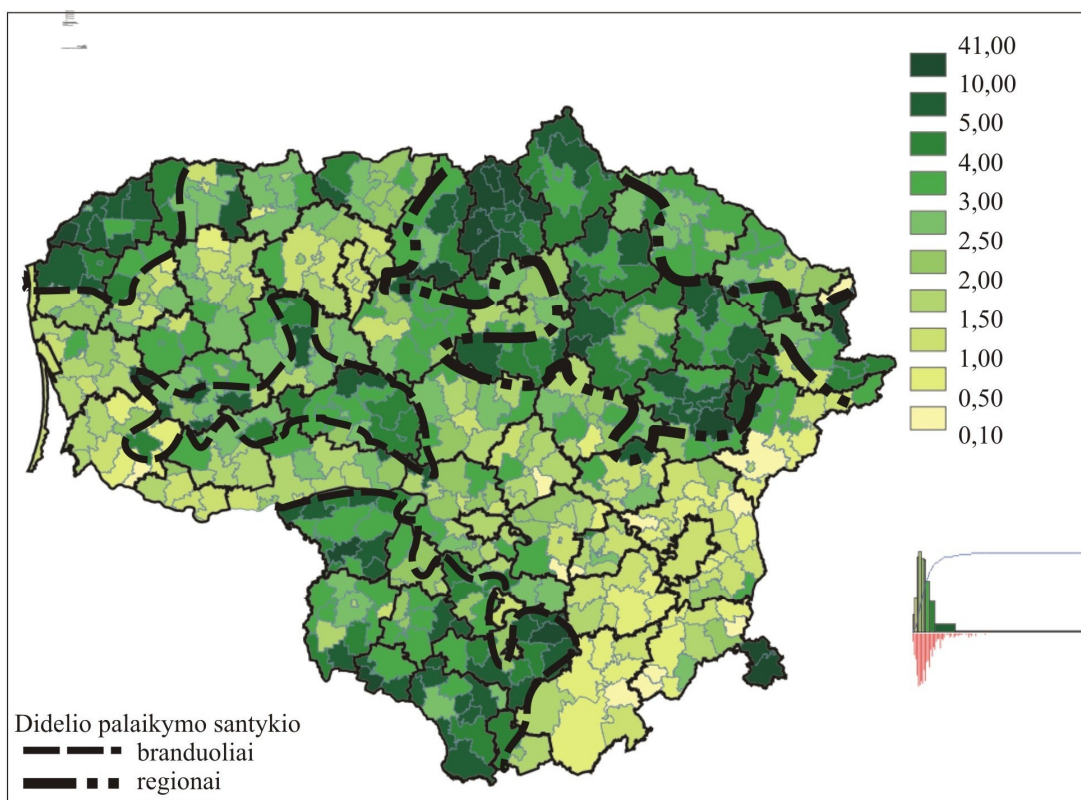
65 pav. TS ir LiCS palaikymo tarpusavio santykis per 2004 m. Seimo rinkimus (kartais)

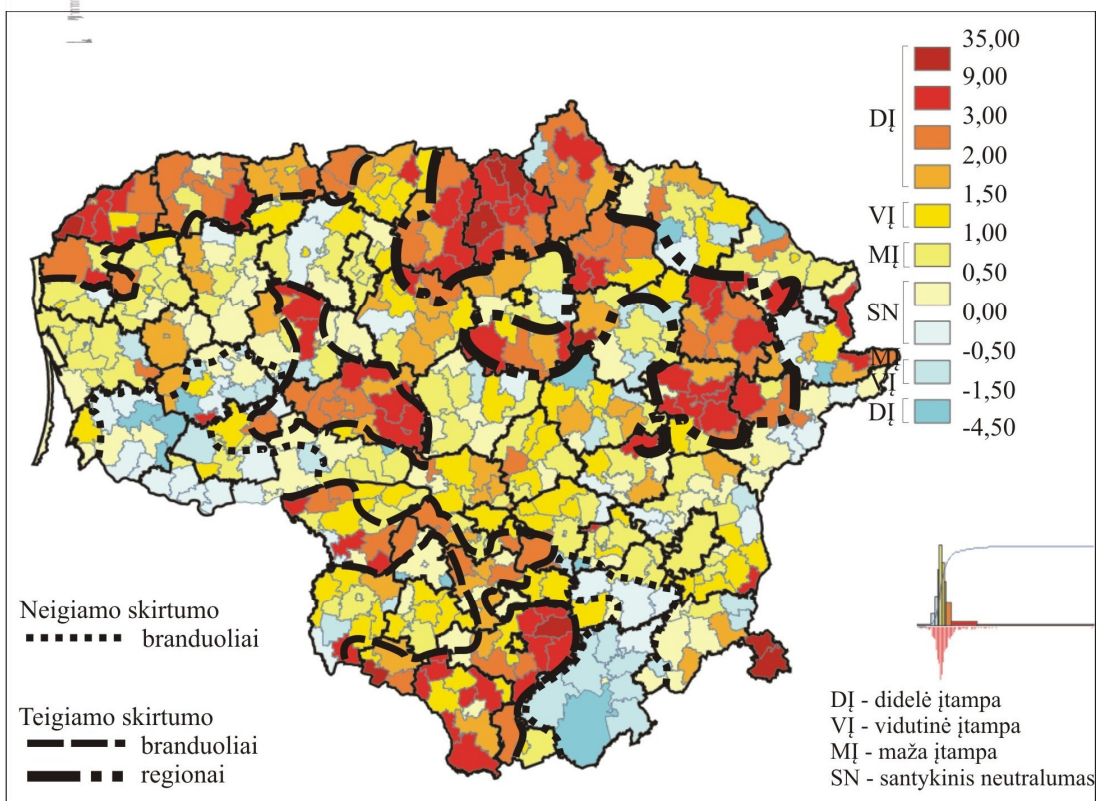
66 pav. TS ir liberalų palaikymo tarpusavio santykio skirtumas tarp 2004 m. ir 2000 m. Seimo rinkimų (kartų vienetais)

67 pav. Patriotinės dešinės (TS ir krikščionių demokratų - bendrai) ir liberalios dešinės (LLS) palaikymo tarpusavio santykis per 2000 m. Seimo rinkimus (kartais)

68 pav. Patriotinės dešinės (TS ir krikščionių demokratų - bendrai) ir liberalios dešinės (LiCS) palaikymo tarpusavio santykis per 2004 m. Seimo rinkimus (kartais)

69 pav. Patriotinės dešinės (TS ir krikščionių demokratų - bendrai) ir liberalios dešinės (liberalų) palaikymo santykio skirtumas tarp 2004 m. ir 2000 m. Seimo rinkimų (kartų vnt.)

silpniausios pozicijos prieš liberalią dešinę buvo Vilniuje ir Pietryčių Lietuvos elektoriniame regione.

2000-2004 m. politinė įtampa pagal patriotinės dešinės – liberalios dešinės santykio pokytį buvo didžiausia ir taip patriotinei dešinei įprastai palankiuose arealuose – Aukštaitijos elektoriniame regione, atskiruose Pietvakarių Lietuvos regiono ruožuose bei šiaurinėje Žemaitijos rinkiminio regiono dalyje. Gana ryškus Pietvakarių Lietuvos elektorinio regiono margumas pasitvirtina labai aiškiai sustiprėjus liberalios dešinės pozicijoms Varėnos-Trakų ir Šilalės-Šilutės-Pagėgių ruožuose. 2000 m. ir 2004 m. patriotinės dešinės ir liberalios dešinės palaikymo santykio dėsningumai ryškiai skiriasi dešiniuosiuose Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos regionuose. Pietvakarių Lietuva pasižymi patriotinės dešinės ir liberalios dešinės pakaitiniu dominavimu, o Aukštaitijos rinkiminiame regione gana vientisai patriotinės dešinės elektoratas nustelbia liberalų rinkėjų grupę. Gana panašus patriotinės dešinės ir liberalios dešinės palaikymo santykis Vilniuje ir kaimyniniame Pietryčių Lietuvos rinkiminiame regione gali būti aiškinamas ir Vilniaus miesto įtaka. Nors pats dešinysis elektoratas Pietryčių Lietuvoje yra pats menkiausias Lietuvoje, tačiau jo viduje susiklosčiusios palankios liberalams proporcijos labai tiksliai atitinka santykinį Vilniaus miesto dešiniojo elektorato vidinį pasidalinimą.

3.3.2. Politinės dešinės ir kairės rinkėjų santykio teritorinės savybės

Pagrindinis partinis rinkėjų poliarizavimasis įprastai išryškėja kairės – dešinės ašyje. Lietuvoje tradicinės kairės ir dešinės politinės partijos iki 2000 m. užėmė dominuojančias pozicijas elektorato tarpe. Po 2000 m. tradicinės kairės ir dešinės partijos susilpnino savo pozicijas, nes kaip opozicija prieš tradicines partijas iškilo protestinės partijos. Atitinkamai politinė įtampa kairės – dešinės ašyje matuojama pagal politinės dešinės ir kairės palaikymo santykio pokytį. Prieš santykio pastovumo įvertinimą tikslinga aiškiau apibrėžti dešiniųjų ir kairiųjų dominuojamus arealus bei teritorinę palaikymo dinamiką.

Politinės dešinės palaikymo teritoriniai dėsningumai. Jau aptariant atskirų politinės dešinės partijų (TS, krikdemų, liberalų ir G. Vagnoriaus vadovaujamos partijos) teritorinį palaikymą išryškėjo nuolatiniai aukščiausio politinės dešinės palaikymo arealai. 1996-2004 m. laikotarpiu (70-75 pav.) politinė dešinė didžiausio palaikymo susilaukdavo Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos elektoriniuose regionuose. Toks abiejų elektorinių arealų išryškėjimas pagal santykinai didelį palankumą dešiniams per visus 3 Seimo rinkimus parodo dešiniojo elektorato stabilumą. Nepaisant bendro nacionalinio dešiniųjų palaikymo svyravimo pagrindiniai dešiniųjų atramos arealai išliko tie patys ir su gana stabiliomis ribomis. 2000 m. prie pagrindinių dviejų dešiniuosius labiausiai palaikančių arealų prisijungė ir atskiri miestiški Vilniaus ir Šiaulių elektoriniai branduoliai. 2004 m. Vilnius pagal santykinai didelį palankumą dešiniams išliko tarp ryškiausių dešinės arealų, tačiau Šiauliai ženklesniu dešiniųjų palaikymu išsiskyrė tik Rytų Žemaitijos fone, o nebe nacionaliniu mastu.

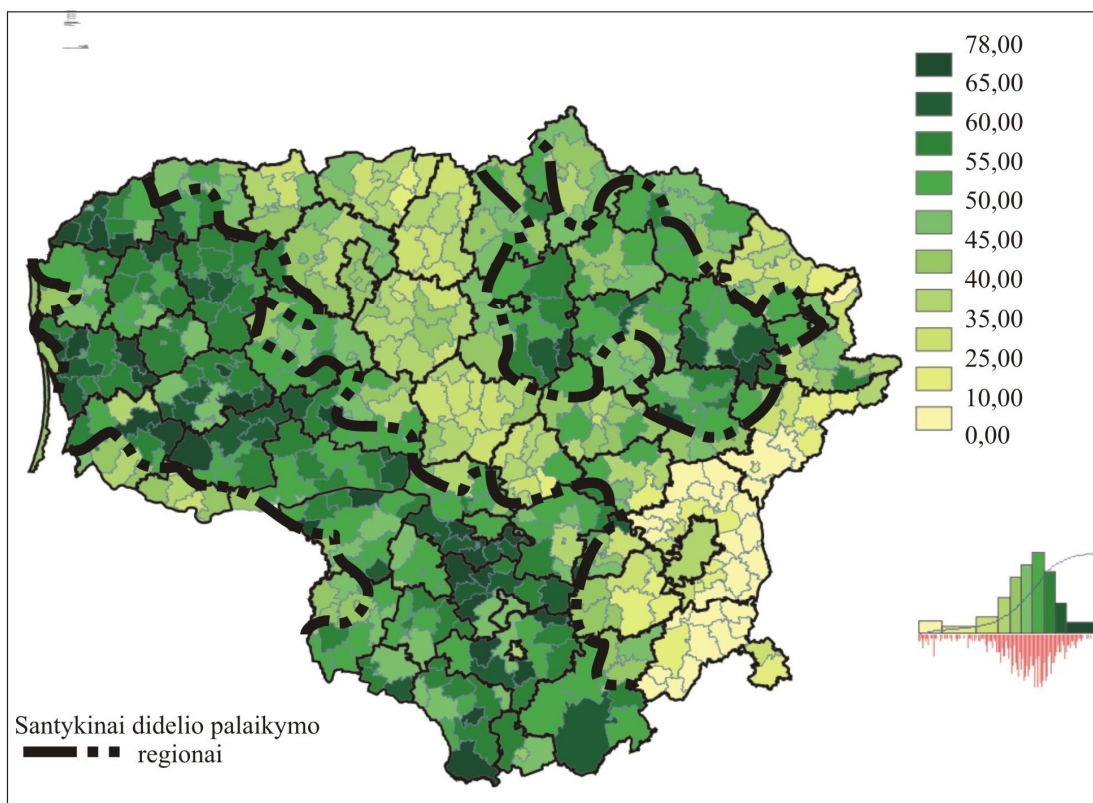
Didžiausias plotu ir rinkėjų skaičiumi šalyje Pietvakarių Lietuvos elektorinis regionas 1996 m. pasižymėjo plačiomis ribomis. Santykinai aukšto dešiniųjų palaikymo regionas apėmė ir Vakarų Žemaitiją (kas iki 2000 m. yra dėsninga), ir kaimyninio Suvalkijos branduolio plotą. Taigi buvus didžiausiai dešiniųjų palaikymo bangai Pietvakarių Lietuva 1996 m. paveikė nedidelį kaimyninį Suvalkijos arealą. Nuo 2000 m. protestiškas Suvalkijos branduolys jau nebepasižymėjo santykinai aukštu dešiniųjų palaikymu bei aiškiai tuo skyrėsi nuo kaimyninio Pietvakarių Lietuvos regiono. 2004 m. Seimo rinkimų metu aiškiau pasimatė Vakarų Žemaitijos rinkiminio arealo atsiskyrimas nuo Pietvakarių Lietuvos elektorinio regiono. Šiaurės vakarinė stambiausio dešiniams palankaus regiono riba 2004 m. užsibaigė ties Šilutės ir Šilalės rajonais. Tik nedidelė Vakarų Žemaitijos dalis (Klaipėdos-Palangos-Skuodo-Plungės ruože) išlaikė santykinai gausų dešiniųjų elektoratą ir formavo nedidelį branduolį.

1996-2004 m. laikotarpiu susitraukė ir antras stambus dešiniųjų dominuojamas arealas Aukštaitijoje. Dar 1996 m. dešiniams santykinai

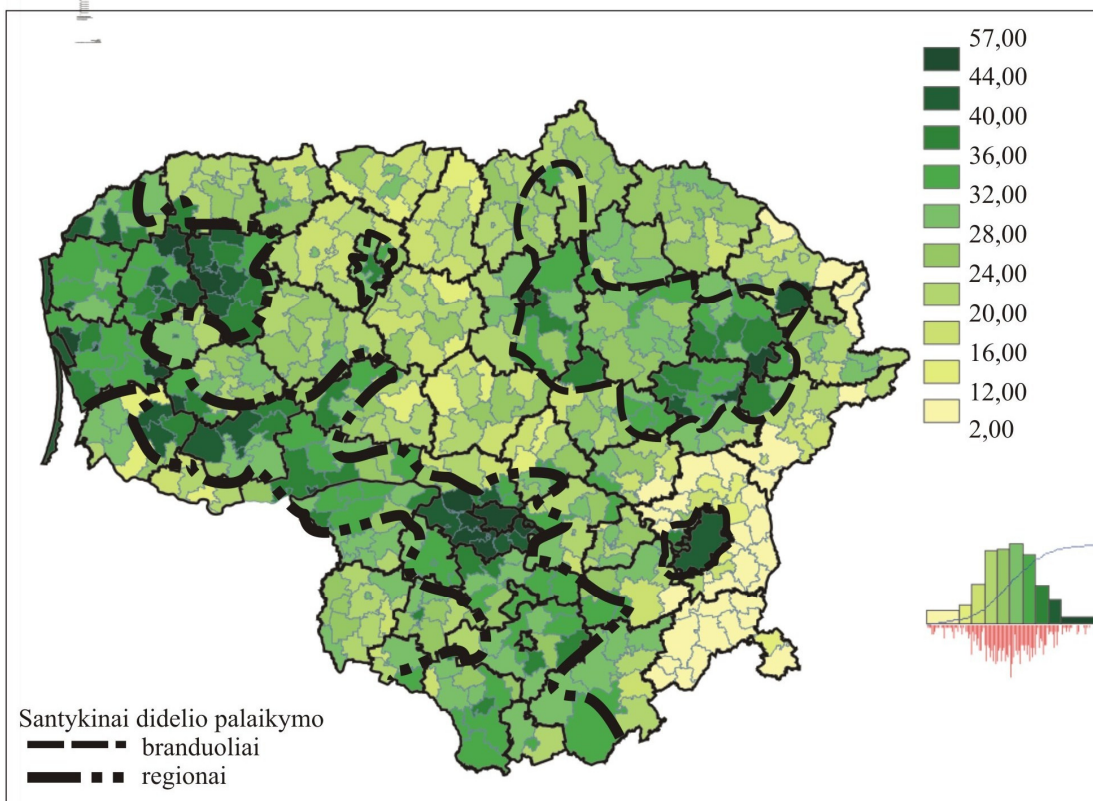
palankus arealas apėmė visą Aukštaitijos elektorinį regioną, o 2000 m. ir 2004 m. dešiniųjų elektoratas gausus buvo ne visame regione (pavyzdžiui, nebeapimta dalis Biržų ir Rokiškio rajonų ploto). Nuo 2000 m. dešiniųjų dominuojami arealai aiškiau nebeapėmė elektorinių regionų pakraščių, santykinai itin palankų krikščionims demokratams. 2000 m. ir 2004 m. dešiniausiems regionams jau priklausė ne visi Aukštaitijos elektorinio regiono pakraščiai (palankūs krikdemams). Labai panašia logika iš Pietvakarių Lietuvos įtakos pagal dešiniųjų palaikymą pasitraukė krikdemiškas Suvalkijos branduolys bei nuolat krikščionims demokratams palankus Vakarų Žemaitijos arealas.

Dešiniųjų palaikymo dinamika nuo 1996 m. iki 2004 m. stipriai skyrėsi atskirų elektorinių regionų mastu. Bendrai 1996-2004 m. laikotarpiu dešiniųjų palaikymas labiausiai krito Pietvakarių Lietuvos elektoriniame regione (su Vakarų Žemaitija ir Suvalkijos branduoliu). Toks dešiniųjų ženkliasis balsų dalies praradimas jiems palankiausiame elektoriniame regione galėtų būti aiškinamas kaimynystės efektu. 1996 m. dešinieji dominavo Pietvakarių Lietuvos regione, todėl esant populiarumo bangai galėjo gauti ir didelės dalies neutralių rinkėjų balsus. Nors ir 2000 m., ir 2004 m. Pietvakarių Lietuva išliko dešiniams itin palankiu regionu, bet bendras nacionalinis dešiniųjų palaikymas nebebuvo toks aukštas kaip 1996 m., todėl mažesnė dalis neutralių rinkėjų galėjo balsuoti už dešiniąsias partijas. Vis dėlto kaimynystės efekto teorija yra tik hipotetinis Pietvakarių Lietuvos neigiamos dinamikos paaiškinimo variantas. Toks hipotetiškumas išryškėja įvertinus Aukštaitijos elektorinio regiono santykinai nežymų dešiniųjų palaikymo kritimą. Galbūt 1996-2004 m. dešiniųjų palaikymas Aukštaitijoje nekrito taip ryškiai kaip Pietvakarių Lietuvoje dėl ne tokio ryškaus dešiniojo elektorato dominavimo (1996 m. Pietvakarių Lietuva buvo kiek labiau palanki dešiniams negu Aukštaitija).

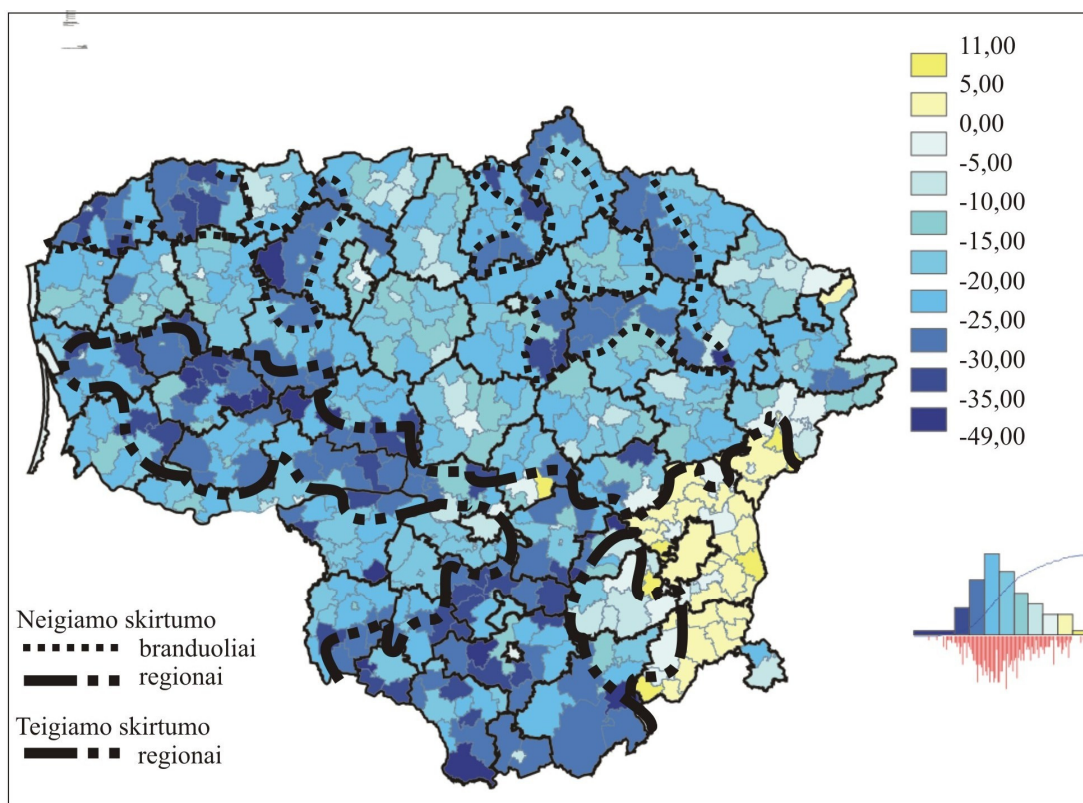
Rezervuoti vertinant kaimynystės efekto poveikį, atkreiptinas dėmesys į skirtingą dešiniųjų dominuojamų arealų raidą. Iš esmės tiek Pietvakarių Lietuvos, tiek Aukštaitijos regionai pagal santykinai aukštą dešiniųjų

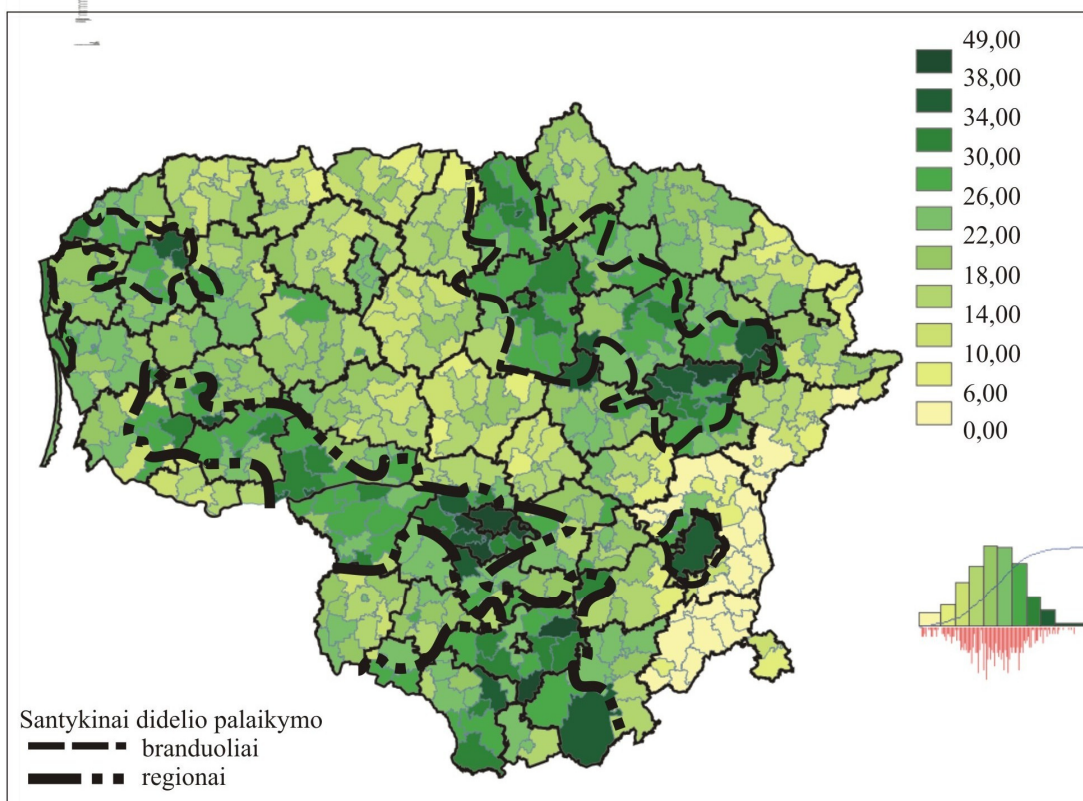
70 pav. Politinės dešinės (TS, LKDP ir KDS - bendrai) palaikymas per 1996 m. Seimo rinkimus (%)

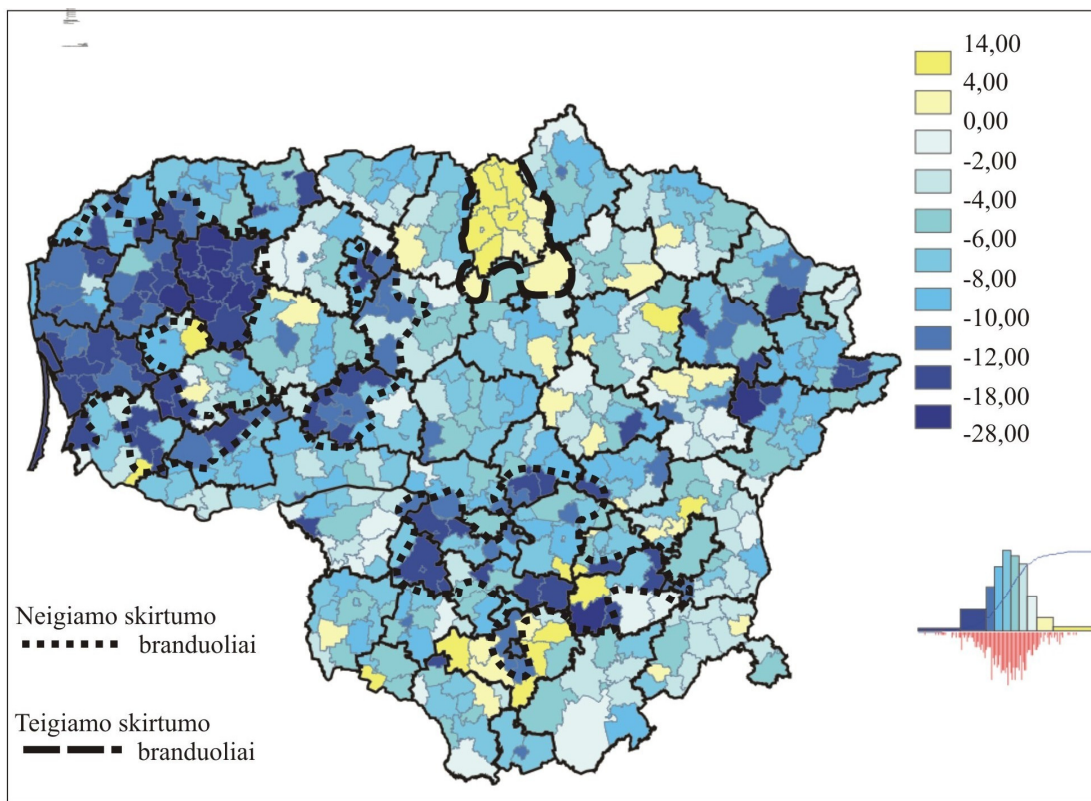
71 pav. Politinės dešinės (TS, NKS, LKDP, KDS ir LLS - bendrai) palaikymas per 2000 m. Seimo rinkimus (%)

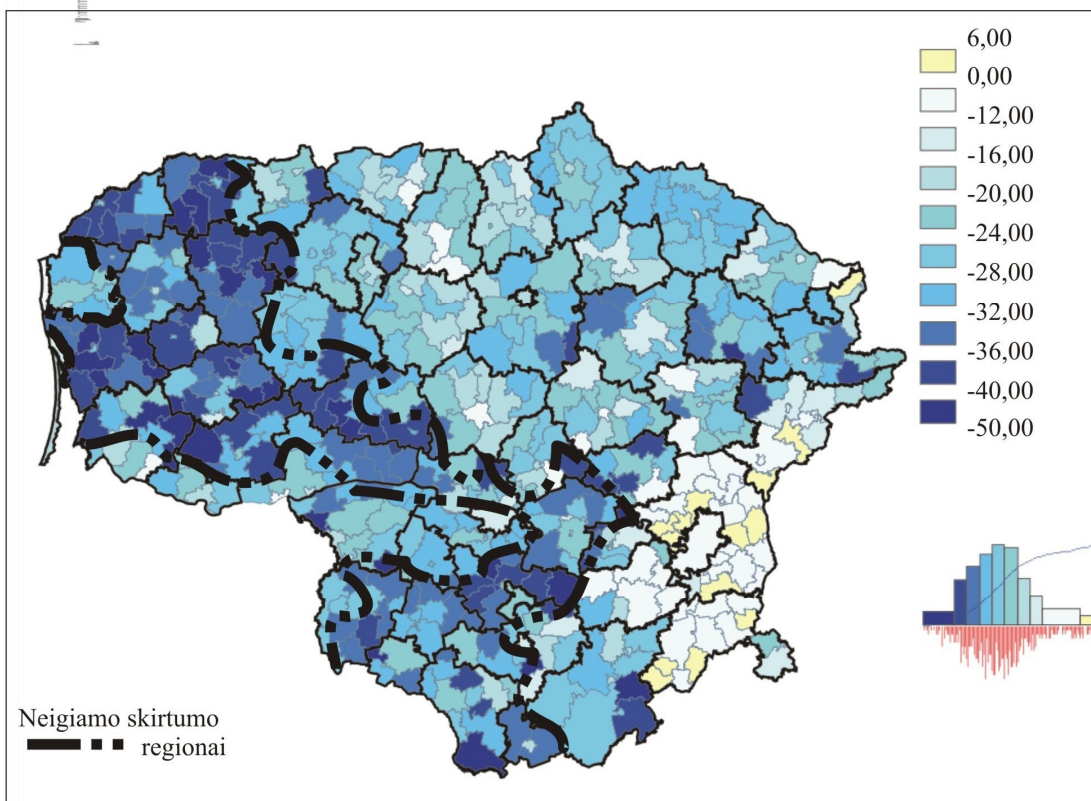
72 pav. Politinės dešinės (pagrindinių partijų - bendrai) palaikymo skirtumas tarp 2000 m ir 1996 m. Seimo rinkimų (% punktais)

73 pav. Politinės dešinės (TS, KKSS, LKD ir LiCS - bendrai) palaikymas per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

74 pav. Politinės dešinės (pagrindinių partijų - bendrai) palaikymo skirtumas tarp 2004 m ir 2000 m. Seimo rinkimų (% punktais)

75 pav. Politinės dešinės (pagrindinių partijų - bendrai) palaikymo skirtumas tarp 2004 m ir 1996 m. Seimo rinkimų (% punktais)

palaikymą yra panašūs. Vis dėlto šie gana panašūs elektoriniai arealai pagal savo dinamiką 1996-2004 m. laikotarpiu stipriai skyrėsi. Toks skirtingumas leidžia įžvelgti *teritorinio konteksto* reikšmę, akcentuotą vienoje iš elektorinės geografijos teorijų (Agnew, 1996). Teritorinio konteksto teorijoje aiškinama, kad atskiruose savarankiškuose regionuose elektoriniai procesai vyksta nevienodai, todėl netgi ir panašus regionų balsavimas gali atsirasti dėl skirtingų priežasčių. Lietuvos atveju toks elektorinių procesų skirtingumas matomas lyginant du dešiniuosius – Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos – elektorinius regionus. Juose skirtinga elektorinė dinamika reiškiasi ir per Seimo (dešiniųjų palaikymo atžvilgiu), ir per Prezidento (pagal paramos kandidatams ir aktyvumo pokyčio derinį) rinkimus. Tikėtina, kad tokia nevienoda elektorato struktūros dinamika šiuose dviejuose tradiciniuose ir dešiniuosiuose regionuose parodo tiek galimą skirtumų augimą tarp regionų, tiek skirtingus vidinius elektorato struktūros lūžius.

Pagal dešiniųjų palaikymo dinamiką tarp gretimų Seimo rinkimų ryškiai išsiskiria pietrytinės Lietuvos dalies ir Vakarų Žemaitijos arealai. Vilniaus miestas su kaimyniniu protestiniu Pietryčių Lietuvos regionu ypatingai išsiskyrė bendrame Lietuvos kontekste 1996-2000 m. laikotarpiu. Tuomet likusioje Lietuvos dalyje dešiniųjų palaikymas krito (ypač dešiniausių Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos regionų dalyse), o Vilniuje ir Pietryčių Lietuvos regione – kilo. Toks ryškus dešiniųjų palaikymo pokyčio kontrastas tarp atskirų Lietuvos elektorinių arealų dar sykį patvirtina atskirų Lietuvos dalių elektorinį savarankiškumą. 2000-2004 m. laikotarpiu neigiama dešiniųjų palaikymo dinamika Lietuvoje išsiskyrė Vakarų Žemaitijos elektorinis arealas. Šioje Lietuvos dalyje dešiniųjų palaikymas 1996-2000 m. krito santykinai nestipriai, tačiau 2000-2004 m. dešiniųjų elektorato sumažėjimas buvo ypač ryškus. Prie tokio vėlyvo dešiniųjų palaikymo kritimo galėjo prisidėti Vakarų Žemaitijos arealo periferiškumas – pirmiau dešiniųjų palaikymas krito Pietvakarių Lietuvos regiono vidinėje dalyje, o periferinėje Vakarų Žemaitijoje – ciklu vėliau. Antra vertus, nuo maždaug 2000 m. Vakarų Žemaitija įsiliejo į

naują protestinį Žemaitijos regioną, todėl tradicinio dešiniojo elektorato sumažėjimas gali būti paaiškinamas ir šiuo poveikiu.

Politinės kairės palaikymo teritoriniai dėsningumai. Politinei kairei 1996 m. aiškiausiai atstovavo Lietuvos demokratinė darbo partija (LDDP) ir Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP). 2000 m. šios partijos prieš Seimo rinkimus susijungė bei savo sąrašą pavadino A. Brazausko socialdemokratine koalicija (bendros partijos pavadinimas – LSDP). Per 2004 m. Seimo rinkimus greta socialdemokratų viename sąrašė buvo ir prarandančios populiarumą Naujosios Sąjungos nariai, todėl kairiųjų sąrašas vadinosi A. Brazausko ir A. Paulausko koalicijos vardu. Toks dominuojančios kairiosios jėgos pavadinimų kitimas turi vieną stabilų bruožą – A. Brazausko lyderiavimą kairiajai partijai. Iš esmės pagal A. Brazausko vadovaujamos politinės jėgos palaikymą (76-83 pav.) galima identifikuoti politinės kairės elektoratą.

1996 m. išryškėjo didžiausios paramos kairiųjų arealai. LDDP ir LSDP bendrai santykinai didžiausiu palaikymu pasižymėjo Suvalkijos branduolyje bei labai stambiame areale šiaurinėje Lietuvoje. Panašu, kad pastarasis arealas susiformavo susijungus tuometiniam Šiaurės Lietuvos elektoriniam regionui su šiaurine Aukštaitijos rinkiminio regiono dalimi. Vakarinė kairiesiems itin palankaus arealo riba sutapo su Šiaurės Lietuvos elektorinio regiono riba, einančia nuo Akmenės rajono iki Kėdainių rajono. Šiaurės Lietuvos regiono susijungimą su Aukštaitijos elektorinio regiono šiaurine dalimi galėjo įtakoti kairiųjų palaikymu labiausiai pasižymėjusios kaimyninės Pakruojo ir Pasvalio rajono seniūnijos. Pakruojo rajonas priskirtinas protestiniam Šiaurės Lietuvos rinkiminiam regionui, o Pasvalio rajonas – jau Aukštaitijos rinkiminio regionui. Kairiesiems santykinai palankus arealas 1996 m. Aukštaitijos regione apėmė ir kitas šiaurines savivaldybes nuo Biržų iki Ignalinos.

1996 m. kairiųjų aukščiausio palaikymo arealai labai aiškiai sutapo su labiausiai protestiniais elektoriniais regionais. Tiek Suvalkijos branduolys, tiek tuometinis Šiaurės Lietuvos elektorinis regionas pasižymėjo ir protesto kandidato dominuojančiu rėmimu per Prezidento rinkimus, ir santykinai aukštu kairiųjų palaikymu. Tik trečias protestinis arealas – Pietryčių Lietuva – 1996

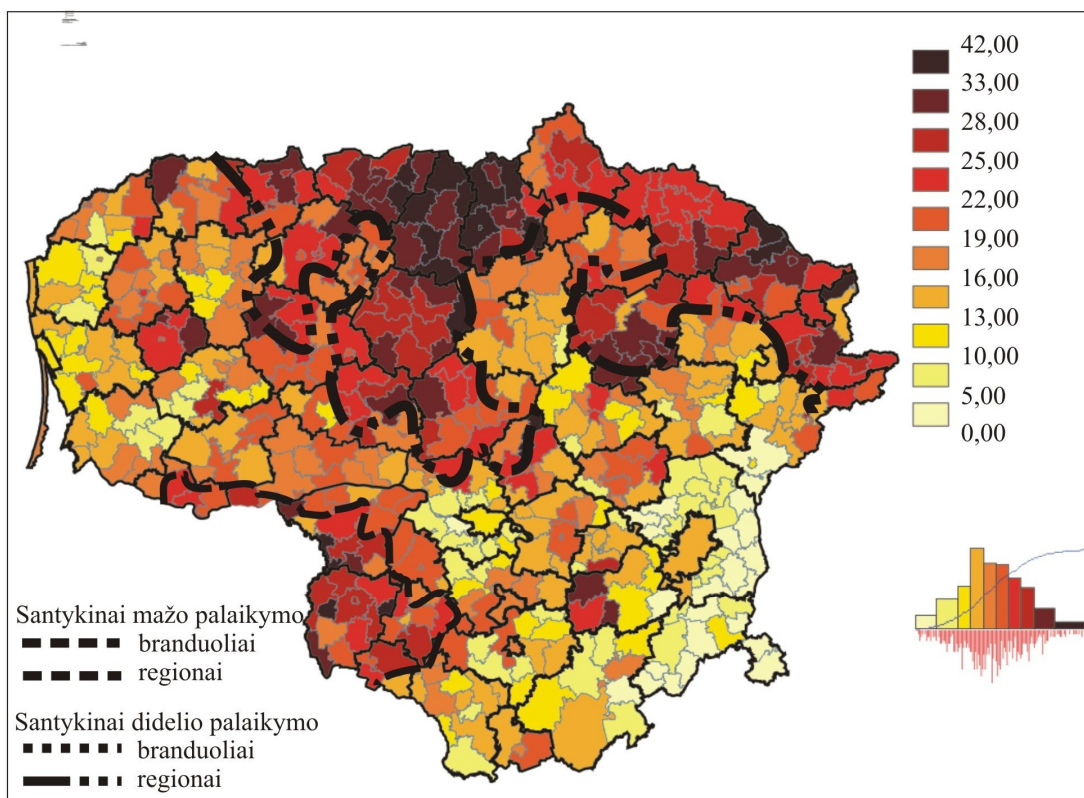
m. pasižymėjo santykinai žemu kairiųjų palaikymu. Pietryčių Lietuvos elektoriniame regione dominavo labiau vidinio geopolitinio protesto LLRA. Dėl tokios protestinių regionų specifikos galima teigti, kad kairieji 1996 m. dominavo tik etniškai lietuviškuose protestiškuose regionuose. Nors protestiškai nusiteikusių rinkėjų didelis palankumas kairiųjų partijoms reikalauja detalesnio statistinio pagrindimo, tačiau kairiųjų ir protesto elektorato dominuojančių arealų sutapimas yra akivaizdus. Atitinkamai pagrįstai galima laikyti hipotetinės nuostatos, kad 1996 m. labiausiai nusivylę rinkėjai buvo santykinai palankiausi kairiesiems. Per ankstesnius 1992 m. Seimo rinkimus irgi pastebėtas (Kavaliauskas, Daugirdas, 1993; Kavaliauskas, 1995) protestiško Šiaurės Lietuvos regiono santykinai didelis palankumas kairiesiems. Dėl tokio protesto ir kairiųjų elektorato dominavimo teritorinio tęstinumo dar labiau pagrindžiama hipotezė, jog už kairiąsias partijas iki 2000 m. labiausiai balsavo protesto elektoratas.

1996 m. galima įvertinti dviejų politinės kairės partijų teritorinio palaikymo dėsningumus. Apibendrinant dviejų patriotinės dešinės partijų aukščiausio palaikymo arealus pastebėtas šių arealų kaimyniškumas. Nuo 1996 m. krikščionių demokratų didžiausio palaikymo arealai išsidėstydavo aplink Tėvynės Sąjungos aukščiausio palaikymo regionus. Tokiu būdu galima išvelgti labai aiškų dviejų patriotinės dešinės partijų teritorinio palaikymo ryšį. LDDP ir LSDP palankiausių arealų išsidėstymas 1996 m. taip pat pasižymėjo kaimynyste. Suvalkijoje LSDP itin aukšto rėmimo Marijampolės-Vilkaviškio branduolys ribojosi su LDDP santykinai stipriai parėmusiu branduoliu aplink Šakius. Aukštaitijoje LDDP ypatingai palankios šiaurinės savivaldybės ribojosi ir persidengė su LSDP santykinai palankiu ruožu aplink Anykščius. Panašus kaimynystės-persidengimo reiškinys tarp palankiausių LDDP ir LSDP arealų būdingas ir Šiaurės Lietuvos regione. Čia 1996 m. LDDP santykinai palankus arealas apėmė kone visą Šiaurės Lietuvos regioną, o LSDP aukšto palankumo branduolys apėmė ir tik šiam branduoliui priklausančias seniūnijas (Mažeikių ir Šiaulių rajonuose), ir bendras LSDP ir LDDP ypač palankias seniūnijas (Pakruojo ir Joniškio rajonuose). Taigi 1996 m. visi LSDP santykinai

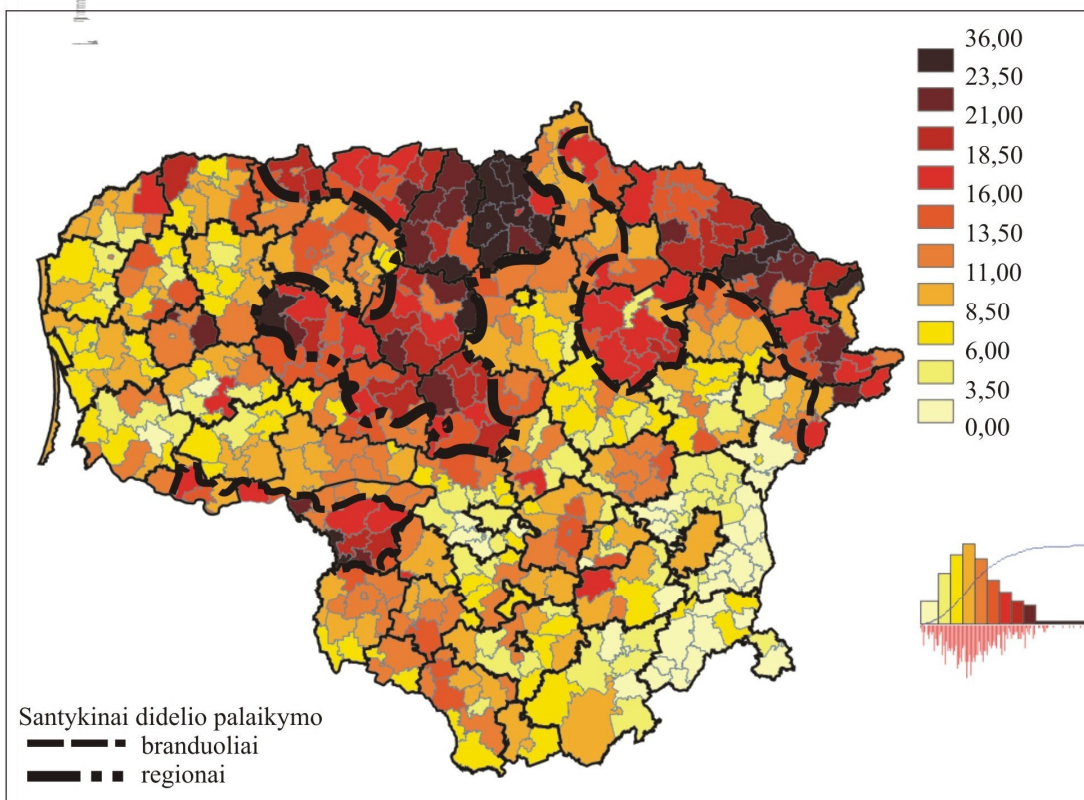
palankiausi 3 branduoliai ribojosi ar/ir persidengė su LDDP palankiausiais arealais. Dėl tokio teritorinio kairiųjų partijų išsidėstymo ryšio galima konstatuoti ir bendrą kairiųjų elektorato bendrumą, prilygstantį patriotinės dešinės elektorato bendrumui.

2000 m. išryškėjo keturi kairiųjų aukščiausio palaikymo arealai – du išlikę nuo 1996 m. ir du nedideli nauji branduoliai. Abiejų nuo 1996 m. išlikusių kairiesiems palankių arealų ribos koregavosi. Suvalkijos elektoriniame branduolyje kairiesiems santykinai dideliu palankumu -išsiskyrė Vilkaviškio-Marijampolės ruožas, prasitęsęs iki Druskininkų. Šiaurinėje Lietuvos dalyje kairiesiems palankus arealas susitraukė – didesnė buvusio protestinio Šiaurės Lietuvos rinkiminio regiono dalis atskilo nuo kairiesiems palankaus arealo. Prie kairiesiems santykinai palankių Aukštaitijos šiaurinių savivaldybių iš buvusio protestiškojo Šiaurės Lietuvos „banano“ prisidėjo tik Pakruojo rajono savivaldybė. Naujai susiklostę du kairiesiems santykinai palankūs branduoliai atsirado pagrindinių Lietuvos elektorinių regionų sankirtų zonose. Vienas iš naujų kairiesiems palankių branduolių apėmė pietinę Žemaitiją (Plungė-Šilalė-Kelmė-Raseiniai), esančią Pietvakarių Lietuvos elektorinio regiono (Šilalė) ir 2000 m. naujai besiklostančio Žemaitijos rinkiminio regiono sankirtoje. Antras naujas kairiesiems palankus branduolys (su Jonava ir Kaišiadorimis) susiklostė išorinėje Pietvakarių Lietuvos rinkiminio regiono dalyje, besiribojančioje su Aukštaitijos elektorinio regiono įtakoje esančiomis seniūnijomis.

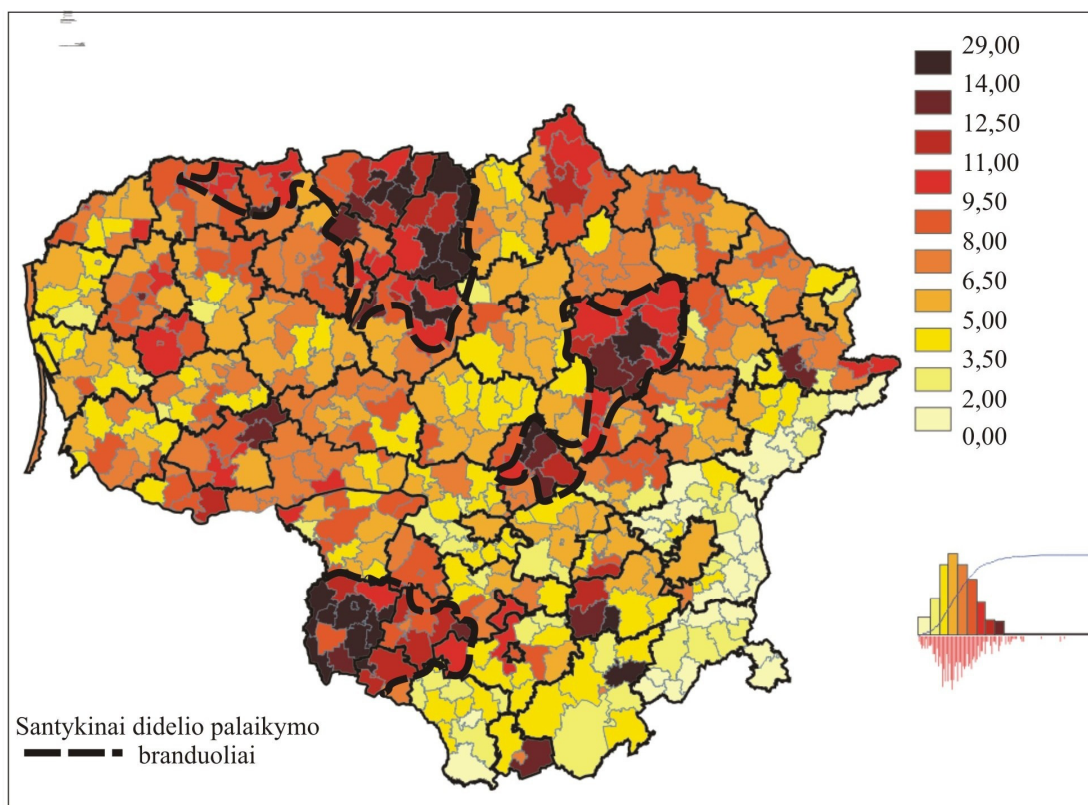
Per 2004 m. Seimo rinkimus kairioji A. Brazausko ir A. Paulausko koalicija didžiausio palaikymo susilaukė tradicinio elektorato dominuojamuose arealuose. Santykinai aukštu kairiųjų palaikymu 2004 m. pasižymėjo didesnė dalis tradicinio Pietvakarių Lietuvos rinkiminio regiono. Vienas kairiesiems stipriai palankus branduolys susiformavo nuo Šilalės ir Raseinių iki Vilkaviškio. Tokiu būdu kairiesiems santykinai palankia tapo tik dalis Suvalkijos branduolio (su Vilkaviškiu, bet be Marijampolės apylinkių). Antras branduolys Pietvakarių Lietuvos rinkiminio regiono plote pagal santykinai didelį kairiųjų palaikymą išryškėjo Kaišiadorių-Birštono-Alytaus-Druskininkų

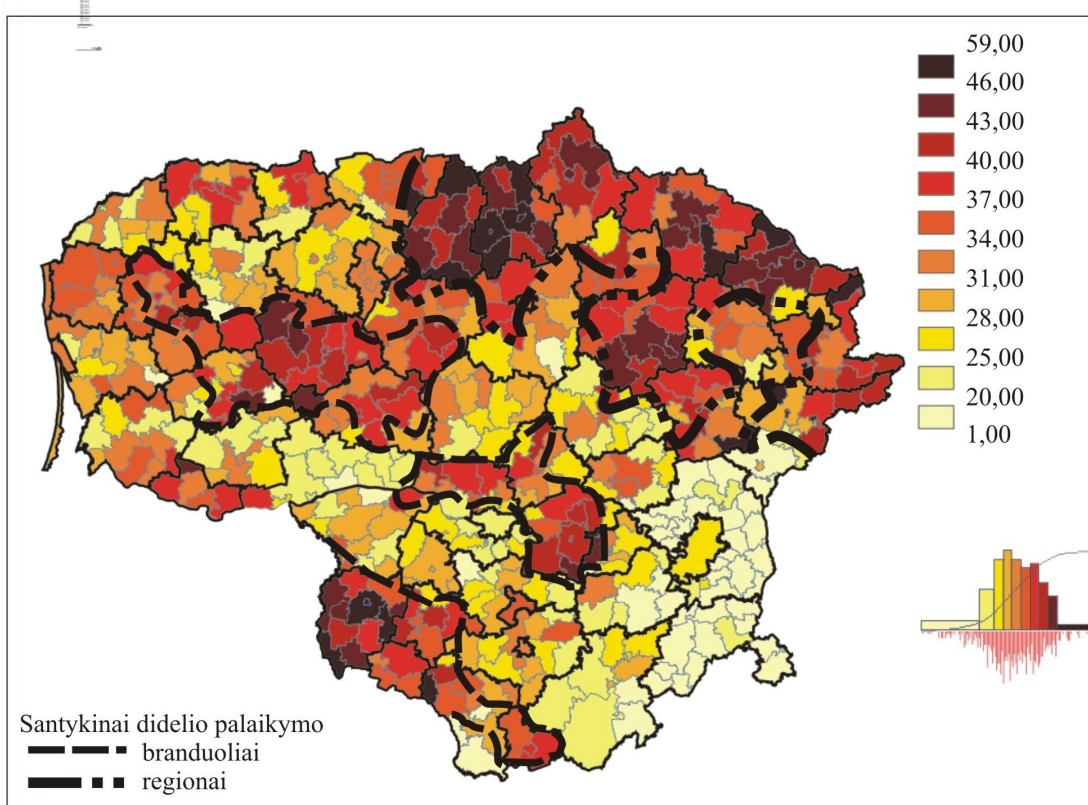
76 pav. Politinės kairės (LDDP ir LSDP - bendrai) palaikymas per 1996 m. Seimo rinkimus (%)

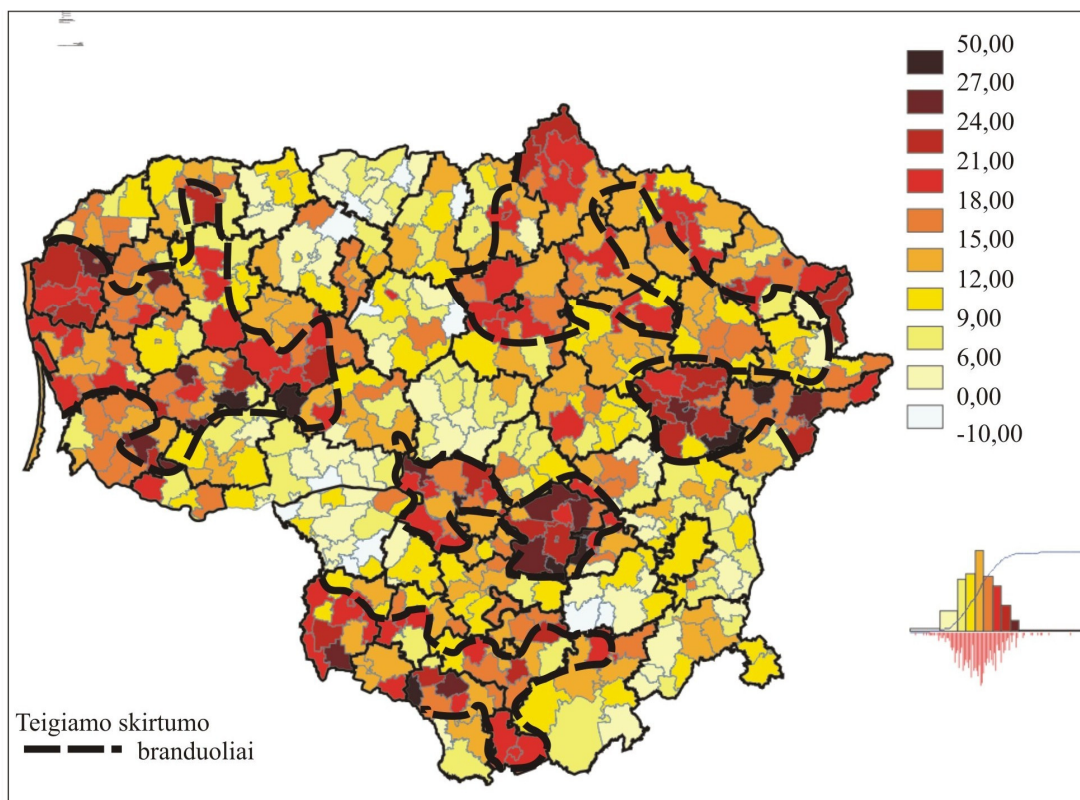
77 pav. LDDP palaikymas per 1996 m. Seimo rinkimus (%)

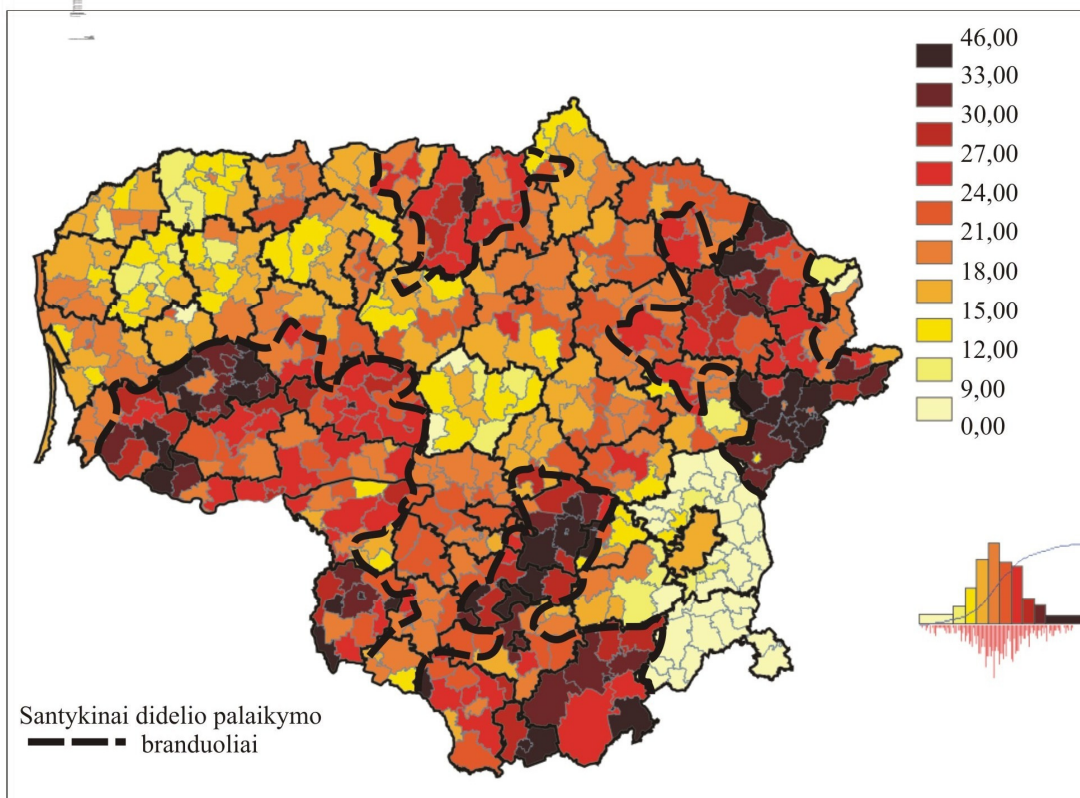
78 pav. LSDP palaikymas per 1996 m. Seimo rinkimus (%)

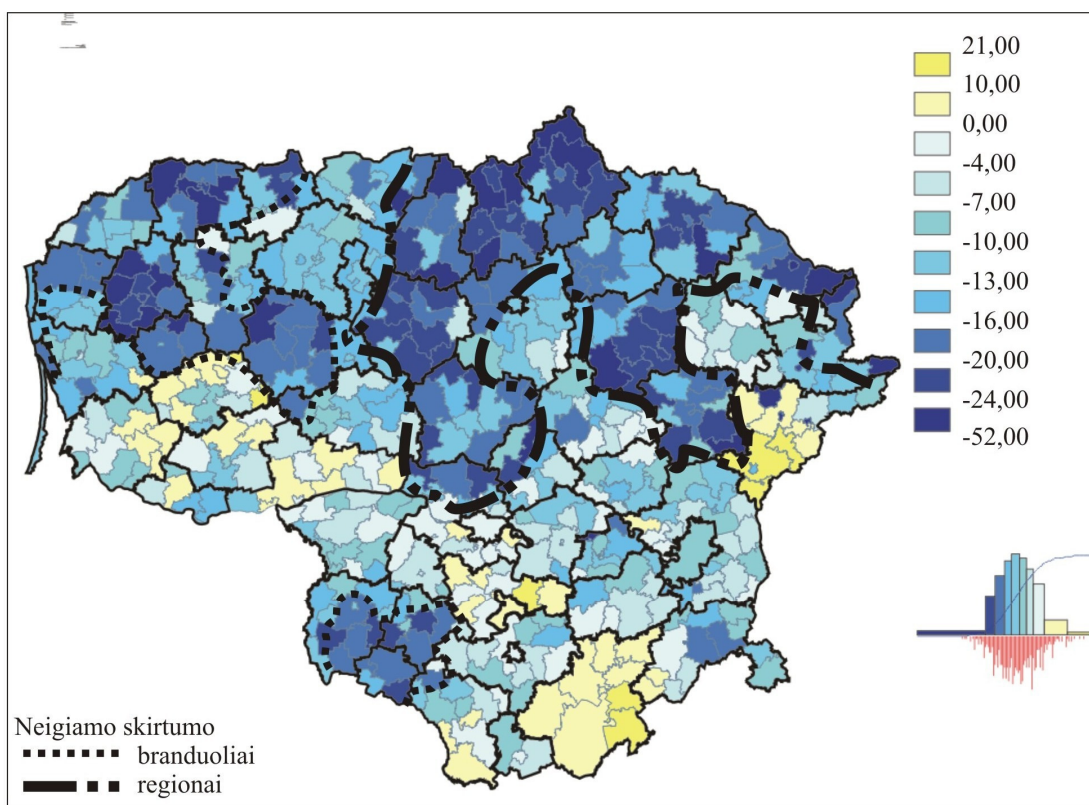
79 pav. Politinės kairės (A. Brazauskos socialdemokratinės koalicijos) palaikymas per 2000 m. Seimo rinkimus (%)

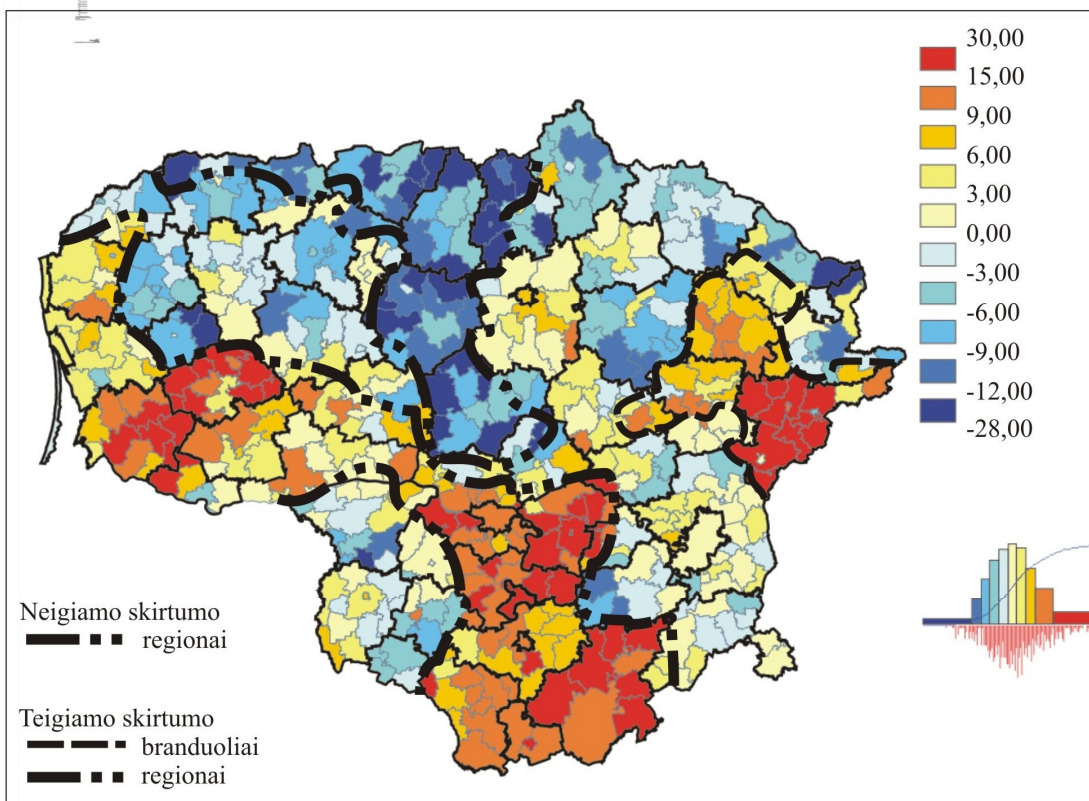
80 pav. Politinės kairės palaikymo skirtumas tarp 2000 m. (A. Brazausko socialdemokratinės koalicijos) ir 1996 m. (LDDP ir LSDP - bendrai) Seimo rinkimų (% punktais)

81 pav. Politinės kairės (A. Brazausko ir A. Paulausko koalicijos) palaikymas per 2004 m Seimo rinkimus (%)

82 pav. Politinės kairės palaikymo skirtumas tarp 2004 m. (A. Brazausko ir A. Paulausko k-jos) ir 2000 m. (A. Brazausko socialdemokratinės k-jos) Seimo rinkimų (% punktais)

83 pav. Politinės kairės palaikymo skirtumas tarp 2004 m. (A. Brazausko ir A. Paulausko koalicijos) ir 1996 m. (LDDP ir LSDP - bendrai) Seimo rinkimų (% punktais)

juostoje, pietuose apimančioje ir Varėnos bei Lazdijų apylinkes. Iš esmės du kairiesiems ypač palankūs branduoliai Pietvakarių Lietuvos regione apima visą šio regiono plotą, išskyrus Kauno ruožą. Kiti 2004 m. du kairiesiems palankūs branduoliai išliko buvusio stambaus šiaurinės Lietuvos arealo ribose. Vienas kairiųjų aukštu palaikymu pasižymintis branduolys buvo Pakruojo-Pasvalio ruože, antras – rytinėje Aukštaitijos elektorinio regiono dalyje (su Zarasais, Utena, Anykščiais, Švenčionimis). 2004 m. Seimo rinkimų metu santykinai žemu kairiųjų palaikymu pasižymėjo labiausiai protestiniai Lietuvos elektoriniai arealai – Pietryčių Lietuvos ir Žemaitijos regionai bei Kėdainių branduolys.

Nuo 1996 m. iki 2004 m. Seimo rinkimų kairiųjų palaikymo dinamika pasižymėjo ypatingai ryškia regionine diferenciacija. Aiškiausiai kairiųjų palaikymo kritimu 1996-2004 m. išsiskyrė buvęs protestinis Šiaurės Lietuvos regionas, o kairiųjų elektorato dalis ypatingai stipriai išaugo Pietvakarių Lietuvos elektoriniame regione. Toks kairiųjų palaikymo dinamikos teritorinis netolygumas atskleidžia du pagrindinius dėsniumus: 1) patvirtina elektorinių regionų skirtingą raidą (ir teritorinio konteksto reikšmę) bei 2) parodo kairiųjų rinkėjų pokytį tradicinio-protesto elektoratų poliarizacijoje. Teritorinio konteksto svarba atsiskleidžia pagal kairiųjų palaikymo stipriai skirtingą dinamiką atskiruose elektoriniuose arealuose. Pavyzdžiui, kairiųjų palaikymo ženklus augimas Pietvakarių Lietuvoje bei tokio augimo nebuvimas didesnėje Aukštaitijos regiono dalyje parodo elektorato struktūros skirtingą raidą dviejuose tradiciškiausiuose Lietuvos elektoriniuose regionuose.

Tradicinio-protesto elektoratų pokytį su kairiųjų partija (partijomis) parodo skirtinga politinės kairės palaikymo dinamika atskiruose elektoriniuose regionuose. Kairiesiems 1996-2004 m. buvo būdingas palaikymo augimas tradiciniuose regionuose (Pietvakarių Lietuvoje, dalyje Aukštaitijos) ir palaikymo kritimas protestiniuose regionuose (ypač – Šiaurės Lietuvoje, taip pat – Žemaitijoje, Suvalkijoje). Kaip jau akcentuota, tikėtina, kad 1992-1996 m. laikotarpiu kairiuosius labiausiai palaikė protesto rinkėjai (tą rodo ir kairiųjų bei protesto dominuojamų elektorinių arealų sutapimas). 2004 m. jau

pasimatė visiškai priešingas vaizdas – kairiesiems palankiausi arealai daugiausiai sutapo su tradiciniais regionais (Pietvakarių Lietuva, dalimi Aukštaitijos). Tokį Lietuvos politinės kairės atstovavimą po 2000 m. labiau tradiciniam, o ne socioekonomiškai silpniausiam elektoratui patvirtina sociologų duomenys (Gaidys, 1998; 2004; Ramonaitė, 2007: 77-102), iš kurių matosi, kad LSDP elektoratas Lietuvos rinkėjų fone pasižymi vidutiniu pajamų ir išsilavinimo lygiu (pavyzdžiui, Darbo partijos elektoratas ženkliai nusileidžia LSDP rinkėjams pajamų ir išsilavinimo lygiu). Pagal turimus duomenis (Degutis, 2001), 1996 m. ir 2000 m. tuometinės politinės kairės rinkėjai buvo santykinai žemesnio išsilavinimo ir pasižymintys mažesnėmis negu vidutinėmis pajamomis. Taigi po 2000 m. Seimo rinkimų Lietuvos politinė kairė, kaip ir politinė dešinė, ėmė atstovauti tradiciniam elektoratui. Dėl tokio lūžio protestiniuose regionuose atsirado poreikis naujų partijų su kairiaja retorika palaikymui. Iš esmės Lietuvos politinė kairė po 2000 m. nebeatstovavo socialiai ir ekonomiškai silpniausiems rinkėjams (o toks atstovavimas yra įprastas brandžios demokratijos valstybėse).

Politinės dešinės ir kairės rinkėjų santykio teritorinė dinamika.

Aptarus Lietuvos politinės dešinės ir kairės aukščiausio palaikymo arealus, tikslinga palyginti dešinės ir kairės palaikymo santykio teritorinį pastovumą. 1996-2004 m. Seimo rinkimų metu būdingi dešinės ir kairės palaikymo santykio bruožai (84-89 pav.) leidžia išskirti du tarpusavyje stipriai besiskiriančius laikotarpius: 1) iki 2000-ųjų ir 2) nuo 2000-ųjų. 1996-2000 m. laikotarpiu dešinės-kairės palaikymo santykio svyravimas buvo labai stiprus (Lietuvoje dominavo didelė politinė įtampa), o 2000-2004 m. kairės-dešinės palaikymo santykis jau buvo gana stabilus (didesnėje šalies dalyje vyravo santykinis neutralumas ir maža politinė įtampa).

1996-2000 m. laikotarpiu Lietuvoje kairės ir dešinės palaikymo santykio bendras didelis svyravimas paaiškinamas S. P. Huntingtono pastebėtais valdžios perdavimo dėsniniais naujose demokratijose. Politologo nuomone (Huntington, 1991: 265-267), demokratija tampa konsoliduota, kai partija (judėjimas), laimėjusi pirmus pereinamojo meto

rinkimus, pralaimi antrųjų rinkimų metu ir perduoda valdžią laimėtojams, o šie pralaimi trečius rinkimus ir taikiai perduoda valdžią nugalėtojams. Kitaip tariant, pirmuosius rinkimus laimi reformų šalininkai, antruosius – buvę nedemokratinio režimo atstovai, trečius rinkimus buvę nedemokratinio režimo atstovai vėl pralaimi. Remdamasis ankstesnių dviejų demokratizacijos bangų (1828-1926 m. ir 1943-1962) patirtimi ir nuo 1974 m. įžvelgdamas trečiąją demokratizacijos bangą, politologas pastebėjo, kad du kartus „atmetinėjant“ valdančiuosius išsisklaido iliuzijos dėl demokratinės santvarkos (ypač – gerėjančios buities). Lietuvoje, kaip ir kitose Centrinės ir Rytų Europos valstybėse, pasitvirtino S. P. Huntingtono įžvelgtas dviejų atmetimų dėsnis (pirmuosius rinkimus laimėjo Sąjūdis, antruosius – buvę tarybinio laikotarpio režimo atstovai, trečiuosius pastarieji pralaimėjo). Taigi 1996 m. Seimo rinkimų metu pasiekta didelė dešiniųjų persvara prieš kairiuosius paaiškinama Lietuvos demokratijos brendimu ir dėsningu 1996 m. rinkėjų balsavimu prieš valdžioje buvusius kairiuosius. Dėl to 1996-2000 m. laikotarpiu bendras kairės-dešinės palaikymo santykio ryškus svyravimas priskirtinas naujos demokratijos brendimo požymiams.

Nuo 2000 m. iki 2004 m. Seimo rinkimų kairės-dešinės santykio bendras stabilumas Lietuvoje paaiškinamas aiškesne partine sistema ir gausesniu partijų skaičiumi. Tiesa, bendras nacionalinio santykio stabilumas negarantuoja dešinės-kairės santykio regioninio stabilumo. Tenka pabrėžti, kad net 1996-2000 m., nepaisant bendro dešinės ir kairės elektorato ženklaus svyravimo, aukščiausio palaikymo dešiniųjų ir kairiųjų arealai Lietuvoje išliko daugmaž stabilūs. Panašus regioninis pagrindinių partijų aukščiausio palaikymo išskirtinumas iki 2000 m. reiškėsi ir kaimyninėse Centrinės ir Rytų Europos valstybėse. Pavyzdžiui, Lenkijos (Zarycki, Nowak, 2000; Zarycki, 2002) elektorinės geografijos tyrimai rodo, kad net ir „atmetinėjant“ valdančiuosius, pagrindiniai dviejų oponuojančių politinių jėgų paramos regionai iki 2000 m. išliko stabilūs. Dėl to pagal pasaulinę liberaliosios demokratijos branduolio-periferijos teoriją (Taylor, Flint, 2000: 251-279) visas Centrinės ir Rytų Europos makroregionas su Lietuva po 1990-ųjų buvo artimas

vakarietiškam branduoliui. Pasauliniam liberaliosios demokratijos branduoliui būdingas pagrindinių partijų *nuolatinis* palaikymo netolygumas tarp palankių ir nepalankių šalies elektorinių regionų.

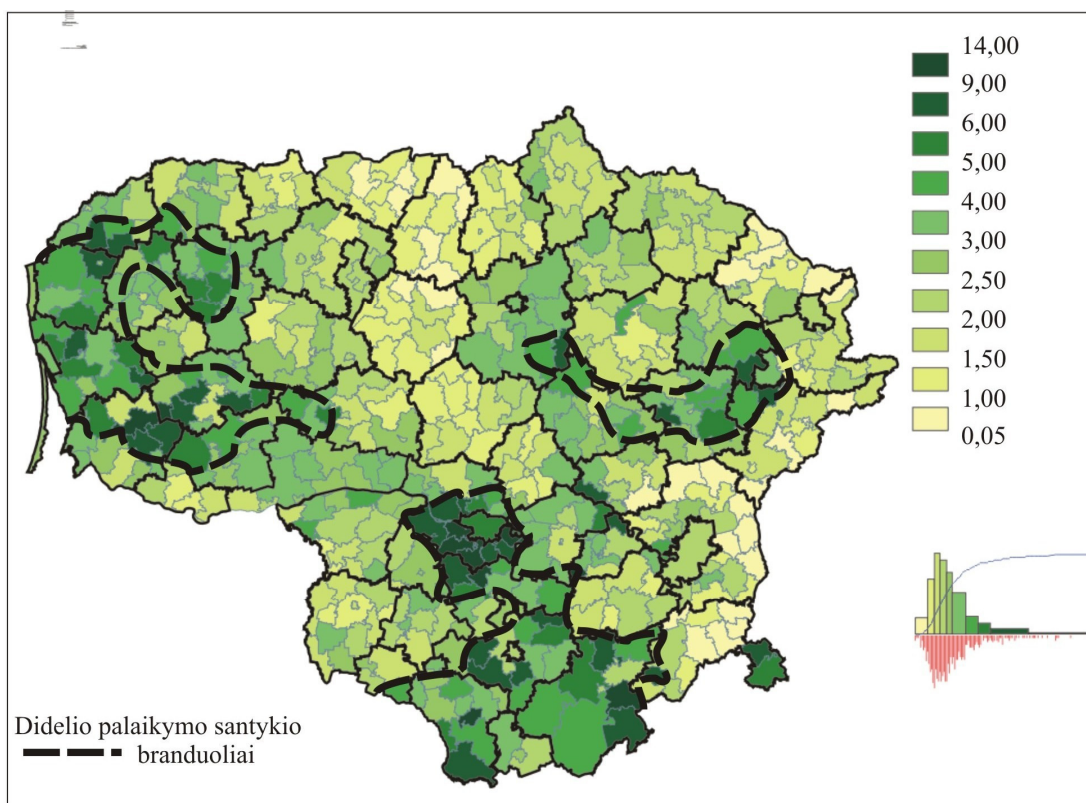
1996 m. ir 2000 m., nepaisant bendro dešinės-kairės santykio didelio svyravimo, politinei dešinei santykinai palankiausi arealai iš esmės išliko tie patys. 1996 m. politinės dešinės dominavimas prieš kairiuosius ypatingai ryškus buvo didesnėje Pietvakarių Lietuvos regiono dalyje. Vienas santykinai dešiniams prieš kairiuosius palankiausių arealų apėmė pietinę Pietvakarių Lietuvos regiono dalį – nuo Kauno iki pietinės šalies sienos. Antras tuometinio Pietvakarių Lietuvos rinkiminio regiono arealas, išsiskyręs santykinai dideliu dešiniųjų pranašumu prieš kairiuosius, apėmė vakarinę Žemaitijos dalį (su Telšiais, Skuodu, Kretinga, Gargždais, Klaipėda, Šilale). 2000 m. jau visas Pietvakarių Lietuvos rinkiminis regionas pasižymėjo santykinu dešiniųjų vyravimu prieš kairiuosius. Toks vientiso elektorinio regiono pasireiškimas susidarė dėl santykinų dešiniųjų pozicijų sustiprėjimo Jurbarko ir Šakių rajonuose, jungiančiuose jau 1996 m. ryškiu dešiniųjų dominavimu pasižymėjusią vakarinę Žemaitijos dalį su Kaunu.

Tiek 1996 m., tiek 2000 m. šalies mastu dešiniųjų pranašumu prieš kairiuosius pasižymėjo ir pietinė Aukštaitijos elektorinio regiono išorinė dalis, einanti Panevėžio-Ukmergės-Molėtų-Utenos rajonų dalių ruožu. Šis ruožas Lietuvoje 1996-2004 m. išsiskiria kaip vienas iš 3 aukščiausio krikščionių demokratų palaikymo arealų. Be Pietvakarių Lietuvos regiono ir pietinio Aukštaitijos regiono pakraščio santykinai dideliu dešiniųjų pranašumu prieš kairiuosius 2000 m. ima išsiskirti Vilniaus elektorinis branduolys. Taigi 1996-2000 m. laikotarpiu dešinės-kairės palaikymo didžiausio santykio elektoriniai arealai lieka daugmaž stabilūs. Nepaisant tokio teritorinio stabilumo, bendras nacionalinis dešiniųjų ir kairiųjų palaikymo santykis 1996-2000 m. pasikeitė labai stipriai (kairės naudai). Didžiausias dešinės-kairės santykio pokytis ir dėl to susidariusi itin didelė politinė įtampa nuo 1996 m. iki 2000 m. išryškėjo 1996 m. buvusiuose dešinės dominavimo prieš kairiuosius branduoliuose (Pietvakarių Lietuvos regiono dviejuose arealuose, iš dalies – ir pietiniame

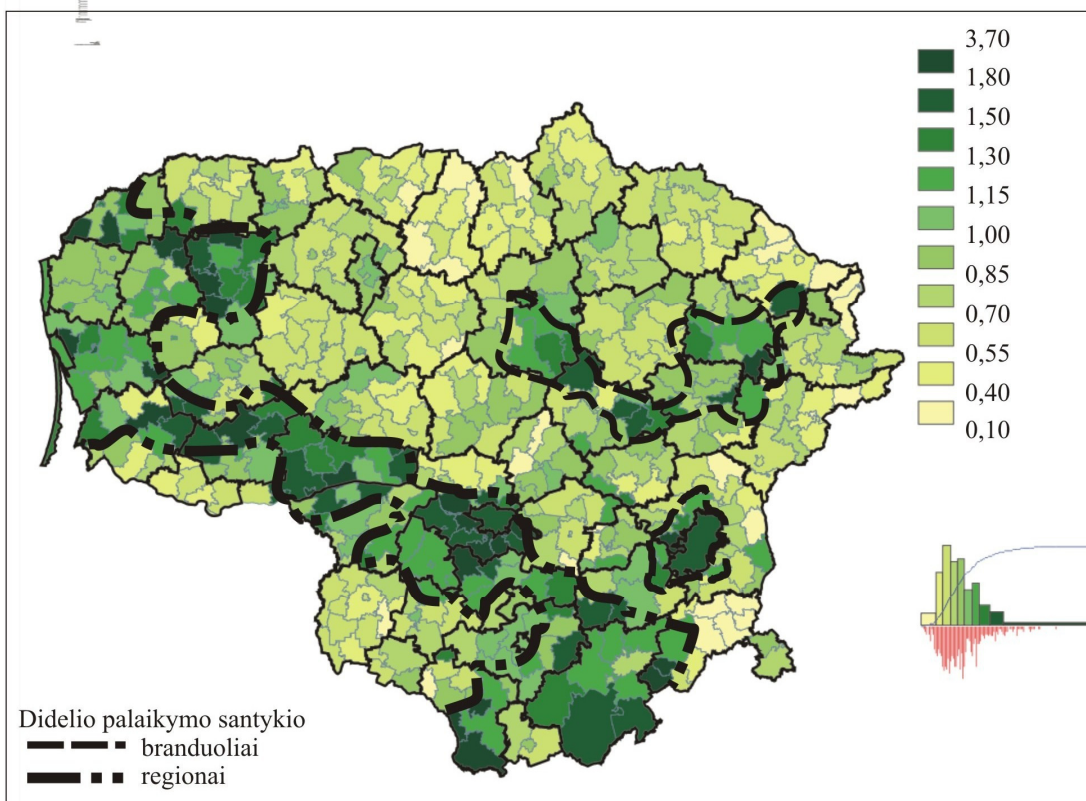
Aukštaitijos regiono pakraštyje). Toks didžiausias 1996-2000 m. įtampos arealų sutapimas su santykinai ryškiausiais buvusiais dešiniųjų arealais aiškintinas kaimynystės efekto įtaka. Tikėtina, kad 1996 m. santykinai didelė neapsisprendusių rinkėjų dalis, paveikta vietos dominuojančios nuomonės, dešiniams palankiausiuose arealuose parėmė dešiniuosius. 2000 m., atlėgus dešiniųjų populiarumo bangai, tie neutralūs rinkėjai dešiniams palankiuose arealuose nebe taip vieningai balsavo už politinės dešinės atstovus.

Per 2004 m. Seimo rinkimus pagrindiniai dešinės-kairės santykio ekstremumai išliko 1996-2000 m. buvusiose vietose. Dalis nuolatinių dešiniųjų santykinio dominavimo prieš kairiuosius arealų kiek prasiplėtė, kita dalis – kiek sumažėjo. Bene aiškiausiai teritoriškai susitraukė atskiri dešinės vyravimo prieš kairę arealai Pietvakarių Lietuvos elektoriniame regione. 2004 m. santykinai dideliu dešinės-kairės santykiu pasižymėjo tik nedideli Kauno ir Lazdijų-Aukštadvario ruožai. Prie Pietvakarių Lietuvos regiono įtakos dalinai galima priskirti ir kaimyninį Vakarų Žemaitijos elektorinį arealą (po 2000 m. jau priklausantį protestiniam Žemaitijos regionui), 2004 m. tebe pasižymintį ženklia dešiniojo elektorato persvara prieš kairės rinkėjus (Telšių, Plungės, Skuodo, Kretingos, Palangos ir Klaipėdos miestuose). Priešingai negu Pietvakarių Lietuvoje, Aukštaitijos elektoriniame regione esantis dešinės dominavimo prieš kairę arealas prasiplėtė. 1996 m. ir 2000 m. dešinės-kairės išskirtinai dideliu santykiu pasižymėjo tik pietinė Aukštaitijos rinkiminio regiono dalis, o 2004 m. prie pietinio pakraščio prisijungė ir šiauresnė regiono dalis (su atskiromis Pasvalio, Kupiškio ir Anykščių rajonų seniūnijomis). 2004 m. dešiniams prieš kairiuosius santykinai palankaus Vilniaus elektorinio branduolio ribos išliko ženkliau nepakitusios nuo 2000 m.

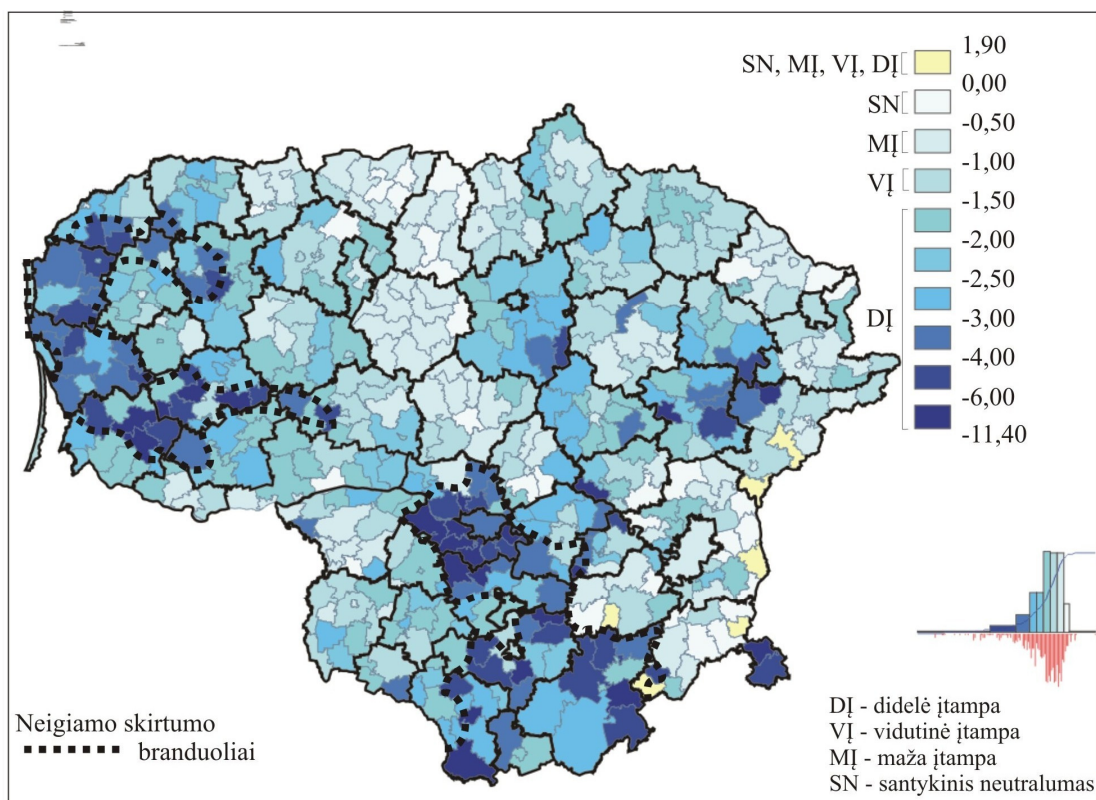
Pabrėžtas Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos elektorinių regionų skirtingumas pastebimas ne tik pagal dešinės-kairės didžiausio santykio arealų pokytį. 2000-2004 m. laikotarpiu dešinės-kairės palaikymo santykis išaugo Aukštaitijos elektoriniame regione. Atitinkamai dėl tokios dinamikos padidėjo dešiniųjų dominavimo prieš kairiuosius arealus Aukštaitijos rinkiminio regiono viduje. 2000-2004 m. dešinės-kairės santykis Pietvakarių Lietuvos regione

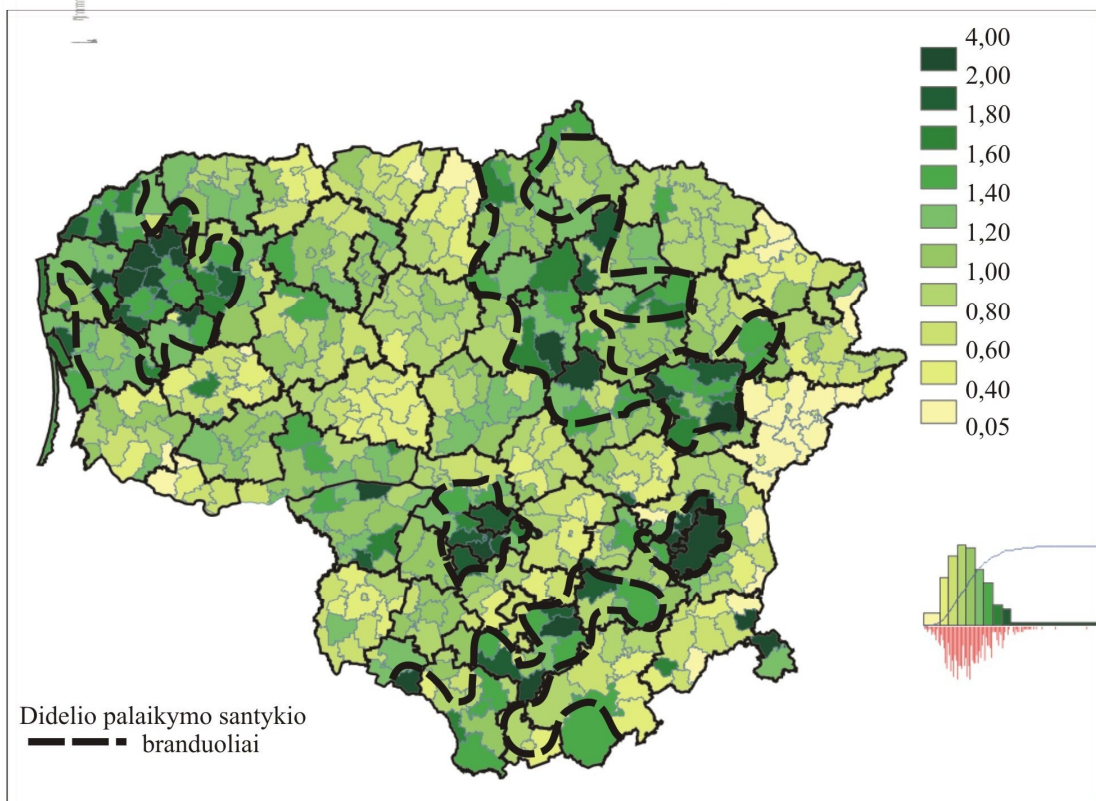
84 pav. Politinės dešinės ir politinės kairės (pagrindinių partijų) palaikymo tarpusavio santykis per 1996 m. Seimo rinkimus (kartais)

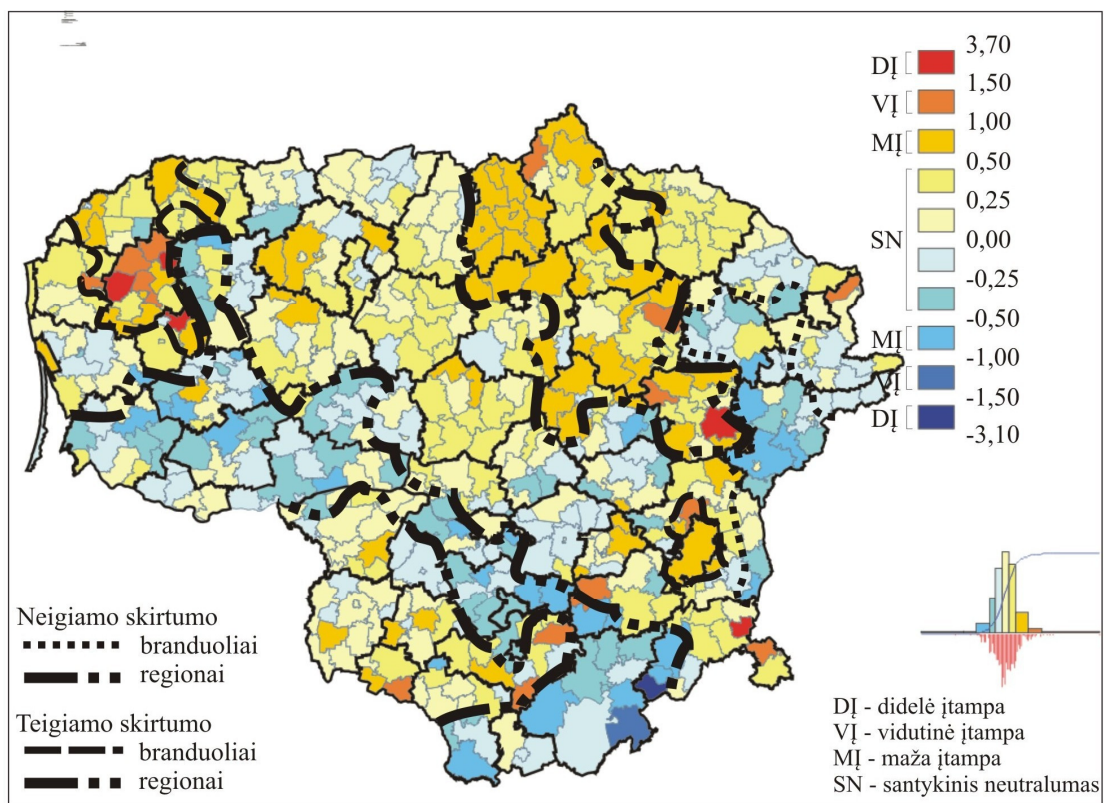
85 pav. Politinės dešinės ir politinės kairės (pagrindinių partijų) palaikymo tarpusavio santykis per 2000 m. Seimo rinkimus (kartais)

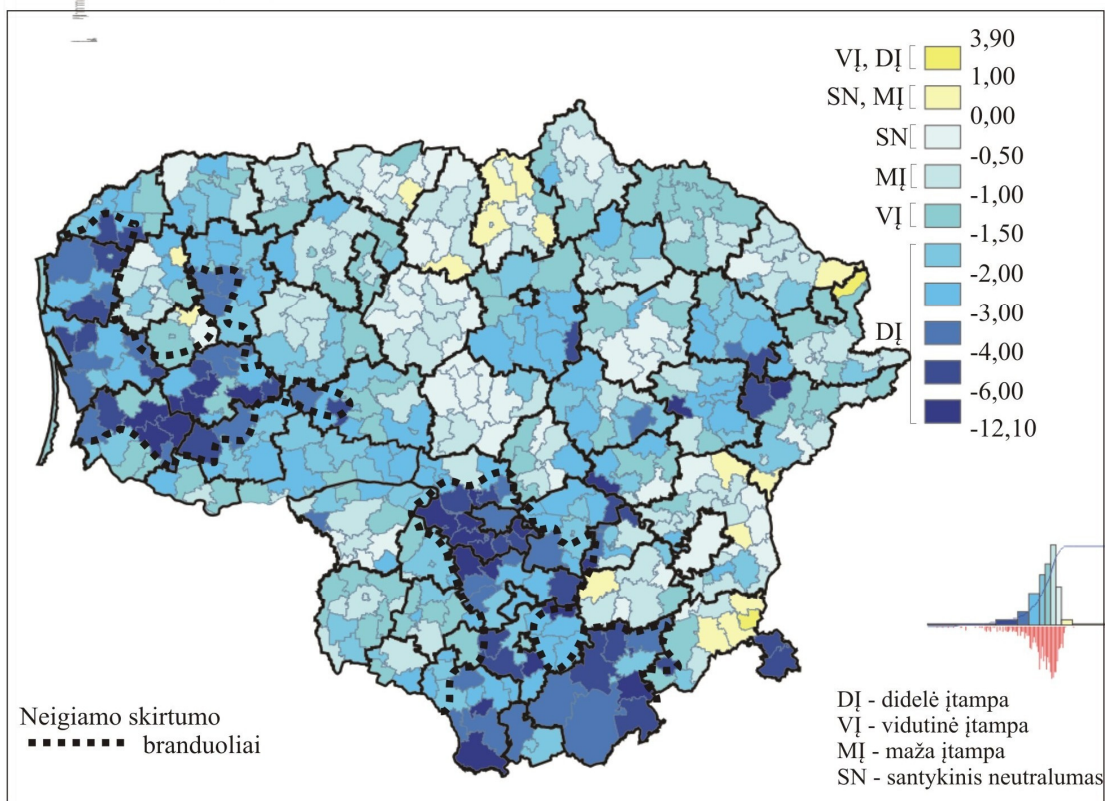
86 pav. Įtampa kairės - dešinės ašyje pagal politinės dešinės ir politinės kairės palaikymo santykio skirtumą tarp 2000 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (kartų vienetais)

87 pav. Politinės dešinės ir politinės kairės (pagrindinių partijų) palaikymo santykis per 2004 m. Seimo rinkimus (kartais)

88 pav. Įtampa kairės - dešinės ašyje pagal politinės dešinės ir politinės kairės palaikymo santykio skirtumą tarp 2004 m. ir 2000 m. Seimo rinkimų (kartų vienetais)

89 pav. Įtampa kairės - dešinės ašyje pagal politinės dešinės ir politinės kairės palaikymo santykio skirtumą tarp 2004 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (kartų vienetais)

mažėjo (t.y. santykinai sustiprėjo kairės pozicijos), todėl dėsningai ir dešinės dominavimo prieš kairę branduoliai regiono viduje susitraukė. Kaip matoma iš šio dešinės-kairės didžiausio santykio branduolių plėtimosi/mažėjimo vertinimo, toks branduolių ploto pokytis yra susijęs su vyraujančia dešinės-kairės santykio pokyčio dinamika atskiruose rinkiminiuose regionuose. Trečias dešiniųjų ryškios persvaros prieš kairiuosius arealus Vilniuje 2000-2004 m. laikotarpiu pasižymėjo dešiniųjų pozicijų stiprėjimu (kaip ir Aukštaitijos regionas). Nors nuo 2000 m. iki 2004 m. atskiri tradiciniai Lietuvos elektoriniai arealai pasižymėjo ryškiais dešinės-kairės santykio pokyčiais (kairės ar dešinės naudai), bet ši dinamika nepasiekia nė vidutinės politinės įtampos kategorijos kairės – dešinės ašyje.

Bendru 1996-2004 m. laikotarpiu ir atskirais jo periodais (1996-2000 m. bei 2000-2004 m.) santykinai nedideliu dešinės-kairės santykio pokyčiu pasižymėjo protestiniai Lietuvos elektoriniai arealai. Tiek Pietryčių Lietuvos regionas, tiek buvęs Šiaurės Lietuvos regionas (arba – esančio Žemaitijos regiono rytinė dalis bei Kėdainių branduolys), iš dalies – ir Suvalkijos branduolys pagal dešinės-kairės santykio dinamiką aplinkinių regionų fone (ypač – tradicinių) ryškiau neišsiskyrė. Toks protestinių regionų dešinės-kairės santykio stabilumas gali būti įtakotas tradicinio elektorato mažumo. Įprastai protestiniuose rinkiminiuose arealuose yra būdingi du elektorato struktūros bruožai: 1) tradicinis elektoratas nusileidžia protesto elektoratui bei 2) santykinai nedidelio tradicinio elektorato tarpe kairiųjų rinkėjai dominuoja prieš dešiniuosius (vienintelė antrojo bruožo išimtis – specifinis Vakarų Žemaitijos elektorinis arealas). Tokiu būdu protesto elektorato dominuojamuose arealuose sunku tikėtis ryškesnių dešinės-kairės santykio pokyčių. Dešiniųjų elektorato santykinai didelė dalis ir galimas pozicijų sustiprėjimas prieš kairę pagal Lietuvos patirtį galimas tik tradicinio elektorato dominuojamuose arealuose (išimtis – Vakarų Žemaitija). Kairės pozicijos prieš dešinę protestiniuose rinkiminiuose arealuose ženkliu nestiprėja dėl labai stiprių protesto elektorato pozicijų (protesto partijos išlaiko potencialius kairiųjų rinkėjus).

3.3.3. Neutralių ir populistinių partijų rėmimo teritorinis pasiskirstymas

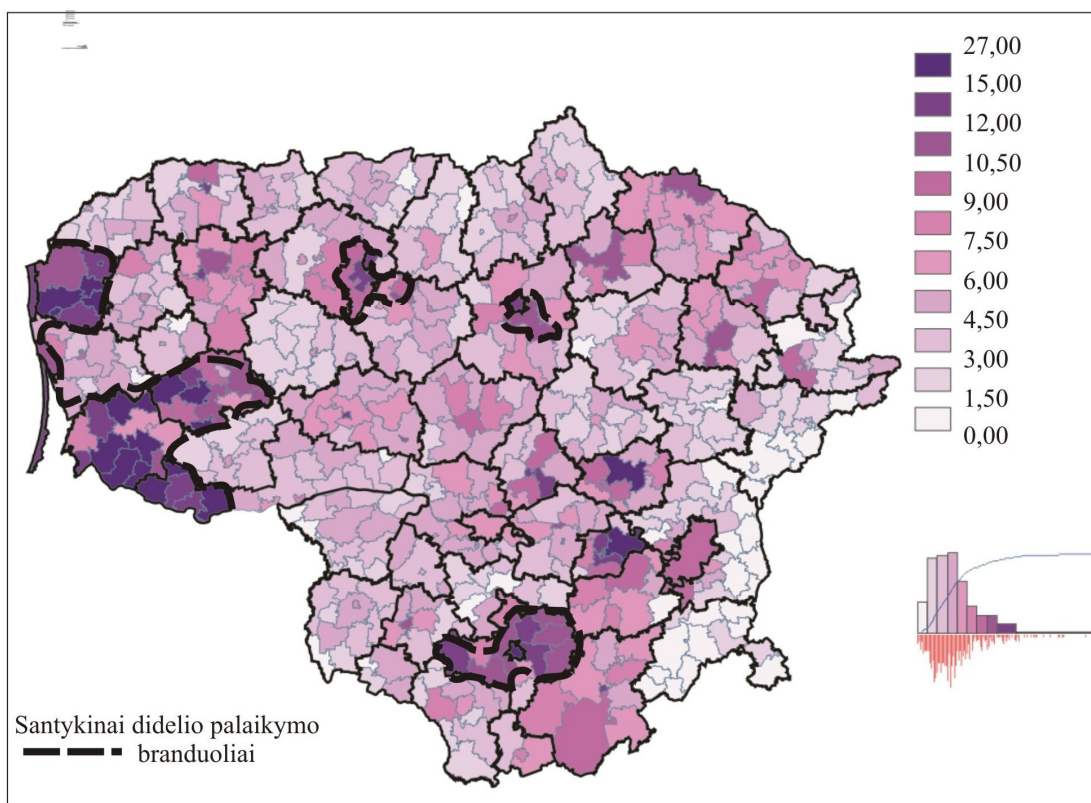
Be aiškiai save dešiniuosius ir kairiosius pozicionuojančių partijų 1996-2004 m. laikotarpiu pastebimo palaikymo susilaukė ir neutralios bei protestinės partijos (90-99 pav.). Prie neutralių partijų tikslinga priskirti 1996 m. ir 2000 m. Seimo rinkimų metu ženkliau palaikytą Lietuvos centro sąjungą (LCS). Tarp protestinių partijų išskirtinos: 1) 2000 m. ir 2004 m. pastebimos rinkėjų dalies susilaukusi Valstiečių partija, kuri 2000 m. vadinosi Lietuvos valstiečių partija (LVP), o 2004 m. – Valstiečių ir naujosios demokratijos partija (VNDS), 2) 2004 m. rinkimuose dalyvavusi R. Pakso koalicija, sudaryta Tvarkos ir teisingumo (Liberalų demokratų partijos) (TT(LDP)) pagrindu, 3) prieš Seimo rinkimus susikūrusios ir labai ženklaus palaikymo susilaukusios Naujoji Sąjunga (NS) (2000 m.) ir Darbo partija (DP) (2004 m.). Būtent pastarąsias dvi partijas dėl savo naujumo, ideologijos ignoravimo ir rinkėjų pritraukimo būdo galima pagrįstai laikyti populistinėmis partijomis. „Švelniai protestinės“ Valstiečių partijos ir protestinės R. Pakso koalicijos priskyrimas populistinėms partijoms nėra labai lengvai pagrindžiamas, todėl šiame darbe šios dvi politinės jėgos nėra aiškiai priskiriamos populistinių partijų grupei. Greičiau Valstiečių partiją ir R. Pakso koaliciją tikslinga laikyti populistinių bruožų turinčiomis politinėmis jėgomis. (Vidinio geopolitinio protesto LLRA palaikymas aptariamas unitarizmo – federalizmo ašies nagrinėjime).

Lietuvos centro partijos teritorinis palaikymas. 1996 m. ir 2000 m. Lietuvos partijų tarpe santykinai ženklias pozicijas turėjo Lietuvos centro sąjunga, kuri 1996 m. daugiamentatėje surinko 8,24% balsų, o 2000 m. – 2,86% aktyvių rinkėjų balsų. Prieš 2004 m. Seimo rinkimus centristai susijungė su liberalais, o prie naujos partijos neprisijungę centristai sukūrė naują – Nacionalinę centro – partiją, kuri 2004 m. daugiamentatėje surinko tik 0,5% balsų. Save tarp dešinės ir kairės pozicionavusios partijos teritorinis palaikymas turi savitų bruožų. 1996 m., kai LCS palaikymas nacionaliniu mastu buvo ženklus, centristai didžiausios paramos susilaukė 3-6 pagal dydį Lietuvos didmiesčių arealuose – aplink Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio ir

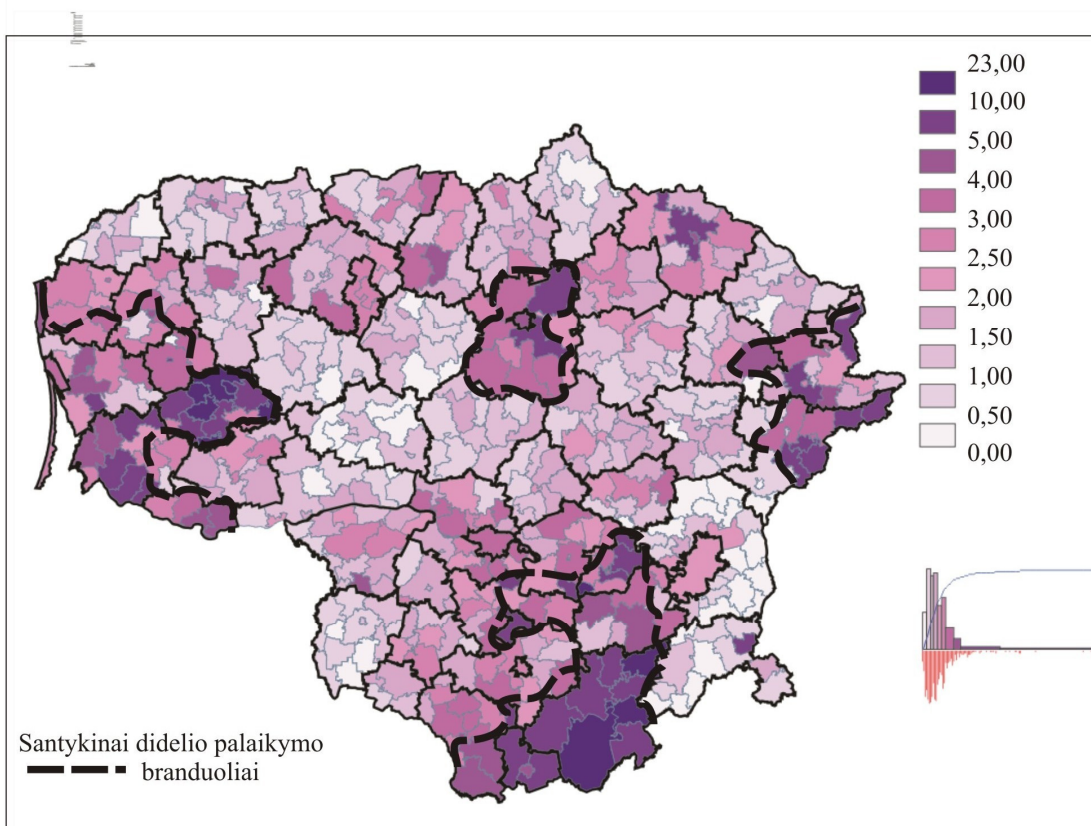
Alytaus miestus. Toks antrojo rango Lietuvos didmiesčių išryškėjimas pagal didžiausią palankumą yra būdingas tik Lietuvos centro sąjungai. Pirmojo rango didmiesčiai – Vilnius ir Kaunas – 1996 m. taip pat buvo gana palankūs LCS, kuri dviejuose didžiausiuose Lietuvos miestuose surinko artimą nacionalinei reikšmei balsų dalį. Iš keturių 1996 m. LCS palankiausių didmiesčių arealų du – Klaipėdos ir Alytaus – apėmė ir didesnę kaimyninių savivaldybių dalį. Pajūrio ruože pagal santykinai aukštą LCS palaikymą prie Klaipėdos miesto prisijungė kaimyninės Palangos, Kretingos raj., Šilutės raj., Šilalės raj. ir Pagėgių savivaldybės (vertinant dabartiniais teritoriniais administraciniais vienetais). Prie Alytaus miestu santykinai gausiu centristų elektoratu 1996 m. prisijungė kaimyninės Alytaus rajono seniūnijos.

Lietuvos centro sąjungos didžiausios paramos arealų išsidėstymas Lietuvos didmiesčiuose patvirtina politologų akcentuotą (Novagrockienė, 1998; 2001a; 2001b) socialiai-ekonomiškai labiau dešiniąjį negu kairiąjį LCP elektoratą. Nuo liberalų (2000 m. ir vėliau) teritorinio palaikymo centristų palaikymas (1996 m.) iš esmės labiausiai skyrėsi tuo, kad centristai ne taip ryškiai remiami buvo dviejuose didžiausiuose Lietuvos miestuose – Vilniuje ir Kaune. Neatmestina, kad ženkli dalis buvusio centristų elektorato 2000 m. galėjo paremti populiarumo bangą išgyvenusius liberalus. Dėl tam tikro centristų ir liberalų elektorato bendrumo (bei kitų priežasčių) šios partijos susijungė prieš 2004 m. Seimo rinkimus.

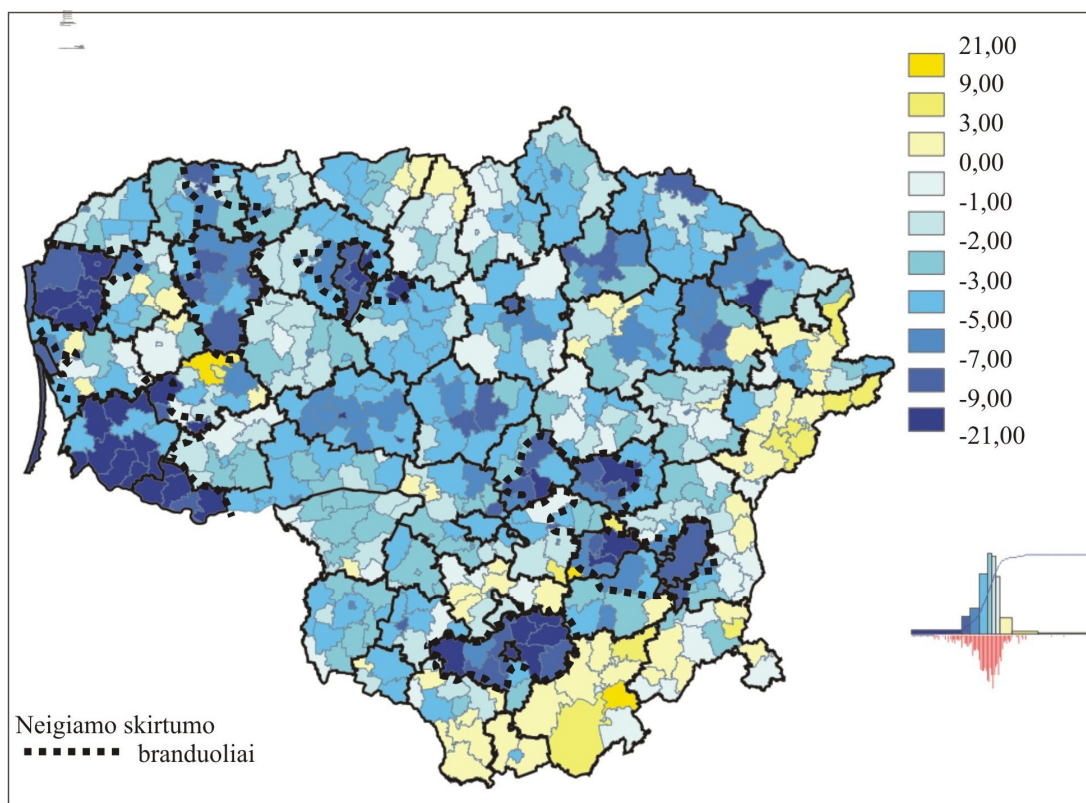
2000 m. Seimo rinkimų metu Lietuvos centro sąjungai nacionaliniu mastu nepavyko išlaikyti turėto ženklaus elektorato. Labai stipriai kritus bendram LCS palaikymui, kiek pasikeitė ir palankiausių partijai arealų dislokacija. Iš buvusių 4 LCS palankiausių arealų 2000 m. išliko tik du – aplink Klaipėdą ir Panevėžį. 2000 m. LCS santykinai gausaus elektorato branduolys aplink Klaipėdą išlaikė didesnę dalį turėto arealo (su Palanga, Šilale, Šilute, Pagėgiais). 2000 m., priešingai negu 1996 m., LCS Panevėžio branduolys apėmė beveik visą kaimyninio Panevėžio rajono teritoriją. Tarp palankiausių branduolių 2000 m. atsirado du arealai nebe didmiesčių zonoje. Vienas iš naujų centristams palankiausių arealų susiklostė pietinėje Lietuvoje,

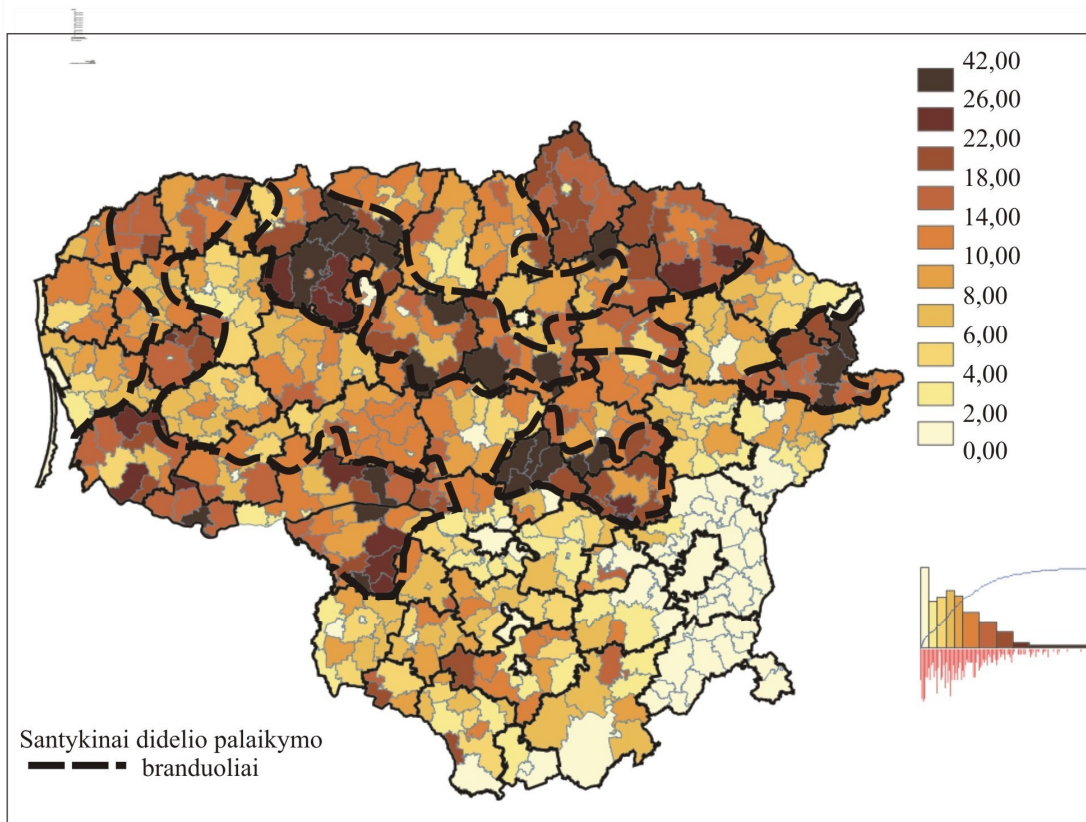
90 pav. LCS palaikymas per 1996 m. Seimo rinkimus (%)

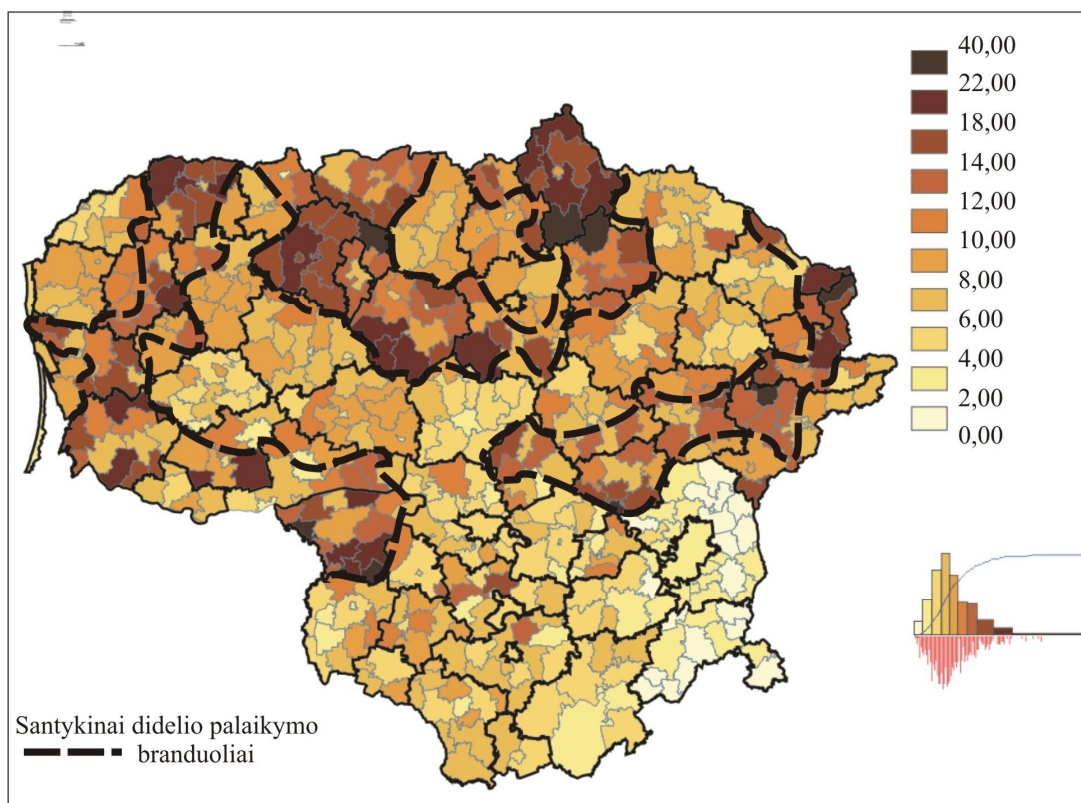
91 pav. LCS palaikymas per 2000 m. Seimo rinkimus (%)

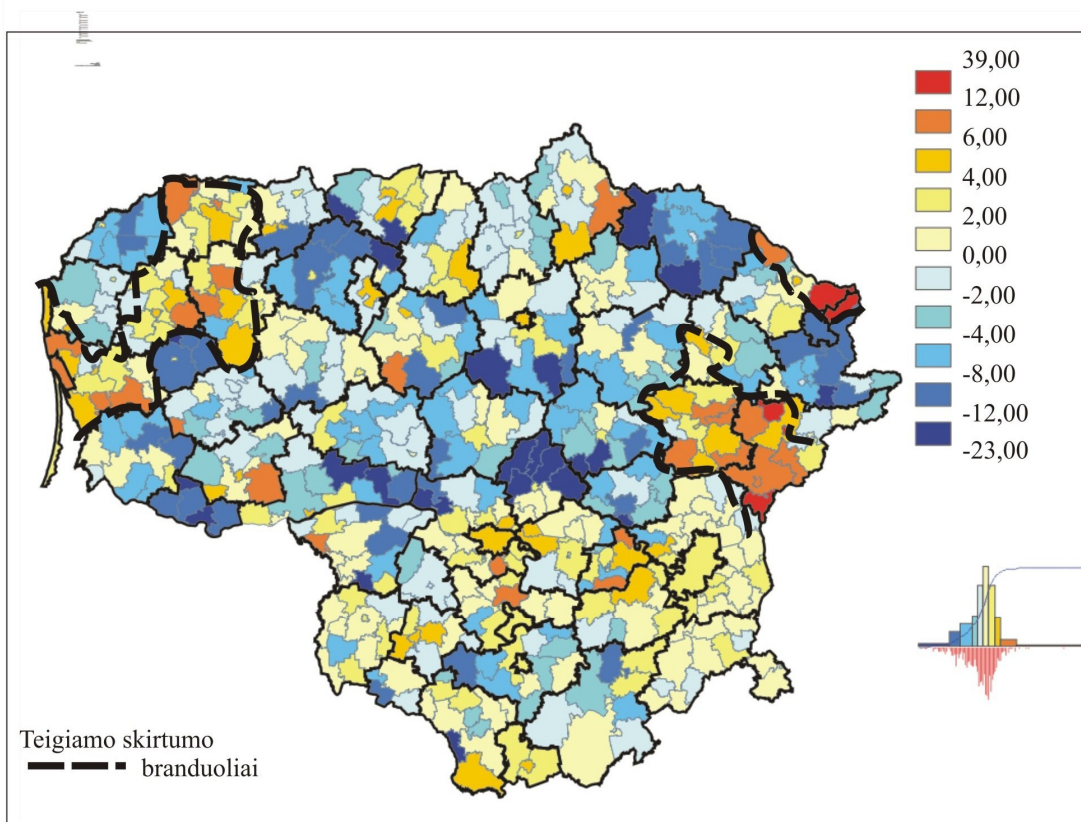
92 pav. LCS palaikymo skirtumas tarp 2000 m. ir 1996 m. Seimo rinkimų (% punktais)

93 pav. LVP palaikymas per 2000 m. Seimo rinkimus (%)

94 pav. VNDS palaikymas per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

95 pav. Valstiečių partijos palaikymo skirtumas tarp 2004 m. (VNDS) ir 2000 m. (LVP) Seimo rinkimų (% punktais)

apimdamas Veisiejų-Druskininkų-Varėnos-Vievio-Birštono puslankį (šis arealas buvo ne taip ryškiai, tačiau labiau negu vidutiniškai palankus partijai ir 1996 m.). Antras naujas LCS ypač palankus arealas 2000 m. išryškėjo rytinės Lietuvos Ignalinos ir Švenčionių rajonų teritorijoje.

1996-2000 m. didesnėje dalyje Lietuvos LCS palaikymas ženkliai krito. Ryškiausiai partijos elektoratas sumažėjo 1996 m. buvusiuose branduoliuose (pajūrio, Šiaulių ir Alytaus arealuose) ir pavieniuose stambesnių miestų arealuose (aplink Telšius bei Vilniaus-Jonavos ruože). Toks LCS neigiamos dinamikos teritorinis pasiskirstymas gali būti aiškinamas dvių efektų įtaka: 1) kaimynystės efektu ir/ar 2) bendro elektorato praradimo efektu. Kaip ir daugeliui kitų partijų, LCS nuo santykinai palankių rinkimų (1996 m.) iki nesėkmingų rinkimų (2000 m.) didžiausias balsų praradimas pasireiškė anksčiau buvusiose palankiausiose vietose. Toks balsų praradimo teritorinis netolygumas aiškintinas kaimynystės efektu – esant partijos populiarumo bangai santykinai didelė dalis neapsisprendusių rinkėjų palankiausiose arealuose pasirinko balsuoti už LCS (buvo paveikti kaimynų nuomonės), o praėjus partijos populiarumo bangai neapsisprendę rinkėjai rinkosi jau kitas politines partijas. Antra vertus, 1996-2000 m. LCS prarado didesnę dalį elektorato ir 2000 m. liko elektoraliai nereikšminga partija. Dėl to 1996-2000 m. neigiamo skirtumo ekstremumai gali sutapti su buvusiais aukščiausio palaikymo branduoliais dėl bendro partijos elektorato praradimo. Partijai iš esmės prarandant elektoratą dėsningai didžiausi praradimai būdingi buvusiems stipriausiems arealams, o mažiausi praradimai – buvusiems silpniausiems paramos arealams (pastaruosiuose santykinai mažai buvo ką prarasti).

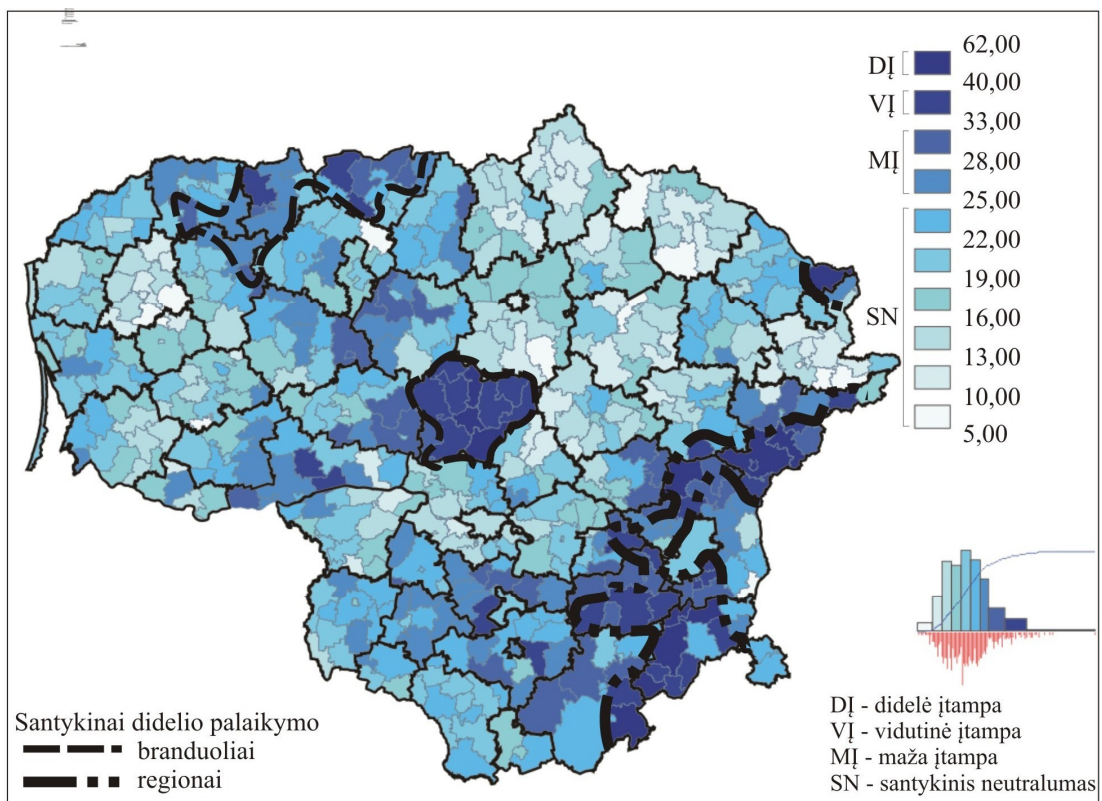
Naujosios Sąjungos ir Darbo partijos teritorinis palaikymas. Lietuvos tradicinių partijų sistema per 2000 m. ir 2004 m. Seimo rinkimus buvo stipriai paveikta naujų anti-istebliškumo partijų populiarumo. Kaip akcentuojama partijų genezės tyrimuose (Abedi, 2002), populistinės partijos dažniausiai yra palaikomos gyventojų, kurie neigiamai vertina įprastą kairiųjų ir dešiniųjų valdžią (politinį istebliškumą). Be priešiško tradicinėms partijoms populistinės partijos įprastai pasižymi ir nepagrįstu rinkimų pažadų dalijimu.

Būtent tas nepagrįstas rinkimų pažadų dalijimas atskiras anti-isteblišmento partijas leidžia aiškiau identifikuoti kaip populistines partijas. Nepaisant sunkiai nustatomos ribos tarp pagrįstų-nepagrįstų pažadų dalinimo, Lietuvoje bent jau Naująją Sąjungą (2000 m.) ir Darbo partiją (2004 m.) galima gana užtikrintai laikyti populistinėmis partijomis. Abiem šioms partijoms buvo būdinga: 1) susikūrimas prieš Seimo rinkimus, 2) savęs priešpastatymas ir tradicinei kairei, ir tradicinei dešinei, 3) apeliavimas į tradicinę politiką nusivylusius rinkėjus, 4) santykinai didelis rėmimasis savo lyderiu (A. Paulausku 2000 m. ir V. Uspaskich 2004 m.), 5) itin išpūstų socialinių-ekonominių pažadų akcentavimas (NS šūkis „Nusipelnėme gyventi geriau“, DP įsipareigojimai būti pakėlus pragyvenimo lygį po 11, 111, 1111 dienų ir t.t.). Būtent penktasis abiejų partijų bruožas (itin didelių ir neargumentuotų socialinių-ekonominių pažadų mastas) NS ir DP leidžia aiškiau priskirti populistinių partijų grupei. Tokių pažadų mastas iš kitų protesto partijų per 2000 m. ar 2004 m. Seimo rinkimus buvo ne toks ryškus. Pavyzdžiui, R. Pakso koalicijos akcentuotas tvarkos ir teisingumo poreikis nėra toks aiškus ir neginčytinas populistinės partijos bruožas (bet koalicijos atstovavimas protesto elektoratui dėl to nėra ginčytinas).

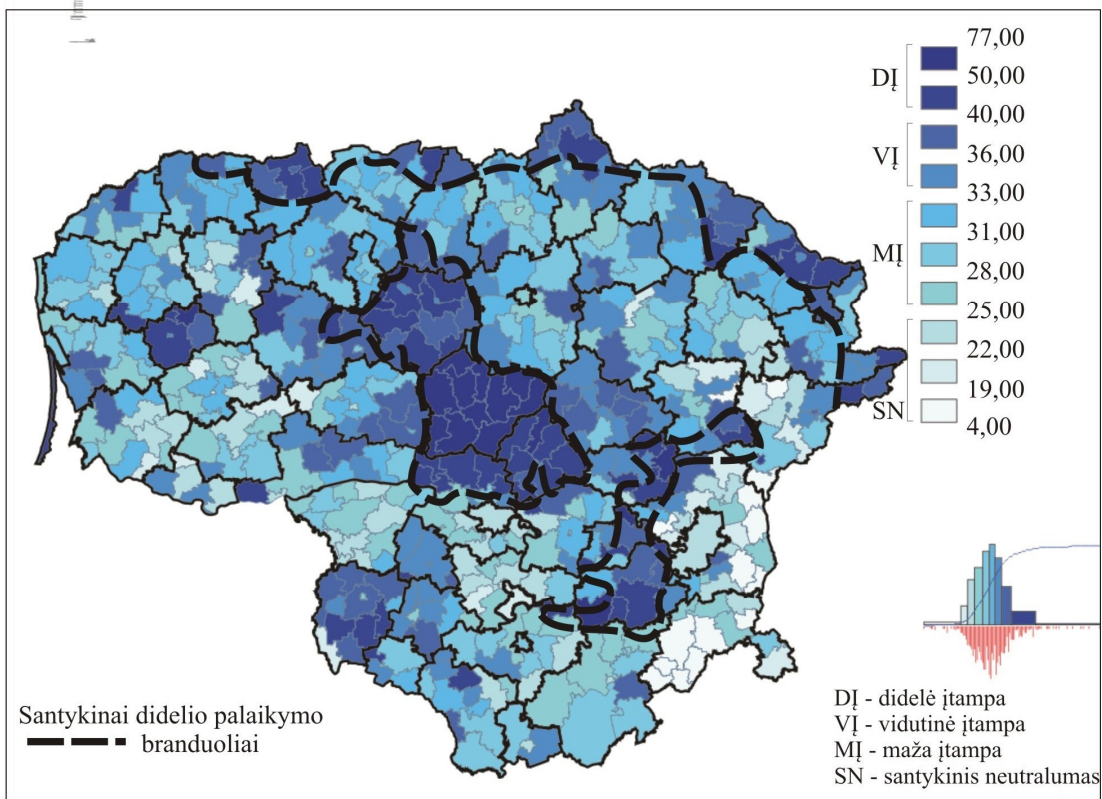
Naujoji Sąjunga per 2000 m. Seimo rinkimus surinko 19,64% balsų, o Darbo partija per 2004 m. Seimo rinkimus – 28,44% aktyvių rinkėjų balsų. Toks aiškiai vyraujančiai populistinei partijai didėjantis balsų kiekis rodo bendrą didėjančią politinę įtampą Lietuvos politinės ideologijos laikymosi – politinio populizmo ašyje. Netgi taip rezervuotai – tik pagal NS ir DP palaikymą – vertinant populistinį elektoratą šalyje 2000 m. ir 2004 m. reiškėsi pastebima politinė įtampa. 2000-ųjų NS elektorato ir 2004-ųjų DP elektorato ryškų sutapimą (ar nuosaukiu – ryšį) patvirtina ir šių partijų aukščiausios bei žemiausios paramos arealų pasikartojimas. Tiek NS, tiek DP aukščiausiu palaikymu ir didele politine įtampa politinės ideologijos laikymosi – politinio populizmo ašyje pasižymėjo Kėdainių elektorinis branduolys. Tikėtina, kad toks Kėdainių branduolio išryškėjimas yra susijęs su ypatingai stipriomis vietos verslininko V. Uspaskich pozicijomis, kuris 2004 m. vadovavo savo

iniciatyva įsteigta Darbo partijai, o 2000 m. finansiškai rėmė A. Paulausko vadovaujamą Naująją Sąjungą. 2000 m. didelės politinės įtampos branduolys apsiribojo Kėdainių rajono teritorija, o 2004 m. šis branduolys prasitvėrė į dalį kaimyninių Radviliškio, Jonavos ir Kauno rajonų seniūnijų. Toks populistinio Kėdainių branduolio išsiplėtimas 2004 m. aiškintinas bendrai šalyje išaugusiu pagrindinės populistinės partijos palaikymu. Kaip ir kitų partijų palaikymo atveju, pagrindiniai branduoliai didėjant bendram nacionaliniam atitinkamos partijos palaikymui yra linkę išsiplėsti, o mažėjant nacionaliniam palaikymui – susitraukti.

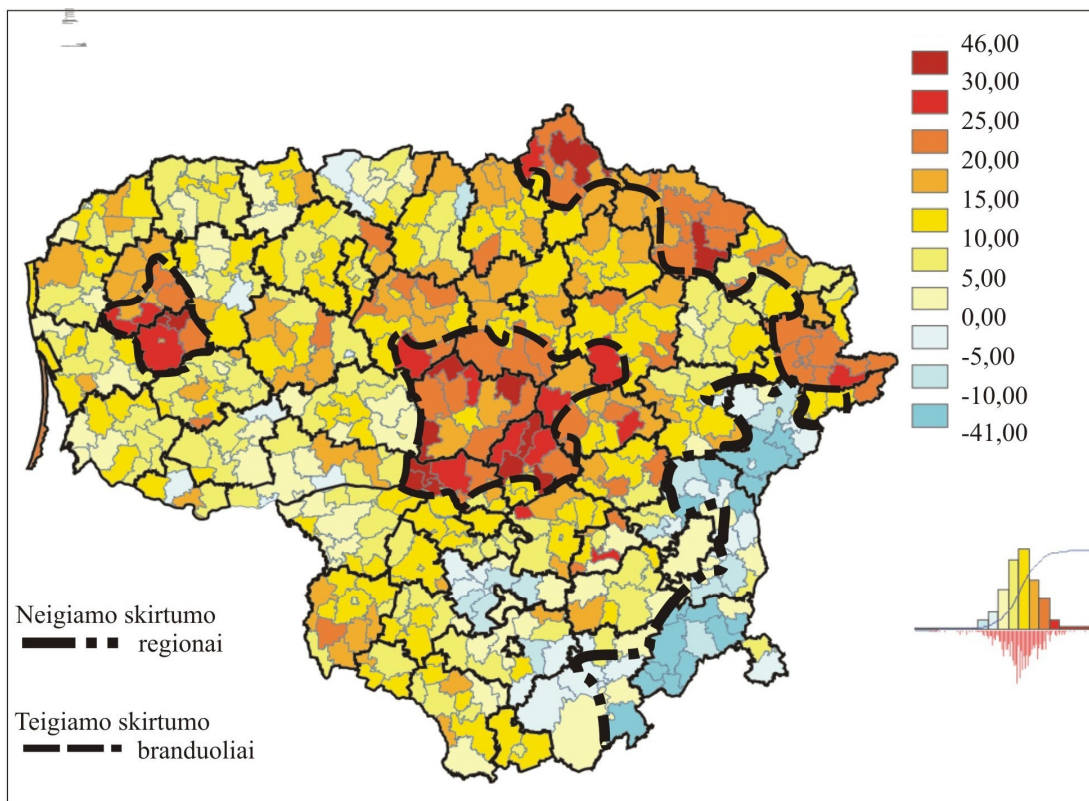
Be Kėdainių elektorinio branduolio pagrindinėms 2000 m. ir 2004 m. populistinėms partijoms ypatingai palankūs buvo dar du arealai: 1) pietrytinėje Lietuvoje bei 2) šiaurinėje Lietuvoje. 2000 m. Naujajai Sąjungai santykinai dideliu palankumu pasižymėjo beveik visas Pietryčių Lietuvos elektorinis regionas. NS didelio palankumo arealui 2000 m. nepriklausė tik vienas iš dviejų Pietryčių Lietuvos rinkiminio regiono branduolių – rytinis pasienio ruožas, einantis daugiausiai Vilniaus rajono pakraštinėmis seniūnijomis. 2004 m. santykinai aukštu DP palaikymu pasižymėjo tik pačios atokiausios Pietryčių Lietuvos elektorinio regiono seniūnijos su kaimyninėmis buferinėmis seniūnijomis, esančiomis Pietryčių Lietuvos – Aukštaitijos rinkiminių regionų (Širvintų, Molėtų raj.) bei Pietryčių Lietuvos – Pietvakarių Lietuvos regionų (Trakų raj., Elektrėnų sav.) sankirtoje. Tokiu būdu pagrindinės Lietuvos populistinės partijos populiarumas didesnėje Pietryčių Lietuvos elektorinio regiono dalyje 2004 m. sumažėjo. Šiaurinėje Lietuvoje Naujajai Sąjungai 2000 m. santykinai dideliu palankumu pasižymėjo Joniškio ir Akmenės rajonų savivaldybės su kaimyninėmis Mažeikių ir Telšių rajonų seniūnijomis. 2004 m. ypatingo palankumo pagrindinei populistinei partijai arealas iš Mažeikių-Akmenės-Joniškio arealo prasitvėrė į kone viso šiaurinio Lietuvos pasienio arealą (nuo Mažeikių rajono iki Švenčionių rajono seniūnijų). Toks DP ypatingai stipraus palaikymo arealas atkartoja netradicine geopolitine orientacija pasižyminčios šiaurinės Lietuvos dalį. Dėl tokio pasikartojimo Darbo partijos palaikymą etninių lietuvių dominuojamoje šalies dalyje bent jau

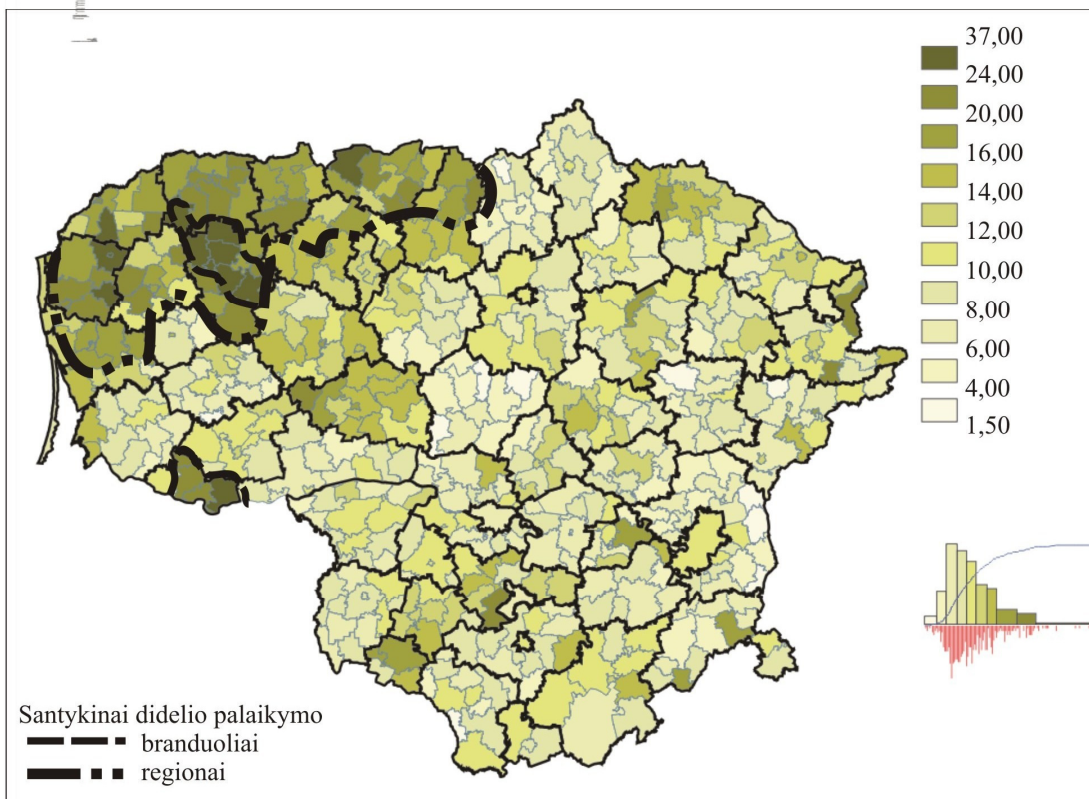
96 pav. Įtampa politinės ideologijos laikymosi - politinio populizmo ašyje pagal NS palaikymą per 2000 m. Seimo rinkimus (%)

97 pav. Įtampa politinės ideologijos laikymosi - politinio populizmo ašyje pagal DP palaikymą per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

98 pav. Iškreipimo greitis politinės ideologijos laikymosi-politinio populizmo ašyje pagal DP ir NS palaikymo skirtumą tarp 2004 m. (DP) ir 2000 m. (NS) Seimo rinkimų (% p.)

99 pav. R. Pakso koalicijos palaikymas per 2004 m. Seimo rinkimus (%)

iš dalies galima laikyti įtakotu geopolitinės rinkėjų orientacijos. Aiškesniam hipotezės suformulavimui dėl DP rinkėjų dalies balsavimo geopolitiniais motyvais reikalingi detalesni duomenys.

Santykinai žemu pagrindinės populistinės partijos palaikymu ir 2000 m., ir 2004 m. pasižymėjo tradicinis Pietvakarių Lietuvos elektorinis regionas. 2000 m. žemiausią palaikymą NS turėjo tradiciniame Aukštaitijos elektoriniame regione, o 2004 m. DP žemiausiu palaikymu pasižymėjo pietrytinė Lietuvos dalis su tradiciniu Vilniaus elektoriniu branduoliu ir didesne dalimi protestinio Pietryčių Lietuvos rinkiminio regiono. 2000-2004 m. laikotarpiu pagrindinės populistinės partijos palaikymas sumažėjo būtent tik protestiniame Pietryčių Lietuvos regione (be pačių pakraštinių seniūnijų). Tikėtina, kad toks DP rėmimo, lyginant su NS, sumažėjimas Pietryčių Lietuvoje yra įtakotas 2000-2004 m. sustiprėjusių LLRA pozicijų. Apie 2000 m. LLRA išgyveno didžiausią palaikymo kritimą, kuris galėjo būti sąlygotas didelio Naujosios Sąjungos populiarumo protestinio Pietryčių Lietuvos elektorato tarpe. 2004 m. Pietryčių Lietuvoje savo pozicijas sustiprino LLRA, todėl atitinkamai mažesnė dalis protestinių balsų liko Darbo partijai. 2000-2004 m. vyraujančios populistinės partijos palaikymas labiausiai išaugo Kėdainių branduolyje ir šiaurinėse Aukštaitijos elektorinio regiono savivaldybėse. Dėl populistinio elektorato pagausėjimo Kėdainių branduolys aplinkinių elektorinių darinių tarpe tapo dar labiau išskirtinis. DP pozicijų, lyginant su NS palaikymu 2000 m., ženklus sustiprėjimas šiaurinėje Aukštaitijos regiono dalyje leido susijungti Lietuvos šiaurinio pasienio seniūnijoms į vieną didelę ir vidutine politine įtampa pasižymintį arealą.

Valstiečių partijos ir R. Pakso koalicijos teritorinis palaikymas.

„Švelniai protestinės“ Valstiečių partijos palaikymas pasižymi stabiliais didžiausio palaikymo arealais. Kaip akcentuota protesto elektorato vidinės struktūros nagrinėjime, Valstiečių partijos santykinai stipriausių arealų išsidėstymas nesutampa su pagrindiniais Lietuvos elektoriniais regionais ir branduoliais. Valstiečių partijai daugiausiai balsų 2000 m. ir 2004 m. atiteko plotuose, apimančiuose pagrindinių elektorinių regionų sankirtas. Vienas iš 3

valstiečiams palankiausių arealų yra susiklostęs vakarinėje Lietuvoje (Žemaitijos ir Pietvakarių Lietuvos regionų dalyje). Valstiečių partijai santykinai palankus vakarinės Lietuvos arealas tęsiasi nuo Mažeikių rajono iki Šakių rajono (per Plungės, Šilutės, Tauragės ir Jurbarko rajonų seniūnijas). Antras Valstiečių partijai labai palankus arealas yra susiformavęs šiaurinėje šalies juostoje (Žemaitijos ir Aukštaitijos regionų dalyje), einančioje Joniškio-Šiaulių-Radviliškio-Panevėžio-Kupiškio-Biržų rajonų seniūnijomis. Trečias Valstiečių partijai 2000 m. ir 2004 m. santykinai palankus arealas yra rytinėje Lietuvoje (Aukštaitijos regiono ir Pietryčių Lietuvos įtakos zonos dalyje). 2004 m. VNDS ženkliu palaikymu išsiskiriantis arealas rytinėje Lietuvoje ėjo vientisa Jonavos-Širvintų-Molėtų-Švenčionių-Ignalinos-Visagino juosta. 2000 m. ši valstiečiams palanki juosta dar nebuvo vientisa – LVP santykinai aukštu palaikymu išsiskyrė tik atskiri Jonavos-Širvintų bei Ignalinos ruožai.

2000-2004 m. laikotarpiu Valstiečių partijos palaikymo dinamika nepasižymi ryškia įprastų elektorinių arealų struktūra. Gana margoje Valstiečių partijos palaikymo pokyčio schemoje išsiskiria tik du teigiama dinamika pasižymintys nedideli arealai. Nuo 2000 m. iki 2004 m. Seimo rinkimų Valstiečių partijos palaikymas ženkliu išaugo vakarinės Žemaitijos dalyje (Mažeikių, Telšių, Plungės, Klaipėdos rajonuose bei Klaipėdos ir Palangos miestuose) ir rytinės Lietuvos Molėtų-Švenčionių ruože. Nežymi Valstiečių partijos palaikymo dinamika 2000-2004 m. Lietuvos kaimiškose seniūnijose parodo nedidelę K. Prunskienės įtaką partijos elektorato persiformavimui. Dar 2000 m. Valstiečių partija į Seimo rinkimus ėjo vadovaujama senosios vadovybės (R. Karbauskio), o 2004 m. susijungusioms Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijoms vadovavo K. Prunskienė. Tarp ryškesnių K. Prunskienės įtakos tendencijų partijos elektorato pasikeitimams turbūt labiausiai pabrėžtinai Valstiečių partijos elektorato išaugimas didžiuosiuose Lietuvos miestuose (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje ir kt.). Galbūt K. Prunskienės įtaka galima paaiškinti ir Valstiečių partijos palaikymo išaugimą slaviškame Pietryčių Lietuvos

elektoriniame regione, ypač – prie šio regiono pagal balsavimo elgesį dažnai prisijungiančiame Visagine.

Populistinės partijos bruožų turinti R. Pakso koalicija per 2004 m. Seimo rinkimus turėjo labai aiškiai teritoriškai diferencijuotą palaikymą. Santykinai didžiausiu R. Pakso koalicijos palaikymu išsiskyrė Žemaitijos elektorinis regionas, kurio viduje vidinio branduolio pozicijomis pasižymėjo Telšių arealas. Labai aiškus Žemaitijos elektorinio regiono pasimatymas po 2000-ųjų tiek per Prezidento, tiek per Seimo rinkimus sietinas su R. Pakso figūra. Šiam politikui ryškiau pasirodžius nacionaliniu mastu (2002 m. laimėti Prezidento rinkimai) aiškiau pasirodė ir protestiško Žemaitijos rinkiminio regiono kontūrai. Per 2004 m. Seimo rinkimus Žemaitijos regionas jau pasižymėjo kiek mažesniu plotu (pagal R. Pakso koalicijos palaikymą) negu per 2002 m. ir 2004 m. Prezidento rinkimus. Tokia Žemaitijos rinkiminio regiono ribų traukimosi (iš pietinės dalies) raiška atskleidžia ir galimą šio regiono silpnėjimo tendenciją. Be Žemaitijos elektorinio regiono R. Pakso koalicijos ypatingai aukštu palaikymu 2004 m. pasižymėjo kiek atitolęs nedidelis Pagėgių arealas.

3.4. Valdžios pasidalinimo įtampų ir jų dinamikos teritorinė raiška

Lietuvoje įtampą *vietos savivaldos – centrinės valdžios ir politinių institucijų harmonijos – politinių institucijų priešpriešos* ašyse tikslinga nustatyti daugiausiai pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp skirtingų institucijų rinkimų. Rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų parodo politinę įtampą *vietos savivaldos – centrinės valdžios* ašyje. Įtampos patikslinimas šioje antinominėje ašyje galimas pagal partinio palaikymo svyravimų nustatymą tarp vietos ir centrinių rinkimų (lyginant savivaldybėje vietos rinkimus laimėjusio sąrašo rėmimą). *Politinių institucijų harmonijos – politinių institucijų priešpriešos* ašyje besireiškiančią įtampą tikslinga matuoti pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp Seimo ir Prezidento rinkimų.

3.4.1. Vietos ir centrinės valdžios vertinimo teritoriniai skirtumai

Lietuvoje vietos savivaldų rinkimų periodiškumas stipriai kito. Darbe nagrinėjamu 1996-2007 m. laikotarpiu vyko 4 Savivaldos rinkimai – 1997 m., 2000 m., 2002 m. ir 2007 m. Atitinkamai 1997 m. Savivaldos rinkimų rezultatai (aktyvumas ir stipriausių vietos partijų palaikymas) gali būti gretinami su 1996 m. Seimo rinkimų reikšmėmis. Labai nedidelis laiko skirtumas – vos pusmetis – tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų buvo 2000 metais, todėl šių rinkimų rezultatus taip pat pagrįstai galima tarpusavyje lyginti. Kiek sudėtingiau Savivaldos ir Seimo rinkimų rezultatai yra palyginami 2002-2007 m. laikotarpiu. 2004 m. Seimo rinkimų rezultatai gali būti lyginami su abiem panašiai nutolusiais vietos rinkimais – 2002 m. (laiko skirtumas tarp rinkimų – nepilni 2 metai) ir 2007 m. (laiko skirtumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų – virš 2 metų). Vis dėlto 2002 m. Savivaldos rinkimų reikšmės su 2004 m. Seimo rinkimų rezultatais lygintinos tik iš dalies – pagal populiariausių partijų palaikymo santykį. 2002 m. Savivaldos rinkimai vyko kartu su Prezidento rinkimų pirmuoju turu, todėl ir rinkėjų aktyvumo per vietos rinkimus negalima laikyti savarankišku elektoriniu rezultatu (Lietuvoje įprastai rinkėjai yra aktyvesni per Prezidento negu Savivaldos rinkimus).

Rinkėjų aktyvumo teritorinis pasiskirstymas per Savivaldos rinkimus.

Kaip pabrėžta valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašies nagrinėjime, per centrinės valdžios rinkimus Lietuvai būdinga pagrindinių tradicinių-protestinių elektorinių arealų raiška. Atskiri elektoriniai arealai per centrinės valdžios rinkimus pasižymi skirtingu rinkėjų aktyvumo lygiu bei netolygia aktyvumo dinamika. Savo ruožtu rinkėjų aktyvumo teritoriniai skirtumai per Savivaldos rinkimus turi ir bendrą bruožą su rinkėjų aktyvumu per centrinės valdžios rinkimus, ir originalių aktyvumo pasiskirstymo savybių. Pagrindiniu teritorinio pasiskirstymo bendrumu tarp Savivaldos ir centrinės valdžios rinkimų galima laikyti dažną skirtingo rinkėjų aktyvumo arealų sutapimą su įprastais (tradiciniais-protestiniais, partiniais) elektoriniais arealais. Šie įvairias pjūviais išryškėjantys pagrindiniai Lietuvos elektoriniai arealai kartais

pasimato ir vertinant rinkėjų aktyvumo dinamiką tarp atskirų vietos rinkimų. Bene labiausiai teritorinis rinkėjų aktyvumo pasiskirstymas per Savivaldos rinkimus tampa ypatingas dėl Lietuvos didmiesčių arealų išsiskyrimo (100-105 pav.). Per visus Savivaldos rinkimus šalyje skirtingu nuo aplinkinių savivaldybių rinkėjų aktyvumu pasižymi didžiųjų miestų plotai (kai kada – su kaimyninėmis seniūnijomis). Toks didmiesčių teritorinis išskirtinumas pagal ypatingą rinkėjų aktyvumą nėra būdingas centrinės valdžios (tiek Prezidento, tiek Seimo) rinkimams.

Jau per 1997 m. Savivaldos rinkimus išryškėjo ir vėlesniems vietos rinkimams būdingas bruožas – santykinai mažiausias rinkėjų aktyvumas šalies didmiesčiuose. 1997 m. žemiausio rinkėjų aktyvumo ekstremumai būdingi Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio ir Marijampolės miestams. Kai kurie iš šių miestų itin žemu rinkėjų aktyvumu pasižymėjo su aplinkinėmis seniūnijomis. Bene plačiausius santykinai mažo rinkėjų aktyvumo arealus suformavo Kauno miestas (su Jonava, Kaišiadorimis ir Elektrėnais) bei Klaipėda (su kaimyninėmis Klaipėdos, Kretingos ir Šilutės rajonų seniūnijomis). Aukščiausiu rinkėjų aktyvumu 1997 m. Savivaldos rinkimuose pasižymėjo centrinė ir rytinė Aukštaitijos elektorinio regiono dalis (Rokiškio-Kupiškio-Zarasų-Ignalinos-Švenčionių areale). Aukštaitijos rinkiminis regionas santykinai dideliu rinkėjų aktyvumu 1996-1997 m. laikotarpiu išsiskyrė ir per Seimo bei Prezidento rinkimus. Tiesa, per 1997 m. vietos rinkimus, priešingai negu 1996-1997 m. centrinės valdžios rinkimus, santykinai aukšto palaikymo arealas apėmė ne visą Aukštaitijos elektorinį regioną. Nedidelis aukšto rinkėjų aktyvumo arealas 1997 m. Savivaldos rinkimų metu pasireiškė protestinio Pietryčių Lietuvos rinkiminio regiono dalyje. Labiausiai protestinės Pietryčių Lietuvos pasienio ruožo seniūnijos (Vilniaus rajono pasienio ruože ir pietinėje Šalčininkų rajono dalyje) išsiskyrė santykinai aukštu rinkėjų aktyvumu. Per centrinės valdžios rinkimus 1996-1997 m. visas Pietryčių Lietuvos regionas šalies mastu pasižymėjo žemiausiu rinkėjų aktyvumu. Toks ryškus santykinio rinkėjų aktyvumo skirtingumas

Pietryčių Lietuvos regiono branduolyje per Savivaldos ir centrinės valdžios rinkimus parodo šio arealo ryškų elektorinį išskirtinumą.

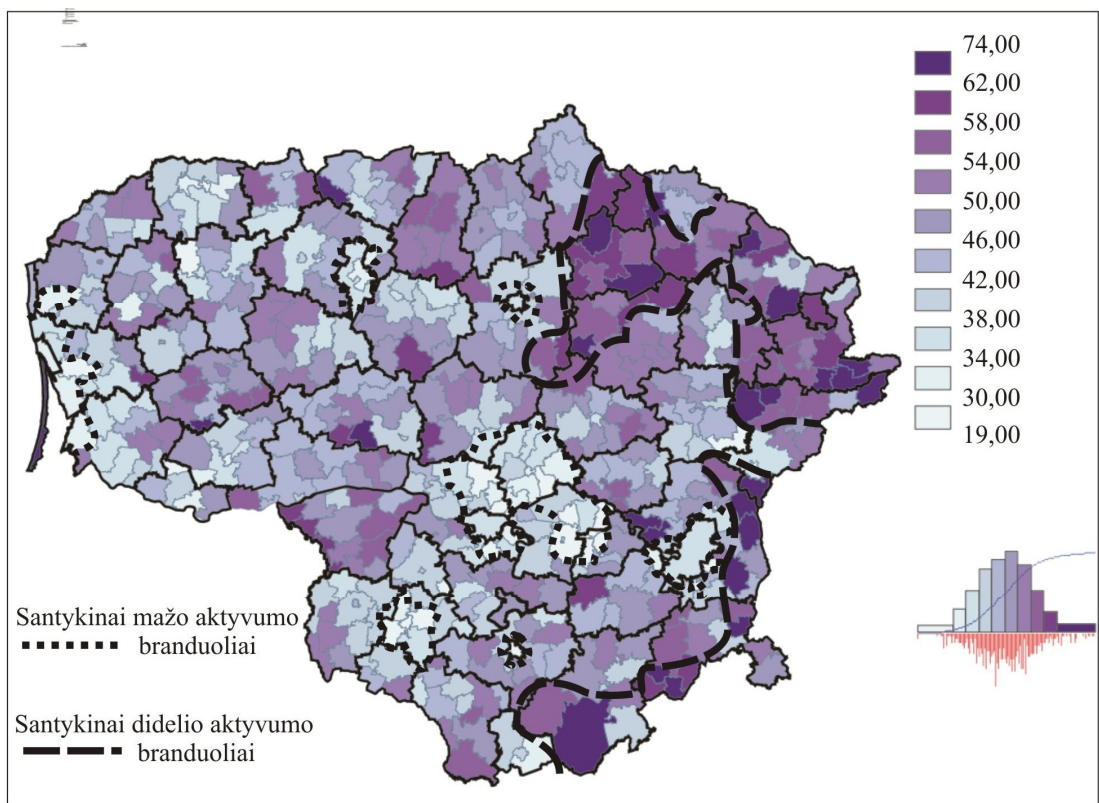
2000 m. Savivaldos rinkimų metu aukščiausio ir žemiausio rinkėjų aktyvumo arealai tik iš dalies sutapo su 1997 m. analogiškais šalies arealais. Nors 2000 m. Lietuvos didmiesčiuose rinkėjų aktyvumas išliko santykinai mažas, tačiau ryškesniais mažo aktyvumo ekstremumais pasižymėjo tik arealai šalia Kauno (Marijampolės-Jonavos ruožas) ir Vilniaus (Lentvario-Vievio ruožas). 2000 m., kaip ir 1997 m., santykinai dideliu rinkėjų aktyvumu per vietos rinkimus pasižymėjo Aukštaitijos elektorinis regionas bei Pietryčių Lietuvos rinkiminio regiono branduolio ruožas. Nuo 1997 m. santykinai aukšto rinkėjų aktyvumo Aukštaitijos arealas prasiplėtė bei 2000 m. apėmė net dalį buvusio protestinio Šiaurės Lietuvos regiono (Kėdainių, Pakruojo, Akmenės rajonus). Aukšto aktyvumo pasienio ruožo seniūnijos Pietryčių Lietuvos elektoriniame regione išlaikė gana stabilias ribas – prarastos tik pavienės pietinės Šalčininkų rajono seniūnijos. 2000 m. Savivaldos rinkimų metu pradėjo išryškėti ir santykinai nemažas rinkėjų aktyvumas tradiciniame Pietvakarių Lietuvos elektoriniame regione. Šio regiono viduje 2000 m. susiformavo du santykinai aukšto rinkėjų aktyvumo branduoliai. Vienas branduolys susiklostė Šilalės-Pagėgių-Šakių-Raseinių lanke, antras branduolys – pietinėje Lietuvoje (Kalvarijos-Simno-Lazdijų-Druskininkų-Varėnos ruože).

Nuo 1997 m. iki 2000 m. Savivaldos rinkimų beveik visoje šalies teritorijoje rinkėjų aktyvumo dinamika pasižymėjo teigiamomis reikšmėmis. Tuo Savivaldos rinkimai labai stipriai skiriasi nuo centrinės valdžios rinkimų, kuriuose tiriamu laikotarpiu vyravo rinkėjų aktyvumo mažėjimo tendencija (ypač – per Prezidento rinkimus). Dėl savo specifikos į Savivaldos rinkimus per pirmąjį nepriklausomos Lietuvos dešimtmetį rinkėjai ėjo itin negausiai. Labiau priprantant ir pripažįstant vietos savivaldos reikšmę gyventojai ėmė aktyviau dalyvauti Savivaldos rinkimuose. 1997-2000 m. laikotarpiu rinkėjų aktyvumas vietos rinkimuose labiausiai išaugo Šiaurės Lietuvos elektoriniame regione su aplinkinių savivaldybių dalimis (pavyzdžiui, Kauno-Kaišiadorių ruožu ir Šiaulių miesto arealu). Santykinai ženkliu rinkėjų aktyvumo augimu

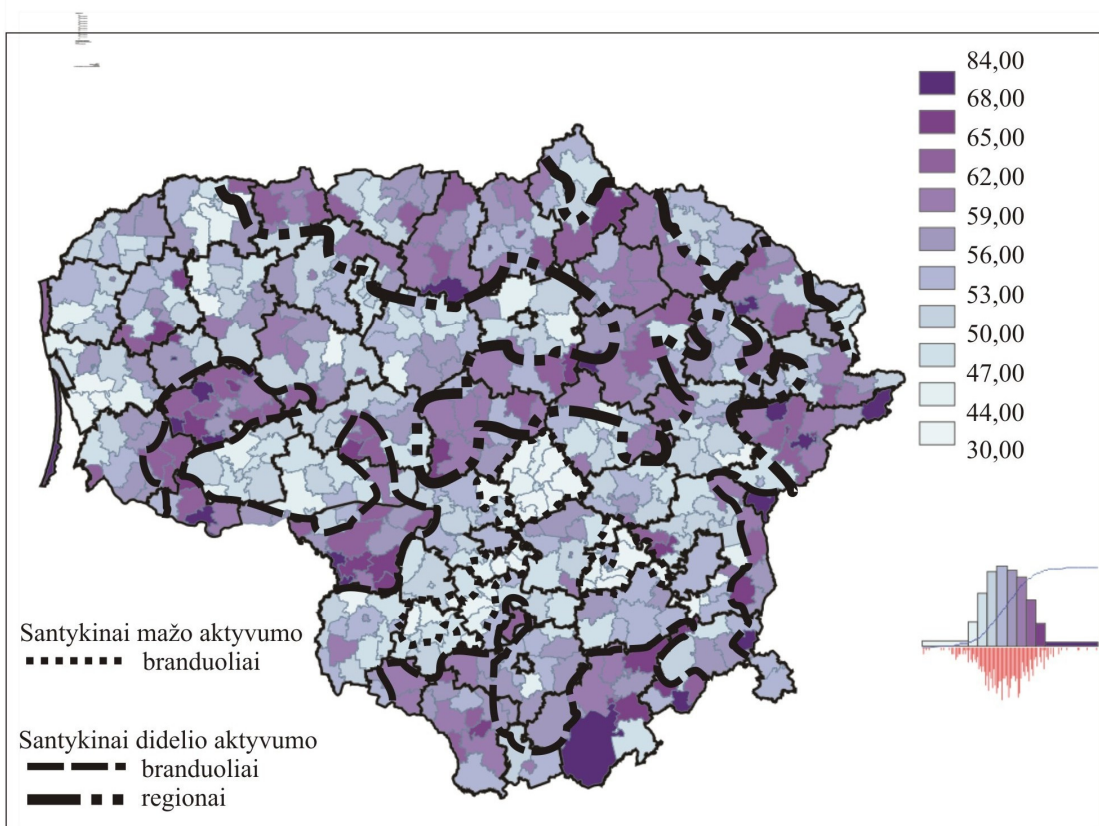
1997-2000 m. taip pat pasižymėjo atskiras Vilniaus elektorinis branduolys bei dalis Pietvakarių Lietuvos elektorinio regiono (su Vakarų Žemaitijos elektoriniu arealu ir kaimyniniu Suvalkijos elektoriniu branduoliu). Plačiosios Pietvakarių Lietuvos viduje rinkėjų aktyvumas per vietos rinkimus 1997-2000 m. labiausiai išaugo pajūrio areale (su Klaipėda, Palanga, Kretinga, Rietavu, Gargždais, Šilale, Šilute, Pagėgiais) ir pietinėje dalyje (su Šakiais, Vilkaviškiu, Marijampole, Simnu, Kalvarija, Lazdijais ir Druskininkais). Atkreiptinas dėmesys, kad didžiausiu rinkėjų aktyvumo augimu nuo 1997 m. iki 2000 m. pasižymėjo pakraštinės Pietvakarių Lietuvos regiono savivaldybės, besiribojančios su panašios dinamikos savivaldybėmis Vakarų Žemaitijos elektoriniame areale bei Suvalkijos rinkiminiame branduolyje.

Per 2000 m. Savivaldos rinkimus buvo įteisintos naujai įsteigtos smulkios Pagėgių, Rietavo, Kalvarijos, Kazlų Rūdos ir Elektrėnų savivaldybės. Šis 2000 m. įvykęs Lietuvos savivaldybių tinklo smulkinimo etapas buvo vienintelis per visą Lietuvos raidos laikotarpį po Nepriklausomybės atkūrimo. Jau bendresnio pobūdžio rinkėjų aktyvumo vertinime (Petruolis, 2006a; 2006b) pastebėtas naujų (2000 m. įsteigtų) savivaldybių rinkėjų padidėjęs aktyvumas. Toks rinkėjų aktyvumo padidėjimas naujai įsteigtose savivaldybėse patvirtina savivaldybių tinklo smulkinimo teigiamą poveikį vietos gyventojų politiniam aktyvumui. Nuo 1997 m. iki 2000 m. Savivaldos rinkimų rinkėjų aktyvumas santykinai stipriai išaugo naujų savivaldybių centruose – Rietavo m. (19,95% punkto), Pagėgių (23,21% punkto), Kalvarijos (20,38% punkto), Elektrėnų (27,97% punkto) ir Kazlų Rūdos m. (25,03% punkto) seniūnijose. Lietuvoje bendrai 1997-2000 m. laikotarpiu rinkėjų aktyvumas išaugo 14,35% punkto (nuo 39,85% iki 54,20%).

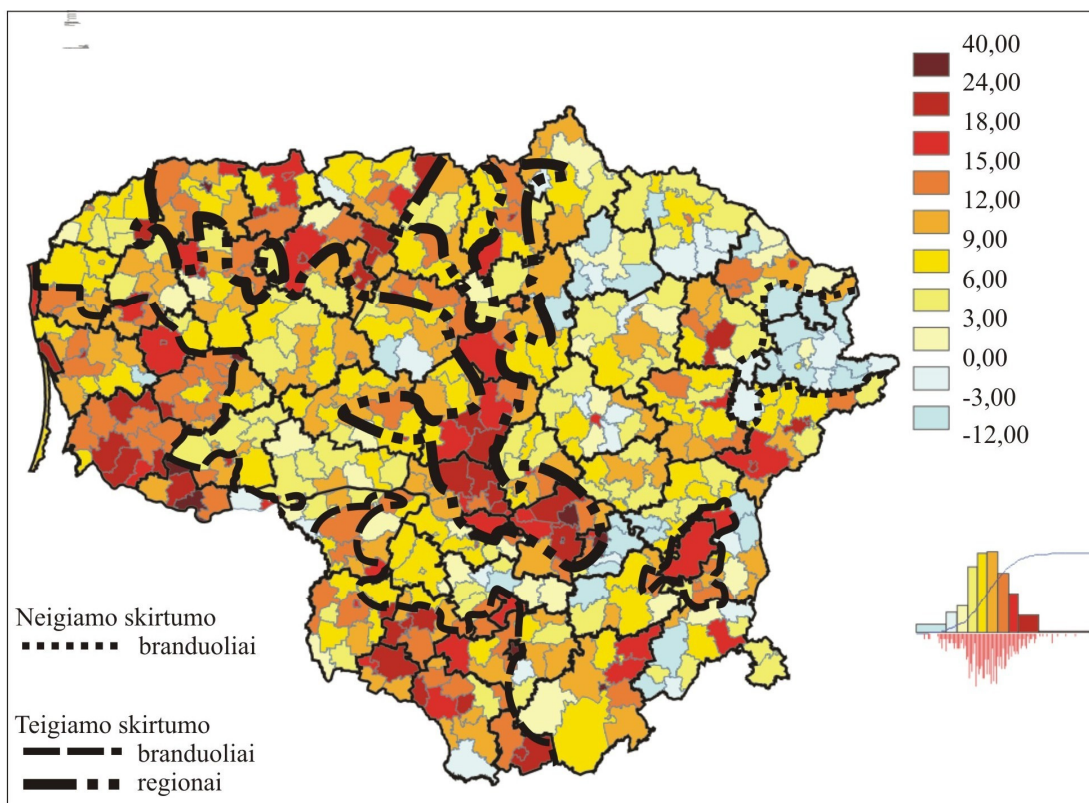
Per 2007 m. Savivaldos rinkimus dalis aukščiausio ir žemiausio rinkėjų aktyvumo arealų išlaikė tęstinumą, dalis – prarado. Žemiausiu rinkėjų aktyvumu 2007 m., kaip ir 1997 m., pasižymėjo Lietuvos didmiesčių arealai – aplink Kauną, Klaipėdą, Šiaulius, Panevėžį, Alytų ir Marijampolę (Vilnius 2007 m. išskirtinai žemu aktyvumu nepasižymėjo). Plotu didesnius žemo rinkėjų aktyvumo ekstremumus 2007 m. (kaip ir 1997 m.) formavo Kauno

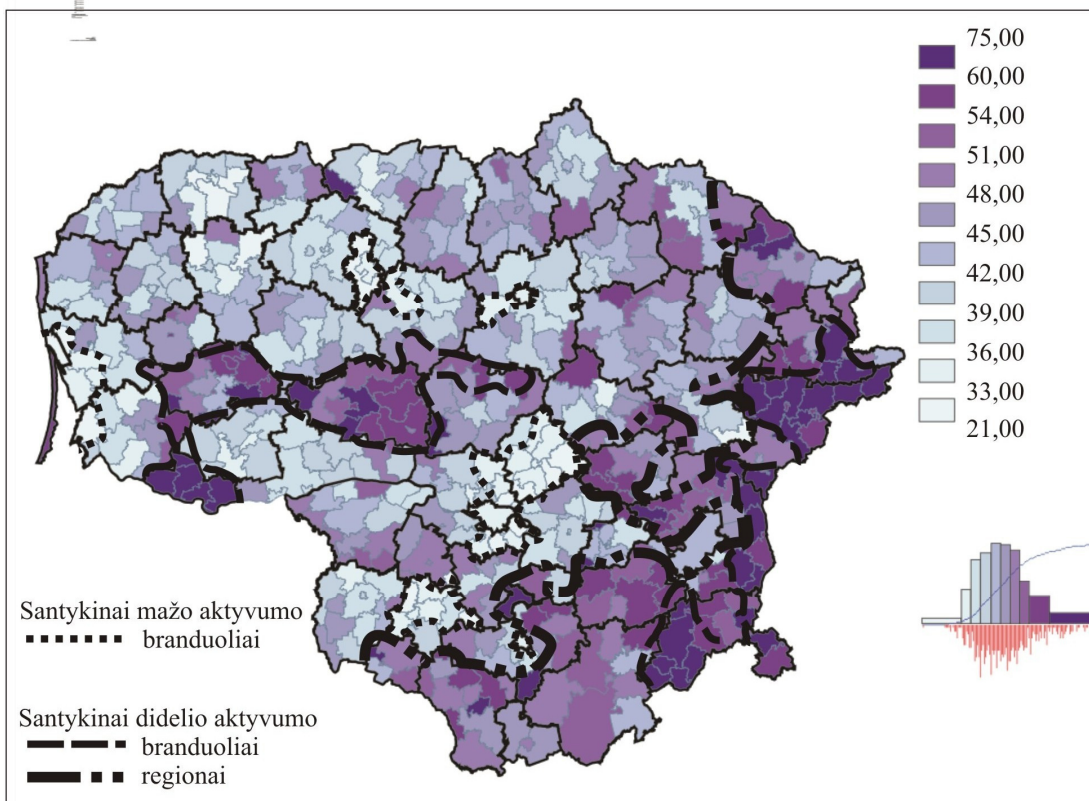
100 pav. Rinkėjų aktyvumas per 1997 m. Savivaldos rinkimus (%)

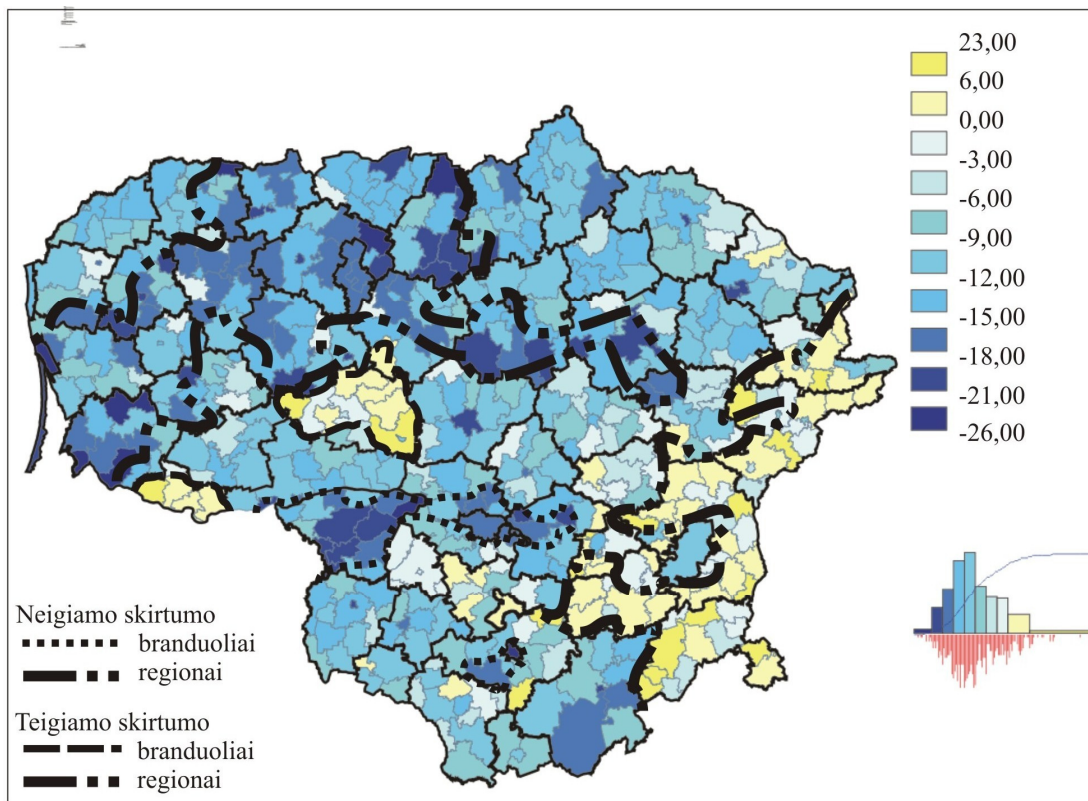
101 pav. Rinkėjų aktyvumas per 2000 m. Savivaldos rinkimus (%)

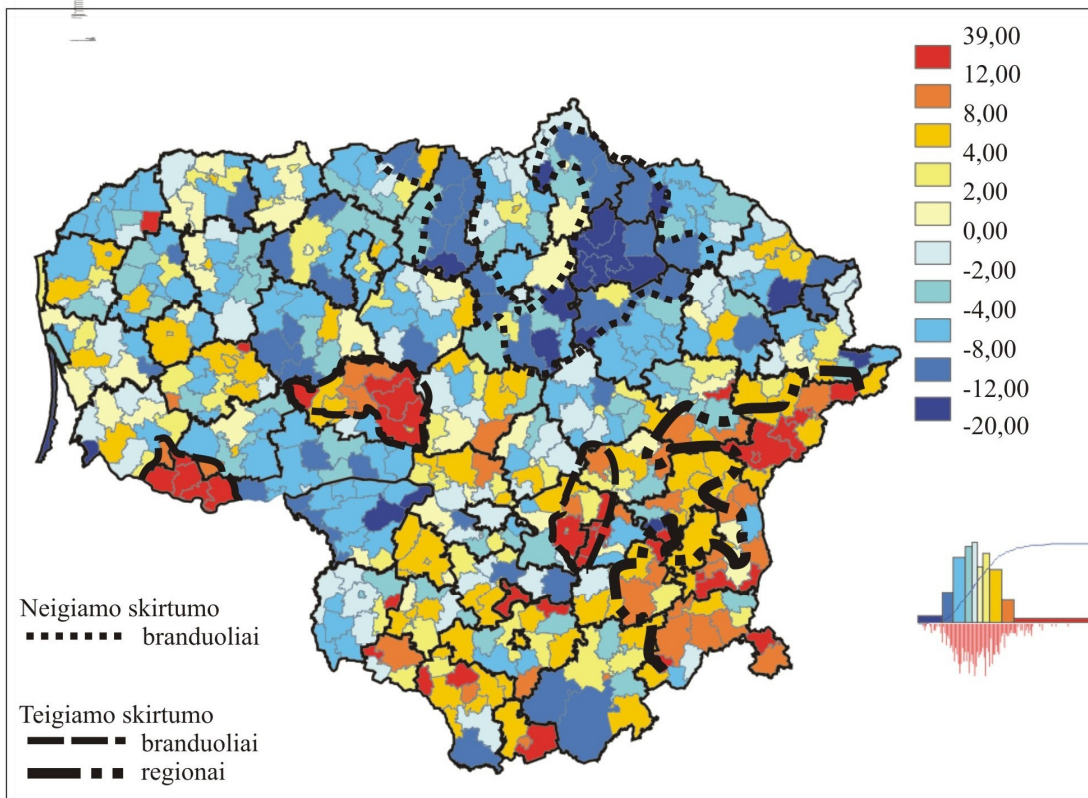
102 pav. Rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp 2000 m. ir 1997 m. Savivaldos rinkimų (% punktais)

103 pav. Rinkėjų aktyvumas per 2007 m. Savivaldos rinkimus (%)

104 pav. Rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp 2007 m. ir 2000 m. Savivaldos rinkimų (% punktais)

105 pav. Rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp 2007 m. ir 1997 m. Savivaldos rinkimų (% punktais)

miestas (su kaimyninėmis Kauno ir Jonavos rajonų seniūnijomis) bei Klaipėdos miestas (su kaimyninėmis Klaipėdos ir Šilutės rajonų seniūnijomis). Tarp stambiausių Lietuvos elektorinių regionų per 2007 m. Savivaldos rinkimus bene žemiausiu rinkėjų aktyvumu pasižymėjo Žemaitijos rinkiminis regionas. 2007 m., priešingai negu ankstesnių vietos rinkimų metu, aukštu rinkėjų aktyvumu nebeišsiskyrė Aukštaitijos elektorinis regionas. Per pastaruosius Savivaldos rinkimus didžiausiu rinkėjų aktyvumu šalyje labai aiškiai dominavo Pietryčių Lietuvos rinkiminis regionas. Nors Pietryčių Lietuvos regiono branduolys ir per ankstesnius Savivaldos rinkimus pasižymėjo santykinai aukštu aktyvumu, 2007 m. jau visas elektorinis regionas su kaimyninėmis savivaldybėmis (pavyzdžiui, Varėnos ir Lazdijų rajonai) itin ryškiai išsiskyrė aplinkiniame fone. Aiškus Pietryčių Lietuvos dominavimas pagal rinkėjų aktyvumą matomas ne tik iš praplatėjusių regiono ribų, bet ir iš vidinių itin aukšto aktyvumo branduolių. Pietryčių Lietuvoje 2007 m. ypatingai aukštu rinkėjų aktyvumu išsiskyrė 3 branduoliai: 2 nuolatiniai regiono branduoliai (Vilniaus rajono pasienio ruože ir pietinėje Šalčininkų rajono dalyje) bei dar vienas branduolys Švenčionių rajone. Be Pietryčių Lietuvos rinkiminio regiono santykinai aukštu rinkėjų aktyvumu 2007 m. išsiskyrė ir Raseinių-Šilalės-Pagėgių ruožas.

Nuo 2000 m. iki 2007 m. Savivaldos rinkimų rinkėjų aktyvumas labiausiai sumažėjo plačiame Žemaitijos elektoriniame regione, aprėpiančiame ir kaimynines seniūnijas Aukštaitijos regione (piečiau Panevėžio) bei Pietvakarių Lietuvos rinkiminiame regione (Šilutės rajone). Be plataus Žemaitijos regiono (su Klaipėda, Šiauliais ir netgi kaimyniniu Panevėžiu) rinkėjų aktyvumas 2000-2007 m. labai ženkliai krito Kauno-Šakių ruože bei Alytaus miesto areale. Taigi 2000 m. kiek išaugęs rinkėjų aktyvumas didmiesčiuose 2007 m. vėl krito. 2000-2007 m. laikotarpiu rinkėjų aktyvumo padidėjimu per vietos rinkimus išsiskyrė tik Pietryčių Lietuvos elektorinis regionas ir pavieniai arealai (Raseinių, Pagėgių) vakarinėje Lietuvoje. Platesniu 1997-2007 m. laikotarpiu rinkėjų aktyvumo ryškus augimas per Savivaldos rinkimus vėlgi būdingas tik Pietryčių Lietuvos rinkimiam

regionui ir pavieniams (Raseinių, Pagėgių, Žiežmarių-Elektrėnų) arealams. Nuo 1997 m. iki 2007 m. rinkėjų aktyvumas per vietos rinkimus labiausiai sumažėjo Aukštaitijos elektorinio regiono dalyje, apimančioje Rokiškio-Kupiškio-Ramygalos ruožą ir kaimyninį Pakruojo rajoną. Tokia itin neigiama aktyvumo dinamika Aukštaitijos rinkiminiame regione atsirado dėl šio regiono išskirtinumo praradimo – 1997 m. ir 2000 m. Aukštaitijoje rinkėjų aktyvumas buvo santykinai aukštas, o 2007 m. – neišsiskiriantis šalies mastu.

Aktyvumo skirtumo tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų teritoriškumas.

Bendras nacionalinis rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų Lietuvoje visą laiką buvo neigiamas (106-111 pav.). 1996-1997 m. vietos rinkimuose dalyvavo net 13,10% punkto rinkėjų mažiau negu Seimo rinkimuose (per 1997 m. Savivaldos rinkimus – 39,85%, per 1996 m. Seimo rinkimus (be užsienio balsų) – 52,95%), 2000 m. šis neigiamas aktyvumo skirtumas siekė 4,47% punkto (2000 m. vietos rinkimuose dalyvavo 54,20%, o Seimo – 58,67% rinkėjų), o 2004-2007 m. laikotarpiu – 4,73% punkto (2007 m. Savivaldos rinkimuose rinkėjų aktyvumas siekė 41,30%, 2004 m. Seimo rinkimuose – 46,03%). Toks nuolatinis santykinai žemas rinkėjų aktyvumas per Savivaldos rinkimus rodo silpnas vietos politinio organizavimosi savybes. A. Kulakausko manymu (Kulakauskas, 2003), „demokratijos įsišaknijimui Lietuvoje bene labiausiai trukdo tikros visavertės savivaldos nebuvimas. Vadinamoji teritorinė savivalda iš tikrųjų dažniausiai tėra vietvalda, nuo daugumos piliečių ne ką mažiau nutolusi, bent jau socialiniu psichologiniu požiūriu, nei centrinė ar apskričių valdžia“. Iš esmės ryški įtampa vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje Lietuvoje daugiausiai reiškiasi ne dėl ypatingų centrinės valdžios galių, bet dėl vietos savivaldos silpnumo. Bendras vietos savivaldos stiprėjimas Lietuvoje įmanomas tik vykstant aktyviam bendruomenių interesų atstovavimui (Kulakauskas, 2006), kuris šalyje neturi tvirtų tradicijų.

Aktyvumo skirtumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų nagrinėjamu 1996-2007 m. laikotarpiu turėjo santykinai stabilią teritorinę struktūrą. Ryškiausiai aktyvumo skirtumo ekstremumais pasižymėjo įvairiais

elektoriniais pjūviais išryškėjantys pagrindiniai Lietuvos elektoriniai arealai bei didmiesčių arealai. Lietuvos didžiausių miestų išskirtinumas pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų susiklostė dėl itin menko didmiesčių rinkėjų aktyvumo per vietos rinkimus. Iškreipimo greitis vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje tarp atskirų rinkiminių ciklų taip pat pasižymi ryškia teritorine diferenciacija. Be smulkesnių arealų iškreipimo greičio teritorinėje struktūroje išryškėja įprasti tradiciniai-protestiniai elektoriniai arealai (regionai ir branduoliai).

1996-1997 m. rinkiminio ciklo metu vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje reikėsi didelė bendranacionalinė politinė įtampa. Tokia aukšta politinė įtampa Lietuvoje susiformavo daugiausiai dėl didmiesčių įtakos. 1996-1997 m. neigiamo rinkėjų aktyvumo skirtumo tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų ekstremumais pasižymėjo visi didžiausi Lietuvos miestai – Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys, Alytus ir Marijampolė. Plačiausius didelės politinės įtampos arealus 1996-1997 m. suformavo Kauno miestas (su kaimyninėmis Kauno rajono seniūnijomis) ir Klaipėdos miestas (su kaimyninėmis Klaipėdos ir Kretingos rajonų seniūnijomis). Toks santykinai didelių Kauno ir Klaipėdos miestų arealų išryškėjimas yra sąlygotas šių miestų plačių arealų išryškėjimo pagal itin žemą rinkėjų aktyvumą per 1997 m. Savivaldos rinkimus. Be didmiesčių 1996-1997 m. ženkliu neigiamu rinkėjų aktyvumo skirtumu tarp vietos ir centrinės valdžios rinkimų ryškiau neišsiskyrė joks Lietuvos elektorinis arealas (bene arčiausiai tokio išskirtinumo buvo Pietvakarių Lietuvos regionas ir Suvalkijos elektorinis branduolys).

Nepaisant bendro neigiamo nacionalinio aktyvumo skirtumo tarp 1997 m. Savivaldos ir 1996 m. Seimo rinkimų, protestiškas Pietryčių Lietuvos elektorinis regionas išsiskyrė didesniu rinkėjų aktyvumu vietos negu centrinės valdžios rinkimuose. Toks Pietryčių Lietuvos regiono teigiamas išskirtinumas vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje galėjo susiformuoti dėl ypatingų sąlygų. Pietryčių Lietuvoje rinkėjų aktyvumas centrinės valdžios – ir Seimo, ir Prezidento – rinkimuose iki 2004 m. buvo mažiausias šalies mastu. Pagal klasikinę elektorato struktūros teoriją (Lipset, Rokkan, 1967; Rokkan, 1970),

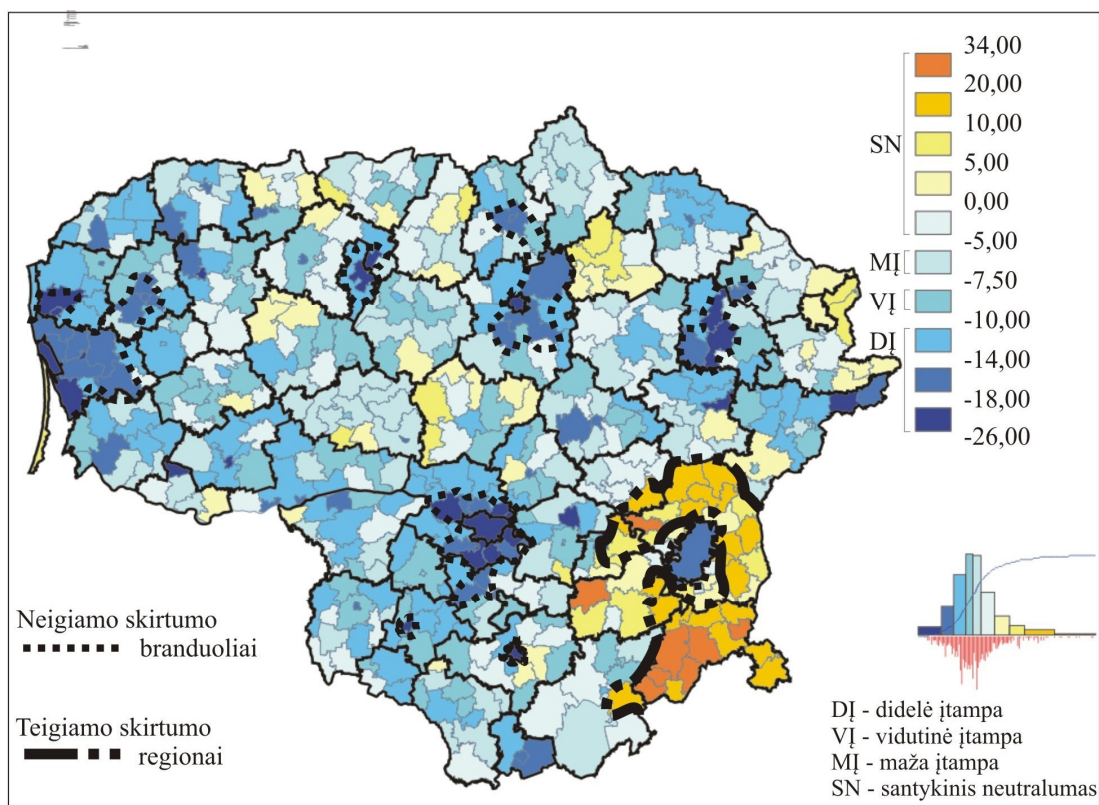
toks rinkėjų pasyvumas etnokultūrinėje valstybės periferijoje yra klasikinis valstybės branduolio-periferijos elektorinis požymis. Tikėtina, kad per vietos savivaldos rinkimus Pietryčių Lietuvos regiono rinkėjai neįtamtų tokio periferiškumo, todėl jau nuo 1997 m. Pietryčių Lietuvos branduolio rinkėjai šalies mastu išsiskyrė santykinai dideliu aktyvumu per vietos rinkimus. Ilgainiui toks rinkėjų aktyvumo teigiamas skirtumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų galėjo iššaukti ir didėjančią Pietryčių Lietuvos rinkėjų aktyvumą centrinės valdžios rinkimuose (kas pastebima nuo 2004 metų Prezidento ir, ypač, Seimo rinkimų).

Pagrindiniai rinkėjų aktyvumo skirtumo tarp vietos ir centrinės valdžios rinkimų teritoriniai dėsniniai išliko stabilūs. Tiek 2000 m., tiek 2004-2007 m. ciklo metu neigiamo rinkėjų aktyvumo skirtumo ekstremumais aiškiau pasižymėjo tik didmiesčių arealai. Tiesa, 2000 m. ir 2004-2007 m. elektorinių ciklų metu politinė įtampa Lietuvos didmiesčiuose nebuvo tokia didelė kaip 1996-1997 m. ciklo metu, bet išsilaikė ties vidutinei politinei įtampai būdingomis reikšmėmis. 1996-1997 m. pasireiškęs Pietryčių Lietuvos elektorinio regiono išskirtinumas pagal teigiamą rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų išliko per 2000 m. ir 2004-2007 m. elektorinius ciklus. 2004-2007 m. laikotarpiu Pietryčių Lietuvos elektorinio regiono prasiplėtė į dzūkišką Alytaus ir Lazdijų rajonų erdvę. Platesnis Pietryčių Lietuvos regionas vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje susiklostė dėl 2007 m. vietos rinkimų metu išryškėjusio plataus didelio aktyvumo regiono pietrytinėje šalies dalyje. Be Pietryčių Lietuvos elektorinio regiono teigiamu rinkėjų aktyvumo skirtumu tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų nuo 2000 m. ima pasižymėti ir Pagėgių-Šilalės ruožas, kuris 2000 m. apėmė kaimyninio Kelmės rajono, o 2004-2007 m. – kaimyninio Raseinių rajono seniūnijas. Nuo 2000 m. santykinio neutralumo vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje išryškėjęs Pagėgių-Šilalės ruožas susiformavo dėl santykinai aukšto rinkėjų aktyvumo per Savivaldos rinkimus.

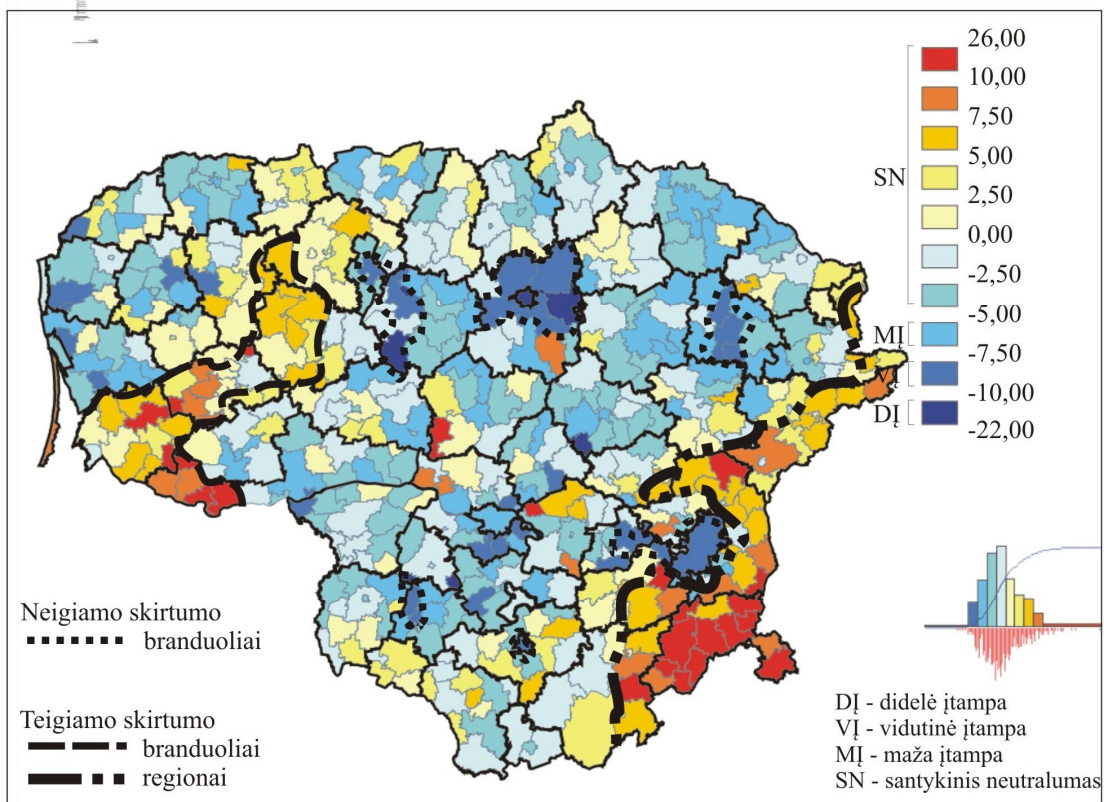
Bendru laikotarpiu nuo 1996/1997 m. iki 2004/2007 m. iškreipimo greitis vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje teigiamiausiomis

reikšmėmis pasižymėjo stambiame Pietvakarių Lietuvos rinkiminiame regione (su Vakarų Žemaitija ir kaimyniniu Suvalkijos elektoriniu branduoliu). Pietvakarių Lietuva 1996-1997 m. laikotarpiu pasižymėjo santykinai aukštu rinkėjų aktyvumu per centrinės valdžios rinkimus, tačiau per vietos rinkimus pastebimu rinkėjų aktyvumu neišsiskyrė. 2004-2007 m. tokio ryškaus santykinio rinkėjų aktyvumo skirtumo Pietvakarių Lietuvoje jau nebebuvo, todėl ir pati politinė įtampa šiame regione 1996/97-2004/07 m. sumažėjo labiau negu likusioje Lietuvos dalyje. Toks Pietvakarių Lietuvos elektorinio regiono skirtingumas nuo gana panašaus (tradicinio, dešiniojo) Aukštaitijos rinkiminio regiono patvirtina teritorinio konteksto svarbą. Nors abu elektoriniai regionai yra kokybiškai gana panašūs, bet vystosi skirtingomis kryptimis ir išgyvena nepersidengiančius ciklus. Pietvakarių Lietuvos ryškų skirtingumą nuo Aukštaitijos regiono patvirtina ženkliai nevienodas rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų (nors per 1996 m. Seimo rinkimus abu regionai pasižymėjo santykinai dideliu rinkėjų aktyvumu). Atitinkamai dėl didelių pozicijų skirtumo 1996-1997 m. Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos elektoriniai pasižymėjo skirtinga dinamika iki 2004-2007 m. elektorinio ciklo.

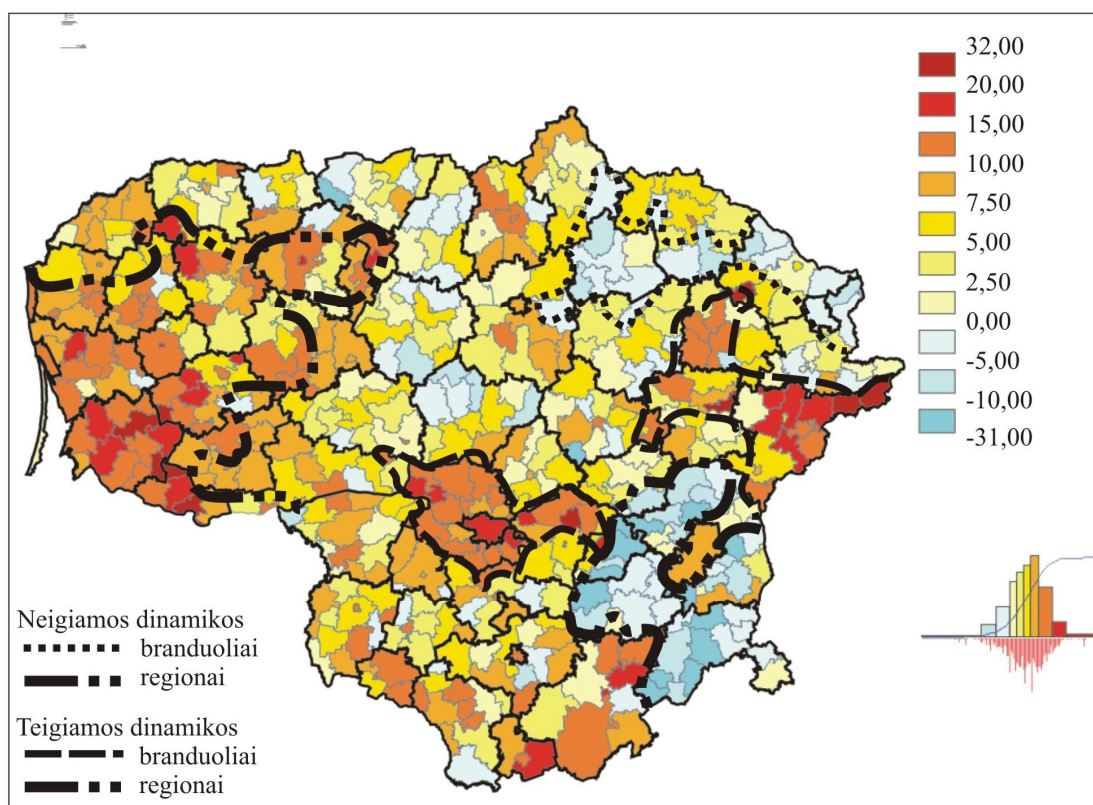
Nuo 1996/1997 m. iki 2004/2007 m. santykinai dideliu teigiamu iškreipimo greičiu vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje pasižymėjo ir Vilniaus elektorinis branduolys bei nedidelis Utenos-Švenčionių ruožas (Aukštaitijos ir Pietryčių Lietuvos rinkiminių regionų sankirtoje). Priešingai negu beveik visa likusi Lietuvos dalis, Pietryčių Lietuvos elektorinis regionas 1996/97-2004/07 m. pasižymėjo neigiama aktyvumo skirtumo tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų dinamika. Tokia neigiama dinamika iš esmės nepakeitė teigiamo Pietryčių Lietuvos regiono išskirtinumo vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje bei gali būti aiškinama labai stipriomis pradinėmis pozicijomis (labai ryškiu teigiamu rinkėjų aktyvumo skirtumu tarp vietos ir centrinės valdžios rinkimų 1996-1997 m.). Be Pietryčių Lietuvos regiono neigiama rinkėjų aktyvumo skirtumo dinamika 1996/97-2004/07 m. pasižymėjo ir dalis Kėdainių elektorinio branduolio seniūnijų.

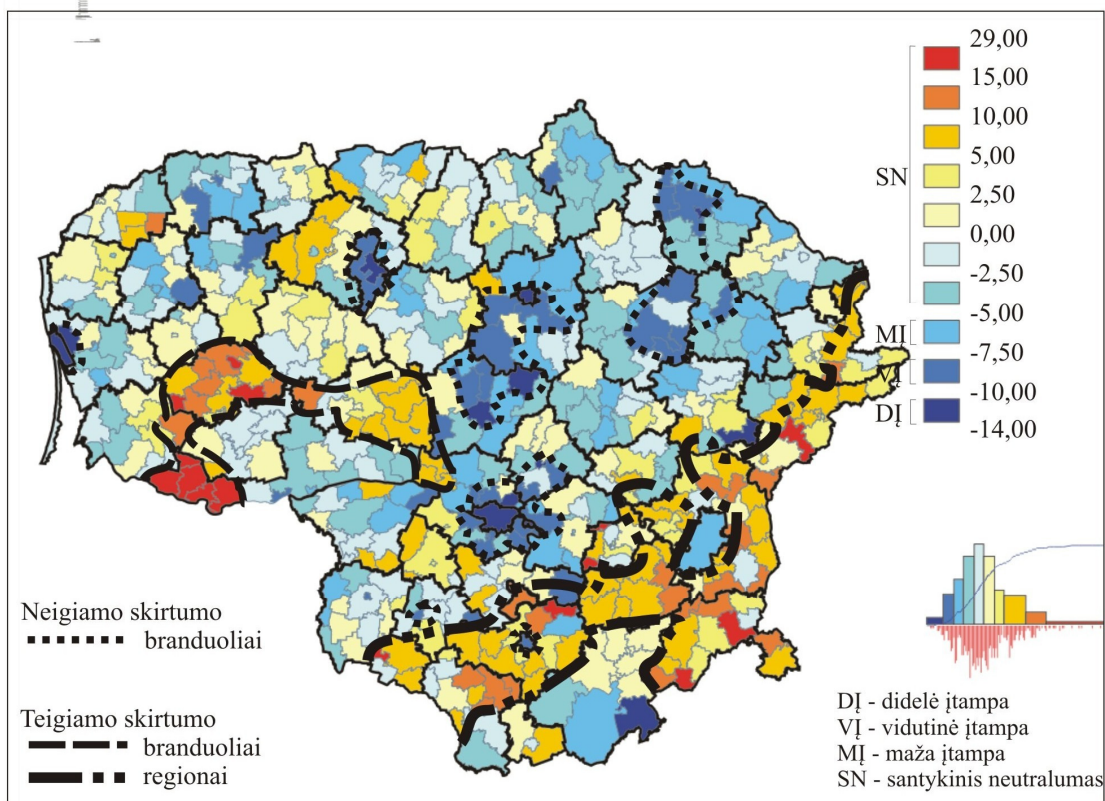
106 pav. Įtampa vietos savivaldos - centrinės valdžios ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp 1997 m. Savivaldos ir 1996 m. Seimo rinkimų (% punktais)

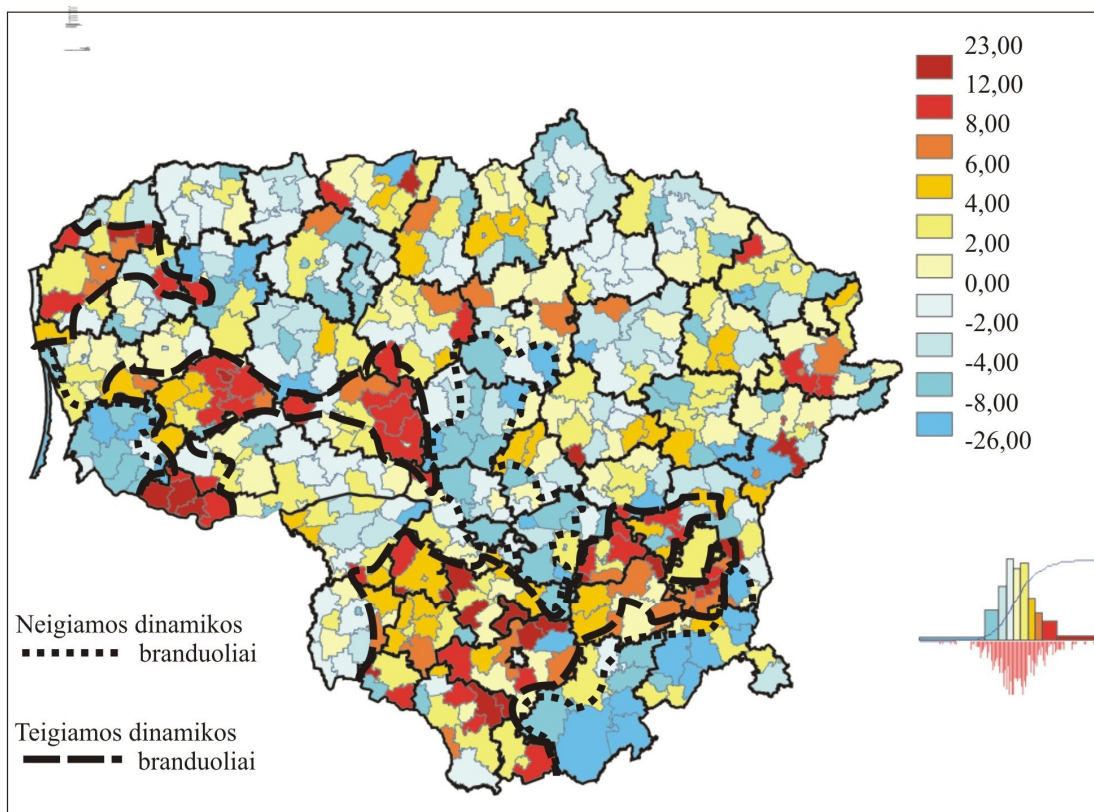
107 pav. Įtampa vietos savivaldos - centrinės valdžios ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp 2000 m. Savivaldos ir 2000 m. Seimo rinkimų (% punktais)

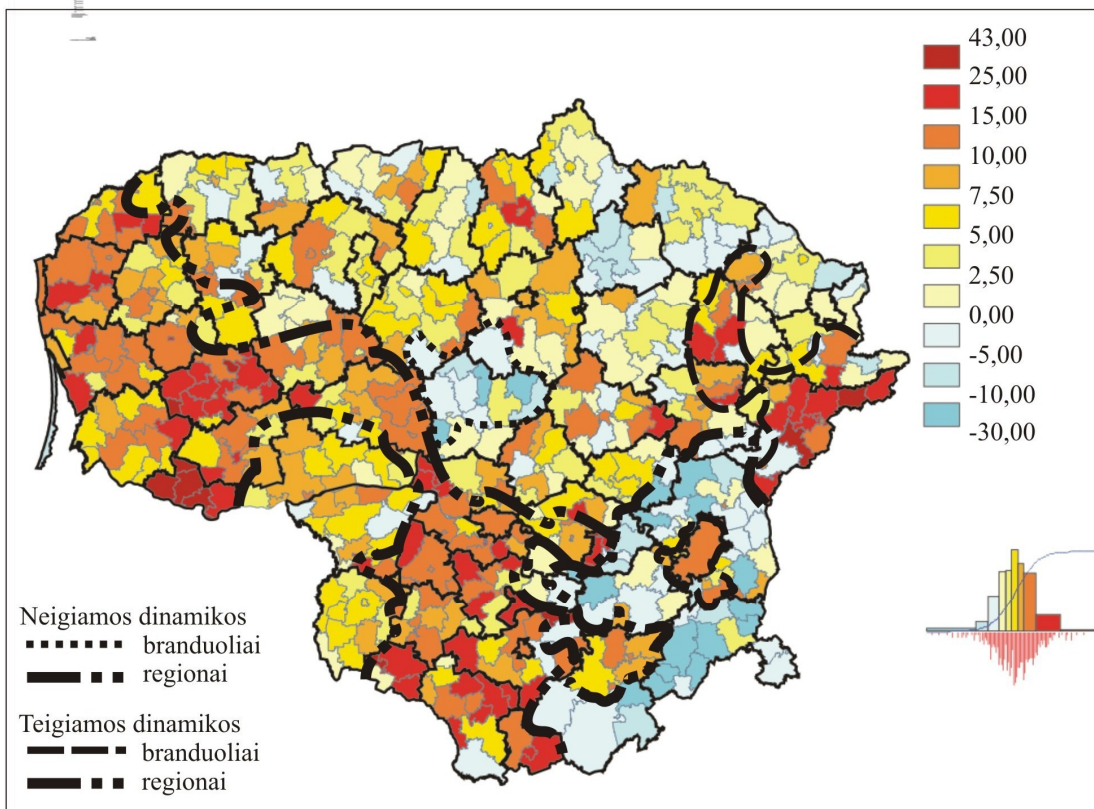
108 pav. Iškreipimo greitis vietos savivaldos - centrinės valdžios ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumo tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų dinamiką 1996/97 - 2000 m. (% p.)

109 pav. Įtampa vietos savivaldos - centrinės valdžios ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp 2007 m. Savivaldos ir 2004 m. Seimo rinkimų (% punktais)

110 pav. Iškrypimo greitis vietos savivaldos - centrinės valdžios ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumo tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų dinamiką 2000 - 2004/07 m. (% p.)

111 pav. Iškrypimo greitis vietos savivaldos - centrinės valdžios ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumo tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų dinamiką 1996/97 - 2004/07 m. (% p.)

Atskirais iškreipimo greičio laikotarpiais – 1996/97-2000 m. bei 2000-2004/07 m. – vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje didžiausiu aktyvumo skirtumo mažėjimu ar didėjimu išsiskyrė atskiros elektorinių arealų dalys. Nuo 1996-1997 m. iki 2000 m. rinkėjų aktyvumo skirtumo dinamika teigiamiausiomis reikšmėmis pasižymėjo Žemaitijos regione (daugiausiai – Vakarų Žemaitijoje), Kauno bei Utenos-Švenčionių ruožuose. Nuo 2000 m. iki 2004-2007 m. atitinkamomis teigiamiausiomis reikšmėmis jau labiausiai pasižymėjo atskiri Pietvakarių Lietuvos (su Suvalkijos branduoliu) ruožai, esantys šalia Vakarų Žemaitijos ir Kauno. Dėl tokio cikliško bendru 1996/97-2004/07 m. laikotarpiu jau visa Pietvakarių Lietuva pasižymėjo vientisumu pagal teigiamą tiriamo rinkėjų aktyvumo skirtumo dinamiką. Bendras 1996/97-2004/07 m. Pietryčių Lietuvos regiono neigiamas iškreipimo greitis vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje stipriausiai pasireiškė 1996/97-2000 m. laikotarpiu. Per 2000-2004/07 m. elektorinį ciklą pagrindinai susiformavo sąlygos bendro 1996/97-2004/07 m. laikotarpio Kėdainių elektorinio branduolio išskirtinumui. Kėdainių rinkiminiame branduolyje, kaip ir Pietryčių Lietuvos elektoriniame regione, tiriamu laikotarpiu pasireiškė neigiamas iškreipimo greitis vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje.

Partijų rėmimo netolygumas tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų.

Lietuvoje sudėtinga palyginti pasirinktos partijos palaikymą per Savivaldos ir Seimo rinkimus. Per vietos rinkimus dauguma partijų kelia savo sąrašus tik dalyje savivaldybių, vienu rinkimų metu dažnai ta pati partija vienoje savivaldybėse kelia savo atskirą sąrašą, o kitose savivaldybėse – koalicinį sąrašą. Siekiant išvengti sudėtingų ekstrapoliacijų, partinio palaikymo svyravimus tarp vietos ir centrinių rinkimų tikslinga matuoti pagal savivaldybėje vietos rinkimus laimėjusio sąrašo rėmimo atitinkamą palyginimą (112-119 pav.). Būtent per Savivaldos rinkimus laimėjęs partinis ar koalicinis sąrašas bene aiškiausiai ir parodo, ar šis sąrašas yra remiamas tik dėl vietos lyderių (jeigu atitinkamos politinės jėgos palaikymas stipriai skiriasi per vietos ir centrinės valdžios rinkimus), ar dėl bendro partijos pozicijų stiprumo (jeigu partijos ar koalicijos palaikymas per Savivaldos ir Seimo rinkimus skiriasi

nežymiai). Natūralu, kad panašus laiminčių partijų palaikymas per vietos ir centrinės valdžios rinkimus parodo partinių sąrašų pasiteisinimą Savivaldos rinkimų metu.

1996-1997 m. elektorinio ciklo metu Lietuvoje aiškiai populiariausia buvo Tėvynės Sąjunga. Atitinkamai daugumoje Lietuvos savivaldybių 1997 m. vietos rinkimus tvirtai laimėjo vietos TS atstovai. Kitos partijos populiarumu aplenkė Tėvynės Sąjungą tik protestinių Šiaurės Lietuvos ir Pietryčių Lietuvos elektorinių regionų savivaldybėse. Pietryčių Lietuvos regiono branduolyje (Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose) vietos rinkimus laimėjo LLRA, o regiono periferinėse savivaldybėse – liberalai (Švenčionių raj.), valstiečiai (Ignalinos raj.) ir LDDP (Visagine ir Zarasų raj.). Šiaurės Lietuvos protestiniame regione ir jo įtakos zonoje stiprias pozicijas turėjo LDDP (laimėjo Kelmės ir Pakruojo rajonuose), centristai (laimėjo Joniškio raj.) bei valstiečių ir Ūkio partijos koalicija (laimėjo Kėdainių raj.). Netoli nuo Šiaurės Lietuvos regiono esančiose tradicinio Aukštaitijos rinkiminio regiono pavienėse savivaldybėse (Pasvalio ir Kupiškio rajonuose) taip pat vietos rinkimus laimėjo ne Tėvynės Sąjunga. Stambiame Pietvakarių Lietuvos elektoriniame regione TS nelaimėjo 1997 m. Savivaldos rinkimų tik Birštone.

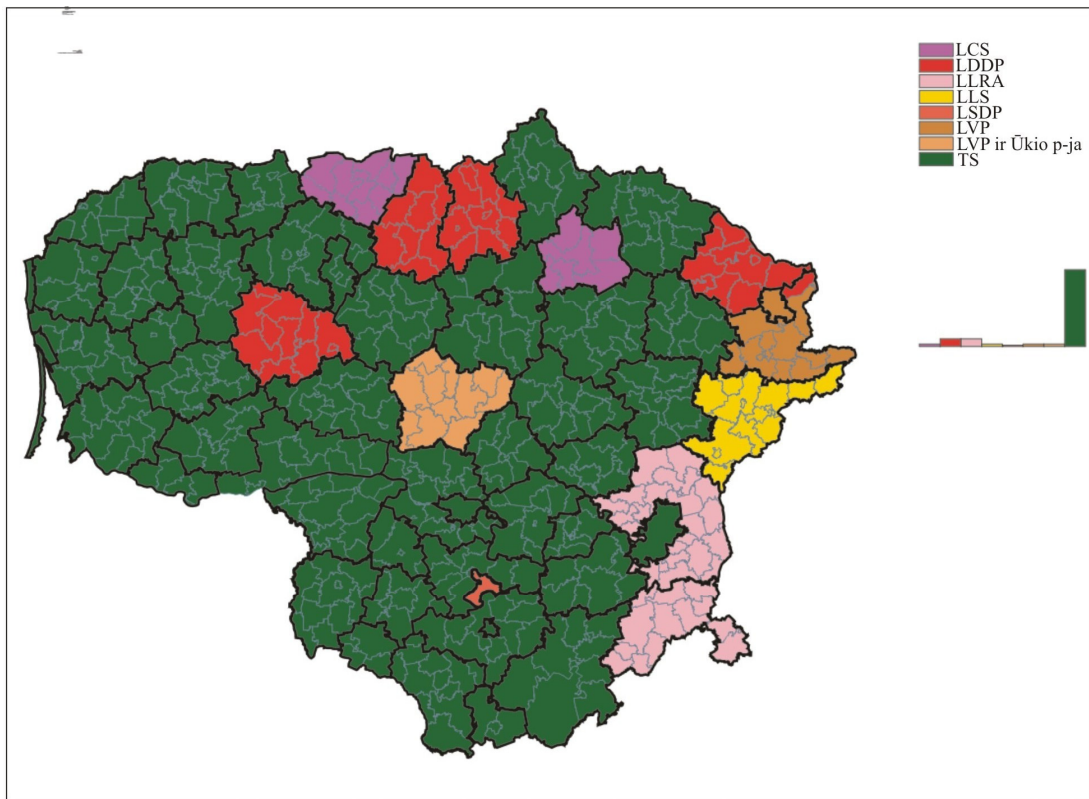
Didžiausias vietos populiariausių partijų palaikymo santykis tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų 1996-1997 m. pasireiškė protestiniame Šiaurės Lietuvos elektoriniame regione bei protestinio Pietryčių Lietuvos regiono šiaurinėje periferijoje (Švenčionių ir Ignalinos rajonuose). Abiejuose šiuose arealuose 1996-1997 m. reiškėsi didelė ir vidutinė politinė įtampa, t.y. per vietos rinkimus laimėjusi partija (koalicija) surinko dvigubai ar keliskart daugiau balsų negu per Seimo rinkimus. Prie protestiniuose arealuose esančių ryškios politinės įtampos arealų 1996-1997 m. prisijungė ir Kupiškio rajonas, kuriame vietos centristai santykinai stipriai lenkė nacionalinių centristų palaikymą. Dominuojančia vidutine įtampa 1996-1997 m. savitai išsiskyrė arealas, apimantis didesnę dalį (dabartinių) Trakų rajono ir Elektrėnų savivaldybių. Šiame ruože vietos rinkimus laimėję konservatoriai buvo

palaikomi ženkliai (beveik dvigubai) mažiau negu TS per 1996 m. Seimo rinkimus.

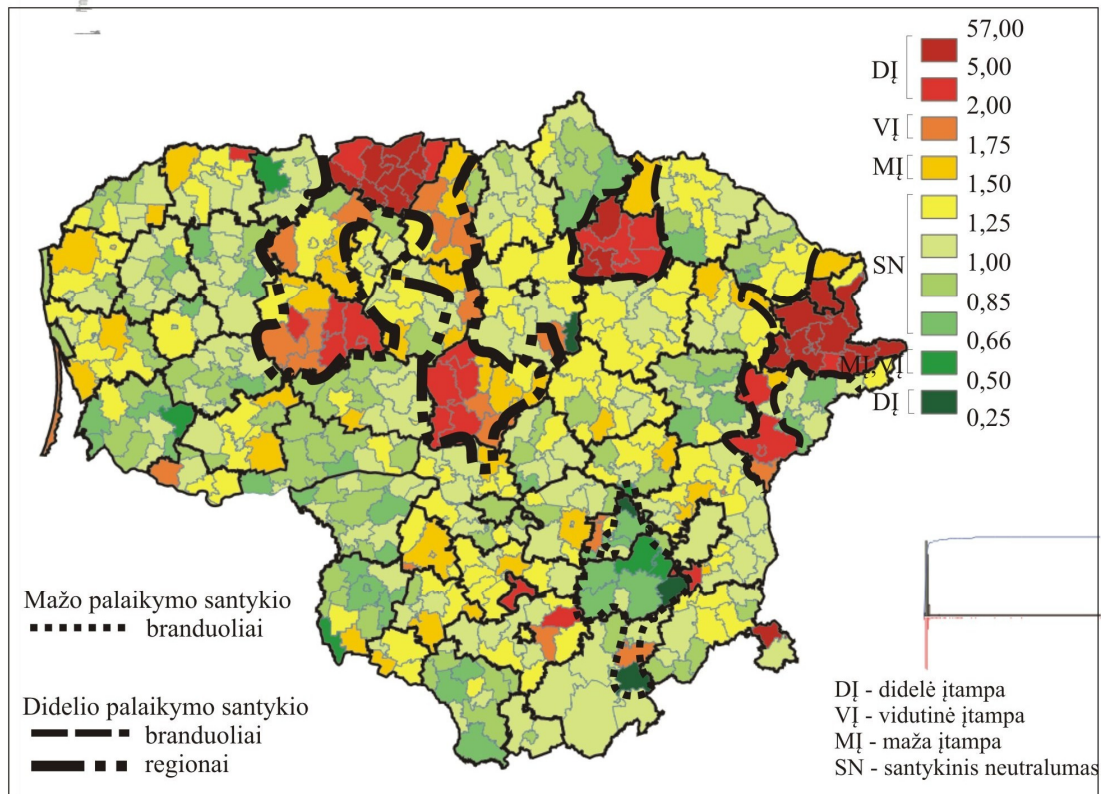
1996-1997 m. elektorinio ciklo metu didžiausia politinė įtampa aiškiai pasižymėjo pagrindiniai du tuometiniai protestiniai Lietuvos regionai (visa Šiaurės Lietuva ir dalis Pietryčių Lietuvos). Sunku tiksliai nurodyti pagrindinę šių arealų didelės politinės įtampos susiformavimo priežastį. Viena vertus, didelė politinė įtampa protestiniuose elektoriniuose arealuose galėjo atsirasti dėl to, jog čia laimėjo ne dominuojanti Tėvynės Sąjunga (todėl ir palaikymo skirtumai tapo itin ryškūs). Antra vertus, ir per 1996 m. Seimo rinkimus TS pozicijos aptariamuose protestiniuose arealuose buvo santykinai silpnos, todėl labai didelis mažesnių partijų palaikymo santykis tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų gali turėti gilesnes priežastis. Galbūt didelė politinė įtampa vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje pagal vietos populiariausių partijų palaikymo santykį yra susijusi su silpnu Šiaurės Lietuvos regiono ir Pietryčių Lietuvos regiono periferijos politiniu identitetu. 1996-1997 m. santykinai dešinieji regionai ir branduoliai aiškiai parėmė TS, labiausiai protestinis Pietryčių Lietuvos regiono branduolys – LLRA. Atitinkamai šiuose aiškiausio politinio identiteto arealuose 1996-1997 m. reiškėsi mažiausia politinė įtampa, o didžiausia įtampa būdinga protestiškomis, bet be dominuojančių partinių preferencijų esančioms savivaldybėms (Pietryčių Lietuvos šiauriniame pakraštyje bei Šiaurės Lietuvos regione).

Nuo 2000 m. Lietuvos elektorinė teritorinė struktūra pagal vietos populiariausių partijų palaikymo santykį tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų stipriai pakito. Prie ryškių pokyčių nuo 2000-ųjų galima priskirti: 1) vietos rinkimus laiminčių partijų didelį teritorinį margumą vienu rinkimų metu, 2) išaugusį bendrą vietos populiariausių partijų palaikymo santykį tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų bei 3) šio partinio palaikymo santykio teritorinę diferenciaciją ne tik įprastais elektoriniais regionais, bet ir arealais, apjungiančiais tradicinių-protestinių elektorinių arealų sankirtos zonas.

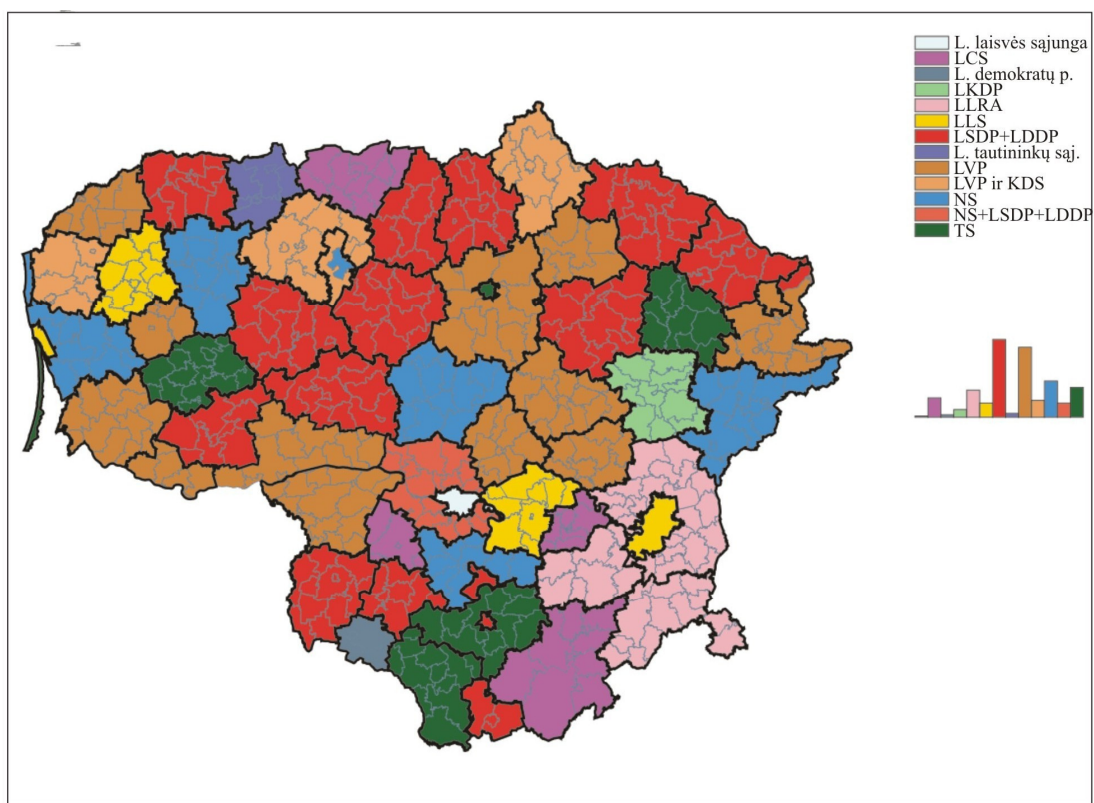
2000 m. Savivaldos ir Seimo rinkimų elektorinio ciklo metu tenka atsižvelgti į LSDP ir LDDP susijungimą prieš Seimo rinkimus. Atitinkamai

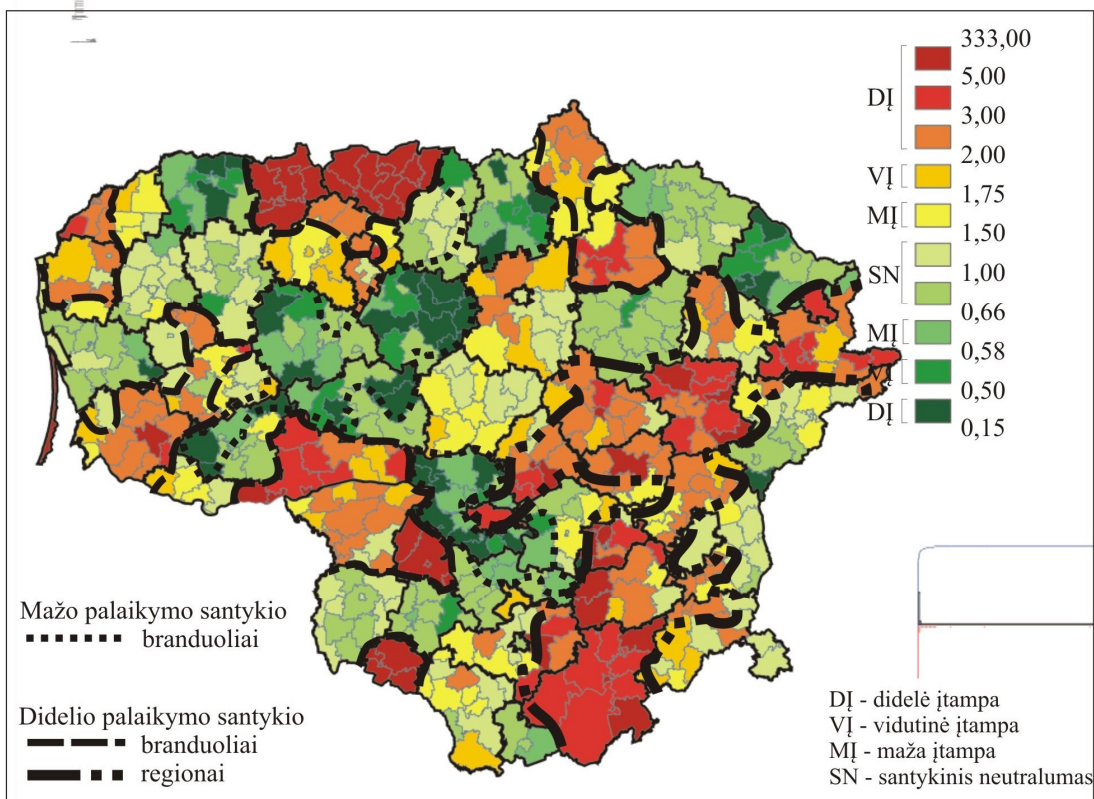
112 pav. Daugiausiai vietas balsų surinkusių partijų pasiskirstymas per 1997 m. Savivaldos rinkimus (lyginimui su 1996 m. Seimo rinkimų rezultatais)

113 pav. Įtampa vietos savivaldos - centrinės valdžios ašyje pagal vietos populiariausių partijų palaikymo santykį tarp 1997 m. Savivaldos ir 1996 m. Seimo rinkimų (kartais)

114 pav. Daugiausiai vietos balsų surinkusių partijų pasiskirstymas per 2000 m. Savivaldos rinkimus (lyginimui su 2000 m. Seimo rinkimų rezultatais)

115 pav. Įtampa vietos savivaldos - centrinės valdžios ašyje pagal vietos populiariausių partijų palaikymo santykį tarp 2000 m. Savivaldos ir 2000 m. Seimo rinkimų (kartais)

2000 m. Savivaldos rinkimų metu buvo vertinamas bendras tuomet dar atskirų LSDP ir LDDP sąrašų palaikymas. Dėl tokio vertinimo bendras dviejų kairiųjų partijų palaikymas buvo aukščiausias didelėje dalyje savivaldybių. Per 2000 m. Savivaldos rinkimus santykinai didelėje dalyje savivaldybių pirmavo valstiečių partijos sąrašai, kurie dalyje savivaldybių buvo koaliciniai su Krikščionių demokratų sąjunga (atitinkamai pastarosiose savivaldybėse tarp skirtingų rinkimų lyginamas bendras LVP ir KDS palaikymas). Prieš 2000 m. Seimo rinkimus nuo TS atskilo G. Vagnoriaus vadovaujama Nuosaikiųjų konservatorių sąjunga, kurios per pusmečiu anksčiau vykusius Savivaldos rinkimus dar nebuvo. Atitinkamai TS dominuojamose savivaldybėse vietos konservatorių palaikymas lygintinas su per Seimo rinkimus buvusiu bendru TS ir NKS palaikymu. 2000 m. gana specifinė situacija susiklostė Kalvarijos savivaldybėje, kurioje vietos rinkimus laimėjo Lietuvos demokratų partija. Ši partija per 2000 m. Seimo rinkimus savo atskiro sąrašo daugiamandatėje nekėlė (buvo iškelti keli kandidatai vienmandatėse apygardose), todėl šios partijos balsų kiekis per Seimo rinkimus Kalvarijos savivaldybės seniūnijose laikomas 0,10% (iš nulio vietos rinkimuose buvusios reikšmės nesidalija).

Per 2000 m. elektorinį ciklą didžiausiu vietos populiariausių partijų palaikymo santykiu tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų pasižymėjo stambus arealas aplink Pietryčių Lietuvos regiono branduolį. Vientisas didelės politinės įtampos arealas apėmė plotus sankirtose tarp Pietryčių Lietuvos ir Aukštaitijos (Ignalinos, Molėtų, Ukmergės, Širvintų rajonuose), Pietryčių Lietuvos ir Pietvakarių Lietuvos (Varėnos, Alytaus, Trakų rajonuose ir Elektrėnų savivaldybėje), Aukštaitijos ir Pietvakarių Lietuvos (Jonavos rajono, Kauno miesto) elektorinių regionų. Kiti 2000 m. didelio partijų palaikymo santykio tarp Savivaldos ir Seimo arealai buvo nedideli. Keli tokie didelio santykio arealai susiklostė Kalvarijoje, Jurbarko-Šakių-Kazlų Rūdos, Šilutės-Tverų, Kretingos-Skuodo, Akmenės-Joniškio bei Biržų-Kupiškio ruožuose. Kaip ir stambaus arealo atveju, kai kurie smulkesni didelio partijų palaikymo santykio arealai taip pat susiklostė įprastų elektorinių arealų sankirtose (pavyzdžiui, Jurbarko-Šakių-Kazlų Rūdos ruožas tarp Pietvakarių Lietuvos regiono ir

Suvalkijos elektorinio branduolio). Ženkliai mažesniu nagrinėjamų partijų palaikymu per Savivaldos negu Seimo rinkimus 2000 m. išsiskyrė du arealai – 1) kaimiškose seniūnijose aplink Kauną bei 2) sankirtoje tarp Žemaitijos ir Pietvakarių Lietuvos bei tarp Žemaitijos ir Aukštaitijos regionų (aprepiančioje Pasvalio, Radviliškio, Kelmės, Raseinių ir Tauragės rajonų seniūnijas). Šiuose dviejuose arealuose dėl santykinai žemo populiariausių vietos partijų palaikymo per Savivaldos rinkimus vyravo vidutinė politinė įtampa.

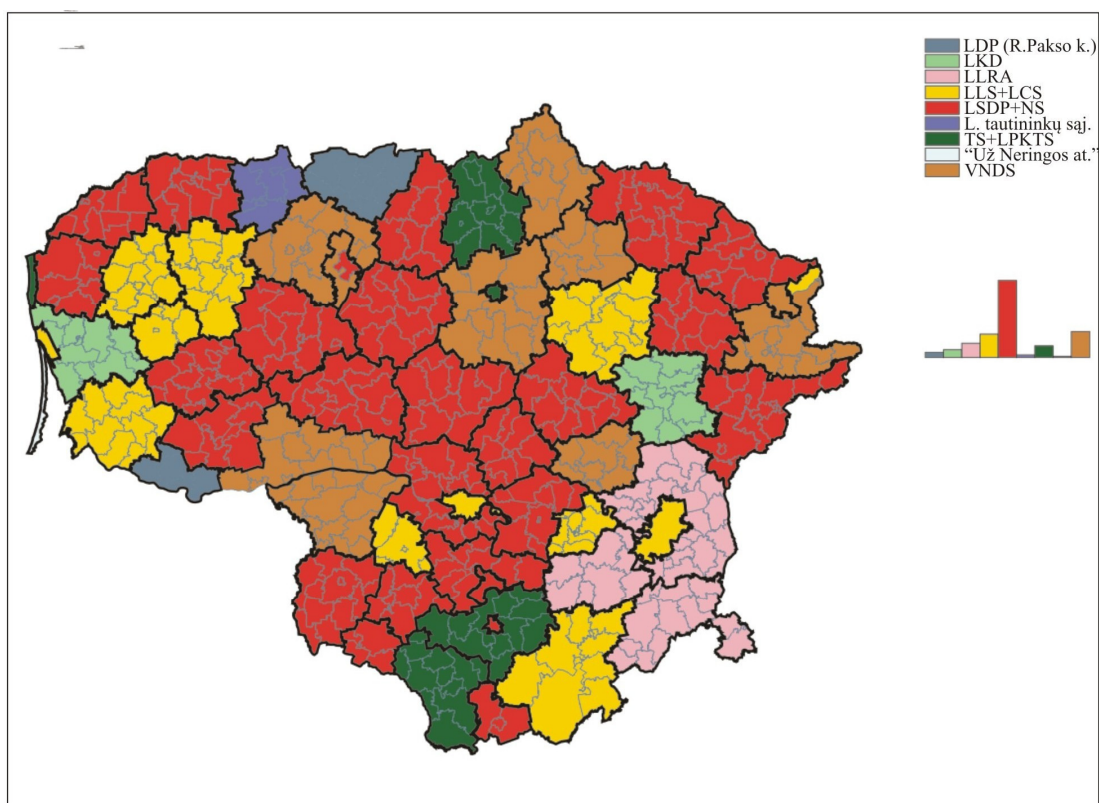
Nustatant partijų palaikymo santykį tarp 2002 m. Savivaldos ir 2004 m. Seimo rinkimų tenka atsižvelgti į liberalų ir centristų, TS ir LPKTS (Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos) susijungimą bei LSDP ir NS koalicijos sudarymą tarp šių rinkimų. Atitinkamai kai kuriose savivaldybėse atskirų dviejų sąrašų gauti balsai kartu lenkia 2002 m. laimėjusios partijos balsus. Dėl LSDP ir NS koalicijos sudarymo per 2004 m. Seimo rinkimus, daugelyje savivaldybių 2002 m. laimėtojai tenka laikyti LSDP ir NS (dėl šioms partijoms skirtos rinkėjų balsų sumos). Kitos partijos (ar partijų duetai) nuo LSDP ir NS kartu laimėtų pergalių skaičiaus 2002 m. stipriai atsiliko.

2002-2004 m. elektorinio ciklo metu didele politine įtampa pagal nagrinėjamų partijų palaikymo santykį tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų pasižymėjo tiek arealai įprastų elektorinių arealų viduje, tiek jų sankirtų zonose. Nors bendri aukščiausios įtampos teritorinės raiškos dėsningumai stipriai nepakito, tačiau konkretūs didelės politinės įtampos arealai pastebimai skyrėsi nuo 2000 m. ciklo analogiškai išskirtų arealų. 2002-2004 m. santykinai didelis vietos populiariausių partijų palaikymo santykis tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų buvo dalyje Žemaitijos rinkiminio regiono (Klaipėdos-Gargždų-Rietavo-Plungės-Telšių-Akmenės juostoje) bei plačiame areale, apimančiame Aukštaitijos regiono centrinę dalį (Anykščius, Kupiškį), tarp Aukštaitijos ir Pietryčių Lietuvos regionų esančią juostą (Ignalinos, Molėtų, Širvintų rajonus ir Elektrėnų savivaldybę) bei Kazlų Rūdos-Šakių-Jurbarko-Kėdainių-Ramygalos juostą aplink Kėdainių elektorinį branduolį. Antras platus didelės politinės įtampos arealas iš esmės apėmė įprastų elektorinių arealų plačias sankirtos juostas. 2002-2004 m. dalis plataus didelės politinės įtampos

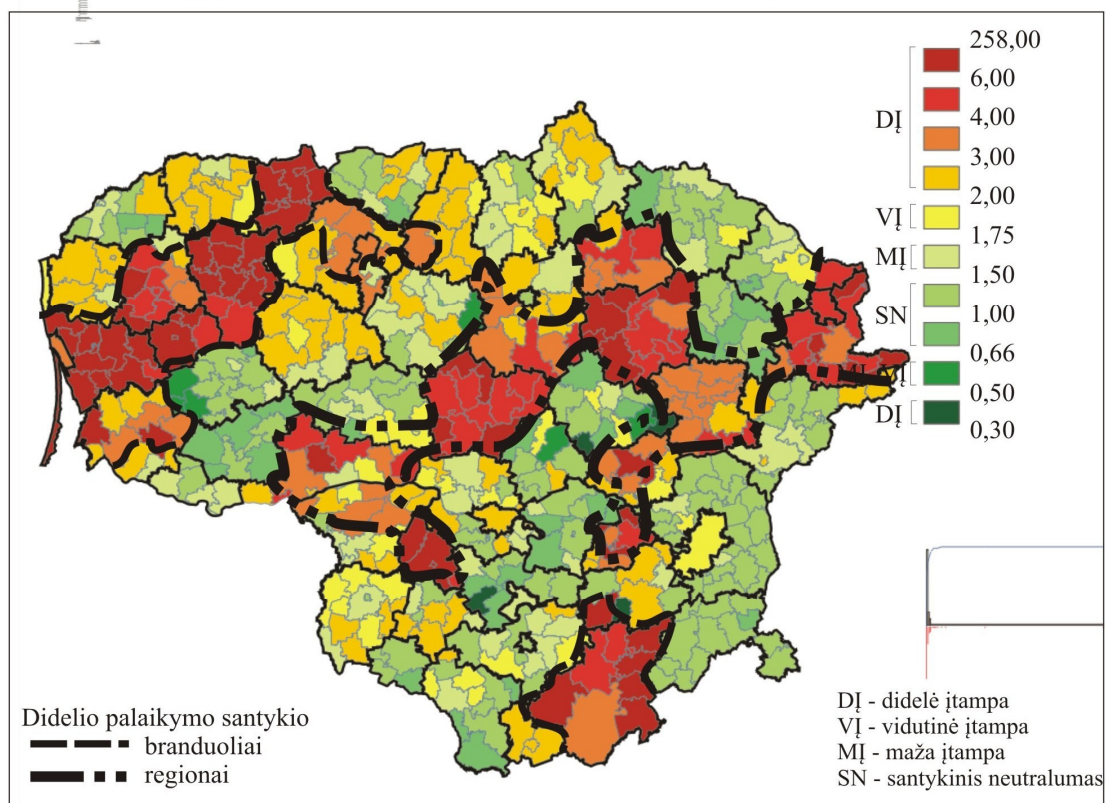
arealo sutapo su 2000 m. buvusiais aukštos įtampos ruožais (Kazlų Rūdos-Jurbarko-Šakių, Molėtų-Ignalinos-Širvintų ir Kupiškio), o dalis – nesutapo (Kėdainių, Panevėžio, Anykščių, Utenos rajonuose). 2002-2004 m. ciklo metu nuo pagrindinio didelės politinės įtampos arealo kiek atitrūko Varėnos rajonas, kuriame (kaip ir 2000 m.) vietos rinkimus laimėję centristai buvo palaikomi ženkliai labiau negu LiCS (ar tuo labiau – Nacionalinė centro partija). 2000 m. Varėnos rajonas buvo susijungęs su pagrindiniu šalies didelės politinės įtampos arealu.

Lyginant 2007 m. Savivaldos ir 2004 m. Seimo rinkimų rezultatus tenka atsižvelgti į kai kurių partijų sąrašų susijungimą ar skilimą nuo 2004 m. iki 2007 m. Per 2004 m. Seimo rinkimus liberalai (LiCS) kėlė vieną sąrašą, todėl 2007 m. skilusių liberalų – LiCS ir LRLS (liberalų sąjūdžio) – palaikymas vertintinas bendrai. Analogiškai po Seimo rinkimų skilusios DP (nuo jos atsiskyrė Pilietinės demokratijos partija (PDP)) abiejų atšakų palaikymas per 2007 m. vietos rinkimus taip pat vertinamas bendrai. 2007 m. Savivaldos rinkimų metu bendrai turi būti vertinami LSDP ir NS balsai, nes per 2004 m. Seimo rinkimus šios partijos sudarė bendrą koalicinį sąrašą (priešingu atveju korektiškai nelabai galima palyginti laimėjusios partijos palaikymo per atitinkamus rinkimus). Bendras LSDP ir NS palaikymas per 2007 m. Savivaldos rinkimus buvo didesnis už kitų partijų (ar jų grupių) paramą beveik pusėje (25 iš 60) Lietuvos savivaldybių.

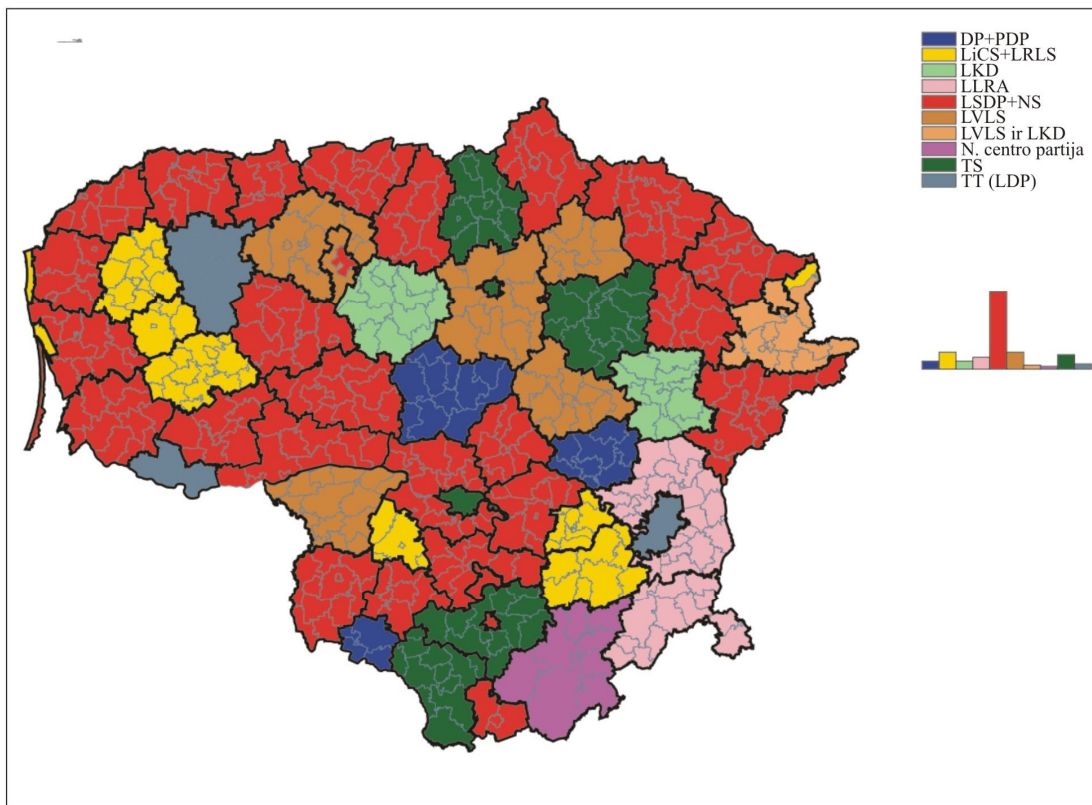
2004-2007 m. vietos populiariausių partijų palaikymas per Savivaldos ir Seimo rinkimus didžiausiu santykiu pasižymėjo iš esmės tuose pačiuose arealuose kaip ir 2002-2004 m. laikotarpiu. Platusis didelės politinės įtampos arealas (nuo Kazlų Rūdos iki Ignalinos) 2004-2007 m., išlaikydamas savo konfigūraciją, nedidelę dalį savivaldybių prarado (Kėdainių, Širvintų rajonus) ir nedidelę dalį naujų savivaldybių įtraukė (Raseinių, Radviliškio, Ukmergės rajonus). Žemaitijoje didelės politinės įtampos arealas 2004-2007 m. sumažėjo ir apėmė tik Žemaitijos ir Pietvakarių Lietuvos regionų sankirtoje esančią Plungės-Rietavo-Šilalės ašį. Kiek atitolęs nuo šio ruožo dideliu partiniu palaikymo santykiu tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų pasižymėjo Pagėgių

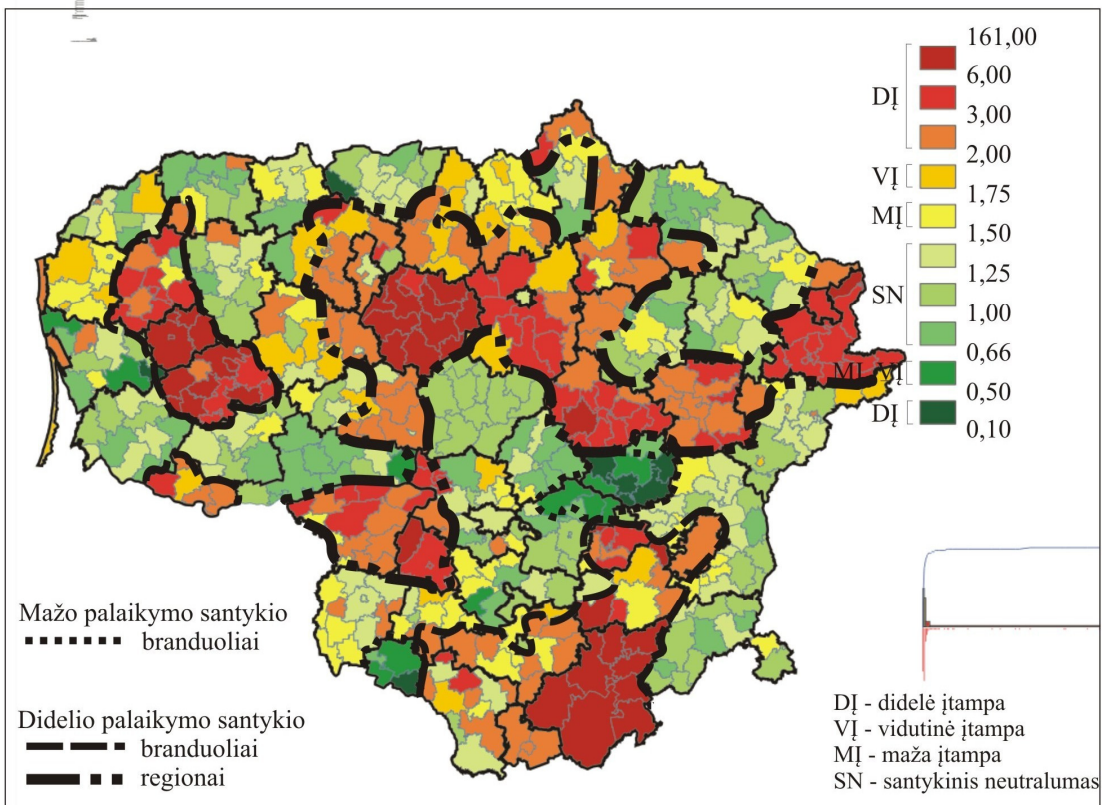
116 pav. Daugiausiai vietos balsų surinkusių partijų pasiskirstymas per 2002 m. Savivaldos rinkimus (lyginimui su 2004 m. Seimo rinkimų rezultatais)

117 pav. Įtampa vietos savivaldos - centrinės valdžios ašyje pagal vietos populiariausių partijų palaikymo santykį tarp 2002 m. Savivaldos ir 2004 m. Seimo rinkimų (kartais)

118 pav. Daugiausiai vietos balsų surinkusių partijų pasiskirstymas per 2007 m. Savivaldos rinkimus (lyginimui su 2004 m. Seimo rinkimų rezultatais)

119 pav. Įtampa vietos savivaldos - centrinės valdžios ašyje pagal vietos populiariausių partijų palaikymo santykį tarp 2007 m. Savivaldos ir 2004 m. Seimo rinkimų (kartais)

arealas. Pietinėje Lietuvoje didelės politinės įtampos arealas 2004-2007 m. apėmė kiek didesnę plotą negu 2002-2004 m. Greta Varėnos rajono vietos ir nacionalinių partijų palaikymo santykis itin didelis 2004-2007 m. buvo kaimyninėse Druskininkų, Lazdijų raj., Alytaus raj., Trakų raj., Elektrėnų ir Vilniaus miesto savivaldybėse. Gana kontrastišku vietos populiariausių partijų ženkliai žemesniu palaikymu per Savivaldos negu Seimo rinkimus 2004-2007 m. pasižymėjo Širvintų rajono ir kaimyninių Kaišiadorių rajono seniūnijų arealas bei nedidelis arealas Kalvarijos savivaldybėje.

Per 2002-2004 ir 2004-2007 m. elektorinius ciklus ryškesnė politinė įtampa buvo būdinga savivaldybėms, kuriose vietos rinkimus laimėjo mažesnės politinės partijos (liberalai, valstiečiai, krikdemai, tautininkai, centristai ir pan.). Šios partijos per nacionalinius rinkimus yra menkai palaikomos, todėl palankūs rezultatai per Savivaldos rinkimus aiškintini vietos lyderių dideliu populiarumu. Tokiu atveju gana dėsningai atsiskleidžia ir didžiausio nagrinėjamų partijų palaikymo santykio (tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų) būdingumas pagrindinių elektorinių arealų sankirtos zonoms. Aiškiau tradicinių-protestinių elektorinių arealų branduoliams nepriklausančiose savivaldybėse dar nėra tvirtų partinio identiteto tradicijų. Dėl to populiariausi vietos politikai neretai pasirenka priklausymą mažesnėms politinėms partijoms, o ne pagrindinėms oponuojančioms politinėms jėgoms (LSDP, TS). Antra vertus, sankirtų zonose tarp atskirų pagrindinių elektorinių arealų vietos rinkėjai yra santykinai palankūs ne pagrindinėms regionų branduoliuose dominuojančioms partijoms, o „tarpinėms“, mažesnėms partijoms – krikdemams, valstiečiams ir pan. Dėl tokio sankirtų zonų rinkėjų santykinai didelio palankumo ne pagrindinėms politinėms partijoms ir vietos populiariausi politikai gali rinktis priklausymą smulkesnėms politinėms partijoms.

3.4.2. Valdžios institucijų tarpusavio santykio teritorinė diferenciacija

Lietuvoje pagal rinkėjų aktyvumo palyginimą galima dalinai atskleisti Seimo ir Prezidento institucijų tarpusavio santykį. Pagal realias valdymo

galias, numatytas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Seimo įtaka (formuojant vyriausybę ir pan.) pranoksta Prezidento politines galias. Taigi konstituciškai įtvirtintą valdymo įtakos pasidalinimą turėtų atitikti didesnis rinkėjų aktyvumas Seimo negu Prezidento rinkimuose. Dėl savo paprastumo, aiškumo ir politikos personalizavimo Prezidento rinkimuose gali dalyvauti ir nežymiai daugiau rinkėjų negu parlamento rinkimuose – taip rinkėjų požiūris į šių dviejų institucijų svarbą dar atitiktų konstituciškai numatytą valdžios pasidalinimą. Lietuvoje tarpusavyje reiktų lyginti 1996-1997 m., 2000-2002 m. ir 2004 m. elektorinių ciklų rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp Seimo ir Prezidento rinkimų (120-125 pav.). Tiek pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą skirtingų institucijų rinkimuose vieno elektorinio ciklo metu, tiek pagal aktyvumo skirtumo dinamiką tarp atskirų ciklų Lietuvoje išryškėja įprasti tradiciniai-protestiniai elektoriniai arealai.

1996-1997 m. laikotarpiu Lietuvoje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp Seimo ir Prezidento rinkimų reišksė didelė politinė įtampa. 1997 m. Prezidento rinkimuose (2 ture) dalyvavo (be rinkėjų užsienyje) 73,78%, o 1996 m. Seimo rinkimuose – tik 52,95% rinkimų teisę turinčių gyventojų. Tokiu būdu bendras nacionalinis aktyvumo skirtumas tarp Seimo ir Prezidento rinkimų siekė virš 20% punktų ir dvigubai viršijo minimalią didelės politinės įtampos ribą. Neigiamo rinkėjų aktyvumo skirtumo tarp Seimo ir Prezidento rinkimų ekstremumai 1996-1997 m. susiformavo visuose 3 tuometiniuose protestiniuose arealuose. Itin neigiamo aktyvumo skirtumo plotai apėmė didesnę dalį Pietryčių Lietuvos ir Šiaurės Lietuvos elektorinių regionų bei Suvalkijos elektorinį branduolį. Pietryčių Lietuvoje didžiausia politinė įtampa nesireiškė tik viename iš 2 regiono branduolių – Vilniaus rajono pasienio seniūnijų ruože. Šiaurės Lietuvos regionas 1996-1997 m. skilo į dvi dalis, nes didesnė dalis Radviliškio rajono nepasižymėjo tokia didele politine įtampa kaip aplinkiniai Mažeikių-Akmenės-Joniškio ir Kėdainių ruožai. Suvalkijos elektoriniam branduoliui būdingas itin didelis neigiamas aktyvumo tarp Seimo ir Prezidento rinkimų skirtumas 1996-1997 m. apėmė ir kai kurias kaimyninių Alytaus ir Lazdijų rajonų seniūnijas.

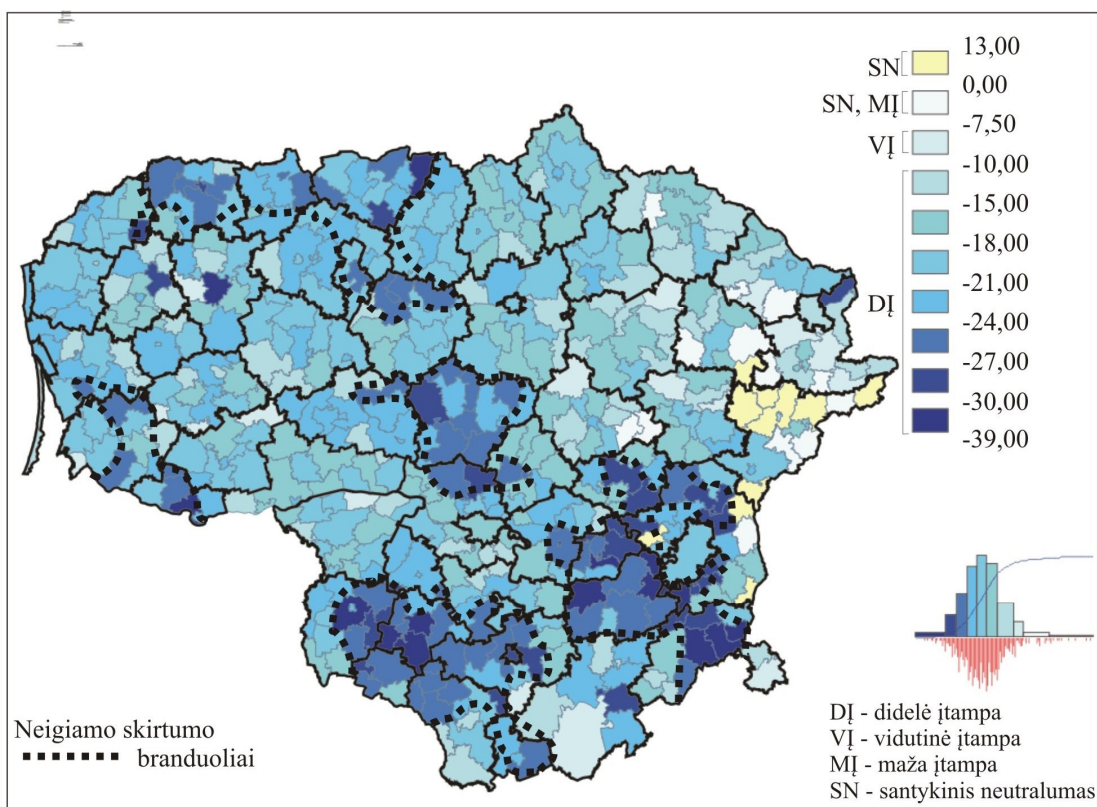
Išskirtas 2000-2002 m. elektorinis ciklas pasižymi ryškiu Lietuvos rinkėjų aktyvumo mažėjimu įvairių institucijų rinkimuose. Dar 2000 m. rinkėjų aktyvumas įvairių institucijų (Seimo ir Savivaldos) rinkimuose buvo pakankamai aukštas – Seimo rinkimuose dalyvavo 58,67% (Savivaldos – 54,20%) balsavimo teisę turinčių rinkėjų. Po 2000 m. rinkėjų aktyvumas visų institucijų rinkimuose labai ryškiai krito, todėl ir 2002 m. Prezidento rinkimuose (2 ture) rinkėjų aktyvumas siekė tik 52,67% (be užsienio rinkėjų). Šis lūžis ties 2000-aisiais dar kartą patvirtina fundamentalų Lietuvos elektorato struktūros (tame tarpe – ir teritorinės) skirtumą iki ir po 2000 metų. Taigi dėl tokio elektorinio lūžio įtakos didesnėje Lietuvos dalyje 2000-2002 m. rinkėjų aktyvumas buvo didesnis Seimo negu Prezidento rinkimuose. Didžiausiu teigiamu skirtumu pasižymėjo Aukštaitijos elektorinis regionas bei didesnė dalis Pietryčių Lietuvos regiono su kaimyniniu Vilniaus elektoriniu branduoliu. 2000-2002 m. neigiamu skirtumu tarp Seimo ir Prezidento rinkimų išsiskyrė tik nedideli šiaurės vakarų Žemaitijos (Kretingos, Skuodo, Mažeikių ir Telšių raj.) ir Vilkaviškio-Garliavos-Vilkijos ruožai.

Nuo 1996/97 m. iki 2000/02 m. elektorinio ciklo politinė įtampa politinių institucijų harmonijos – politinių institucijų priešpriešos ašyje ženkliai sumažėjo. Kaip pabrėžta, tokiam įtampos sumažėjimui labiausiai įtakos turėjo itin kritęs bendras rinkėjų aktyvumas per 2002 m. Prezidento, priešingai nei per 2000 m. Seimo, rinkimus. Nepaisant naujai išryškėjusių aktyvumo skirtumo elektorinių arealų 2000-2002 m. cikle, teigiamiausiu iškrepimo greičiu nuo 1996/97 m. iki 2000/02 m. pasižymėjo 3 aiškiai protestiniai elektoriniai arealai – Pietryčių Lietuvos ir Šiaurės Lietuvos regionai bei Suvalkijos branduolys. Toks aktyvumo skirtumo dinamikos arealų išryškėjimas susijęs su itin neigiamomis 3 protestinių arealų reikšmėmis 1996-1997 m. elektorinio ciklo metu. Netgi Šiaurės Lietuvos elektorinis regionas pagal dinamiką iki 2000-2002 m., kaip ir 1996-1997 m., pasižymėjo pertrūkiu ties Radviliškio rajonu. Toks ryškus protestinių Lietuvos regionų pasižymėjimas didele politine įtampa iki 2000-ųjų yra būdingas ne tik politinių institucijų harmonijos – politinių institucijų priešpriešos, bet ir vietos savivaldos –

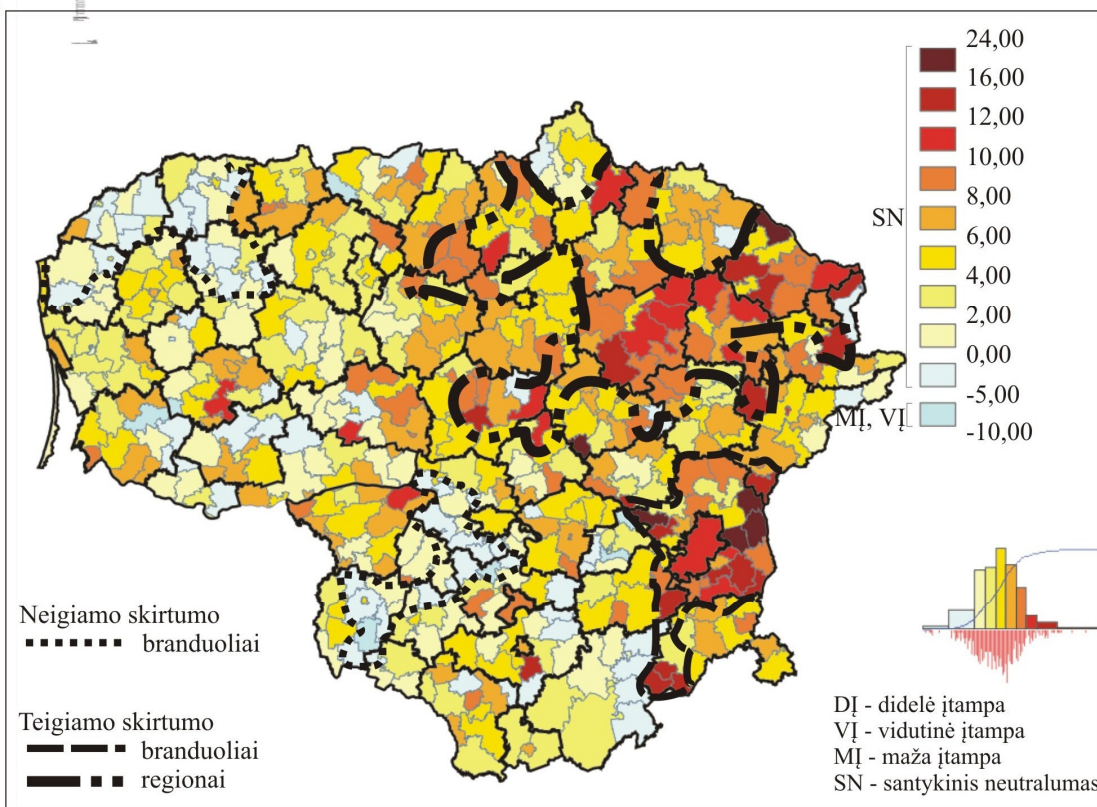
centrinės valdžios (pagal partijų palaikymo santykį) ašiai. Iš vienos pusės tokią santykinai didelę politinę įtampą abiejose valdžios pasidalinimo vertinimo ašyse galima laikyti bendros aukštos politinės įtampos išraiška (labiausiai matoma pagal Prezidento rinkimų rezultatus). Iš kitos pusės nelengva paaiškinti, kodėl didelė politinė įtampa valdžios pasidalinimo vertinimo ašyse labiausiai protestiniams arealams būdinga tik iki 2000-ųjų (kitose ašyse šie arealai išlieka santykinai neigiami ir po 2000 m.). Tikėtina, kad politiškai sąmoningėjant Lietuvos gyventojams, nuo 2000 m. protestinės rinkėjų nuotaikos nebe taip aiškiai atsispindėjo tiesioginio ryšio su valdžios vertinimu ar partinėmis simpatijomis neturinčiuose procesuose.

2004 m. elektorinio ciklo metu vėl bendras nacionalinis rinkėjų aktyvumas Seimo rinkimuose (46,03%) buvo mažesnis negu Prezidento rinkimų 2-ajame ture (52,37%). Neigiamiausiu rinkėjų aktyvumo skirtumu tarp Seimo ir Prezidento rinkimų 2004 m. pasižymėjo visa vakarinė šalies dalis. Į dominuojančios vidutinės politinės įtampos arealą pateko ir protestinis Žemaitijos regionas, ir protestinis Suvalkijos branduolys, ir tradicinis Pietvakarių Lietuvos regionas. Rytinėje Lietuvos dalyje ženkliai neigiamu rinkėjų aktyvumo skirtumu, išreiškiančiu vidutinę politinę įtampą, išsiskyrė savarankiškas Vilniaus elektorinis branduolys. 2004 m. teigiamu rinkėjų aktyvumo skirtumu tarp Seimo ir Prezidento rinkimų išsiskyrė du protestiniai elektoriniai arealai – Pietryčių Lietuvos regionas ir Kėdainių branduolys. Atitinkamai šie du protestiniai elektoriniai arealai savo teigiamu iškrypimo greičiu labai ryškiai išsiskyrė bendru 1996/97-2004 m. laikotarpiu. Suvalkijos elektorinis branduolys nuo pirmojo 1996-1997 m. iki trečiojo 2004 m. ciklo pasižymėjo ne tokia ryškiu teigiamu iškrypimo greičiu kaip kiti 2 protestiniai arealai, nes 2004 m. Suvalkijoje (priešingai negu Pietryčių Lietuvos ir Kėdainių arealuose) reiškėsi ženkli – vidutinė – politinė įtampa.

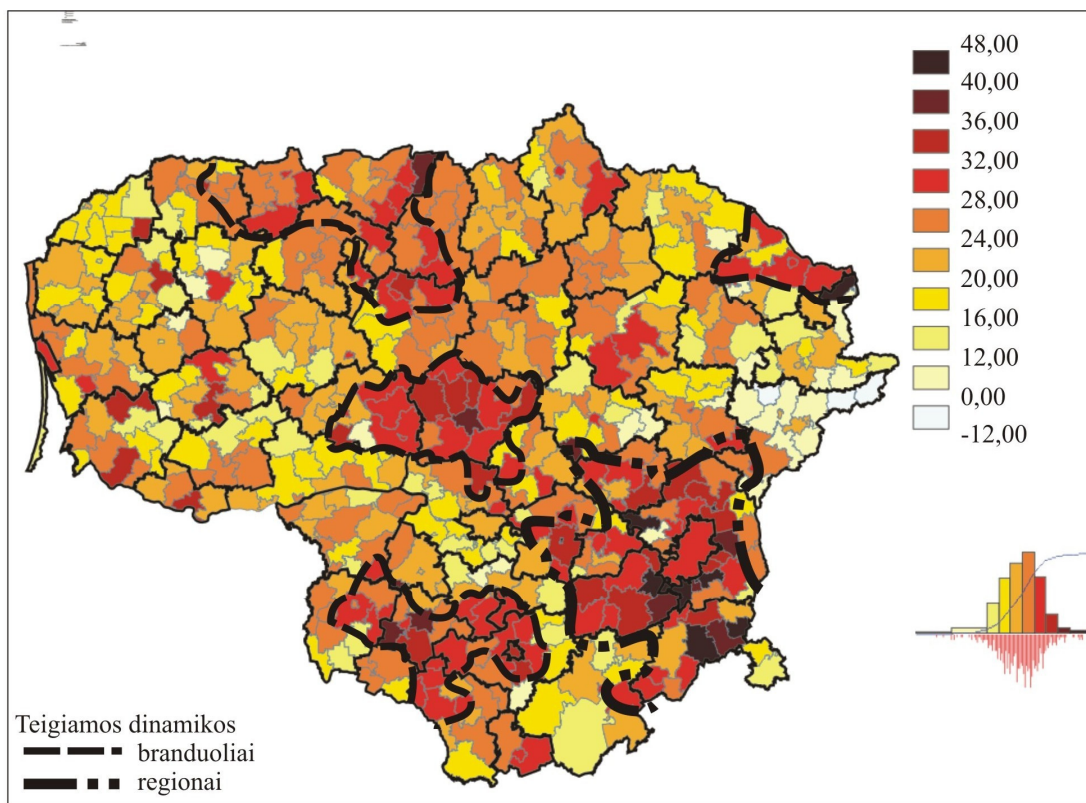
Atskirų Lietuvos elektorinių arealų raida politinių institucijų harmonijos – politinių institucijų priešpriešos ašyje patvirtina teritorinio konteksto reikšmę. 2000-2002 m. ir 2004 m. elektorinių ciklų metu tarpusavyje pagal įtampos mastą ėmė skirtis ne tik protestiniai elektoriniai arealai. Jau 2000-2002

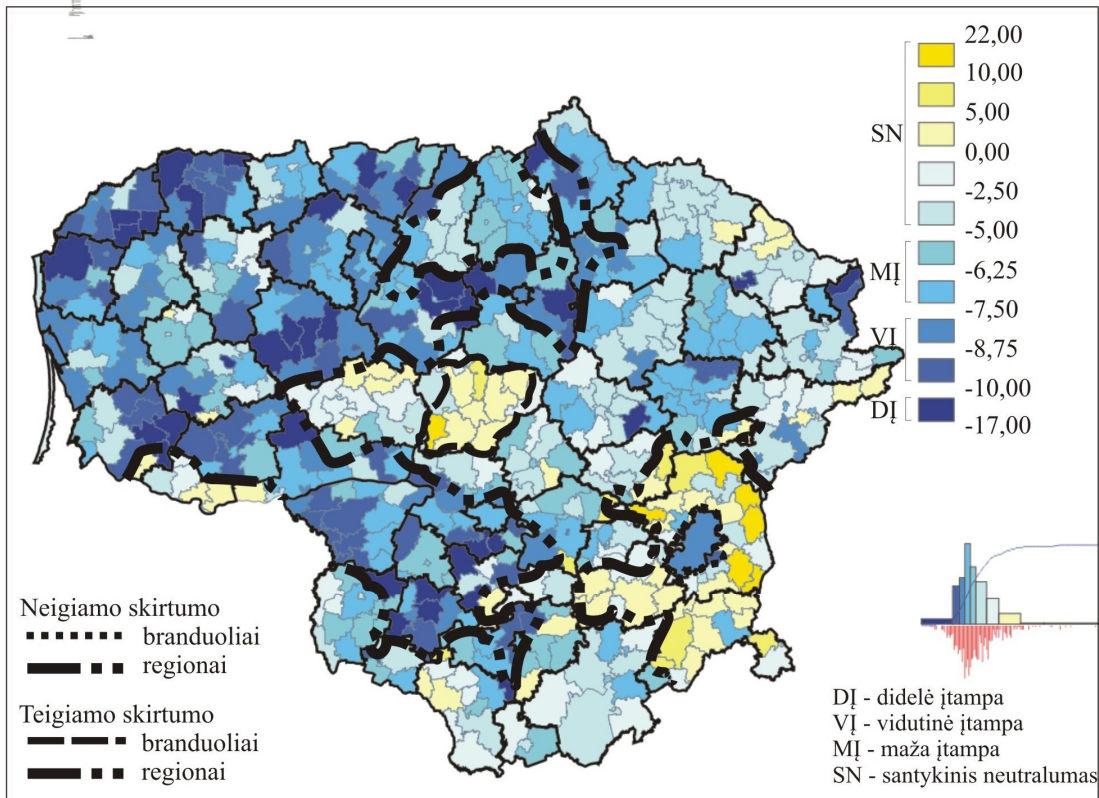
120 pav. Įtampa politinių institucijų harmonijos - priešpriešos ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp 1996 m. Seimo ir 1997 m. Prezidento (2 t.) rinkimų (% punktais)

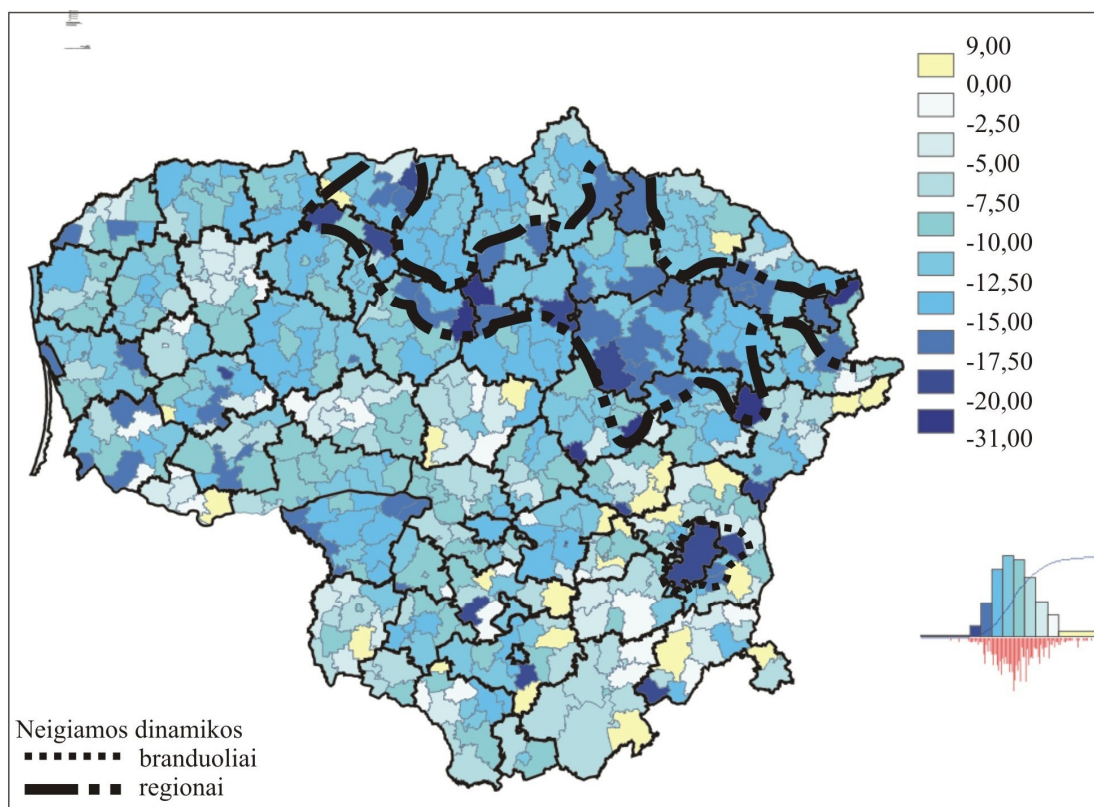
121 pav. Įtampa politinių institucijų harmonijos - priešpriešos ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp 2000 m. Seimo ir 2002 m. Prezidento (2 t.) rinkimų (% punktais)

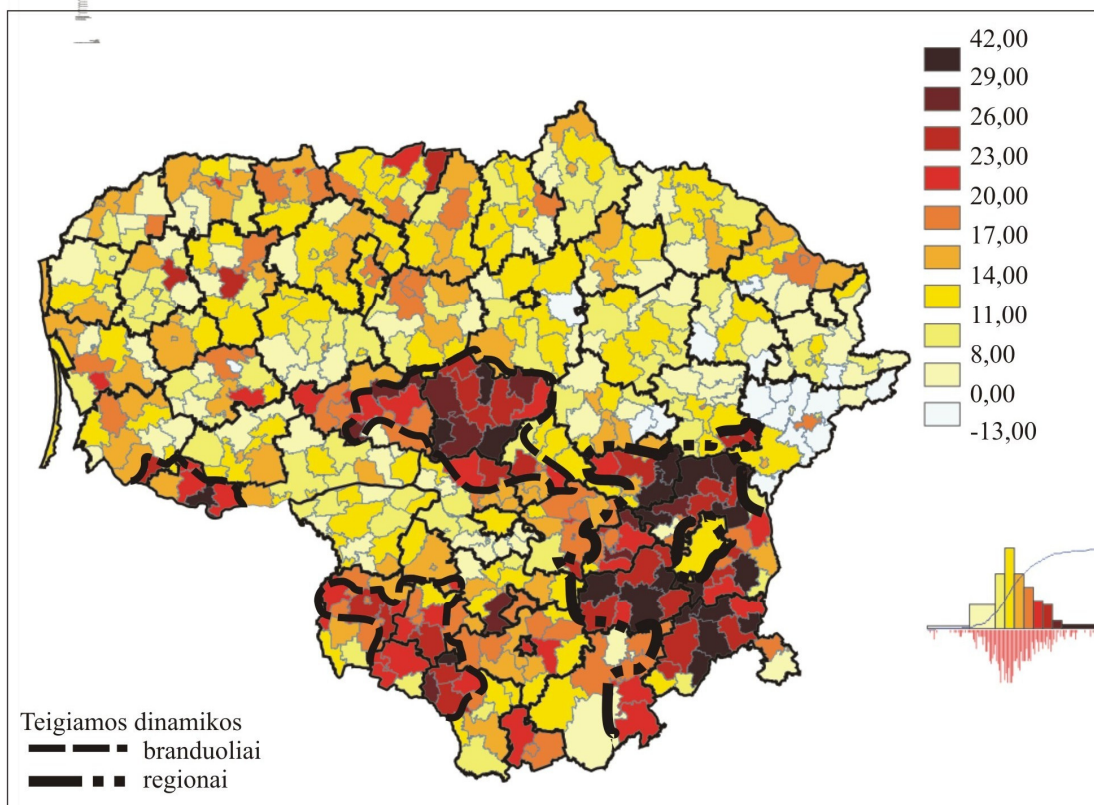
122 pav. Iškrypimo greitis politinių institucijų harmonijos-priešpriešos ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumo tarp Seimo ir Prezidento rinkimų dinamiką 1996/7-2000/2 m. (% p.)

123 pav. Įtampa politinių institucijų harmonijos - priešpriešos ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą tarp 2004 m. Seimo ir 2004 m. Prezidento (2 t.) rinkimų (% punktais)

124 pav. Iškrepimo greitis politinių institucijų harmonijos-priešpriešos ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumo tarp Seimo ir Prezidento rinkimų dinamiką 2000/02-2004 m. (% p.)

125 pav. Iškrepimo greitis politinių institucijų harmonijos-priešpriešos ašyje pagal rinkėjų aktyvumo skirtumo tarp Seimo ir Prezidento rinkimų dinamiką 1996/97-2004 m. (% p.)

m. laikotarpiu tarpusavyje pradėjo skirtis ir gana panašūs tradiciniai arealai – Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos regionai bei Vilniaus branduolys. 2000-2002 m. Aukštaitijos rinkiminis regionas ir Vilniaus branduolys, priešingai negu Pietvakarių Lietuva, pasižymėjo itin teigiamu rinkėjų aktyvumu skirtumu tarp Seimo ir Prezidento rinkimų. 2004 m. Vilniaus branduolys jau pasižymėjo panašiai aukštu įtampos laiptu kaip ir Pietvakarių Lietuva. Atkreiptinas dėmesys, kad pagal iškreipimo greitį nuo 2000-2002 m. iki 2004 m. Vilniaus branduolys pasižymėjo itin ženkliais neigiamomis reikšmėmis kartu su Aukštaitijos, o ne Pietvakarių Lietuvos, elektoriniu regionu. Toks 3 tradicinių arealų skirtingas elektorinis poravimasis atskirais laikotarpiais dar sykį patvirtina kiekvieno išskirto elektorinio arealo savarankišką raidą. Jeigu kiekvienam elektoriniam arealui nebūtų būdingas savarankiškas raidos būdas, panašūs elektoriniai arealai (pavyzdžiui, su dominuojančiu tradiciniu elektoratu) pasižymėtų tokiais pat elektoriniais dinaminiais bruožais. Būtent pagal pagrindinius požymius panašių elektorinių regionų ir branduolių skirtinga elektorinė dinamika patvirtina šiuose elektoriniuose arealuose esant skirtingą rinkėjų elgesio kontekstą (aplinką, sąlygas, poliarizaciją ir pan.).

3.5. Lietuvos rinkėjų poliarizacija miesto-kaimo pjūvyje

Lietuvos seniūnijas pagal miestiškumo-kaimiškumo laipsnį tikslinga suskirstyti į keturias kategorijas: 1) savivaldžius miestus, 2) seniūnijas su savivaldybių centrais, 3) seniūnijas su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis bei 4) kaimiškas seniūnijas. Tokiu būdu galima įvertinti atskirų politinių rezultatų skirtumus miesto-kaimo pjūvyje. Lietuvos savivaldiems miestams priskirtinos Lietuvos didmiesčių savivaldybės – Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio ir Alytaus miestai (į šią grupę nepatenkančioje Marijampolės savivaldybėje jau yra ir kaimiškų seniūnijų). Be didmiesčių savivaldžių miestų kategorijai taip pat priskirtinos Birštono, Neringos, Palangos ir Visagino savivaldybės. Antrajai miesto-kaimo gyvenamųjų vietų kategorijai priskiriamos visos Lietuvos seniūnijos su savivaldybių centrais.

Tokio tipo seniūnijos (pavyzdžiui, Pasvalio m. seniūnija Pasvalio rajone ar Kretingos m. seniūnija Kretingos rajone) yra beveik visose šalies savivaldybėse, kuriose yra ir miestišku, ir kaimišku seniūnijų. Antrosios gyvenamųjų vietų kategorijos seniūnijų nėra tik žiedinėse (Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Alytaus rajonų) savivaldybėse aplink Lietuvos didžiuosius miestus (čia savivaldybių centrų funkcijos būdingos kaimyniniams didmiesčiams). Trečiajai išskirtai gyvenamųjų vietų kategorijai priklauso seniūnijos su kitomis miesto teisėmis turinčiomis gyvenvietėmis. Tokios kitos miesto teisės turinčios gyvenvietės, neatliekančios nei savivaldžių miestų, nei savivaldybės centrų funkcijų, yra daugelyje Lietuvos savivaldybių (pavyzdžiui, Joniškėlio m. seniūnija Pasvalio rajone ar Salantų m. seniūnija Kretingos rajone). Ketvirtajai gyvenamųjų vietų kategorijai priskirtinos visos likusios Lietuvos seniūnijos, kuriose gyvena tik kaimo gyventojai (pavyzdžiui, Daujėnų seniūnija Pasvalio rajone ar Imbarės seniūnija Kretingos rajone).

Atkreiptinas dėmesys, kad apskaičiuoti rezultatai šiame tyrime remiasi *seniūnijų* priskyrimu atitinkamai vienai iš 4 gyvenamųjų vietų urbanistinei kategorijai. Kai kurios miestiškos seniūnijos (pavyzdžiui, antros kategorijos Širvintų seniūnija ar trečios kategorijos Daugų seniūnija) apima ne tik miesto gyvenvietes, bet ir kaimyninius kaimus. Dėl to šiame darbe elektorinių preferencijų skirtumai tarp skirtingų kategorijų gyvenamųjų vietų gali būti su nežymia paklaida (dėl mišrių miestišku-kaimišku seniūnijų). Visiškam paklaidos išvengimui (nustatant atskirų kategorijų gyvenviečių elektorines preferencijas) reikalingas rezultatų klasifikavimas nebe seniūnijų, o rinkiminių apylinkių tinklu. 2004 m. duomenimis, savivaldiems miestams iš 2,64 mln. Lietuvos rinkėjų priklauso 1,12 mln., seniūnijoms su savivaldybių centrais – 0,56 mln., seniūnijoms su kitomis miesto teisėmis turinčiomis gyvenvietėmis – 0,18 mln. ir kaimiškoms seniūnijoms – 0,79 mln. rinkėjų.

Lietuvos seniūnijų klasifikavimas į keturias urbanistines gyvenamųjų vietų kategorijas leidžia susidaryti aiškesnį vaizdą apie Lietuvos elektorato poliarizaciją. Kaimyninėse Lietuvai Centrinės ir Rytų Europos valstybėse (Lenkijoje, Rusijoje) elektorinės geografijos tyrėjai (Petrov, Titkov, 2000;

2001; Zarycki, 2002) akcentuoja ypatingai ryškius elektorinių preferencijų skirtumus tarp miesto ir kaimo rinkėjų. Nors Lietuvos viešojoje erdvėje mėgstama pabrėžti skirtumus tarp didmiesčių ir provincijos, tačiau konkrečių ir tikslių elektorato tyrimų miesto-kaimo pjūvyje iki šiol nebuvo. Tokiu būdu šis Lietuvos elektorato skirtumų tarp skirtingų urbanistinių gyvenamųjų vietų nagrinėjimas bent iš dalies užpildo ne tik politinės geografijos, bet ir atitinkamų politinės sociologijos žinių trūkumą.

Lietuvos rinkėjų elektorinės preferencijos miesto-kaimo pjūvyje gali skirtis įvairiais būdais. Kaip rodo šalies politinių jėgų palaikymo ir rinkėjų aktyvumo schemas (126-134 pav.), dažniausiai išsiskiria 3 elektorinių rezultatų netolygumo tarp miesto ir kaimo tipai. Šiems elektorinių rezultatų netolygumo tipams būdingos atitinkamos santykinai aukščiausios reikšmės: 1) savivaldžiuose miestuose, 2) kaime ir 3) savivaldybių centruose. Dėl to atitinkamas politines jėgas pagal aukščiausias elektorines reikšmes galima vadinti santykinai didmiesčių, kaimiškomis ir savivaldybių centrų jėgomis. Didesniu palaikymu didmiesčiuose negu kituose gyvenamųjų vietovių kategorijose pasižymi V. Adamkaus palaikymas per Prezidento rinkimus bei Tėvynės Sąjungos ir liberalų palaikymas per Seimo rinkimus. Didesnio palaikymo kaimiškose negu kitų 3 kategorijų gyvenvietėse per Seimo rinkimus susilaukia krikščionių demokratų, valstiečių ir Darbo partijos, o per Prezidento rinkimų 2 turą – prieš V. Adamkų kovojantys protesto kandidatai. Savivaldybių centruose aukštesnės negu kitų kategorijų gyvenvietėse paramos susilaukia tradiciniai kairieji bei 2004 m. R. Pakso koalicija. Kai kuriais atvejais rinkėjų aktyvumas per atskirų institucijų rinkimus taip pat gali būti didesnis vienoje iš 4 gyvenamųjų vietovių kategorijoje.

Didmiesčiuose labiausiai palaikomos politinės jėgos. Per visus 1997-2004 m. laikotarpio Prezidento rinkimų antruosius turus V. Adamkaus palaikymas stipriai skyrėsi atskirose urbanistinėse gyvenviečių kategorijose. Per 1997 m., 2002 m. ir 2004 m. Prezidento rinkimus V. Adamkus didžiausią galiojančių balsų dalį gaudavo savivaldžiuose miestuose. Nepaisant bendro nacionalinio politinės įtampos svyravimo, V. Adamkus per visus trejus

rinkimus savivaldžiuose miestuose gaudavo aiškiai didesnę negu 50% balsų dalį. Dėl to galima konstatuoti, kad Lietuvos savivaldžiuose miestuose, priešingai negu kitose 3 gyvenviečių kategorijose, politinė įtampa valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje 1997-2004 m. aiškiau nepasireiškė. V. Adamkaus atžvilgiu per visus trejus rinkimus buvo būdingas mažėjantis palaikymas kaimiškėjant gyvenamųjų vietų kategorijai, t.y. kuo gyvenvietės mažiau miestiškos – tuo mažesnis ir kandidato palaikymas. V. Adamkus didžiausią balsų dalį surinkdavo savivaldžiuose miestuose, antrą pagal didumą balsų dalį – savivaldybių centruose, trečios pagal palaikymo lygį būdavo seniūnijos su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis, o paskutinės pagal palankumą – kaimiškos seniūnijos. Dėl to ir politinę įtampą valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje galima įvardinti kaip turinčią aiškia poliarizaciją tarp miesto ir kaimo. Visu 1997-2004 m. laikotarpiu didesnis priešiškas valdžiai reiškesi labiau kaimiškose negu miestiškose gyvenvietėse.

Nors V. Adamkaus palaikymas pasižymėjo aiškiais paramos skirtumais miesto-kaimo pjūvyje, vis dėlto pastebimi ir ryškūs kandidato palaikymo dinaminiai dėsningumai. 1997-2004 m. laikotarpiui būdingas didėjantis V. Adamkaus palaikymo skirtumas tarp savivaldžių miestų ir kaimiškesnių gyvenviečių. 1997 m. V. Adamkaus palaikymas seniūnijose su savivaldybių centrais buvo didesnis negu trečios kategorijos seniūnijose (su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis) tik 1,25% punkto (47,97% ir 46,72%), 2002 m. – 2,80% punkto (41,61% ir 38,81%), o 2004 m. – jau 4,75% punkto (51,67% ir 46,92%). Pagal šią tendenciją Lietuvoje galima identifikuoti ryškėjančius esminius elektorato skirtumus tarp savivaldybių centrų ir kaimiškesnių gyvenviečių. V. Adamkaus paramos skirtumas tarp savivaldžių miestų ir savivaldybių centrų 1997 m. (6,96% punkto) ir 2004 m. (5,72%) pastebimiau nesiskyrė. Bene ryškiausiai savivaldūs miestai nuo seniūnijų su savivaldybių centrais atitolo didžiausios politinės įtampos laikotarpiu – per 2002 m. Prezidento rinkimus. Tada V. Adamkus didmiesčiuose surinko net

11,18% punkto daugiau balsų negu savivaldybių centruose (52,78% balsų dalis savivaldžiuose miestuose ir 41,61% - seniūnijose su savivaldybių centrais).

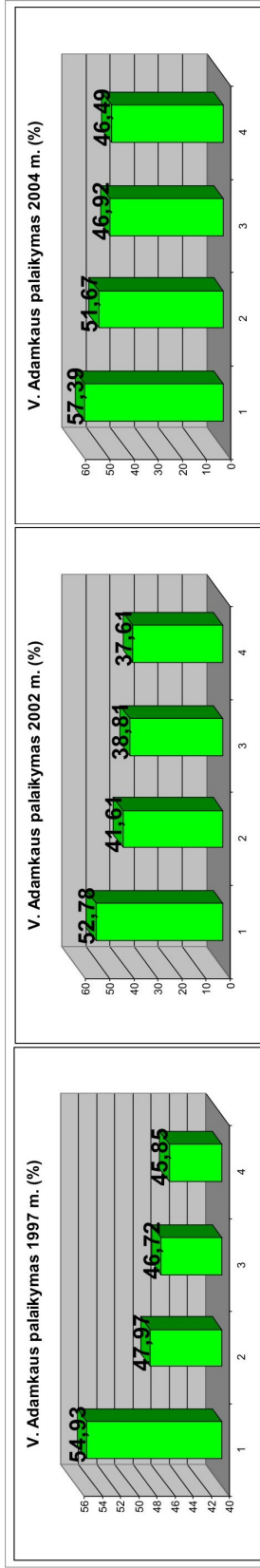
Politinė įtampa valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje Prezidento rinkimų metu nustatoma ne tik pagal tradicinio ir protesto kandidatų palaikymą, bet ir pagal rinkėjų aktyvumo lygį. Rinkėjų aktyvumas per 2004 m. Prezidento rinkimus iš esmės atkartoją V. Adamkaus palaikymo skirtumus tarp 4 urbanistinių gyvenviečių kategorijų. 2004 m. per Prezidento rinkimų 2-ąją turą rinkėjai aktyviausi buvo didmiesčiuose (54,47%), antri pagal aktyvumą – savivaldybių centruose (51,73%), treči – seniūnijose su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis (51,07%), o mažiausiai aktyvūs – kaimiškose seniūnijose (50,13%). Taigi rinkėjų aktyvumo skirtumai tarp atskirų urbanistinių gyvenviečių kategorijų patvirtina politinės įtampos didesnę reiškimąsi labiau kaimiškose negu miestiškose seniūnijose. Per 1997 m. ir 2002 m. Prezidento rinkimus rinkėjų aktyvumas miesto-kaimo pjūvyje pasižymėjo kitokia diferenciacija negu 2004 metais. Ir 1997 m., ir 2002 m. savivaldžius miestus rinkėjų aktyvumu lenkė 2-os urbanistinės gyvenviečių kategorijos seniūnijos (su savivaldybių centrais). Nepaisant šio skirtumo, rinkėjų aktyvumas per visus trejus 1997-2004 m. Prezidento rinkimus buvo aiškiai mažesnis kaimiškose seniūnijose negu didmiesčiuose ir seniūnijose su savivaldybių centrais.

Per 1996-2004 m. Seimo rinkimus Tėvynės Sąjungos palaikymo skirtumai miesto-kaimo pjūvyje labai priminė analogiškus V. Adamkaus paramos skirtumus. TS, kaip ir V. Adamkus, nuolat didžiausią balsų dalį surinkdavo savivaldžiuose miestuose, antros pagal palankumą buvo seniūnijos su savivaldybių centrais, trečios – seniūnijos su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis, o mažiausiai palankios – kaimiškos seniūnijos. Šis TS palaikymo skirtumų dėsningumas miesto-kaimo pjūvyje išsilaiškė tiek 1996 m., kai TS užtikrintai laimėjo Seimo rinkimus, tiek 2000 m., kuomet partija neperžengė 10% balsų slenksčio, tiek ir 2004 m. Tenka akcentuoti, kad TS palaikymo didžiausias slenkstis 1996-2004 m. yra tarp 1-os (savivaldžių miestų) ir 2-os (savivaldybių centrų) urbanistinės gyvenviečių kategorijos.

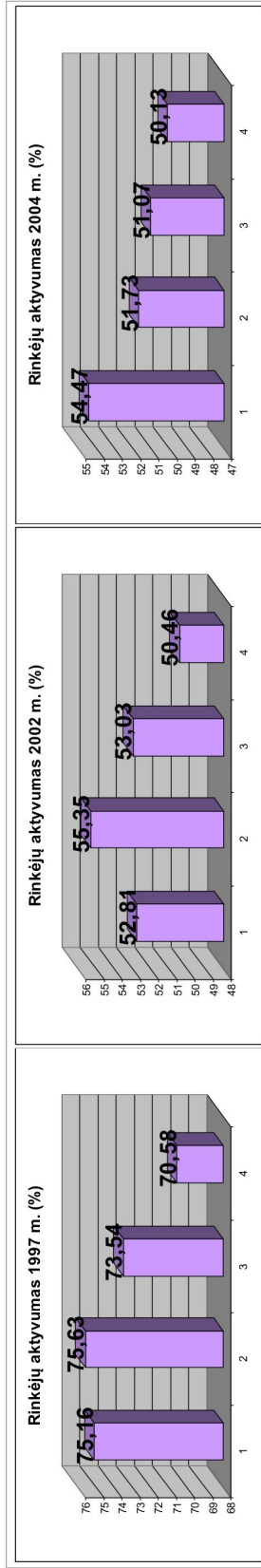
Kitaip tariant, TS palaikymo skirtumas tarp savivaldžių miestų ir savivaldybių centrų yra ženkliai didesnis negu skirtumas tarp savivaldybių centrų ir kaimiškų seniūnijų. Nepaisant gana pastovaus TS palaikymo netolygumo miesto-kaimo pjūvyje, tenka akcentuoti augančią partijos palaikymo disproporciją tarp palankiausių (didmiesčių) ir nepalankiausių (kaimiškų) gyvenviečių. 1996 m. TS palaikymo santykis tarp 1-os ir 4-os urbanistinių gyvenviečių kategorijų buvo 1,18 (34,08% ir 28,79%), 2000 m. – 1,38 (9,85% ir 7,15%), o 2004 m. – jau 1,59 (17,80% ir 11,20%). Šis palaikymo santykio tarp didmiesčių ir kaimiškų seniūnijų augimas parodo didėjančią TS elektorato poliarizaciją miesto-kaimo pjūvyje.

Tiek V. Adamkaus, tiek Tėvynės Sąjungos palaikymo skirtumus tarp 4 urbanistinių gyvenviečių kategorijų atkartoja ir parama liberalų partijai. Liberalai 2000 m. ir 2004 m. gausiausią rinkėjų dalį turėjo 1-ai urbanistinei gyvenviečių kategorijai priskiriamuose savivaldžiuose miestuose, antra pagal dydį rinkėjų dalis buvo 2-os kategorijos savivaldybių centruose, trečia vieta pagal elektorato gausą teko 3-os kategorijos seniūnijoms (su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis), o paskutinė vieta – 4-os kategorijos (kaimiškoms) seniūnijoms. Tiesa, liberalų palaikymo santykis palankiausios ir nepalankiausios kategorijos gyvenvietėse yra daug didesnis negu analogiškas V. Adamkaus ar TS rėmimo santykis. Todėl liberalus iš visų Lietuvos politinių jėgų galima laikyti santykinai miestiškesnia jėga. 2000 m. didmiesčiuose liberalai surinko 2,34 karto didesnę balsų dalį negu kaimiškose seniūnijose (23,46% ir 10,01%), o 2004 m. – 2,69 karto didesnę balsų dalį (13,43% ir 5,00%). Didžiausias liberalų palaikymo skirtumo laiptas yra tarp didmiesčių ir savivaldybių centrų. Seniūnijos su savivaldybių centrais pagal liberalų rinkėjų dalį santykinai nežymiai lenkia mažiausiai palankias – kaimiškas – seniūnijas (apie pusantro karto). Dėl to liberalus pagal jų elektorato struktūrą tikslingiau vadinti ne santykinai miestiška, bet santykinai didmiesčių politine jėga (tas matosi ir partijos palaikymo kartoschemose).

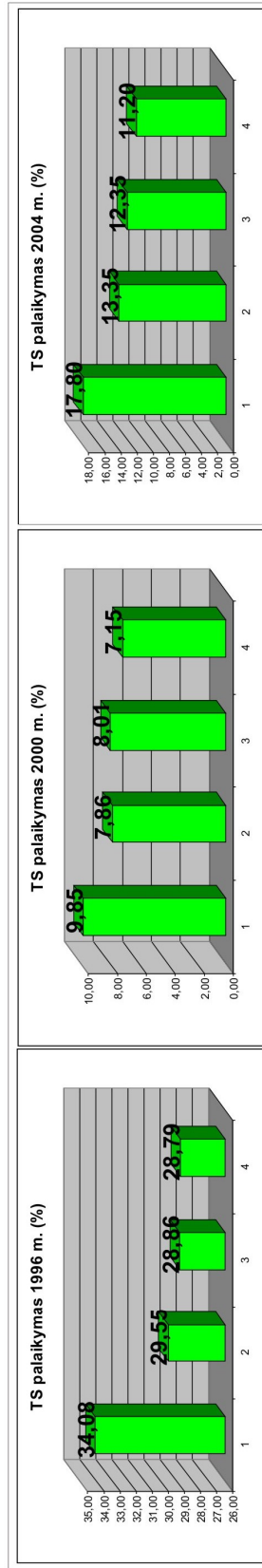
V. Adamkaus, Tėvynės Sąjungos ir liberalų palaikymo panašūs skirtumai miesto-kaimo pjūvyje parodo šių politinių jėgų tarpusavio ryšį. Nuo

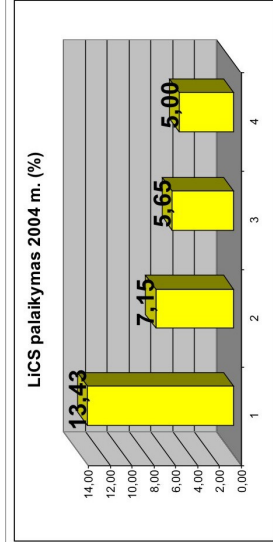
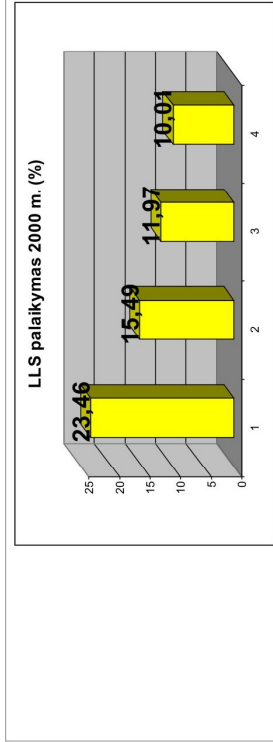
126 pav. V. Adamkauskas palaikymas miesto-kaimo pjuvyje per 1997-2004 m. Prezidento rinkimus (2 t.)(%)
1 - savivaldūs miestai, **2** - seniūnijos su savivaldybių centrais, **3** - seniūnijos su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis, **4** - kaimiškos seniūnijos

127 pav. Rinkėjų aktyvumas miesto-kaimo pjuvyje per 1997-2004 m. Prezidento rinkimus (2 t.)(%)
1 - savivaldūs miestai, **2** - seniūnijos su savivaldybių centrais, **3** - seniūnijos su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis, **4** - kaimiškos seniūnijos

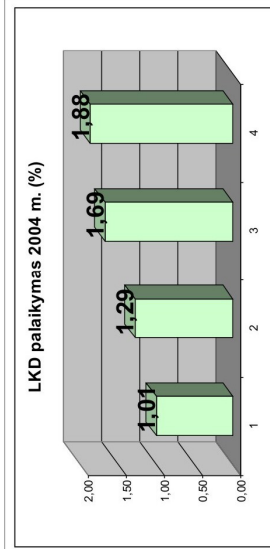
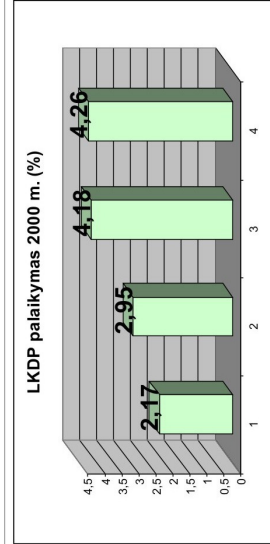
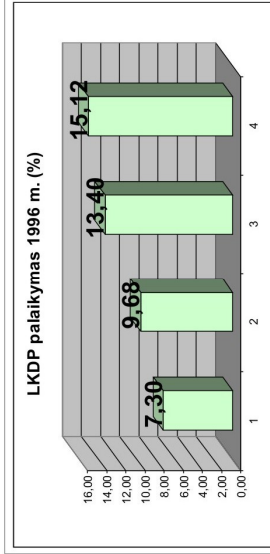

128 pav. Tėvynės Sąjungos palaikymas miesto-kaimo pjuvyje per 1996-2004 m. Seimo rinkimus (%)
1 - savivaldūs miestai, **2** - seniūnijos su savivaldybių centrais, **3** - seniūnijos su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis, **4** - kaimiškos seniūnijos

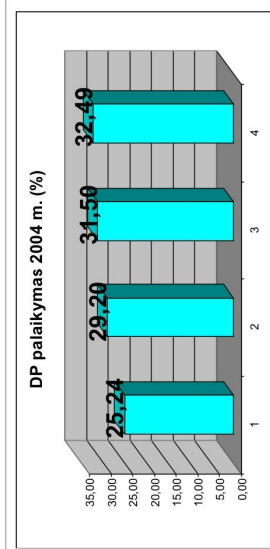
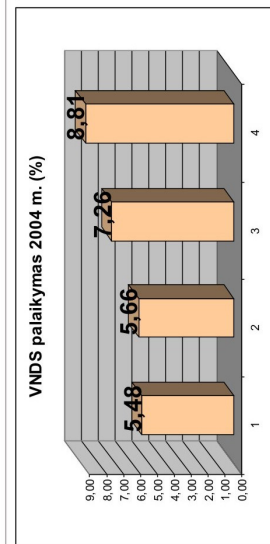
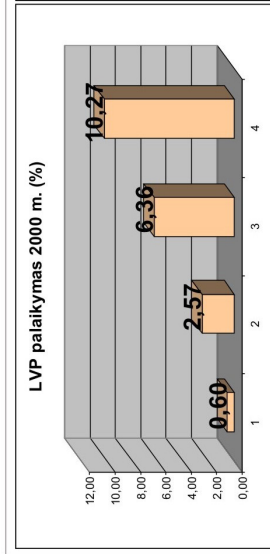
1 - savivaldūs miestai, **2** - seniūnijos su savivaldybių centrais, **3** - seniūnijos su kitomis miesto teisės turinčiomis gyvenvietėmis, **4** - kaimiškos seniūnijos

129 pav. Liberalų partijos palaikymas miesto-kaimo pjūvyje per 2000 m. ir 2004 m. Seimo rinkimus (%)

1 - savivaldūs miestai, **2** - seniūnijos su savivaldybių centrais, **3** - seniūnijos su kitomis miesto teisės turinčiomis gyvenvietėmis, **4** - kaimiškos seniūnijos

130 pav. Lietuvos krikščionių demokratų partijos palaikymas miesto-kaimo pjūvyje per 1996-2004 m. Seimo rinkimus (%)

1 - savivaldūs miestai, **2** - seniūnijos su savivaldybių centrais, **3** - seniūnijos su kitomis miesto teisės turinčiomis gyvenvietėmis, **4** - kaimiškos seniūnijos

131 pav. Valstiečių partijos ir Darbo partijos palaikymas miesto-kaimo pjūvyje per 2000 m. ir 2004 m. Seimo rinkimus (%)

2000 m. abi pagrindinės dešinės partijos, atstovaujančios tiek patriotinei dešinei (TS), tiek liberaliai dešinei (liberalai), pasižymi panašiu palaikymo silpnėjimu kaimiškėjant seniūnijoms. Toks bendras abiejų dešinės partijų dominavimas didmiesčiuose ir santykinai silpniausias palaikymas kaimiškose didmiesčiuose parodo ir ryškią bendrą dešiniojo elektorato poliarizaciją miesto-kaimo pjūvyje. Vertinant elektorinių arealų raišką pastebėta, kad V. Adamkaus ir dešiniųjų santykinai aukščiausio palaikymo arealai sutampa (Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos regionuose bei Vilniaus branduolyje). Miesto-kaimo pjūvyje V. Adamkaus ir dešiniųjų palaikymo lygio skirtumai tarp atskirų 4 urbanistinių gyvenviečių kategorijų irgi turi panašią tendenciją – didžiausią paramą didmiesčiuose, vidutinišką – savivaldybių centruose, mažiausią – kaime. Toks V. Adamkaus ir dešiniojo elektorato raiškos sutapimas tiek rinkiminiais arealais, tiek miesto-kaimo pjūvyje patvirtina šių elektoratų didelį bendrumo laipsnį. Galima teigti, kad tradicinis V. Adamkaus elektoratas yra didesne dalimi priklausomas nuo dešiniojo, o ne nuo tradicinio kairiojo (brazauskiškojo) elektorato.

Kaime labiausiai palaikomos politinės jėgos. Nagrinėjamu laikotarpiu aiškiai diferencijuotu palaikymu miesto-kaimo pjūvyje pasižymėjo protestiniai kandidatai per Prezidento rinkimus. 1997 m. A. Paulausko, 2002 m. R. Pakso ir 2004 m. K. Prunskienės palaikymas miesto-kaimo pjūvyje buvo atvirkščiai proporcingas aptartam V. Adamkaus palaikymui. Protestiniai kandidatai per visus 3 rinkimus labiausiai remiami buvo kaimiškose seniūnijose, kiek silpniau – seniūnijose su miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis, trečios pagal palankumą buvo seniūnijos su savivaldybių centrais, o mažiausiai palankūs – savivaldūs miestai. Per visus trejus 1997-2004 m. Prezidento rinkimus protesto kandidatai kaimuose bei seniūnijose su miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis surinko aiškiai daugiau negu 50% rinkėjų balsų. Atitinkamai Lietuvos kaimiškose vietovėse galima fiksuoti nuolatinę ženklią politinę įtampą, išlaikančią bent mažos įtampos reikšmes per 1997-2004 m. laikotarpį.

Per 1996-2004 m. Lietuvos krikščionių demokratų partija nuolat didžiausią balsų dalį surinkdavo kaimiškose seniūnijose, antros pagal

palankumą buvo seniūnijos su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis, trečios – seniūnijos su savivaldybių centrais, o mažiausiai palankūs – savivaldūs miestai. Šis pagrindinės krikdemų partijos palaikymo skirtumų dėsningumas miesto-kaimo pjūvyje išsilaikė per visus 3 Seimo rinkimus, nepaisant bendro partijos elektorato mažėjimo. Dėl tokio elektorato dalies stabilaus skirtumo tarp skirtingų urbanistinių gyvenviečių kategorijų krikščionis demokratų galima laikyti santykinai kaimiška partija. Atkreiptinas dėmesys, kad nuo 1996 m. iki 2004 m. LKD(P) išlaikė panašų elektorato dalies santykį tarp palankiausių kaimiškų seniūnijų ir nepalankiausių didmiesčių. 1996 m. LKDP kaime surinko 2,07 karto didesnę balsų dalį negu savivaldžiuose miestuose (15,12% ir 7,30%), 2000 m. – 1,96 karto gausesnę dalį (4,26% ir 2,17%), o 2004 m. – 1,86 karto didesnę balsų dalį (1,88% ir 1,01%). Apibendrintai krikščionių demokratų partiją 1996-2004 m. galima laikyti dvigubai populiariesne kaime negu didmiesčiuose. Didžiausias krikdemų palaikymo skirtumo laiptas yra tarp 2-os (savivaldybių centrų) ir 3-os kategorijos seniūnijų (su miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis). Seniūnijos su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis pagal krikdemų rinkėjų dalį santykinai nežymiai atsilieka nuo kaimiškų seniūnijų. Savo ruožtu krikdemų elektorato dalies skirtumas tarp savivaldybių centrų ir savivaldžių miestų yra irgi nežymus – vos didesnis už analogišką skirtumą tarp kaimiškų ir 3-ios kategorijos seniūnijų (su kitomis miesto teises turinčias gyvenvietėmis).

Stabilūs Lietuvos krikščionių demokratų partijos palaikymo skirtumai miesto-kaimo pjūvyje leidžia pilniau suprasti patriotinės dešinės elektorato struktūrą. Jau partijų teritorinio palaikymo vertinime akcentuotas krikdemų palankiausių arealų (pietinėje Aukštaitijos, Vakarų Žemaitijos, Suvalkijos branduolio) išsidėstymas išorinėse dešiniųjų regionų dalyse ar sankirtų zonose. Krikdemų aukščiausio palaikymo arealai supo dešiniųjų regionų vidines dalis, ypač palankias Tėvynės Sąjungai. Taip savotiškai krikdemų aukščiausio palaikymo arealai, išsidėstę tarp konservatoriškų ir kairiųjų (ar protestinių) dominuojamų plotų, atliko buferines funkcijas, pritraukdami kultūriškai dešiniąjį, bet ekonomiškai kairįjį elektoratą. Neatsitiktinai ir miesto-kaimo

pjūvyje LKD(P) dominuoja kaimiškesnėse seniūnijose, kurios įprastai yra labiau ekonomiškai kairiosios (santykinai palankios ir V. Adamkaus oponentams, ir pagrindinėms protestinėms partijoms).

Tarp protestinių partijų santykinai kaimiškomis galima laikyti Valstiečių ir Darbo partijas. Valstiečiai 2000 m. ir 2004 m. gausiausią rinkėjų dalį turėjo 4-ai urbanistinei gyvenviečių kategorijai priskiriamose kaimiškose seniūnijose, antra pagal dydį rinkėjų dalis buvo 3-ios kategorijos seniūnijose su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis, trečia vieta pagal elektorato gausą teko 2-os kategorijos seniūnijoms su savivaldybių centrais, o paskutinė vieta – 4-os kategorijos savivaldiams miestams. Didžiausi ir gana tolygūs valstiečių palaikymo skirtumo laiptai per 2000 m. ir 2004 m. buvo tarp 2-os ir 3-ios bei tarp 3-ios ir 4-os kategorijų gyvenviečių. Taigi pagal valstiečių palaikymą svarbios tampa trečios urbanistinės kategorijos seniūnijos su miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis. Šios kategorijos seniūnijos pasižymi „vidurkiška“ valstiečių elektorato dalimi tarp palankiausių kaimiškų seniūnijų ir jau santykinai nepalankių savivaldybių centrų. Nepaisant gana pastovaus Valstiečių partijos palaikymo netolygumo miesto-kaimo pjūvyje, tenka akcentuoti 2000-2004 m. ypač sumažėjusią partijos palaikymo disproporciją tarp palankiausių (kaimiškų) ir nepalankiausių (didmiesčių) gyvenviečių. 2000 m. LVP palaikymo santykis tarp 4-os ir 1-os urbanistinių gyvenviečių kategorijų buvo net virš 17 kartų (10,27% ir 0,60%), o 2004 m. VNDS santykis – tik 1,61 karto (8,81% ir 5,48%). Tikėtina, kad tokį ryškų elektorato disproporcijos miesto-kaimo pjūvyje sumažėjimą labiausiai įtakojo K. Prunskienės tapimas partijos pirmininke (tarp 2000 m. ir 2004 m. Seimo rinkimų LVP susijungė su K. Prunskienės vadovauta Naujosios demokratijos partija).

Per 2004 m. Seimo rinkimus pagrindinė protestinė Darbo partija irgi laikytina santykinai kaimiška politine partija. Kaip krikdemai ir valstiečiai, DP 2004 m. didžiausią balsų dalį surinkdavo kaimiškose seniūnijose (32,49%), antros pagal palankumą buvo seniūnijos su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis (31,50%), trečios – seniūnijos su savivaldybių centrais

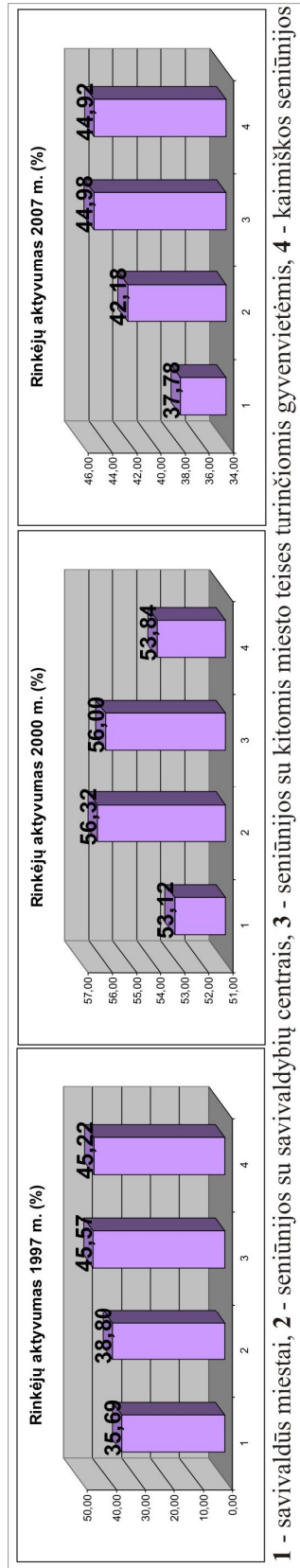
(29,20%), o mažiausiai palankūs – savivaldūs miestai (25,24%). Didžiausias DP palaikymo skirtumo laiptas yra tarp 2-os (savivaldybių centrų) ir 1-os (savivaldžių miestų) urbanistinių gyvenviečių kategorijų. Toks aiškiai išsiskiriantis menkiausias Darbo partijos palaikymas didmiesčiuose tikriausiai yra susijęs su santykinai menku didmiesčių protesto elektoratu. Vis dėlto tenka atkreipti dėmesį į santykinai nedidelį elektorato dalies santykį tarp DP palankiausių kaimiškų seniūnijų ir nepalankiausių didmiesčių (1,29 karto). Tiek krikščionys demokratai, tiek „švelniai“ protestiški valstiečiai pasižymi didesniu elektorato dalies kontrastu tarp kaimo seniūnijų ir didmiesčių.

Greta politinių partijų palaikymo santykinai kaimišku galima laikyti ir rinkėjų aktyvumą per Savivaldos rinkimus. Per atskirai vykusius 1997 m., 2000 m. ir 2007 m. vietos rinkimus aiškiai mažiausiu rinkėjų aktyvumu pasižymėjo didmiesčių rinkėjai. Tokia tendencija yra matoma ir bendrose rinkėjų aktyvumo kartoschemose bei pagal rinkėjų aktyvumo skirtumą (tarp Savivaldos ir Seimo rinkimų) nustatytą įtampą vietos savivaldos – centrinės valdžios ašyje. Aptariamų trejų rinkimų fone kiek išsiskiria 2000 m. rinkimai, kuriuose aukščiausiu rinkėjų aktyvumu išsiskyrė seniūnijos su savivaldybių centrais ir kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis (2-os ir 3-os kategorijos seniūnijos). 1997 m. ir 2007 m. Savivaldos rinkimų metu savivaldybių centrai pagal aktyvumą buvo priešpaskutiniai (prieš didmiesčius) bei nusileido 3-os ir 4-os kategorijų kaimiškesnėms seniūnijoms. Rinkėjų aktyvumo skirtumas tarp aktyviausių seniūnijų (su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis) ir pasyviausių didmiesčių 1997-2007 m. kiek bangavo – 1997 m. siekė 9,88% punkto (45,57% ir 35,69%), 2000 m. – 2,88% punkto (56,00% ir 53,12%), o 2007 m. – 7,20% punkto (44,98% ir 37,78%). Rinkėjų aktyvumo skirtingumą miesto-kaimo pjūvyje tarp vietos ir centrinės valdžios rinkimų nėra lengva paaiškinti. Tikėtina, kad didmiesčių ir, iš dalies, savivaldybių centrų rinkėjai yra santykinai pasyvūs Savivaldos rinkimuose dėl šiems rinkimams teikiamos mažos svarbos.

Savivaldybių centruose labiausiai palaikomos politinės jėgos. Jau per 1996 m. Seimo rinkimus pagrindinė kairiųjų partija – LDDP – išsiskyrė

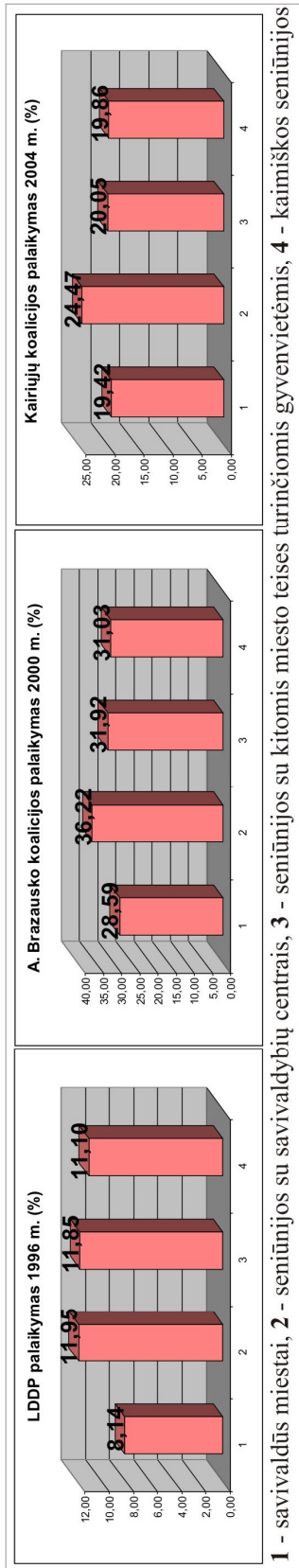
didžiausiu palaikymu seniūnijose su savivaldybių centrais (11,95%). 3-ios ir 4-os urbanistinių gyvenviečių kategorijų seniūnijos pasižymėjo nežymiai žemesniu LDDP palaikymu negu savivaldybių centrai. Menkiausias LDDP elektoratas 1996 m. buvo didmiesčiuose (8,14%). Gana panašiomis elektorato tendencijomis 1996 m. pasižymėjo ir kita kairioji LSDP partija, kuri didžiausios paramos susilaukė seniūnijose su savivaldybių centrais. 1996 m. kairiesiems būdingi palaikymo skirtumai miesto-kaimo pjūvyje išsilaikė ir 2000-2004 m. laikotarpiu. 2000 m. A. Brazausko socialdemokratinė koalicija bei 2004 m. A. Brazausko ir A. Paulausko koalicija labiausiai buvo palaikomos 2-os kategorijos seniūnijose (su savivaldybių centrais), o menkiausiu kairiųjų elektoratu pasižymėjo 1-os kategorijos savivaldūs miestai. 1996 m. LDDP palaikymo santykis tarp 2-os ir 1-os urbanistinių gyvenviečių kategorijų buvo 1,47 (11,95% ir 8,14%), 2000 m. kairiųjų koalicijos – 1,27 (36,22% ir 28,59%), o 2004 m. – 1,26 karto (24,47% ir 19,42%). Šis palaikymo santykio tarp savivaldybių centrų ir didmiesčių stabilumas 2000-2004 m. parodo gana stabilią kairiojo elektorato poliarizaciją miesto-kaimo pjūvyje. 2000 m. ir 2004 m. Seimo rinkimų metu kairiesiems 3-ios ir 4-os urbanistinių gyvenviečių kategorijų seniūnijose buvo būdingas santykinai žemas palaikymas, nežymiai viršijęs koalicijos palaikymą didmiesčiuose. Tokiu būdu seniūnijos su savivaldybių centrais kairiųjų koalicijai tampa ypatingai išskirtinės pagal aukštą palaikymą.

Gana originaliu elektorato netolygumu miesto-kaimo pjūvyje 2000 m. išsiskyrė protestinė Naujoji Sąjunga ir 2004 m. protestinė R. Pakso koalicija. NS per 2000 m. Seimo rinkimus gana aiškiai gausiausia elektorato dalimi (23,69%) pasižymėjo 3-os kategorijos seniūnijose (su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis). Šios kategorijos seniūnijos pastebimai lenkė pagal palankumą antras kaimiškas (21,84%) bei trečias savivaldybių centrų (20,11%) seniūnijas. Toks 3-ios kategorijos seniūnijų labai ryškus išsiskyrimas pagal teigiamiausius (ar neigiamiausius) palaikymo ekstremumus yra būdingas tik 2000-ųjų NS elektoratui. Mažiausiai paramos protestinė NS 2000 m. susilaukė didmiesčiuose (17,51%), kuriuose yra menkiausias protesto elektoratas.

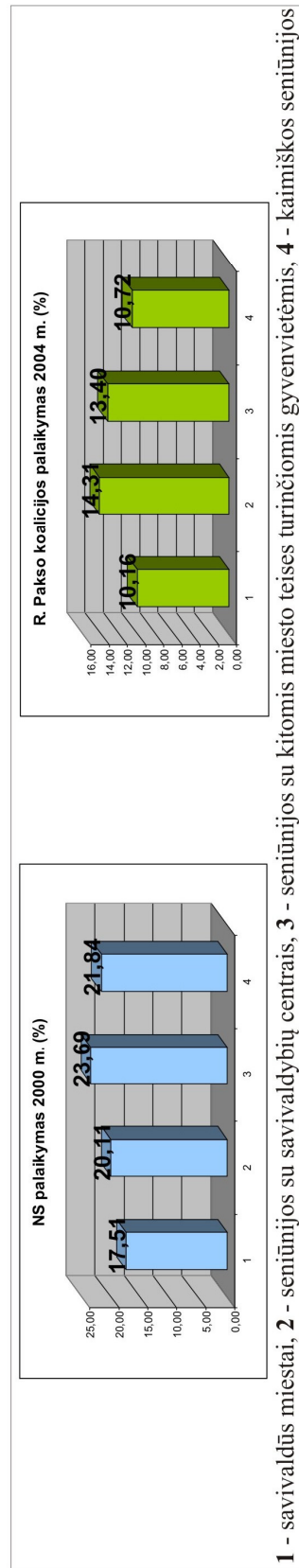
1 - savivaldūs miestai, **2** - seniūnijos su savivaldybių centrais, **3** - seniūnijos su kitomis miesto teisės turinčiomis gyvenvietėmis, **4** - kaimiškos seniūnijos

132 pav. Rinkėjų aktyvumas miesto-kaimo pūvyje per 1997-2007 m. Savivaldos rinkimus (%)

1 - savivaldūs miestai, **2** - seniūnijos su savivaldybių centrais, **3** - seniūnijos su kitomis miesto teisės turinčiomis gyvenvietėmis, **4** - kaimiškos seniūnijos

133 pav. LDDP ir kairiųjų koalicijos palaikymas miesto-kaimo pūvyje per 1996-2004 m. Seimo rinkimus (%)

1 - savivaldūs miestai, **2** - seniūnijos su savivaldybių centrais, **3** - seniūnijos su kitomis miesto teisės turinčiomis gyvenvietėmis, **4** - kaimiškos seniūnijos

134 pav. 2000 m. NS ir 2004 m. R. Pakso koalicijos palaikymas miesto-kaimo pūvyje per Seimo rinkimus (%)

Per 2004 m. Seimo rinkimus R. Pakso koalicijos elektorato dalies skirtumai miesto-kaimo pjūvyje turėjo tiek kairiųjų, tiek NS (2000 m.) bruožų. Didžiausiu palankumu R. Pakso koalicijai 2004 m. pasižymėjo 2-os ir 3-ios urbanistinių gyvenviečių kategorijų seniūnijos. Seniūnijose su savivaldybių centrais koalicija susilaukė didžiausio palaikymo – 14,31%, kuris nežymiai lenkė koalicijos elektorato dalį seniūnijose su kitomis miesto teises turinčiomis gyvenvietėmis (13,40%). Kraštutinėse gyvenviečių kategorijose R. Pakso koalicija surinko gana panašią balsų dalį – tarp 10 ir 11% (didmiesčiuose – 10,16%, kaimo seniūnijose – 10,72%). Tiek 2000 m. NS, tiek 2004 m. R. Pakso koalicijos palaikymo dėsniniai miesto-kaimo pjūvyje parodo atskirų protestinių partijų elektorato struktūros išskirtinumą. Įprastai protestinės partijos turėtų labiausiai būti palaikomos kaimiškose seniūnijose, o menkiausiai – didmiesčiuose. Tokias protestinių partijų elektorato struktūros savybes galima laikyti atitinkančiomis bendrą tradicinio-protesto elektoratų santykį miesto-kaimo pjūvyje. Vis dėlto NS ir R. Pakso koalicijos santykinis populiarumas savivaldybių centruose ir nedidelėse miesto teises turinčiose gyvenvietėse parodo šių partijų apimamą išskirtinę protesto elektorato dalį.

3.6. Lietuvos politinis rajonavimas

Įprastai detalesniuose Lietuvos geografiniuose darbuose tyrimo rezultatai apibendrinami parengiant kompleksinį rajonavimą. Atitinkamai Lietuvos politinis rajonavimas gali būti atliekamas pagal išskirtas svarbiausias elektorato struktūros savybes. Kompleksinio rajonavimo tradicija yra labiau būdinga rusiškos-vokiškos mokslinės mokyklos atstovams, todėl ir elektorato struktūros pagrindu yra parengtos tik pavienės valstybių politinio rajonavimo schemas. Viename iš retų darbų, skirtų Rusijos politiniam rajonavimui elektorato struktūros pagrindu (Petrov, Titkov, 2000; 2001), pabrėžiama, kad rajonuoti elektorato struktūrą tikslinga vieno elektorinio ciklo metu. Tarp atskirų vienos institucijos rinkimų paprastai įvyksta nemažai teritorinės paramos pokyčių, kurie sunkiai apibendrinami kompleksinio rajonavimo

schemoje. Dėl to detalesni elektoriniai rajonai tiek pagal savo ribas, tiek pagal išskyrimo reikšmių laiptą negali būti tiksliai ir tinkamai atspindėti kelis elektorinius ciklus apimančioje rajonavimo schemoje. Toks visuomeninių reiškinių dinamiškumas skiriasi nuo santykinai stabilių gamtinių reiškinių, kurie kompleksiskai rajonuojami platesnio laikotarpio rėmuose.

Lietuvos politinis rajonavimas turėtų atspindėti pagrindinių elektorato grupių teritorinio pasiskirstymo dėsningumus. Kaip rodo įvairių elektorinių duomenų interpretacija, Lietuvoje rinkėjai aiškiausiai poliarizuojasi tarp tradicinio-protesto ir kairės-dešinės elektoratų. Atitinkamai Lietuvos politinis rajonavimas turi apjungti vieno elektorinio ciklo Prezidento (tradicinio-protesto elektoratų santykis) ir Seimo (kairės-dešinės rinkėjų santykis) rinkimus. Nagrinėjamu laikotarpiu po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo politinį rajonavimą tikslingiausia atlikti 2004 m. elektorinio ciklo metu. Šis ciklas apima paskutinius tiriamo laikotarpio iki 2007 m. reikšmingus nacionalinius (Seimo ir Prezidento) rinkimus bei pasižymi jau aiškiau nusistovėjusia elektorato struktūra. Iki 2000 m. Lietuvos elektorato struktūrai dar buvo būdingi dideli svyravimai kairės-dešinės ašyje, todėl 1996-1997 m. elektorinio ciklo (Seimo ir Prezidento rinkimų) duomenys labiau atspindėtų dešiniųjų populiarumo bangą. 2000 m. Seimo rinkimų metu Lietuvos partijų elektoratas tik iš dalies ima sutapti su protesto elektoratu (NS), todėl šių lūžinių rinkimų rezultatus dar yra nelengva gretinti su 2002 m. Prezidento rinkimų reikšmėmis.

2004 m. elektorinio ciklo metu atliekamas Lietuvos politinis rajonavimas (135 pav.) reikalauja pagrindinių 3 rajonavimo etapų. *Pirmojo etapo* metu reikalinga išskirti (patvirtinti) pirmojo rango Lietuvos elektorinius arealus, kurie ženkliai skiriasi kaimyninės elektorinės aplinkos fone. Pirmojo rango elektoriniams arealams priklausytų pagrindiniai elektoriniai rajonai, kuriuos atitiktų pagal atskirus elektorinius bruožus išskirti savarankiški rinkiminiai regionai ir mažesnį plotą apimantys savarankiški elektoriniai branduoliai. Kitaip tariant, sisteminėje politinio rajonavimo schemoje visi pagrindiniai elektoriniai arealai (regionai ir savarankiški branduoliai) vadintini

rajonais, nepaisant pastarųjų dydžio (savarankiškais branduoliais vadinti nedideli, dar nesuformavę elektoriniams regionams būdingos vidinės struktūros, elektoriniai arealai). Per *antrąją etapą* išskiriami antrojo rango elektoriniai porajoniai, kurie atskleidžia pagrindinius teritorinius rinkėjų struktūros skirtumus elektorinių rajonų viduje. *Trečiojo etapo* metu tikslinga identifikuoti arealus, kurie išsiskiria pirmojo rango elektorinių arealų viduje ir taip atlieka elektorinių regionų šerdies (vidinio branduolio) funkcijas. Trečiojo rango elektoriniai arealai gali apimti tik dalį atskirų porajonių ploto bei taip pabrėžti rajonų šerdies susiklostymo specifiką.

Pirmojo rango elektoriniai rajonai. Nagrinėjant įvairių Lietuvos elektorinių rezultatų teritorinę raišką ir dinamiką nuolat išsiskiria keli pagrindiniai šalies elektoriniai arealai. Politinę ideologiją, valdžios pasidalinimo vertinimą atspindinčiose kartoschemose matosi valdžios palaikymo – priešiško valdžiai ašyje išryškėję tradiciniai-protestiniai elektoriniai arealai. Po 2000-ųjų Lietuvoje išskirti 7 pagrindiniai elektoriniai rajonai: 1) Pietvakarių-Pietų Lietuvos (bendroje schemoje patikslinus įprasto Pietvakarių Lietuvos elektorinio arealo dislokaciją), 2) Aukštaitijos, 3) Vilniaus, 4) Kėdainių, 5) Suvalkijos, 6) Žemaitijos ir 7) Pietryčių Lietuvos. Pirmieji trys rajonai 2004 m. pasižymi tradicinio elektorato persvara prieš protesto elektoratą, o kituose keturiuose arealuose dominuoja protesto elektoratas. Nepaisant bendro politinės įtampos svyravimo, šie 7 elektoriniai rajonai panašia santykinai labiau tradicine ar protestine elektorato struktūra pasižymi ir kituose po 2000 m. buvusiuose nacionaliniuose rinkimuose (2002 m. Prezidento rinkimuose).

Ryškiausiai pagal tradicinio-protesto elektoratų santykį išsiskiriantys pirmojo rango elektoriniai arealai per skirtingus rinkimus turi gana neaiškias ribas. Toks labai aiškių ribų nebuvimas bei plačių kontaktinių plotų išryškėjimas yra būdingas daugeliui visuomeninių arealų. 2004 m. pagrindinių elektorinių arealų ribas galima gana tiksliai nustatyti atitinkamiems rajonams priskiriant arba labiau tradicinį, arba labiau protestinį elektoratą. Per 2004 m. Prezidento rinkimų antrąjį turą daugiau kaip pusę galiojančių balsų už V.

Adamkų skyrę rajonai gali būti vadinami tradiciniais, o skyrę mažiau kaip pusę – protestiniais rajonais. Tokiu būdu daugelis besiribojančių pagrindinių elektorinių rajonų 2004 m. turi aiškiai nustatytas ribas.

Į griežtą pirmojo rango elektorinių rajonų ribų schemą su išimtimis telpa Žemaitijos, Aukštaitijos, Pietvakarių-Pietų Lietuvos bei Suvalkijos rajonai. 2004 m. kai kuriose protestinio Žemaitijos elektorinio rajono vietose (Šiauliuose bei Lenkimų-Palangos-Gargždų ruože) tradicinis elektoratas lenkė protesto elektoratą. Vis dėlto šios labiau tradicinės negu protestinės vietos nuo kaimyninių elektorinių arealų buvo atribotos Žemaitijos rajonui priskirtinomis aiškiai protestinėmis seniūnijomis. Panaši situacija 2004 m. susiklostė ir tradicinio Aukštaitijos rajono šiaurinėje dalyje, kurioje išsiskyrė kelios protestinės seniūnijos aplink Biržus. Šios protestinės seniūnijos priskirtinos Aukštaitijos elektoriniam rajonui, nes nuo kaimyninio protestinio Žemaitijos rajono jas skiria tradicinės Pasvalio rajono seniūnijos. Analogiškai 2004 m. protestiniam Suvalkijos rajonui priskirtinos kelios tradicinės Vilkaviškio rajono seniūnijos, kurios nuo kaimyninio Pietvakarių-Pietų Lietuvos arealo buvo atribotos protestinėmis seniūnijomis. Pietvakarių-Pietų Lietuvos rajono riba 2004 m. yra nelengvai nustatoma ne tik su Suvalkijos, bet ir su Aukštaitijos rajonu. Tiek Pietvakarių-Pietų Lietuvos rajonas, tiek Aukštaitijos rajonas pasižymi tradicinio elektorato dominavimu, todėl siaura šiuos arealus skirianti riba išties nėra lengvai nubrėžiama. 2004 m. riba tarp Pietvakarių Lietuvos ir Aukštaitijos elektorinių regionų yra vedama ties Kaišiadorių ir Širvintų rajonų sankirta. Tokiam regionų ribos brėžimui turi įtakos aiškesnis Pietvakarių-Pietų Lietuvos tradicinio elektorato dominavimas prieš protesto rinkėjus (maždaug 55:45 santykiu šiaurinėse Kaišiadorių rajonų seniūnijose) negu Aukštaitijos rajono pakraštinėse seniūnijose (apie 50:50 Širvintų rajono seniūnijose). Pietvakarių-Pietų Lietuvos ir Aukštaitijos ribos vedimą tarp Kaišiadorių ir Širvintų rajonų patvirtina ir kiti antriniai duomenys – pavyzdžiui, nuo 2002 m. iki 2004 m. V. Adamkaus palaikymas labiausiai išaugo Pietvakarių-Pietų Lietuvoje (su Kaišiadorių rajonu), o silpnai išaugo Aukštaitijoje (su Širvintų rajonu).

Sunkiausiai 2004 m. yra identifikuoti Kėdainių elektorinio rajono ribas. Kėdainių arealas dėl didelės valdomo elektorato dalies turi skirtingą tradicinio-protesto elektorato santykį per 2004 m. Prezidento ir Seimo rinkimus (priešingai negu visi kiti 6 pirmojo rango elektoriniai arealai). Didesnėje dalyje Kėdainių rajono per 2004 m. Prezidento rinkimus ryškiau buvo remiamas V. Adamkus, o aplink Kėdainers jau dominavo K. Prunskienei palankesnis protestiškas elektoratas. Tokia V. Adamkaus ir K. Prunskienės rėmėjų pasiskirstymo schema yra dėsninga – iš esmės protestiškas Kėdainių rajonas (pagal Seimo rinkimų rezultatus) dalijasi į labiau valdomą ir mažiau valdomą dalis. Labiau valdomoje rajono dalyje dėl V. Uspaskich paramos 2004 m. V. Adamkus persvėrė K. Prunskienės palaikymą, o mažiau valdomoje (išorinėje) rajono dalyje K. Prunskienė nugalėjo nepaisant nepalankios V. Uspaskich agitacijos. Atitinkamai Kėdainių elektoriniam rajonui 2004 m. galima priskirti valdomo elektorato ir protestinio elektorato plotus. Dėl to Kėdainių arealo riba su tradiciniais Pietvakarių-Pietų Lietuvos ir Aukštaitijos rajonais vestina tarp protesto ir tradicinio elektorato dominuojamų seniūnijų. 2004 m. riba tarp dviejų protestinių elektorinių rajonų – Kėdainių ir Žemaitijos – nustatoma pagal antrinius duomenis. 2004 m. Žemaitijos rajonas pasižymėjo savita protesto elektorato struktūra – santykinai mažu Darbo partijos pranašumu prieš R. Pakso koaliciją (iki 3-4 kartų), o Kėdainių areale DP pranašumas prieš R. Pakso koaliciją buvo pats didžiausias Lietuvos mastu. Atitinkamai Kėdainių rajonui priskiriamos tos kaimynystėje su Žemaitijos rajonu esančios seniūnijos, kuriose DP 2004 m. virš 5 kartų lenkė R. Pakso koaliciją. Toks Radviliškio rajono pietinių seniūnijų priskyrimas Kėdainių rajonui iš esmės parodo šių seniūnijų nežemaitišką rinkiminį elgesį (pernelyg ryškų DP dominavimą prieš R. Pakso koaliciją).

Pagrindiniai Lietuvos elektoriniai rajonai po 2000-ųjų per įvairius rinkimus išlaikė savo pagrindines elektorato struktūros savybes. Kaip akcentuota visų politinių reiškinių grupių nagrinėjime, iki 2000 m. Lietuvoje aiškiau reikėsi ne 7, o tik 6 pagrindiniai elektoriniai arealai. Iki 2000 m. Lietuvoje nesireiškė Žemaitijos ir Kėdainių rajonų išskirtinumas. Kėdainių

arealo ir rytinės Žemaitijos plotai kartu sudarė protestišką Šiaurės Lietuvos rajoną. Tuo tarpu Vakarų Žemaitija savo elektorato struktūros savybėmis (dominuojančiu tradiciniu elektoratu, stipriomis dešinėmis pozicijomis) iki 2000 m. priklausė tradiciniam Pietvakarių-Pietų Lietuvos rajonui. Kiti Lietuvos elektoriniai rajonai (Aukštaitijos, Pietryčių Lietuvos, Vilniaus ir Suvalkijos) tiek iki 2000 m., tiek po 2000 m. išlaikė gana stabilias savo ribas ir elektorato struktūros savybes. Gal tik Vilniaus elektorinis rajonas iki 2000-ųjų buvo ne tiek stipriai išsiskiriantis Lietuvos kontekste kaip nuo 2000 metų.

Antrojo rango elektoriniai porajoniai. Išskirti pirmojo rango elektoriniai rajonai (savarankiški branduoliai ir regionai) skyla į antro hierarchinio rango elektorinius porajonius. Elektorinių rajonų vidinis pasidalinimas į porajonius nustatomas pagal dešinės ar kairės vyravimą tradicinio elektorato viduje. 2004 m. politinei dešinei per Seimo rinkimus atstovavo kelios partijos (TS, LiCS, LKD ir KKSS), o tradicinei kairei – A. Brazausko ir A. Paulausko koalicija. Pagal 2004 m. Prezidento ir Seimo rinkimų rezultatų palyginimą patvirtinama, jog kairės ir dešinės balsai kartu daugmaž atitinka tradicinių balsų sumą (tradicinį elektoratą). Toks vidinis tradicinio protesto elektorato pasidalinimas leidžia atskleisti detalesnę teritorinę įprastų tradicinių ir protestinių elektorinių arealų struktūrą. Iš dalies kairės ir dešinės tarpusavio santykis sunkiau turėtų atskleisti esminius protestinių rajonų vidinius skirtumus (nes kairės ir dešinės rinkėjai kartu nusileidžia protesto elektoratui). Vis dėlto bendrame Lietuvos rajonavime pagrindinių elektorinių porajonių išskyrimas tiek tradiciniuose, tiek protestiniuose arealuose turi remtis vieningais kriterijais. Kairės ar dešinės dominuojami porajoniai pasižymi atitinkamos ideologijos elektorato dominavimu visose ar beveik visose porajonio seniūnijose (pavyzdžiui, į dešiniųjų arealą gali būti įtrauktos pavienės seniūnijos su kairiųjų persvara).

Pietvakarių-Pietų Lietuvos rajono porajoniai. Tradiciniame Pietvakarių-Pietų Lietuvos rajone 2004 m. pakaitomis išsidėstę 5 kairiųjų ir dešiniųjų dominuojami rajonai. Vakarinėje elektorinio regiono dalyje ryškia kairės persvara prieš dešinę pasižymi Pagėgių-Šilutės-Šilalės-Raseinių

porajonis. Einant į rytus kairiųjų dominuojamą rajoną keičia dešiniųjų persvara pasižymintis Tauragės-Jurbarko-Šakių-Kauno porajonis. Taigi Pietvakarių-Pietų Lietuvos vakarinėje dalyje nuo Šilutės iki Kauno išskirtini 2 elektoriniai rajonai – vienas su dešiniųjų persvara prieš kairę ir vienas su kairės pranašumu prieš dešinę. Pietvakarių-Pietų Lietuvos elektorinio rajono pietinėje dalyje (piečiau Kauno) yra susiklostę irgi 3 elektoriniai porajoniai – du su kairiųjų persvara ir vienas su dešinės persvara prieš kairę. Dešinią Tauragės-Jurbarko-Šakių-Kauno elektorinį porajoną piečiau keičia aiškiai kairysis Alytaus-Prienų-Kaišiadorių porajonis. Antras kairysis Pietvakarių-Pietų Lietuvos porajonis piečiau Kauno apima Druskininkų-Varėnos arealą. Kairieji Alytaus-Prienų-Kaišiadorių ir Druskininkų-Varėnų porajoniai tarpusavyje yra atskirti aiškiai dešiniojo elektorinio porajonio, einančio Lazdijų-Daugų-Aukštadvario juosta. Pakaitomis išsidėstę kairės ir dešinės dominuojami porajoniai pažymi ir plataus Pietvakarių-Pietų Lietuvos rinkiminio rajono vidinės struktūros savitumą.

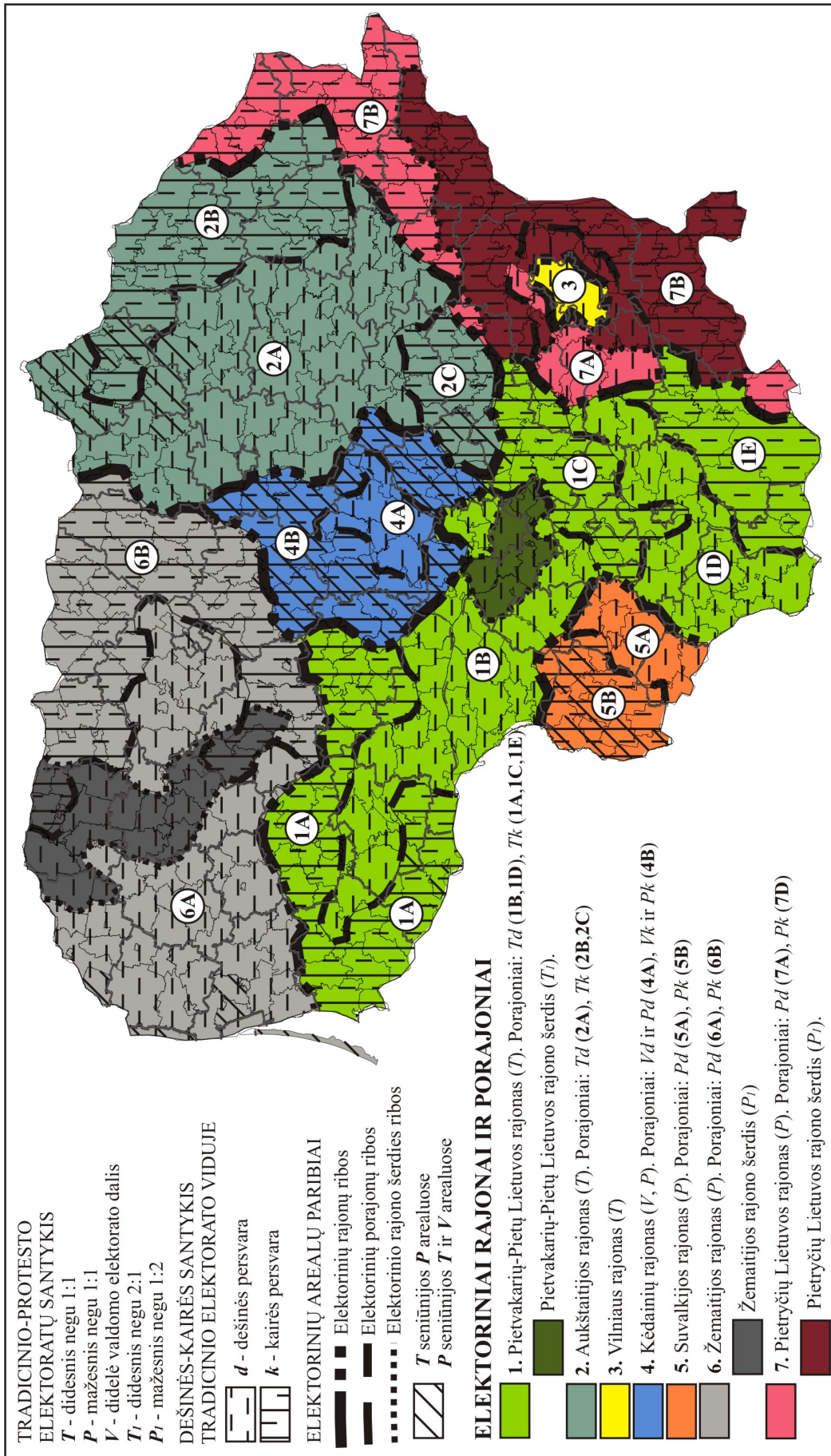
Aukštaitijos rajono porajoniai. Tradicinis Aukštaitijos rajonas savo vidine struktūra labai ryškiai skiriasi nuo kito tradicinio Pietvakarių Lietuvos elektorinio arealo. Gana didelis plotu Aukštaitijos rajonas skyla tik į 3 vidinius elektorinius porajonius. Didesnėje Aukštaitijos regiono (vakarinėje ir centrinėje) dalyje tradicinio elektorato viduje dešinėsios partijos yra rinkėjų labiau palaikomos negu politinė kairė. Platus Aukštaitijos elektorinis porajonis, kuriame dešinė lenkia kairę, apima stambius Pasvalio, Panevėžio, Kupiškio, Anykščių ir Molėtų centrus su aplinkinėmis seniūnijomis. Kiti du Aukštaitijos elektoriniai porajoniai yra susiklostę rytinėje ir pietinėje regiono išorinėse dalyse. Rytinėje Aukštaitijos rinkiminio rajono dalyje išskirtinas kairiųjų dominuojamas Biržų-Rokiškio-Utenos porajonis, o pietinėje regiono dalyje – nedidelis kairiųjų porajonis su Jonavos ir Širvintų miestais bei dalimi Ukmergės rajono seniūnijų. Abu kairieji Aukštaitijos elektoriniai porajoniai pasižymi panašia rinkėjų struktūra – minimalia tradicinio elektorato persvara prieš protesto rinkėjus bei kairės pranašumu prieš dešinę. Biržų-Rokiškio-Utenos ir Jonavos-Širvintų-Ukmergės elektoriniai porajoniai tiek savo išsidėstymu Aukštaitijos išorinėje dalyje (besiribojančioje su Pietryčių

Lietuva), tiek kairės persvara prieš dešinę parodo savo periferines funkcijas Aukštaitijos rajono viduje.

Vilniaus rajonas. Vilniaus miestas su kaimynine Vilniaus rajono Zujūnų seniūnija savo elektorato savybėmis išsiskiria kaip savarankiškas elektorinis arealas jį supančio Pietryčių Lietuvos rajono fone. Pagrindinis Vilniaus elektorinio rajono išskyrimo kriterijus – aiškus tradicinio elektorato pranašumas prieš protesto elektoratą. Vilnių supančiame Pietryčių Lietuvos elektoriniame rajone tradicinio-protesto elektoratų santykis yra aiškiai mažesnis už 1:1. Dėl santykinai nedidelio Vilniaus elektorinio rajono ploto pats rajonas nėra skaidomas į porajonius. Visame Vilniaus mieste tradicinio elektorato viduje dešinė turi labai ryškią (dvigubą) persvarą prieš kairiųjų rėmėjų grupę.

Kėdainių rajono porajoniai. Protestinės prigimties daugiau ar mažiau valdomas Kėdainių rinkiminio rajono elektoratas pagal dešinės-kairės tarpusavio santykį skyla į 2 elektorinius porajonius. Vienas elektorinis porajonis išskirtinas centrinėje Kėdainių rajono savivaldybės dalyje (su Kėdainių miestu), kurioje dešinieji turi pranašumą prieš kairiuosius. Antras elektorinis porajonis Kėdainių branduolio išorinėje dalyje apima kairės persvaros prieš dešinę seniūnijas. Antrasis rinkiminis porajonis apima pakraštines Kėdainių rajono savivaldybės seniūnijas bei su jomis besiribojančias atskiras Kauno, Raseinių, Radviliškio, Panevėžio, Ukmergės, Jonavos ir Kaišiadorių rajonų seniūnijas. Atkreiptinas dėmesys į dešinės dominuojamų seniūnijų arealo beveik tikslų sutapimą su labiausiai valdomo elektorato plotu (kuriame 2004 m. V. Adamkus aplenkė K. Prunskienę). Atitinkamai net ir per 2004 m. Prezidento rinkimus protestiška išorinė Kėdainių elektorinio rajono dalis pasižymi kairės persvara prieš dešinę. Toks dviejų Kėdainių elektorinio rajono dalių sutapimas pagal dešinės-kairės ir V. Adamkaus-K. Prunskienės palaikymo skirtumus atskleidžia dviejų elektorinių porajonių gilų raidos netolygumą.

Suvalkijos rajono porajoniai. Nedidelį protestišką Suvalkijos elektorinį rajoną sudaro du elektoriniai porajoniai. Rajono rytinėje dalyje esantis

135 pav. 2004 m. Lietuvos politinio rajonavimo schema (Prezidento ir Seimo rinkimų rezultatų pagrindu)

Marijampolės-Kalvarijos porajonis pasižymi aiškia dešinės persvara prieš kairę. Suvalkijos rajono vakarinę dalį apimanti Vilkaviškio rajono savivaldybė (Vilkaviškio elektorinis porajonis) pasižymi atvirkščia tradicinio elektorato struktūra – ženkliu kairės pranašumu prieš politinę dešinę. Pats Suvalkijos elektorinis rajonas išskirtinas daugiausiai aplink Marijampolę esančių protestišku kaimiškų seniūnijų pagrindu. Atitinkamai tiek Vilkaviškio, tiek Marijampolės miestai, kuriuose protesto elektoratas aiškiau nepersveria tradicinio elektorato, yra apriboti kaimyninių protestišku seniūnijų. Pagal protesto elektorato dominavimą margas Suvalkijos rajonas neturi aiškesnių dalių, todėl dešinysis ir kairysis elektoriniai porajoniai bene geriausiai atspindi rajono teritorinio pasidalinimo esmę.

Žemaitijos rajono porajoniai. Protestiniame Žemaitijos rajone 2004 m. Seimo rinkimų metu reišėsi 2 elektoriniai porajoniai – Vakarų Žemaitijos ir Rytų Žemaitijos. Vakarų Žemaitijos porajonyje tradicinio elektorato tarpe dešinieji aiškiai lenkia kairiuosius, o Rytų Žemaitijos elektoriniame porajonyje kairės elektoratas labai aiškiai persveria dešinės rinkėjų grupę. Per daugelį rinkimų dešinės santykinai stipriu palaikymu nacionaliniu mastu pasižymintis Vakarų Žemaitijos arealas apima protestiškus Skuodą, Telšius, Plungę, Rietavą, Kretingą, apylygiai protestišką-tradicinę Klaipėdą bei protesto elektorato dominavimu nepasižyminčius Gargždus ir Palangą. Prie šio arealo 2004 m. pagal dešinės persvarą prieš kairę prisijungė ir Šiaulių-Kuršėnų ruožas, kuris gana ženkliai išplėtė Vakarų Žemaitijos rytinę ribą. Antras elektorinis porajonis Žemaitijoje apima rytinę rajono dalį su Mažeikių-Akmenės-Joniškio-Pakruojo-Radviliškio-Kelmės lanku.

Pietryčių Lietuvos rajono porajoniai. 2004 m. Pietryčių Lietuvos rajone galima išskirti 2 elektorinius porajonius. Pagrindinis Pietryčių Lietuvos tradicinio elektorato skirtumas pagal dešinės ar kairės dominavimą aiškintinas Vilniaus miesto įtakos stiprumu. Aplink Vilniaus miestą esančiose kaimyninėse Pietryčių Lietuvos rajono seniūnijose dešinieji rinkėjai persveria kairiųjų rinkėjų grupę, o toliau nuo Vilniaus miesto esančiose seniūnijose jau kairė aiškiai lenkia dešinę. Dėl to Pietryčių Lietuvos rajono dalyje aplink

Vilnių yra susiklostęs nedidelis dešiniųjų prieš kairiuosius dominuojamas porajonis, apimantis į rytus nuo sostinės esančias Vilniaus rajono savivaldybės seniūnijas (Bezdonių-Nemėžio-Pagirių ruože) ir į vakarus esančias seniūnijas Vilniaus rajono, Trakų rajono ir Elektrėnų savivaldybėse (Trakų-Vievio-Avižienių ruože). Likusi didesnė Pietryčių Lietuvos rajono dalis, kurioje kairės rinkėjai yra gausesni negu dešiniųjų elektoratas, suformuoja antrąjį elektorinį porajonį.

Trečiojo rango elektorinių rajonų šerdys. Trečiojo rango elektorinių arealų išskyrimas patikslina ir papildo pirmųjų dviejų rangų arealų struktūros savybes. Pirmojo rango elektoriniai arealai 2004 m. išskirti pagal tradicinio ir protesto elektoratų dominavimą. Tradiciniai arealai (Pietvakarių-Pietų Lietuvos, Aukštaitijos, Vilniaus rajonai) identifikuojami tradicinio-protesto elektoratų santykiui esant didesniau už 1:1, o protestiniai rajonai (Žemaitijos, Pietryčių Lietuvos, Suvalkijos ir Kėdainių) išskiriami tradiciniam elektoratui esant mažesniau už protesto elektoratą. Trečiojo rango elektoriniai arealai išskiriami tradicinio-protesto elektoratų santykiui esant didesniau negu 2:1 arba mažesniau negu 1:2. Kitaip tariant, trečiojo rango elektoriniai arealai apima plotus, kur kvalifikuotą daugumą (virš 2/3) aktyvių rinkėjų sudaro tradicinis arba protestinis elektoratas. Pagal kvalifikuotos daugumos išsiskiriančius šerdies plotus galima spręsti ir apie elektorinių porajonių savybes rajono viduje. Rajono šerdis gali būti susiklosčiusi arba dviejų porajonių sankirtoje, arba vieno porajonio vidinėje dalyje.

Trečiojo rango elektoriniai arealai, pasižymintis dviguba ir didesne vienos elektorato dalies persvara prieš kitą dalį, atlieka atskirų elektorinių rajonų vidinio branduolio (šerdies) funkcijas. Bene didžiausią trečiojo rango arealą apima Pietryčių Lietuvos rajono šerdis, kurioje protesto elektoratas virš 2 kartų lenkia tradicinį elektoratą. Pietryčių Lietuvos elektorinio rajono šerdis apima didesnę dalį abiejų porajonių ploto. Atitinkamai likusi Pietryčių Lietuvos rajono dalis, kuriame protesto elektoratas sudaro 50-66% nuo visų rinkėjų, apima mažesnę plotą (daugiausiai Zarasų, Ignalinos, Švenčionių ir Trakų rajonų dalyse) negu regiono šerdis (daugiausiai Šalčininkų, Vilniaus ir

Švenčionių rajonuose). Virš 2/3 nuo visų rinkėjų balsų atiteko protesto kandidatui ir Žemaitijos rajono šerdyje, daugiausiai apimančioje Mažeikių, Telšių ir Kelmės rajonų seniūnijas. Žemaitijos elektorinio rajono šerdis yra susiklosčiusi teritoriškai dėsningai, nes apima dviejų porajonių – Vakarų Žemaitijos ir Rytų Žemaitijos – sankirtos plotus. Dar vieną trečiojo rango elektorinį arealą formuoja tradicinio Pietvakarių-Pietų Lietuvos rajono Kauno ruožas (su Kaunu ir aplinkinėmis Kauno rajono seniūnijomis). Kauno ruože tradicinis elektoratas lenkia protesto rinkėjų grupę didesniu santykiu negu 2:1, todėl šis ruožas laikytinas vieninteliu Pietvakarių-Pietų Lietuvos rajono šerdies plotu. Pietvakarių-Pietų Lietuvos rajono šerdis apima tik nedidelę atskiro dešiniojo Tauragės-Jurbarko-Šakių-Kauno porajonio dalį. Tradicinis Aukštaitijos rinkiminis rajonas (vienintelis iš 4 Lietuvos stambesnių elektorinių regionų) neturi vidinės šerdies, nes rajone tradicinis elektoratas sudaro tik nuo 1/2 iki 2/3 aktyvių rinkėjų.

Po trijų elektorinių arealų išskyrimo etapų aiškesnė tampa Lietuvos rinkiminių arealų vidinė hierarchija. Elektorinių rajonų šerdis galima laikyti pagrindine atskirus rinkiminius rajonus formuojančia jėga. Tiek Pietryčių Lietuvos, tiek Žemaitijos rajonų vidinės šerdys didžiąja dalimi suformuoja ir aplinkinę rajonų dalį, kurioje protesto elektoratas santykinai nežymiai lenkia tradicinį elektoratą. Kiek sunkiau vidinės šerdies įtaką patvirtinti stambesnių tradicinių elektorinių rajonų susiformavimui ar egzistavimui. Santykinai nedidelė Pietvakarių-Pietų Lietuvos rajono šerdis bei aiškesnės šerdies nebuvimas Aukštaitijos regione neatskleidžia tradicinių rajonų vidinio susiklostymo hierarchijos. Detalesniuose tyrimuose galima būtų taikyti ir mažesnius tradicinio-protesto elektoratų santykio laiptus (tarp 1:1 ir 2:1) žemesnio rango vidinių rajonų plotų išskyrimui.

4. IŠVADOS

1. Lietuvos pavyzdžiu galima teigti, kad elektorinis metodas padeda atskleisti esminius politinius teritorinius skirtumus geopolitinių gyventojų nuostatų, valdžios vertinimo ir politinės ideologijos reiškinių grupėse. Statistinio, sociologinės apklausos ir kt. metodų panaudojimas kituose politinio lauko tyrimo etapuose gali leisti perklasifikuoti lauko struktūrą ar papildyti išskirtas politinių reiškinių grupes kitų politinių antinomijų grupėmis.

2. Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo tiek pagal rinkėjų aktyvumą, tiek pagal rinkėjų paramos ir aktyvumo dinamiką nuolat išsiskiriantys 6-7 pagrindiniai elektoriniai arealai leidžia šalies elektorinę teritorinę struktūrą laikyti stabilia. Dėl pagrindinių elektorinių arealų stabilumo Lietuvą galima priskirti pasaulio liberaliosios demokratijos branduolio įtakoje esančiam arealui. Labiausiai nuo Vakarų Europos valstybių Lietuvą skiria elektorato pagrindinė poliarizacija ne kairės-dešinės, bet tradicinio-protesto elektoratų pagrindu.

3. Dalies pagrindinių šalies elektorinių arealų persidengimas su etnokultūrinių regionų branduoliais patvirtina galimą elektorinių ir etnokultūrinių reikšmių tarpusavio ryšį. Dėl to kituose politinio lauko tyrimo etapuose tikslingas elektorinių reikšmių priklausomybės nuo etnokultūrinių ir socialinių-ekonominių reikšmių nustatymas, kuris leistų suformuluoti argumentuotą Lietuvos sociopolitinės raidos teoriją.

4. Lietuvos elektorato struktūros teritorinis vertinimas leidžia pirmą kartą vieno tyrimo metu patvirtinti šiuos teiginius apie šalies politinę raidą: 1) ryškiausią elektorato struktūros pokytį maždaug 2000 metais, 2) Lietuvos elektorato pagrindinį pasidalinimą geopolitinės orientacijos pagrindu iki 2000 m., 3) glaudų pagrindinių dešiniųjų partijų elektorato tarpusavio ryšį bei 4) protesto partijų įsigalėjimą dėl to, jog tradiciniai kairieji nepakankamai atstovauja socialiai pažeidžiamiausiam (protesto) elektoratui.

5. Elektorato teritorinio elgesio dėsningumai Lietuvoje patvirtina dviejų elektorinės geografijos teorijų – kaimynystės efekto ir teritorinio konteksto –

aktualumą. Dėl to detalesni Lietuvos elektorato teritorinės struktūros tyrimai gali papildyti pasauliniu mastu aktualių geografinių teorijų principines nuostatas.

6. Per Prezidento ir Seimo rinkimus išsiskiriantys nuolatiniai politinių jėgų palaikymo skirtumai tiek regioniniu lygmeniu, tiek miesto-kaimo pjūvyje leidžia patvirtinti hipotetinį Lietuvos elektorato struktūros fundamentalumą. Savo ruožtu pagrindinių šalies elektorinių regionų išskirtinumas gali būti detalizuojamas savo vidinės struktūros skirtumais pagal atskirų politinių jėgų palaikymo netolygumą tarp savivaldybių centrų ir kaimo rinkėjų.

7. Politinės įtampos teritorinių skirtumų žinojimas gali būti panaudojamas praktiniam regioninės politikos įgyvendinimui. Nuolat pasireiškianti didelė politinė įtampa pasienio zonose reikalauja gilesnio pasienio ruožų integravimo į šalies branduolį. 7 elektorinių rajonų raidos nevienodumas suponuoja politinės įtampos mažinimą skirtingomis socialinėmis-ekonominėmis priemonėmis pagrindiniuose šalies elektoriniuose arealuose.

8. Po rajonų ir porajonių išskyrimo Lietuvos politinį rajonavimą tolimesniuose tyrimo etapuose galima plėtoti dviem pagrindinėmis kryptimis – atnaujinant rajonavimą pagal naujausius rinkimų rezultatus bei išskiriant smulkesnius, kelias seniūnijas apimančius, elektorinius arealus. Visuomenės teritorinės struktūros gilesniam supratimui naudingas būtų Lietuvos politinių rajonų gretinimas su kultūriniais ir socialiniais-ekonominiais rajonais.

PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

Koferencijų medžiaga, įtraukta į Mokslinės informacijos instituto duomenų sąrašą (ISI Proceedings):

Petrulis V. (2006a). The establishment of Lithuania's territorial governance priorities on the base of electoral method. *W. Leal Filho, D. Dzemydiene, L. Sakalauskas and E.K. Zavadskas (Eds.). CIGSUD' 2006 Selected papers: 23-28.* Vilnius.

Publikacijos leidiniuose, įtrauktuose į kitas Lietuvos mokslo tarybos patvirtintas tarptautines duomenų bazes:

Kavaliauskas P., **Petrulis V.** (2004). Elektorinio metodo taikymas tiriant politines balansinio socialinio lauko įtampas. *Geografija 40(1): 6-11.*

Petrulis V. (2005). Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra. *Geografijos metraštis 38(1): 164-176.*

Petrulis V., Kavaliauskas P. (2008). The assessment of sustainability for political environment of balanced social field: possibilities of electoral method. *International Journal of Environment and Sustainable Development (IJESD) 7(1): 63-77.*

Publikacijos recenzuojamuose užsienio leidiniuose:

Petrulis V. (2007). A territorial expression of geopolitical orientation in the Lithuanian Presidential elections. *Folia geographica / Geografiski raksti XIII: 94-105.*

Publikacijos mokslinių konferencijų leidiniuose:

Petrulis V. (2006b). Elektorinio metodo taikymas nustatant Lietuvos teritorinio administracinio planavimo prioritetus. *K. Šešelgio skaitymai – 2006: 6-11.* Vilnius.

Petrulis V. (2006c). Geopolitinės orientacijos teritorinė sklaida Lietuvoje. (Santrauka). *Mokslas gamtos mokslų fakultete. Fakulteto ketvirtosios mokslinės konferencijos pranešimai: 279-280.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

5. NAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Aars J., Ringkjøb H.-E. (2005). Party Politicisation Reversed? Non-partisan Alternatives in Norwegian Local Politics. *Scandinavian Political Studies*. 28(2): 161-181.
- Abedi A. (2002). Challenges to established parties: The effects of party system features on the electoral fortunes of anti-political-establishment parties. *European Journal of Political Research*. 41(4): 551-583.
- Achen Ch. H. (2002). Parental socialization and rational party identification. *Political Behavior*. 24(2): 151-170.
- Agnew J. (1996). Mapping politics: how context counts in electoral geography. *Political Geography*. 15(2): 129-146.
- Agnew J. (1997). The dramaturgy of horizons: geographical scale in the „Reconstruction of Italy“ by the new Italian political parties, 1992-95. *Political Geography*. 16(2): 99-121.
- Agnew J. (2007). Remaking Italy? Place Configurations and Italian Electoral Politics under the ‘Second Republic’. *Modern Italy*. 12(1): 17-38.
- Agnew J., Brusa C. (1999). New Rules for National Identity? The Northern League and Political Identity in Contemporary Northern Italy. *National Identities*. 1(2): 117-133.
- Alozie N. O., Simon J., Merrill B. D. (2003). Gender and political orientation in childhood. *The Social Science Journal*. 40(1): 1-18.
- Ar jūs už tai, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika? Parengta pagal Respublikos rinkiminės komisijos suvestinę (1991). *Lietuvos aidas*. Nr. 32: 4.
- Arbona J. M. (2007). Neo-liberal ruptures: Local political entities and neighbourhood networks in El Alto, Bolivia. *Geoforum*. 38(1): 127-137.
- Arzheimer K. (2006). ‘Dead men walking?’ Party identification in Germany, 1977-2002. *Electoral Studies*. 25(4): 791-807.
- Arzheimer K., Carter E. (2006). Political opportunity structures and right-wing extremist party success. *European Journal of Political Research*. 45(3): 419-443.

- Axenov K. E., Papadopoulos A. G. (1997). Long-term tendencies in the electoral behavior and the geography of voting in St. Petersburg: 1989-1995. *GeoJournal*. 42(4): 433-448.
- BakamaNume B. (1997). An electoral geography of Uganda: From the gun to the ballot, a 'politics of success' or legitimization? *East African Geographical Review*. 19(1): 44-55.
- Bartle J. (2003). Measuring party identification: an exploratory study with focus groups. *Electoral Studies*. 22(2): 217-237.
- Barwinski M. (2006). *Influence of Former Political Borders on Election Results in Poland*. Paper prepared for „Borderscapes: spaces in conflicts/ symbolic places/ networks of peace“. Trento, June 11-14.
- Beck J. M. (1999). The continuity of Basque political violence: A geographical perspective on the legitimisation of violence. *GeoJournal*. 48(2): 109-121.
- Bélanger E., Nadeau R. (2005). Political trust and the vote in multiparty elections: The Canadian case. *European Journal of Political Research*. 44(1): 121-146.
- Bélanger P., Carty R. K., Eagles M. (2003). The geography of Canadian parties' electoral campaigns: leaders' tours and constituency election results. *Political Geography*. 22(4): 439-455.
- Belov A. A. (2003). Social'no-ekonomičeskije faktory elektoral'nogo povedenija v Rossii: krossregional'nyj analiz federal'nych vyborov 1999-2000 gg. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 5. Geografija*. 5: 63-73.
- Belov A., Sidorenko A., Šipulina O. (2007). Elektoral'nyje cikly. V. L. Baburin (Red.). *Prostranstvo ciklov: Mir – Rossija – region*: 271-295. Moskva: Izdatel'stvo LKI.
- Bergh J. (2004). Protest Voting in Austria, Denmark, and Norway. *Scandinavian Political Studies*. 27(4): 367-389.
- Berman D. R., Johnson R. M. (2000). Age, Ambition, and the Local Charter: A Study in Voting Behavior. *The Social Science Journal*. 37(1): 19-26.
- Bevir M. (2000). New Labour: a study in ideology. *British Journal of Politics and International Relations (BJPIR)*. 2(3): 277-301.
- Billaud C., Richard F. (2005). Les elections européennes de juin 2004 en Pologne, République tchèque et Slovaquie: analyse des scrutins. *Étude du CEFRES*. 1: <http://www.cefres.cz/publications/etude1.pdf>.

- Bjørnå H., Janssen S. (2006). Prefectoral Systems and Central-Local Government Relations in Scandinavia. *Scandinavian Political Studies*. 29(4): 308-332.
- Blais A., Gidengil E., Nadeau R., Nevitte N. (2001). Measuring party identification: Britain, Canada, and the United States. *Political Behavior*. 23(1): 5-22.
- Blais A., Gidengil E., Nevitte N., Nadeau R. (2004). Where does turnout decline come from? *European Journal of Political Research*. 43(2): 221-236.
- Bleton-Ruget A. (1999). 1848 et l'introduction du suffrage universel: enjeux politiques et techniques électorales. *Territoires contemporains cahiers de l'ihc*. 4. Voter et élire à l'époque contemporaine: 139-148.
- Blondel J., Sinnott R., Svensson P. (1997). Representation and voter participation. *European Journal of Political Research*. 32(2): 243-272.
- Bobbio N. (2004). *Kairė ir dešinė: politinė skirtis*. Vilnius: Apostrofa.
- Bouquet Ch. (2007). Le mauvais usage de la démocratie en Côte d'Ivoire. *L'espace politique*. 3: 90-106.
- Bourdieu P., Wacquant L. J. D. (2003). *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
- Bowler Sh., Donovan T. (2002). Do voters have a cue? Television advertisements as a source of information in citizen-initiated referendum campaigns. *European Journal of Political Research*. 41(6): 777-793.
- Brader T. (2005). Striking a Responsive Chord: How Political Ads Motivate and Persuade Voters by Appealing to Emotions. *American Journal of Political Science*. 49(2):388-405.
- Brooks C., Nieuwbeerta P., Manza J. (2006). Cleavage-based voting behavior in cross-national perspective: Evidence from six postwar democracies. *Social Science Research*. 35(1): 88-128.
- Breuning M. (1999). Ethnopolitical parties and Development Cooperation: The Case of Belgium. *Comparative Political Studies*. 32(6): 724-751.
- Brown M., Knopp L., Morrill R. (2005). The culture wars and urban electoral politics: sexuality, race, and class in Tacoma, Washington. *Political Geography*. 24(3): 267-291.
- Bunge W. (1962). *Theoretical geography*. Lund: Lund University Press.
- Burdje P. (1993). *Sociologija politiki*. Moskva: Socio-Logos.
- Burdje P. (2007). *Social'noje prostranstvo: polia i praktiki*. Sankt Peterburg: Aleteija.

- Burgess K., Levitsky S. (2003). Explaining Populist Party Adaptation in Latin America: Environmental and Organizational Determinants of Party Change in Argentina, Mexico, Peru, and Venezuela. *Comparative Political Studies*. 36(8): 881-911.
- Bussi M. (1998). *Éléments de géographie électorale: à travers l'exemple de la France de l'Ouest*. Rouen: Publ. de l'Université de Rouen.
- Bussi M., Langlois P., Daudé E., Colange C. (2004). Modéliser la diffusion spatiale de l'extrême droite: une expérimentation sur le Front national en France. *Colloque AFSP sur l'extrême droite en Europe, 16 et 17 septembre 2004*.
- Calvo E., Escolar M. (2003). The Local Voter: A Geographically Weighted Approach to Ecological Inference. *American Journal of Political Science*. 47(1): 189-204.
- Carty R. K., Eagles M. (1998). The political ecology of local party organization: the case of Canada. *Political Geography*. 17(5): 589-609.
- Cassel C. A., Lo C. C. (1997). Theories of political literacy. *Political Behavior*. 19(4): 317-335.
- Cattaruzza A. (2007). Les référendums d'autodétermination: démocratisation ou balkanisation du monde? *L'espace politique*. 3: 9-29.
- Chadjipadelis Th., Zafiroopoulos C. (1994). Electoral changes in Greece 1981-90: Geographical patterns and the uniformity of the vote. *Political Geography*. 13(6): 492-514.
- Cho W. K. T. (2003). Contagion Effects and Ethnic Contribution Networks. *American Journal of Political Science*. 47(2): 368-387.
- Clem R. S. (2006). Russia's Electoral Geography: A Review. *Eurasian Geography and Economics*. 47(4): 381-406.
- Clem R. S., Craumer P. R. (2005). Shades of Orange: The Electoral Geography of Ukraine's 2004 Presidential Elections. *Eurasian Geography and Economics*. 46(5): 364-385.
- Clinton J. D., Lapinski J. S. (2004). „Targeted“ Advertising and Voter Turnout: An Experimental Study of the 2000 Presidential Election. *The Journal of Politics*. 66(1): 69-96.
- Clough E. (2007). Two political worlds?: The influence of provincial party loyalty federal voting in Canada. *Electoral Studies*. 26(4): 787-796.

- Coakley J. (2008). Centres, peripheries, and party systems: Nested secession processes in Great Britain and Ireland. *Political Geography*. 27(7): 740-760.
- Coates D. (2001). Capitalist models and social democracy: the case of New Labour. *British Journal of Politics and International Relations*. 3(3): 284-307.
- Coffé H., Heynelds B., Vermeir J. (2007). Fertile grounds for extreme right-wing parties: Explaining the Vlaams Blok's electoral success. *Electoral Studies*. 26(1): 142-155.
- Colas D. (1994). *Sociologie politique*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Crowley J. (2001). The Political Participation of Ethnic Minorities. *International Political Science Review*. 22(1): 99-121.
- Cruddas J. (2006). New Labour and the Withering Away of the Working Class? G. Dench (Ed.). *The Rise and Rise of Meritocracy*: 205-213. Oxford: Blackwell.
- Cupples J. (2009). Rethinking electoral geography: spaces and practices of democracy in Nicaragua. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 34(1): 110-124.
- Čerkašin K. V. (2008a). *Ispol'zovanie geoinformacionnyh sistem v izbiratel'nyh kompanijach*. <http://electoralgeography.com/new/ru/articles>.
- Čerkašin K. V. (2008b). *Transformacija povedenija izbiratelej Ukrainy posle „oranževoj revoliucii“*. <http://electoralgeography.com/new/ru/articles>.
- Čerkašin K. V. (2008c). *Stabil'nostj elektoral'noj geografii krupnyh gorodov (na primere golosovanij v Donecke 1991-2007 godov)*. <http://electoralgeography.com/new/ru/articles>.
- Darmofal D. (2006). The political geography of macro-level turnout in American political development. *Political Geography*. 25(2): 123-150.
- De Graaf N. D., Heath A., Need A. (2001). Declining cleavages and political choices: the interplay of social and political factors in the Netherlands. *Electoral Studies*. 20(1): 1-15.
- De Maesschalck F. (2004). The Impact of Electoral Geography on Urban Politics: An Underresearched Theme in Urban Politics. *Research and Training Network Urban Europe*. 9: 1-31.
- Degutis M. (1997). Politinės partijos ir rinkiminio elgesio dinamika 1992-1996 metais. *Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema*. 1: 129-147. Kaunas: Naujasis laikas.

- Degutis M. (2000). Seimo rinkimai 2000: nauji Lietuvos rinkėjo portreto bruožai. *Politologija*. 4(20): 3-22.
- Dogan M., Pelassy D. (1990). *How to Compare Nations: Strategies in Comparative Politics*. 2nd ed. Chatham (NJ): Chatham House Publishers.
- Dorling D., Rallings C., Thrasher M. (1998). The epidemiology of the Liberal Democrat vote. *Political Geography*. 17(1): 45-70.
- Douglas N. (1998). The politics of accommodation, social change and conflict resolution in Northern Ireland. *Political Geography*. 17(2): 209-229.
- Dowding K. (2005). Is it rational to vote? Five types of answer and a solution. *The British Journal of Politics and International Relations (BJPIR)*. 7(3): 442-459.
- Dumbliauskienė M. (2002). Socialinio lauko kartografinė raiška. *Geografija*. 38(2): 57-63.
- Dumont P., Fehlen F., Kies R., Poirier Ph. (2006). *Les Elections Législatives et Européennes de 2004 au Grand-Duché de Luxembourg*. Luxembourg: Service Central des Imprimés de l'État.
- Dunleavy P., O'Leary B. (1999). *Valstybės teorijos. Liberaliosios demokratijos politika*. Vilnius: Eugrimas.
- Dülmer H., Klein M. (2005). Extreme right-wing voting in Germany in a multilevel perspective: A rejoinder to Lubbers and Scheepers. *European Journal of Political Research*. 44(2): 243-263.
- Edelstein M. (1999). Les élections en Côte-d'or pendant la période révolutionnaire. *Territoires contemporains cahiers de l'ihc*. 4. Voter et élire à l'époque contemporaine: 63-73.
- El Samad A. (2007). Le découpage électoral au Liban: une lecture géopolitique de la loi de 2000. *L'espace politique*. 3: 74-89.
- Elazar D. J. (1994). *The American mosaic: The impact of space, time, and culture on American politics*. Boulder (CO): Westview Press.
- Elder L., Greene S. (2003). Political information, gender and the vote: the differential impact of organizations, personal discussion, and the media on the electoral decisions of women and men. *The Social Science Journal*. 40(3): 385-399.
- Erlingsson G. O. (2008). The spatial diffusion of party entrepreneurs in Swedish local politics. *Political Geography*. 27(8): 857-874.

- Fieldhouse E., Cutts D. (2008). Diversity, density and turnout: The effect of neighbourhood ethno-religious composition on voter turnout in Britain. *Political Geography*. 27(5): 530-548.
- Flint C. (2000). Electoral geography and the social construction of space: The example of the Nazi party in Baden, 1924-1932. *GeoJournal*. 51(3): 145-156.
- Flint C. (2001). A TimeSpace for electoral geography: economic restructuring, political agency and the rise of the Nazi party. *Political Geography*. 20(3): 301-329.
- Flora P. (1999). Introduction and Interpretation. P. Flora, S. Kuhnle, D. Urwin (Eds.). *State formation, nation-building, and mass politics in Europe: the theory of Stein Rokkan: based on his collected works*: 1-82. Oxford: Oxford University Press.
- Forrest J., Alston M., Medlin Ch., Amri S. (2001). Voter Behaviour in Rural Areas: A Study of the Farrer Electoral Division in Southern New South Wales at the 1998 Federal Election. *Australian Geographical Studies*. 39(2): 167-182.
- Fox R. L., Smith E. (1998). The Role of Candidate Sex in Voter Decision-Making. *Political Psychology*. 19(2): 405-419.
- Gaidys V. (1998). Viešosios nuomonės dinamika ir priešrinkiminių apklausų prognostinės galimybės. A. Krupavičius (Sud.). *Seimo rinkimai '96. Trečiasis „atmetimas“*: 153-175. Vilnius: Tvermė.
- Gaidys V. (2004). Viešoji nuomonė ir politika. A. Krupavičius, A. Lukošaitis (sud.). *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*: 105-141. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
- Gehlbach S. (2000). Shifting Electoral Geography in Russia's 1991 and 1996 Presidential Elections. *Post-Soviet Geography and Economics*. 41(5): 379-387.
- Geyer R. (2003). Beyond the Third Way: the science of complexity and the politics of choice. *British Journal of Politics and International Relations*. 5(2):237-257.
- Geys B. (2006). 'Rational' Theories of Voter Turnout: A Review. *Political Studies Review*. 4(1): 16-35.
- Giddens A. (2000). *The Third Way and its Critics*. Cambridge: Polity Press.
- Gilles V. M., Pierre M. (2008). Lectures politiques du lieu de résidence des candidats aux élections bruxelloises. *L'espace politique*. 4: 34-52.
- Gimpel J. G., Cho W. K. T., Wu T. (2007). Spatial dimensions of Arab American voter mobilization after September 11. *Political Geography*. 26(3): 330-351.

- Gimpel J. G., Dyck J. J., Shaw D. R. (2006). Location, knowledge and time pressures in the spatial structure of convenience voting. *Electoral Studies*. 25(1): 35-58.
- Gimpel J. G., Karnes K. A., McTague J., Pearson-Merkowitz Sh. (2008). Distance-decay in the political geography of friends-and-neighbors voting. *Political Geography*. 27(2): 231-252.
- Gimpel J. G., Lee F. E., Kaminski J. (2006). The Political Geography of Campaign Contributions in American Politics. *The Journal of Politics*. 68(3): 626-639.
- Gimpel J. G., Morris I. L., Armstrong D. R. (2004). Turnout and the local age distribution: examining political participation across space and time. *Political Geography*. 23(1): 71-95.
- Gimpel J. G., Schuknecht J. E. (2002). Reconsidering Political Regionalism in the American States. *State Politics and Policy Quarterly*. 2(4): 325-352.
- Giordano B. (2001a). The contrasting geographies of 'Padania': the case of the Lega Nord in Northern Italy. *Area*. 33(1): 27-37.
- Giordano B. (2001b). 'Institutional thickness', political sub-culture and the resurgence of (the 'new') regionalism in Italy – a case study of the Northern League in the province of Varese. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 26(1): 25-41.
- Goldfinger J., Gomez B. T. (1998). Occupational Differences and the Division of Labor in Political Party Activities. *The Social Science Journal*. 35(1): 119-132.
- Gordin J. P. (2001). The Electoral Fate of Ethnoregionalist Parties in Western Europe: A Boolean Test of Extant Explanations. *Scandinavian Political Studies*. 24(2): 149-170.
- Goren P. (2005). Party Identification and Core Political Values. *American Journal of Political Science*. 49(4): 881-896.
- Grafton C., Permaloff A. (2005). The behavioral study of political ideology and public formulation. *The Social Science Journal*. 42(2): 201-213.
- Grigas R. (1998). *Socialinių įtampų Lietuvoje laukai*. Vilnius: VPU leidykla.
- Grišin N. V. (2008). *Dinamika elektoral'nych predpočtenij naselenija Juga Rossii: Sravnitel'noje issledovanije*. Moskva: Social'no-političeskaja MYSLJ.
- Haylett Ch. (2001). Modernization, welfare and „third way“ politics: limits to theorizing in „thirds“? *Transactions of the Institute of British Geographers*. 26(1): 43-56.

- Heath A., McLean I., Taylor B., Curtice J. (1999). Between first and second order: A comparison of voting behaviour in European and local elections in Britain. *European Journal of Political Research*. 35(3): 389-414.
- Heath O. (2005). Party systems, political cleavages and electoral volatility in India: A state-wise analysis, 1998-1999. *Electoral Studies*. 24(2): 177-199.
- Heller W. B. (2002). Regional Parties and National Politics in Europe: Spain's Estado De Las Autonomías, 1993 to 2000. *Comparative Political Studies*. 35(6): 657-685.
- Heppen J. (2003). Racial and Social Diversity and U.S. Presidential Election Regions. *Professional Geographer*. 55(2): 191-205.
- Heppen J., Mesyanzhinov D. (2003). Political geography and regionalism in Louisiana: the impact of the French influence in the post-World War II era. *Political Geography*. 22(5): 519-533.
- Hoare A. G. (1995). Hunting for Votes: the Geography of Free Votes and Electoral Advantage in the British House of Commons. *Geoforum*. 26(4): 459-478.
- Huntington S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman (OK): University of Oklahoma Press.
- Huntington S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Ivarsflaten E. (2005). The vulnerable populist right parties: No economic realignment fuelling their electoral success. *European Journal of Political Research*. 44(3): 465-492.
- Yalcintan M. C., Erbas A. E. (2003). Impacts of „Gecekondü“ on the Electoral Geography of Istanbul. *International Labor and Working-Class History*. 64: 91-111.
- Jacob C. R., Hees D. R., Waniez P., Brustlein V. (2000). As eleições presidenciais no Brasil pós-ditadura militar: continuidade e mudança na geografia eleitoral. *ALCEU*. 1(1): 102-151.
- Jacob C. R., Hees D. R., Waniez P., Brustlein V. (2002). As eleições municipais e sua influência nas disputas presidenciais. *ALCEU*. 3(5): 135-181.
- Jacob C. R., Hees D. R., Waniez P., Brustlein V. (2003). Eleições presidenciais de 2002 no Brasil: uma nova geografia eleitoral? *ALCEU*. 3(6): 287-327.
- Jankov R. (2005). Rezultati ot mestnite izbori prez 2003 g. – opit za geografski analiz. *Nauč. sjobšč. na SUB kl. Dobrič. Geografija*. 7: 101-112.

- Jenssen A. T., Aalberg T. (2006). Party-leader effects in Norway: A multi-methods approach. *Electoral Studies*. 25(2): 248-269.
- Johnston R. (2000). Electoral geography. R. Johnston, D. Gregory, G. Pratt, M. Watts (Eds.). *The Dictionary of Human Geography*. 4th ed.: 204-205. Oxford: Blackwell Publishing.
- Johnston R. (2001). Out of the „moribund backwater“: territory and territoriality in political geography. *Political Geography*. 20(6): 677-693.
- Johnston R. (2005). Anglo–American Electoral Geography: Same Roots and Same Goals, but Different Means and Ends? *The Professional Geographer*. 57(4): 580-587.
- Johnston R., Fournier P., Jenkins R. (2000). Party Location and Party Support: Unpacking Competing Models. *The Journal of Politics*. 62(4): 1145-1160.
- Johnston R., Jones K., Sarker R., Propper C., Burgess S., Bolster A. (2004). Party support and the neighbourhood effect: spatial polarisation of the British electorate, 1991 – 2001. *Political Geography*. 23(4): 367-402.
- Johnston R., Pattie Ch. (1998). Composition and Context: Region and Voting in Britain Revisited during Labour’s 1990’s Revival. *Geoforum*. 29(3): 309-329.
- Johnston R., Pattie Ch. (2003a). Spatial Variations in Straight- and Split-ticket Voting and the Role of Constituency Campaigning at New Zealand’s First Two MMP Elections: Individual-level Tests. *Australian Journal of Political Science*. 38(3): 535-547.
- Johnston R., Pattie Ch. (2003b). Evaluating an Entropy-Maximizing Solution to the Ecological Inference Problem: Split-Ticket Voting in New Zealand, 1999. *Geographical Analysis*. 35(1): 1-23.
- Johnston R., Pattie Ch. (2006). *Putting Voters in their Place: Geography and Elections in Great Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Johnston R., Pattie Ch. (2008). Money and votes: a New Zealand example. *Political Geography*. 27(1): 113-133.
- Johnston R., Pattie Ch., Dorling D., MacAllister I., Tunstall H., Rossiter D. (2000). Local context, retrospective economic evaluations, and voting: The 1997 General Election in England and Wales. *Political Behavior*. 22(2): 121-143.
- Johnston R., Pattie Ch., Dorling D., MacAllister I., Tunstall H., Rossiter D. (2001). Social locations, spatial locations and voting at the 1997 British general election: evaluating the sources of Conservative support. *Political Geography*. 20(1): 85-111.

- Jurkynas M. (2005). 2004 General elections and Changing Left-Right in Lithuania. *Lithuanian Political Science Yearbook 2004*: 11-30.
- Karam J. M. (1993). Kuwaiti National Assembly – 1992: A Study in Electoral Geography. *GeoJournal*. 31(4): 383-392.
- Kavaliauskas P. (1992). *Metodologiniai kraštovarkos pagrindai*. Vilnius: Academia.
- Kavaliauskas P. (1995). Politika, geografija ir rinkimai. *Atgimimas*. 14: 2-3.
- Kavaliauskas P. (2001). Socialinio lauko pažinimo problema. *Geografija*. 37(1): 44-48.
- Kavaliauskas P., Bražukienė I. (2002). Socialinių įtampų tyrimo problema ekonominiame bei teisiniame lauke. *Geografija*. 38(1): 46-49.
- Kavaliauskas P., Bražukienė I., Krupickaitė D. (2004). Demografinių, ekonominių ir politinių Lietuvos socialinio lauko įtampų teritorinė raiška. *Mokslas gamtos mokslų fakultete. Fakulteto trečiosios mokslinės konferencijos, vykusios 2004 m. balandžio 22 – 23 d., pranešimai*: 200-215. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kavaliauskas P., Daugirdas V. (1993). Lietuvos politinio rajonavimo problema. *Geografija*. 29: 90-94.
- Kavaliauskas P., Daugirdas V. (2002). Socialinių įtampų tyrimo problema kultūriniame ir politiniame lauke. *Geografija*. 38(1): 41-45.
- Kavaliauskas P., Dumbliauskienė M. (2006). Socialinio lauko paradigma ir kartografavimo ideologija. *Annales Geographicae*. 39(2): 15-28.
- Kavaliauskas P., Dumbliauskienė M., Beconytė G. (2006). Social Field and Possibilities of its Mapping. *Cartography and Cartosemiotics: The Selected Problems of Theoretical Cartography*. 3: 66-83. Vilnius: International Cartographic Association – Vilnius University.
- Kavaliauskas P., Petrulis V. (2004). Elektorinio metodo taikymas tiriant politines balansinio socialinio lauko įtampas. *Geografija*. 40(1): 34-42.
- Kavaliauskas P., Petrulis V. (2006). Lietuvos teritorijos administracinis suskirstymas 2006 m. Parengta *Lietuvos Nacionaliniam atlasui*. (Žemėlapis. M 1:1000000). (Rankraštis.)
- Kavaliauskas P., Valiūnaitė V. (2003). Politinės įtampas teritorinės raiškos ypatumai Lietuvoje. *Geografijos metraštis*. 36(2): 124-136.
- Kavanagh A., Mills G., Sinnott R. (2004). The geography of Irish voter turnout: A case study of the 2002 General Election. *Irish Geography*. 37(2): 177-186.

- Kestilä E. (2006). Is There Demand for Radical Right Populism in the Finnish Electorate? *Scandinavian Political Studies*. 29(3): 169-191.
- Kim H., Fording R. C. (2001). Voter ideology, the economy, and the international environment in Western democracies, 1952-1989. *Political Behavior*. 23(1): 53-73.
- Kim J., Elliott E., Wang D.-M. (2003). A spatial analysis of county-level outcomes in US Presidential elections: 1988-2000. *Electoral Studies*. 22(4): 741-761.
- Kinsey B. S. (2006). Cleavage Formation in Norway: The Contextual Dimension. *Scandinavian Political Studies*. 29(3): 261-283.
- Kitschelt H. (1992). The Formation of the Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society*. 20(1): 7-49.
- Kjar S. A., Laband D. N. (2002). On 'home grown-ness' in politics: Evidence from the 1998 election for Alabama's Third Congressional District. *Public Choice*. 112(1-2): 143-150.
- Knutsen O. (2004). Religious Denomination and Party Choice in Western Europe: A Comparative Longitudinal Study from Eight Countries, 1970-97. *International Political Science Review*. 25(1): 97-128.
- Kolossov V. A. (1997). Political polarization at the national and the intra-urban levels: the role of Moscow in Russian politics and socio-political cleavages within the city. *GeoJournal*. 42(4): 385-401.
- Kolosov V. A. (2002). Političeskaja geografija. V. A. Kolosov, N. S. Mironenko. *Geopolitika i političeskaja geografija*: 239-472. Moskva: Aspekt Press.
- Kolossov V. A. (2004). American geography and the rise of political geography in Russia. *GeoJournal*. 59(1): 59-62.
- Kolossov V. A., Vizgalov D., Borodulina N. (2003). Voting Behaviour in Russian Cities, 1995-2000. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 19(4): 25-40.
- Koulov B. (1995). Geography of electoral preferences: the 1990 Great National Assembly elections in Bulgaria. *Political Geography*. 14(3): 241-258.
- Kovacs Z., Dingsdale A. (1998). Whither East European democracies? The geography of the 1994 Hungarian parliamentary election. *Political Geography*. 17(4): 437-458.
- Kowalczyk A. (2005). Electoral geography of Afghanistan (in the perspective of Presidential Election 2004). *Asia & Pacific Studies*. 2: 47-74.

- Kowalski M. (2003). Polaryzacja zachowań wyborczych w Polsce jako rezultat cywilizacyjnego rozdarcia kraju. *M. Kowalski (red.). Przestrzen wyborcza Polski*: 11-47. Warszawa.
- Kowalski M., Śleszyński P. (2000). Uwarunkowania zachowań wyborczych w województwie Słupskim. *Dokumentacja geograficzna*. 21: 1-83.
- Krupavičius A., Lukošaitis A. (2004). Politinės partijos ir partinė sistema. A. Krupavičius, A. Lukošaitis (sud.). *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*: 297-341. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
- Krupickaitė D. (2002). Demografinių įtampų tyrimo problema socialiniame lauke. *Geografija*. 38(2): 42-47.
- Krupickaitė D. (2005). Demografinių socialinio lauko įtampų kaitos tendencijos Lietuvoje. *Geografija*. 41(1): 11-16.
- Kulakauskas A. (2003). Demokratija be pamatų. *Veidas*. 25: 54.
- Kulakauskas A. (2006). Savivalda be bendruomenių – tik vietvalda. *Veidas*. 31: 54.
- Labulytė R. (1998). „Politiniai“ regionai Lietuvoje. A. Krupavičius (Sud.). *Seimo rinkimai '96. Trečiasis „atmetimas“*: 264-297. Vilnius: Tvermė.
- Landa J., Copeland M., Grofman B. (1995). Ethnic voting patterns: a case study of Metropolitan Toronto. *Political Geography*. 14(5): 435-449.
- Laponce J. A. (2004). Turning votes into territories: boundary referendums in theory and practice. *Political Geography*. 23(2): 169-183.
- Laučius V. (2001). Lietuvos konservatorių idėjinės savivokos problema. V. Laučius (Sud.). *Tradicijos likimas: konservatyvios minties metmenys*: 97-139. Vilnius: Aidai, Demokratinės politikos institutas.
- Leach S., Copus C. (2004). Scrutiny and the political party group in UK local government: New models of behaviour. *Public Administration*. 82(2): 331-354.
- Lebedev V. B. (2000). Evoliucija elektoralnoj struktury Indii v 90-je gody. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 5. Geografija*. 6: 24-28.
- Lee D. O., Brunn S. D. (1996). Politics and regions in Korea: an analysis of the recent presidential election. *Political Geography*. 15(1): 99-119.
- Lee P. S., Hsu Y.-M. (2001). *The Rise of Southern Politics in Taiwan?* Prepared for the Conference Group on Taiwan Studies at the 2001 Annual Meeting of the American Political Science Association, San Francisco, August 30 to September 2.

- Leggett W. (2004). Social Change, values and Political Agency: The Case of the Third Way. *Politics*. 24(1): 12-19.
- Lemon A. (2007). Perspectives on democratic consolidation in Southern Africa: The five general elections of 2004. *Political Geography*. 26(7): 824-850.
- Levy J. (2003). Quelle France voulons-nous habiter? Vote, urbanité et aménagement du territoire. *Territoires 2020. Analyses et débats*. 7: 121-139.
- Lewin K. (2007). *Lauko teorija socialiniuose moksluose [rinkiniai teoriniai straipsniai]*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
- Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija (2008-09-01). <http://www.vrk.lt> [oficialūs 1995-2007 m. rinkimų ir referendumų rezultatai rinkiminėmis apygardomis ir apylinkėmis].
- Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų, įvykusių 1992 m. spalio 25 d. duomenys pagal rinkimų apygardų komisijų protokolus (1992). *Lietuvos aidas*. Nr. 218: 5.
- Lipset S. M., Rokkan S. (Eds.) (1967). *Party Systems and Voter Alignments. Cross-national Perspectives*. New York: The Free Press.
- Lobo M. C. (2006). Short-term voting determinants in a young democracy: Leader effects in Portugal in the 2002 legislative elections. *Electoral Studies*. 25(2): 270-286.
- LR Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimas dėl Lietuvos Respublikos vienmandačių rinkimų apygardų sudarymo. *Žin.*, 2004, Nr. 99-3690.
- Lubecki J. (2004). Echoes of Latifundism? Electoral Constituencies of Successor Parties in Post-Communist Countries. *East European Politics and Societies*. 18(1): 10-44.
- Lutz G., Marsh M. (2007). Introduction: Consequences of low turnout. *Electoral Studies*. 26(3): 539-547.
- MacAllister I., Fieldhouse E., Russell A. (2002). Yellow fever? The political geography of Liberal voting in Great Britain. *Political Geography*. 21(4): 421-447.
- MacAllister I., Johnston R., Pattie Ch., Tunstall H., Dorling D. F. L., Rossiter D. J. (2001). Class Dealignment and the Neighbourhood Effect: Miller Revisited. *British Journal of Political Science*. 31(1): 41-59.
- Manakov A. G., Ivanova T. M. (2000). Političeskije subkul'tury Pskovskoj oblasti. *Sociologičeskije issledovanija*. 8: 48-53.
- Markowski R., Tucker J. A. (2005). Pocketbooks, politics, and parties: the 2003 Polish referendum on EU membership. *Electoral Studies*. 24(3): 409-433.

- Marsh Ch., Warhola J. W. (2001). Ethnicity, Ethno-territoriality, and the Political Geography of Putin's Electoral Support. *Post-Soviet Geography and Economics*. 42(4): 1-14.
- Marsh M. (1998). Testing the Second – Order Election Model after Four European Elections. *British Journal of Political Science*. 28(4): 591- 607.
- Marsh M. (2006). Party identification in Ireland: An insecure anchor for a floating party system. *Electoral Studies*. 25(3): 489-508.
- Martis K. C., Kovacs Z., Kovacs D., Peter S. (1992). The geography of the 1990 Hungarian parliamentary elections. *Political Geography*. 11(3): 283-305.
- Mattila M. (2003). Why bother? Determinants of turnout in the European elections. *Electoral Studies*. 22(3): 449-468.
- McDonald M. D., Mendes S. M., Kim M. (2007). Cross-temporal and cross-national comparisons of party left-right positions. *Electoral Studies*. 26(1): 62-75.
- Mellow N., Trubowitz P. (2005). Red versus blue: American electoral geography and congressional bipartisanship, 1898-2002. *Political Geography*. 24(6): 659-677.
- Merchez L. (2007). Les logiques spatiales du vote corse lors des scrutins régionaux et européens 2003-2005, héritage et renouvellement des comportements électoraux. *L'espace politique*. 3: 43-59.
- Merkel W. (2001). Europos socialdemokratija XX a. pabaigoje: trečiojo kelio paieškos. *Politologija*. 1(21): 3-47.
- Mészáros J., Solymosi N., Speiser F. (2007). Spatial distribution of political parties in Hungary 1990-2006. *Political Geography*. 26(7): 804-823.
- Minghi J. V. (1997). Voting and borderland minorities: Recent Italian elections and the Slovene minority in eastern Friuli-Venezia Giulia. *GeoJournal*. 43(3): 263-271.
- Mishler W., Rose R. (2001). Political Support for Incomplete Democracies: Realist vs. Idealist Theories and Measures. *International Political Science Review*. 22(4): 303-320.
- Močalov L. V. (2002). E. Giddens I nekotoryje voprosy modernizacii "Gosudarstva blagosostojanii" v Velikobritanii. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 12. Političeskije nauki*. 6: 99-105.
- Mondak J. J., Huckfeldt R. (2006). The accessibility and utility of candidate character in electoral decision making. *Electoral Studies*. 25(1): 20-34.

- Morrill R. (1998). Microgeography of a Republican „Revolution“: 1992, 1994, and 1996 congressional district change in Washington State. *Political Geography*. 17(7): 761-785.
- Morrill R., Knopp L., Brown M. (2007). Anomalies in red and blue: Exceptionalism in American electoral geography. *Political Geography*. 26(5): 525-553.
- Navickas A. (2002). Lietuvos politinė dešinė: sunki tapatybės paieška. V. *Radžvilas (Sud.)*. Lietuvos politinė dešinė: posovietinio reiškimo bruožai: 68-113. Vilnius: Demokratinės politikos institutas.
- Niven D. (2004). The Mobilization Solution? Face-to-Face Contact and Voter Turnout in a Municipal Election. *The Journal of Politics*. 66(3): 868-884.
- Norris P. (Ed.) (1999). *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Novagrockienė J. (1998). Lietuvos partinės sistemos raida. A. *Krupavičius (Sud.)*. Seimo rinkimai '96. Trečiasis „atmetimas“: 298-324. Vilnius: Tvermė.
- Novagrockienė J. (2001a). Seimo rinkimai 2000: partinės sistemos evoliucija ar transformacija? A. *Jankauskas (Sud.)*. Lietuva po Seimo rinkimų 2000: 51-62. Vilnius-Kaunas: Naujasis lankas.
- Novagrockienė J. (2001b). Elections to the Seimas 2000: Party system evolution or its transformation? *Lithuanian Political Science Yearbook 2000*: 127-139.
- Oficialūs Seimo rinkimų rezultatai vienmandatėse apygardose (1992). *Atgimimas*. Nr. 43: 10-11.
- O'Loughlin J. (2000). Can King's Ecological Inference Method Answer a Social Scientific Puzzle: Who Voted for the Nazi Party in Weimar Germany? *Annals of the Association of American Geographers*. 90(3): 592-601.
- O'Loughlin J. (2002). The Electoral Geography of Weimar Germany: Exploratory Spatial Data Analyses (ESDA) of Protestant Support for the Nazi Party. *Political Analysis*. 10(3): 217-243.
- O'Loughlin J., Flint C., Anselin L. (1994). The Geography of the Nazi Vote: Context, Confession, and Class in the Reichstag Election of 1930. *Annals of the Association of American Geographers*. 84(3): 351-380.
- O'Loughlin J., Witmer F., Ledwith V. (2002). Location and Political Choice in Post-Unification Berlin: Explaining the PDS (Party of Democratic Socialism) Vote, 1999 and 2001. *Eurasian Geography and Economics*. 43(5): 349-382.

- O'Reilly K., Webster G. R. (1998). A Sociodemographic and Partisan Analysis of Voting in Three Anti-Gay Rights Referenda in Oregon. *Professional Geographer*. 50(4): 498-515.
- Orford S., Rallings C., Thrasher M., Borisjuk G. (2009). Electoral salience and the costs of voting at national, sub-national and supra-national elections in the UK: a case study of Brent, UK. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 34(2): 195-214.
- Osei-Kwame P., Taylor P. (1984). A Politics of Failure: The Political Geography of Ghanaian Elections, 1954-1979. *Annals of the Association of American Geographers*. 74(4): 574-589.
- Oswald F. (2004). Negotiating Identities: The Party of Democratic Socialism between East German Regionalism, German National Identity and European Integration. *Australian Journal of Politics and History*. 50(1): 75-85.
- Paltanavičiūtė G. (2005a). Etninių įtampų tyrimo problema socialiniame lauke. *Geografija*. 41(1): 17-22.
- Paltanavičiūtė G. (2005b). The Problem of Research of Religious Tension in the Social Field. *Geografijos metraštis*. 38(2): 66-74.
- Paltanavičiūtė G. (2006). *Lietuvos etninių ir religinių įtampų lauko teritorinė struktūra*. Vilnius: VU. /Daktaro disertacija. Fiziniai mokslai, geografija (06P)/
- Pammett J. H., LeDuc L. (2001). Sovereignty, leadership and voting in the Quebec referendums. *Electoral Studies*. 20(2): 265-280.
- Park B.-G. (2003). Territorialized party politics and the politics of local economic development: State-led industrialization and political regionalism in South Korea. *Political Geography*. 22(8): 811-839.
- Parsons S. (2006). The Rationality of Voting: A Response to Dowding. *British Journal of Politics and International Relations (BJPIR)*. 8(2): 295-298.
- Pattie Ch., Denver D., Mitchell J., Bochel H. (1999). Partisanship, national identity and constitutional preferences: an exploration of voting in the Scottish devolution referendum of 1997. *Electoral Studies*. 18(3): 305-322.
- Pattie Ch., Johnston R. (1997). Funding the national party: Changing geographies of local fund-raising for the British Conservative Party, 1984/85 to 1993/94. *Political Geography*. 16(5): 387-406.

- Pattie Ch., Johnston R. (1999). Context, Conversation and Conviction: Social Networks and Voting at the 1992 British General Election. *Political Studies*. 47(5): 877-889.
- Pattie Ch., Johnston R. (2000). „People Who Talk Together Vote Together“: An Exploration of Contextual Effects in Great Britain. *Annals of the Association of American Geographers*. 90(1): 41-66.
- Pattie Ch., Johnston R. (2001). Talk as a political context: conversation and electoral change in British elections, 1992-1997. *Electoral Studies*. 20(1): 17-40.
- Pattie Ch., Johnston R. (2003). Local battles in a national landslide: constituency campaigning at the 2001 British General Election. *Political Geography*. 22(4): 381-414.
- Pavía J. M., Larraz B., Montero J. M. (2008). Election Forecasts Using Spatiotemporal Models. *Journal of the American Statistical Association*. 103: 1050-1059.
- Peters E. (1998). The rational voter paradox revisited. *Public Choice*. 97(1-2): 179-195.
- Petrulis V. (2005). Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra. *Geografijos metraštis*. 38(1): 164-176.
- Petrulis V. (2006a). The establishment of Lithuania's territorial governance priorities on the base of electoral method. W. Leal Filho, D. Dzemydiene, L. Sakalauskas and E.K. Zavadskas (Eds.). *CIGSUD' 2006 Selected papers*: 23-28. Vilnius.
- Petrulis V. (2006b). Elektorinio metodo taikymas nustatant Lietuvos teritorinio administracinio planavimo prioritetus. K. Šešelgio skaitymai – 2006: 6-11. Vilnius.
- Petrulis V. (2006c). Geopolitinės orientacijos teritorinė sklaida Lietuvoje. (Santrauka). *Mokslas gamtos mokslų fakultete. Fakulteto ketvirtosios mokslinės konferencijos pranešimai*: 279-280. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Petrulis V. (2007). A territorial expression of geopolitical orientation in the Lithuanian Presidential elections. *Folia geographica / Geografiski raksti*. XIII: 94-105.
- Petrulis V., Kavaliauskas P. (2008). The assessment of sustainability for political environment of balanced social field: possibilities of electoral method. *International Journal of Environment and Sustainable Development (IJESD)*. 7(1): 63-77.

- Perepechko A. S., Kolossov V. A., ZumBrunnen C. (2007). Remeasuring and rethinking social cleavages in Russia: Continuity and changes in electoral geography 1917-1995. *Political Geography*. 26(2): 179-208.
- Petrov N., Titkov A. (2000). Elektoral'nyj landšaft. *Rossija v izbiratel'nom ciklie 1999-2000 godov*: 48-96. Moskovskij Centr Karnegi. Moskva: Gendal'f.
- Petrov N., Titkov A. (2001). Elektoral'nyj landšaft. *Regionalizacija v razvitii Rossii: geografičeskije procesy i problemy*: 214-255. Moskva: Editorial URSS.
- Pierre P. (2005). Les élections régionales du 21 et du 28 mars en Bretagne: victoire de la gauche ou défaite de la droite? *ESO*. 23: 115-125.
- Preliminarūs Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų, įvykusių 1993 m. vasario 14 d., rezultatai (1993). *Lietuvos rytas*. Nr. 30: 3.
- Preliminarūs Prezidento rinkimų (1993 02 14) rezultatai (1993). *Lietuvos aidas*. Nr. 30: 4.
- Prior M. (2005). News vs. Entertainment: How Increasing Media Choice Widens Gaps in Political Knowledge and Turnout. *American Journal of Political Science*. 49(3): 577-592.
- Qvortrup M. (2002). The Danish referendum on Euro entry, September 2000. *Electoral Studies*. 21(3): 493-498.
- Radžvilas V. (2002). Dešiniojos politinės partijos Lietuvoje: kai kurie genezės ir formavimosi ypatumai. V. Radžvilas (Sud.). *Lietuvos politinė dešinė: posovietinio reiškinių bruožai*: 9-32. Vilnius: Demokratinės politikos institutas.
- Raison J. P. (1993). Une esquisse de géographie électorale malgache: le premier tour des élections présidentielles (novembre 1992). *Revue Politique Africaine*. 52: 67-75.
- Rallings C., Thrasher M. (2005). Not All 'Second-Order' Contests are the Same: Turnout and Party Choice at the Concurrent 2004 Local and European Parliament Elections in England. *British Journal of Politics and International Relations (BJPIR)*. 7(4): 584-597.
- Rallings C., Thrasher M., Johnston R. (2002). The slow death of a governing party: the erosion of Conservative local electoral support in England 1979-97. *British Journal of Politics and International Relations (BJPIR)*. 4(2): 271-298.
- Ramonaitė A. (2003). The End of the Left-Right Discourse in Lithuania? *Lithuanian Political Science Yearbook 2002*: 22-37.

- Ramonaitė A. (2007). *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus aureus.
- Reuber P. (2000). Conflict studies and critical geopolitics – theoretical concepts and recent research in political geography. *GeoJournal*. 50(1): 37-43.
- Rinkimai į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą 1990 02 24 (2001). P. Gaučas (Red.). *Lietuvos istorijos atlasas*: 58-59. Vilnius: Vaga. (Žemėlapis.)
- Rydgren J. (2005). Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family. *European Journal of Political Research*. 44(3): 413-437.
- Rokkan S. (1970). *Citizens, Elections, Parties*. New York: McKay.
- Sanders D. (2003). Party identification, economic perceptions, and voting in British General Elections, 1974-97. *Electoral Studies*. 22(2): 239-263.
- Schaffner B. F. (2006). The political geography of campaign advertising in U.S. House elections. *Political Geography*. 25(7): 775-788.
- Secor A. J. (2001). Ideologies in crisis: political cleavages and electoral politics in Turkey in the 1990s. *Political Geography*. 20(5): 539-560.
- Seekings J. (1997). South Africa's First Democratic Local Elections: The Case of the Western Cape, 1995-96. *Society in transition*. 1(1-4): 122-136.
- Selb P. (2004). *A Spatial Approach to the Dynamics of Electoral Success*. Zur Präsentation an der gemeinsamen Tagung des Arbeitskreises Interkultureller Demokratievergleich und der Ad-hoc-Gruppe Empirische Methoden der Politikwissenschaft „Empirische Methoden in der Vergleichenden Politikwissenschaft: Anwendungsorientierte Forschung im nationalen und internationalen Vergleich“ am Zentrum für Demokratie-forschung der Universität Lüneburg, 7.-9.10.2004.
- Shelley F. M. (2008). Sections and elections – Reflections on the early 2008 U.S. presidential primaries. *Political Geography*. 27(5): 505-508.
- Shelley F. M., Archer J. C. (1994). Some geographical aspects of the American presidential election of 1992. *Political Geography*. 13(2): 137-159.
- Shin M. E. (2001). The politicization of place in Italy. *Political Geography*. 20(3): 331-352.
- Shin M. E., Agnew J. (2002). The geography of party replacement in Italy, 1987-1996. *Political Geography*. 21(2): 221-242.

- Shin M. E., Agnew J. (2007). The geographical dynamics of Italian electoral change, 1987-2001. *Electoral Studies*. 26(2): 287-302.
- Sikk A. (2005). How unstable? Volatility and the genuinely new parties in Eastern Europe. *European Journal of Political Research*. 44(3): 391-412.
- Sobczyński M. (2003). Kilka uwag o metodologii geografii wyborczej wielkiego miasta w Polsce. *M. Kowalski (red.). Przestrzen wyborcza Polski*: 115-129. Warszawa.
- Solecki W. D., Mason R. J., Martin Sh. (2004). The Geography of Support for Open-Space Initiatives: A Case Study of New Jersey's 1998 Ballot Measure. *Social Science Quarterly*. 85(3): 624-639.
- Sonenshein R. J., Drayse M. H. (2006). Urban electoral coalitions in an age of immigration: Time and place in the 2001 and 2005 Los Angeles mayoral primaries. *Political Geography*. 25(5): 570-595.
- Southwell P. L. (2003). The politics of alienation: nonvoting and support for third-party candidates among 18-30-year-olds. *The Social Science Journal*. 40(1): 99-107.
- Southwell P. L., Everest M. J. (1998). The Electoral Consequences of Alienation: Nonvoting and Protest Voting in the 1992 Presidential Race. *The Social Science Journal*. 35(1): 43-51.
- Statistikos departamentas prie LR V (2002-2003). *Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2001. Kaimo gyvenamosios vietovės ir jų gyventojai*. Vilnius. /Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Tauragės, Telšių, Utenos, Vilniaus aps./
- Stögbauer Ch. (1999). *Spatial Insights into the Relationship between Unemployment and the Nazi-Vote: Twilight at the End of the Weimar Republic*. Paper presented at the Cliometrics Conference, Miami University, 05/13/99-05/16/99.
- Stögbauer Ch. (2000). Measuring the Impact of the Depression on the Radical Vote in the Weimar Republic: A Spatio-temporal Approach. *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*. 2: 157-172.
- Swyngedouw M. (2001). The subjective cognitive and affective map of extreme right voters: using open-ended questions in exit polls. *Electoral Studies*. 20(2): 217-241.
- Szul R. (2003). Wpływ uwarunkowań historycznych na zachowania wyborcze. Refleksje nad geografiami wyborczą Polski i Hiszpanii. *M. Kowalski (red.). Przestrzen wyborcza Polski*: 49-55. Warszawa.

- Šumskas G. (2003). *Ekonominis balsavimas Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Sociologinė rinkėjų elgsenos analizė*. Kaunas: KTU. /Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (05S)/
- Taylor P. J., Flint C. (2000). *Political geography: world – economy, nation – state & locality*. Harlow: Pearson Prentice Hall.
- Temple M. (2000). New Labour's Third Way: pragmatism and governance. *British Journal of Politics and International Relations (BJPIR)*. 2(3): 302-325.
- Thomson C. N. (1996). Electoral Geography of the Sino-Thai in Thailand's National Elections, 1979-1995. *Professional Geographer*. 48(4): 392-404.
- Tik trečdalis lietuvių blogai vertina buvusią komunistinę sistemą (2006-01-04). <http://ww.delfi.lt/archive/article.php?id=8414214>.
- Tunstall H., Rossiter D. J., Pattie Ch. J., MacAllister I., Johnston R., Dorling D. F. L. (2000). Geographical scale, the 'feel-good factor' and voting at the 1997 general election in England and Wales. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 25(1): 51-64.
- Turovskij R. (2000a). Regional'nyje strategii kandidatov. *Rossija v izbiratel'nom ciklie 1999 – 2000 godov*: 498-505. Moskovskij Centr Karnegi. Moskva: Gendal'f.
- Turovskij R. (2000b). Sdvigi v elektoral'noj geografii. *Rossija v izbiratel'nom ciklie 1999 – 2000 godov*: 528-534. Moskovskij Centr Karnegi. Moskva: Gendal'f.
- Tverdova Y. V., Anderson C. J. (2004). Choosing the West? Referendum choices on EU membership in east-central Europe. *Electoral Studies*. 23(2): 185-208.
- Van der Eijk C., Van Egmond M. (2007). Political effects of low turnout in national and European elections. *Electoral Studies*. 26(3): 561-573.
- Vandermotten Ch., Lockhart P. M. (2000). An electoral geography of Western Europe. *GeoJournal*. 52(2): 93-105.
- Veugelers J., Magnan A. (2005). Conditions of far-right strength in contemporary Western Europe: an application of Kischelt's theory. *European Journal of Political Research*. 44(6): 837-860.
- Vilalta y Perdomo C. J. (2004). The local context and the spatial diffusion of multiparty competition in Urban Mexico, 1994-2000. *Political Geography*. 23(4): 403-423.

- Vizlagov D. V. (2000). Novejšije tendencii v geografii parlamentskich vyborov v Velikobritanii v 1992 – 1997 gg. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 5. Geografija*. 2: 35-42.
- Walks R. A. (2004). Place of Residence, Party Preferences, and Political Attitudes in Canadian Cities and Suburbs. *Journal of Urban Affairs*. 26(3): 269-295.
- Walks R. A. (2005). City-suburban electoral polarization in Great Britain, 1950-2001. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 30(4): 500-517.
- Walks R. A. (2006). The Causes of City-Suburban Political Polarization? A Canadian Case Study. *Annals of the Association of American Geographers*. 96(2): 390-414.
- Waniez P., Brustlein V., Jacob C. R., Hees D. R. (2000). Une lecture de nouvel Atlas électoral du Brésil. *Lusotopie 2000*: 537-577.
- Ward N. (2002). Representing rurality? New Labour and the electoral geography of rural Britain. *Area*. 34(2): 171-181.
- Warf B. (2006). Voting technologies and residual ballots in the 2000 and 2004 presidential elections. *Political Geography*. 25(5): 530-556.
- Wattenberg M. P. (2004). Elections: Personal Popularity in U.S. Presidential Elections. *Presidential Studies Quarterly*. 34(1): 143-155.
- Waterman S. (1994). The non-Jewish vote in Israel in 1992. *Political Geography*. 13(6): 540-558.
- West W. J. II (2005). Regional cleavages in Turkish politics: An electoral geography of the 1999 and 2002 national elections. *Political Geography*. 24(4): 499-523.
- Winter S., Mouritzen P. E. (2001). Why people want something for nothing: The role of asymmetrical illusions. *European Journal of Political Research*. 39(1): 109-143.
- Zarycki T. (1999). *The New Electoral Geography of Central Europe*. Higher Education Support Program of the Open Society Institute: <http://e-lib.rss.cz>.
- Zarycki T. (2002). Four Dimensions of Center – Periphery Conflict in the Polish Electoral Geography. T. Klonowicz, G. Wieczorkowska (Eds.). *Social Change. Adaptation and Resistance*: 19-38. Warsaw: Warsaw University – Institute for Social Studies.
- Zarycki T. (2003a). *Geographical dimension of political cleavages in Central Eastern Europe. Theoretical status and empirical relevance*. Paper prepared for the ECPR session on political cleavages, Edinburgh, March – April 2003.

Zarycki T. (2003b). Tożsamość regionalna a logika kapitałów Pierre Bourdieu. Rozważania teoretyczne na marginesie społecznego tworzenia ojczyzn Wojciecha Lukowskiego. *M. Kempny, G. Woroniecka (red.). Wymiary globalizacji kulturowej. Wyzwania badawcze: 250-258.* Olsztyn: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii.

Zarycki T. (2007). History and regional development. A controversy over the 'right' interpretation of the role of history in the development of the Polish regions. *Geoforum. 38(3): 485-493.*

Zarycki T., Nowak A. (2000). Hidden dimensions: the stability and structure of regional political cleavages in Poland. *Communist and Post-Communist Studies. 33(3): 331-354.*

Zechmeister E. (2006). What's Left and Who's Right? A Q-method Study of Individual and Contextual Influences on the Meaning of Ideological Labels. *Political Behavior. 28(2): 151-173.*